

UNIwersytet Śląski

Wydział Nauk Społecznych
Instytut Socjologii

Ewa Suchan

*Między potrzebą osiągnięcia i transgresji a aspiracjami
życiowymi młodych częstochowianek*

Praca doktorska napisana
pod kierunkiem:
Prof. zw. dr hab. Marka S. Szczepańskiego

Katowice 2013

SPIS TREŚCI

Wstęp	4
ROZDZIAŁ I	
Potrzeba osiągnięcia jako motywacyjny czynnik regulujący działanie człowieka	8
1.1. Definicje potrzeb i ich klasyfikacje	8
1.2. Potrzeba osiągnięć w ujęciu teoretycznym i empirycznym	33
1.2.1. Geneza potrzeby osiągnięcia	41
1.2.2. Mechanizm funkcjonowania potrzeby osiągnięć	50
ROZDZIAŁ II	
<i>Homo transgressivus</i> – koncepcja transgresyjna człowieka	54
2.1. Definicje transgresji	54
2.2. Teoria transgresji w ujęciu Józefa Kozieleckiego	58
2.3. Rodzaje działań transgresyjnych	62
2.3.1. Działania ochronne i transgresyjne jako działania celowe	62
2.3.2. Działania twórcze, innowacyjne i ekspansywne	67
2.3.3. Transgresje indywidualne i zbiorowe	73
2.3.4. Transgresje osobiste i historyczne	74
2.3.5. Transgresje: temporalna i emancypacyjna	75
2.3.6. Transgresje konstruktywne i destruktywne	75
2.3.7. Wizje urojeniowe	76
2.3.8. Mity i iluzje	77
2.4. Mechanizm działań transgresyjnych	81
2.4.1. Motywacje: homeostatyczna i heterostatyczna – ich rola w uruchamianiu i podtrzymywaniu działań typu „poza”	81
2.4.2. Fazy procesu transgresyjnego	83
2.5. Użyteczność koncepcji transgresyjnej i jej ocena krytyczna	93
2.6. Transgresyjność jednostki w ujęciu socjologicznym	97
ROZDZIAŁ III	
Aspiracje – podstawowe pojęcia i zagadnienia	104
3.1. Pojęcie aspiracji – szkic do syntezy	104
3.2. Poziomy i rodzaje aspiracji	108
3.3. Uwarunkowania aspiracji – między środowiskiem a osobowością	120
3.4. Struktura i dynamika aspiracji	127

ROZDZIAŁ IV

<i>Homo hubris</i> – aspiracje życiowe młodych częstochowianek. Metodologia autorskich badań empirycznych	129
4.1. Przedmiot i cel badań	129
4.2. Teoretyczne źródła badań empirycznych	130
4.3. Problemy i hipotezy badawcze	143
4.4. Zmienne i wskaźniki.....	146
4.5. Metody, techniki i narzędzia badawcze	149
4.6. Charakterystyka terenu i przebiegu badań	158
4.7. Dobór próby badawczej i charakterystyka badanej populacji	161

ROZDZIAŁ V

Lokalna rewolucja feministyczna? Prezentacja wyników badań.....	167
5.1. Potrzeby respondentek w świetle badań empirycznych.....	167
5.2. Transgresje młodych częstochowianek	215
5.3. Aspiracje badanych kobiet. Hierarchia treściowa dążeń życiowych respondentek.....	231
5.4. Potrzeby a aspiracje – rozbieżności w deklaracjach młodych częstochowianek	251
5.5. Wiek i wykształcenie respondentek a ich aspiracje	266

ROZDZIAŁ VI

Potrzeby, aspiracje i działania transgresyjne w biografiach

„kobiet sukcesu”	272
6.1. Kim są „kobiety sukcesu”?.....	275
6.2. Dziecięce marzenia	276
6.3. Ścieżki karier badanych kobiet	277
6.4. Wizerunek współczesnej Polki w oczach „kobiet sukcesu”	278
6.5. „Kobieta sukcesu” – <i>superwoman</i> w każdej z podejmowanych ról?	288
6.6. Marzenia i plany na przyszłość.....	291
6.7. „Kobiety sukcesu” – częstochowiankom	295
Zakończenie	302
Bibliografia	308
Spis tabel	319
Spis wykresów.....	322
Aneksy	324

Wstęp

Betty Friedan, jedna z kluczowych postaci ruchu kobiecego w Stanach Zjednoczonych, w książce „Mistyka kobiecości” pytała: „Któż może wiedzieć, kim mogą być kobiety, kiedy wreszcie wolno im będzie być sobą? Któż może wiedzieć, co mogą wnieść kobiety swoją inteligencją, kiedy będą ją mogły pielęgnować, nie wyrzekając się jednocześnie miłości? Któż może wiedzieć, co może zdziałać miłość, kiedy kobiety i mężczyźni będą się dzielić nie tylko opieką nad dziećmi, obowiązkami związanymi z prowadzeniem domu i utrzymaniem ogrodu, będą nie tylko wypełniać swoje biologiczne role, lecz będą wspólnie dzielić obowiązki i pasje związane z pracą, która tworzy przyszłość ludzkości i pełną wiedzę człowieka o tym, kim się naprawdę jest? Kobiety dopiero zaczęły poszukiwać swojej tożsamości. Wkrótce jednak nadejdzie czas, kiedy głos mistyki kobiecości przestanie zagłuszać ów wewnętrzny głos, który zachęca kobiety do tego, by osiągnęły pełnię człowieczeństwa”¹. B. Friedan napisała te słowa pół wieku temu. W Polsce wówczas propagowano wizerunek kobiety poświęcającej się dla rodziny oraz społeczeństwa socjalistycznego. Od tego czasu sytuacja kobiet uległa znaczącym przeobrażeniom. W kraju i na świecie. Procesy kulturowe, społeczne, gospodarcze i polityczne będące na przełomie wieków XX i XXI przyczyną przemian w wielu dziedzinach życia społecznego spowodowały wzrost aktywności kobiet. Zaktywizowały się ruchy społeczne walczące z dyskryminacją kobiet na rynku pracy, domagające się respektowania jednakowych praw dla kobiet w życiu publicznym. Na forach dyskusyjnych zagęszczają się informacje o organizacjach środowisk kobiecych. W publikacjach naukowych z dziedzin psychologii, socjologii, pedagogiki prezentowane są wyniki badań ukazujące zmiany modelu funkcjonowania instytucji rodziny, skutki socjalizacji typizujących podział ról społecznych na kobiece i męskie, zróżnicowanego pedagogicznego i wychowawczego podejścia do dziewczyn i chłopców podczas edukacji szkolnej, analizy poziomu zdolności i wykształcenia kobiet na tle mężczyzn. W socjologii pojawił się pogląd, że wiek XXI będzie wiekiem kobiet². Wiele jednak zależy od samych kobiet. Od tego jakie role zamierzają realizować w swoim życiu, jak postrzegają swoje miejsce w społeczeństwie, jakie są

¹ B. Friedan, *Mistyka kobiecości*, Wydawnictwo Czarna Owca, Warszawa 2012, s. 489.

² K. Leśniak-Moczuk, *Role społeczne kobiet wiejskich w perspektywie zmian systemowych* [w:] *Kobiety w polskiej transformacji 1989-2009. Podsumowania, interpretacje, prognozy* pod red. M. Frąckowiak-Sochańskiej, S. Królikowskiej, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2010, s. 311.

ich aspiracje. Czy pragną powiełać model tradycyjny i spełniać się przede wszystkim jako żony i matki. Upatrywać sensu swojej egzystencji w zajmowaniu się domem i wychowywaniem dzieci. A przez to wcielać w czyn znany slogan: *Kinder, Küche, Kirche*. Czy też poza sferą prywatną pragną realizować się również w sferze publicznej. Zdobywać wykształcenie i urzeczywistniać swoje plany zawodowe. A także zamienić powyższe hasło na *Kinder, Küche, Karriere*.

Z badań przeprowadzonych przez CBOS wynika, że w opinii przeważającej większości Polaków praca zawodowa kobiet jest korzystna dla ich życia rodzinnego lub też nie ma na niego wpływu³. Okazuje się również, że znacząca część ankietowanych (42%) uważa, iż kobiety pracujące zawodowo cieszą się większym szacunkiem społecznym niż gospodynie domowe, zajmujące się wyłącznie prowadzeniem domu i opieką na dziećmi. Przeciwną opinię wyraża zaledwie 4% badanych. Najwięcej osób (46%) sądzi jednak, że kobiety są jednakowo poważane bez względu na ich sytuację zawodową. Co ciekawe mężczyźni wyraźnie częściej niż kobiety (53% wobec 39%) wskazują, że w naszym społeczeństwie nie wyróżnia się kobiet w zależności od tego, czy pracują zawodowo czy nie. Natomiast w opinii połowy kobiet (51% wobec 33% mężczyzn) bardziej szanowane są jednak te, które pracują zawodowo. Ponadto respondentki zatrudnione w pełnym wymiarze czasu częściej niż przeciętnie odpowiadają, że bardziej szanuje się kobiety aktywne zawodowo. Co ciekawe odsetek odpowiedzi wskazujących na większy szacunek dla kobiet pracujących rośnie wraz z poziomem wykształcenia badanych⁴. Odnosząc się natomiast do sfery prywatnej, zauważyć można, iż w ostatnich latach znaczącym przemianom ulegają role przypisywane małżonkom i partnerom. Zmiany idące w kierunku modelu partnerskiego, w którym partnerzy w równym stopniu poświęcają się pracy i obowiązkom domowym, widać nie tylko w preferencjach, ale również w deklaracjach dotyczących rzeczywistego podziału ról. Trzy czwarte badanych realizujących model partnerski (72%) uważa, że jest on najlepszy. Wśród respondentów realizujących model mieszany, w którym to oboje pracują, ale mężczyzna poświęca więcej czasu na pracę zawodową, a kobieta łączy pracę zawodową z prowadzeniem domu, połowa (50%) uważa, że jest to rozwiązanie najlepsze. Najmniej zadowolone z podziału obowiązków są osoby, w których

³ Badanie „Aktualne problemy i wydarzenia” zrealizowano w dniach 4-7 sierpnia 2006 roku na liczącej 952 osoby reprezentatywnej próbie losowej dorosłych mieszkańców Polski.

⁴ CBOS, Opinie o pracy zawodowej kobiet. Komunikat z badań, Warszawa 2006.

związkach obowiązuje tradycyjny podział ról. Tylko co trzeci badany z tej grupy (37%) uważa to za najlepsze rozwiązanie dla rodziny. Warto dodać, że szczególnie silnie swoje preferencje odnośnie modelu partnerskiego wyrażają kobiety, osoby z wykształceniem wyższym oraz dobrze oceniający swoje warunki materialne. Natomiast stosunek Polaków do posiadania potomstwa i do pożądanej jego liczby w ostatnich latach znacząco się nie zmienia. Nadal preferowana jest wizja rodziny z dwójką dzieci, choć odnotowano pewien wzrost, jeśli chodzi o pragnienie posiadania trójki dzieci⁵.

Z przedstawionych powyżej badań wynika, iż Polki, zwłaszcza z wykształceniem wyższym i aktywne zawodowo, opowiadają się za łączeniem ról: żony, matki i kobiety pracującej oraz popierają model, w którym partnerzy w równym stopniu poświęcają się pracy i obowiązkom domowym. Konkluzje te w dalszej części pracy posłużą jako tło do zaprezentowania wniosków z przeprowadzonych przeze mnie badań.

Niniejsza rozprawa dotyczy kobiet, a dokładnie młodych częstochowianek i „kobiet sukcesu”, czyli par realizujących się w różnych sferach: gospodarczej, politycznej, społeczno-kulturalnej czy rodzinnej. Swoją uwagę skupiłam na zbadaniu i poznaniu potrzeb, działań transgresyjnych oraz aspiracji życiowych respondentek. Dyscypliną, która najbardziej wielostronnie zajmuje się wspomnianymi terminami jest psychologia. Tematyka pracy lokuje ją więc na pograniczu psychologii społecznej, socjologii i gender studies.

Do napisania dysertacji skłoniły mnie w głównej mierze osobiste zainteresowania problematyką kobiet, ich rolą i miejscem w społeczeństwie, w zmieniającej się rzeczywistości społecznej, kulturowej i politycznej. Warto nadmienić, że badania dotyczące powyższej tematyki nie były realizowane w regionie częstochowskim. Analizę zgromadzonego przeze mnie materiału badawczego przedstawię w dalszej części pracy.

Przedmiotem badań przedstawionych w niniejszej rozprawie są potrzeby, zwłaszcza potrzeba osiągnięć, działania transgresyjne i aspiracje życiowe częstochowianek w przedziale wiekowym 24–29 lat. Zagadnienia dotyczące aspiracji życiowych obejmują aspiracje edukacyjne, zawodowe, rodzinne, osobiste, społeczne

⁵ CBOS, Potrzeby prokreacyjne oraz preferowany i realizowany model rodziny. Komunikat z badań, Warszawa 2012. Badanie „Aktualne problemy i wydarzenia” zrealizowano w dniach 12-18 kwietnia 2012 roku na liczącej 1018 osób reprezentatywnej próbie losowej dorosłych mieszkańców Polski.

i polityczne. Przedmiotem badań są również biografie „kobiet sukcesu”, mieszkających bądź realizujących się zawodowo w Częstochowie.

Celem podjętej pracy badawczej jest przedstawienie i opisanie aspiracji i potrzeb życiowych badanych kobiet oraz podejmowanych przez nie działań typu „poza”. Celem badań jest również zbadanie i opisanie w jakim stopniu potrzeba osiągnięcia i transgresja wpływają na aspiracje młodych częstochowianek.

W rozdziale pierwszym niniejszej pracy przedstawiłam zagadnienia teoretyczne dotyczące problematyki potrzeb w literaturze przedmiotu. Zaprezentowałam definicje potrzeb i ich klasyfikacje, a także genezę potrzeby osiągnięcia, mechanizmy jej funkcjonowania oraz regulacyjne konsekwencje potrzeby osiągnięć.

Rozdział drugi zawiera teoretyczne ujęcie koncepcji transgresyjnej człowieka, a dokładniej rodzajów i mechanizmów działań transgresyjnych. Przedstawiłam też transgresyjność jednostki w ujęciu socjologicznym.

W rozdziale trzecim zaprezentowałam zagadnienia teoretyczne dotyczące problematyki aspiracji życiowych. Omówiłam pojęcie aspiracji, poziomy i rodzaje aspiracji oraz ich strukturę, dynamikę i uwarunkowania.

Rozdział czwarty zawiera założenia metodologiczne badań własnych: przedmiot i cel badań, teoretyczne źródła badań empirycznych, problemy i hipotezy badawcze, zmienne i wskaźniki, metody, techniki i narzędzia badawcze oraz charakterystykę terenu badań i badanej populacji.

Rozdział piąty poświęciłam analizie badań ilościowych przeprowadzonych wśród trzystu częstochowianek w przedziale wiekowym 24–29 lat, stu pięćdziesięciu z wykształceniem wyższym i stu pięćdziesięciu, które zakończyły naukę na niższym szczeblu edukacji. W rozdziale tym przedstawiłam potrzeby i aspiracje młodych częstochowianek. Odpowiedziałam też na pytanie, czy podejmują działania typu „poza”, a jeżeli tak, to jakie są to działania.

W rozdziale szóstym prezentuję analizę badań jakościowych przeprowadzonych wśród pięćdziesięciu „kobiet sukcesu”, a dokładnie ich biografii i poglądów na temat roli kobiety we współczesnym społeczeństwie. Istotne znaczenie odgrywają również rady i wskazówki udzielane przez respondentki młodym częstochowiankom.

W zakończeniu pracy przedstawiłam wnioski płynące z badań. W aneksie natomiast zawarłam stosowane narzędzia badawcze.

ROZDZIAŁ I

Potrzeba osiągnięcia jako motywacyjny czynnik regulujący działanie człowieka

1.1. Definicje potrzeb i ich klasyfikacje

Każdy człowiek przez całe swoje życie odczuwa różnorakie potrzeby i dąży do ich zaspokojenia. Potrzeby są składnikiem osobowości. Ich zaspokajanie jest dlatego tak ważne, ponieważ wiążą się one z odczuwaniem braku czegoś, co ma duże znaczenie dla życia jednostki. Istnieją jednak pewne trudności w zdefiniowaniu tego terminu, wynikające między innymi z tego, że jego określeniem zajmuje się wiele dyscyplin naukowych, a każda z nich formułuje interpretację ze swojego punktu widzenia. Sprawia to, że pojęcie „potrzeby” nie jest jednoznacznie określone⁶. Każda z tych dyscyplin posługuje się własną definicją, aparaturą badawczą i analizuje potrzeby z innego punktu widzenia.

Tomasz Kocowski, autor książki „Potrzeby człowieka. Koncepcja systemowa”, uważa, że dyscypliny naukowe zajmujące się potrzebami słabo ze sobą współpracują, dlatego też spotyka się odmienne stanowiska dotyczące tej problematyki i odmienne poglądy na temat wagi poszczególnych potrzeb⁷. Kocowski wyróżnił następujące podejścia: biocentryczne, socjocentryczne, psychocentryczne, ekonocentryczne i antropocentryczne.

Podejście biocentryczne, według autora, charakterystyczne jest dla ekologii, fizjologii czy medycyny. Wywodzi ono wszelkie potrzeby z uwarunkowań przetrwania osobniczego i gatunkowego. Kładzie się tu nacisk na takie procesy, jak: odżywianie, oddychanie, homeostaza i przemiana materii, rozmnażanie i procesy odpornościowe, zmęczenie, zakłócenia w środowisku naturalnym. Natomiast cała sfera psycho- lub socjoorganizacji zepchnięta jest na margines rozważań, przez co pogląd na potrzeby człowieka ulega istotnemu zawężeniu⁸.

Odwrotne podejście można spotkać w niektórych pracach z dziedziny socjologii, psychologii społecznej czy teorii kultury. Tam człowiek traktowany jest przede wszystkim jako wytwór określonych historycznie stosunków społecznych lub

⁶ A. Leszczyńska-Rejchert, Człowiek starszy i jego wspomaganie – w stronę pedagogiki starości, Wydawnictwo Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego, Olsztyn 2006, s. 64-65.

⁷ T. Kocowski, Potrzeby człowieka. Koncepcja systemowa, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Łódź 1982, s. 40.

⁸ Ibidem, s. 41.

określonej kultury, jego potrzeby zaś są pochodną potrzeb społecznych. Osią rozważań jest pojęcie człowieka jako członka zbiorowości. Na margines rozważań spychane są potrzeby biologiczne, a potrzeby psychiczne są utożsamiane ze społecznymi. Jest to podejście socjocentryczne⁹.

Dyscypliną, która stosunkowo najbardziej wielostronnie zajmowała się, jak dotąd, potrzebami człowieka, jest psychologia. W psychologii powstały najbardziej znane teorie i najbardziej wyczerpujące klasyfikacje potrzeb; psychologia zgromadziła pokaźny dorobek empiryczny, dotyczący roli różnych potrzeb w determinacji ludzkiego zachowania. Większość psychologów definiuje potrzeby w kategoriach tak zwanych procesów pośredniczących, to jest jako zmienne motywacyjne. Podejście, utożsamiające potrzeby człowieka z elementami jego systemu motywacji, to jest z jego pragnieniami czy subiektywnymi dążeniami, Kocowski określa mianem psychocentrycznego¹⁰.

Natomiast dla ekonomii charakterystyczne jest podejście ekonocentryczne¹¹. Z punktu widzenia tej dziedziny potrzeba pojawia się wtedy, gdy jest wyrażana poprzez zachowania ekonomiczne, to znaczy kiedy jednostka poszukuje dóbr i usług służących wyrównaniu odczuwanego przez nią niedoboru. Są to potrzeby konsumpcyjne, które Jan Szczepański, znany polski socjolog, definiuje jako takie, których zaspokojenie powoduje zużycie towarów lub usług oferowanych przez instytucje socjalne i gospodarcze¹².

Zdaniem T. Kocowskiego wyżej wymienione podejścia nie są zadowalające i prowadzą do jednostronności w ujmowaniu potrzeb. Według autora opis potrzeb nie może opierać się na badaniach jednej tylko dyscypliny, nie jest więc to problem biologiczny, socjologiczny, psychologiczny czy ekonomiczny, ale typowy problem interdyscyplinary, który może być rozwiązany jedynie poprzez współpracę wielu dziedzin nauki o człowieku. Potrzebne jest wielostronne, systemowe podejście ukierunkowane na człowieka jako zintegrowaną całość. W związku z tym Kocowski optuje za podejściem antropocentrycznym, w którym człowiek rozpatrywany jako

⁹ Ibidem, s. 41.

¹⁰ Ibidem, s. 42.

¹¹ Ibidem, s. 42.

¹² B. Kańtoch, B. Szatur-Jaworska, Potrzeby ludzkie i poziom życia w polityce społecznej [w:] A. Rajkiewicz, J. Supińska, M. Księżpolski, Polityka społeczna – materiały do studiowania, Wydawnictwo Śląsk, Katowice 1998, s. 43–44.

jedność współzależnych poziomów organizacji będzie często nazywany antroposystemem¹³.

Współczesne dyscypliny naukowe nie tylko reprezentują odmienne podejścia wobec problematyki potrzeb, ale także rozmaicie definiują sam termin „potrzeba”.

W ujęciu potocznym używamy tego terminu zamiennie z takimi pojęciami, jak „pragnienie” i „brak”. W literaturze psychologicznej i pedagogicznej najczęściej używane są równoznacznie niezbyt precyzyjne terminy: „popęd”, „motyw”, „pobudka”, „dyspozycja”¹⁴.

Poszukując reprezentatywnych definicji, należy zwrócić się przede wszystkim ku tej dyscyplinie, która potrzebami zajmuje się niejako profesjonalnie. Jest nią psychologia. W tej dyscyplinie naukowej potrzeby wiążą się z odczuwaniem napięcia fizjologicznego lub psychicznego wywołanego jakimś brakiem. Jednostka świadomie lub nieświadomie dąży do redukcji tego napięcia, sięgając po różnorodne środki (materialne i duchowe) i w ten sposób zaspokaja swoje potrzeby. Potrzeby mogą być zatem uświadomione i nieuświadomione. Potrzeby uświadomione inaczej można określić jako dążenia lub aspiracje. Mogą być ujawniane, ale mogą też nie być uzewnętrzniane w danej sytuacji, w dłuższym lub krótszym okresie¹⁵. Na przykład według Camerona jest to „stan niestabilnej lub zaburzonej równowagi w zachowaniu się organizmu, przejawiający się zwykle jako nasilająca się lub przedłużająca czynność i napięcie”. Podobnie pojmuje potrzebę Kurt Goldstein, który definiuje ją jako stan pewnego niedoboru, który osobnik stara się uzupełnić.¹⁶ Natomiast według Włodzimierza Szewczuka potrzeba to stan osobnika będący odchyleniem od jego optimum życiowego¹⁷.

W powyższych ujęciach potrzeba jest rozumiana jako pewien konkretny, aktualnie występujący stan osobnika (organizmu), przy czym jest to bądź stan niedoboru (albo nadmiaru), bądź inne zakłócenie w zakresie ważnych dla osobnika własności organizmu albo otoczenia¹⁸.

Wyodrębnia się ponadto potrzeby obiektywne i subiektywne. Obiektywne to takie, których występowanie jest traktowane jako naturalne dla określonej fazy życia

¹³ T. Kocowski, *Potrzeby człowieka...*, op.cit., s. 44.

¹⁴ J. Skorupska-Sobańska, *Potrzeby nastolatków a wychowanie w rodzinie*, Nasza Księgarnia, Warszawa 1971, s.11.

¹⁵ B. Kańtoch, B. Szatur-Jaworska, *Potrzeby ludzkie...*, op.cit., s. 43.

¹⁶ K. Obuchowski, *Psychologia dążeń ludzkich*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1983, s. 79.

¹⁷ T. Kocowski, *Potrzeby człowieka...*, op.cit., s. 48.

¹⁸ Ibidem, s. 48.

człowieka, jego kondycji fizycznej i psychicznej oraz miejsca w systemie społecznym. Potrzeby subiektywne natomiast to takie, które są zawsze uświadamiane odzwierciedlają świadomość człowieka w zakresie jego pragnień i oceny możliwości ich realizacji¹⁹.

W ostatnich latach podjęto w psychologii próby nadania (lub przywrócenia) pojęciu potrzeby znaczenia zobiektywizowanego. Poszukuje się formuły, która umożliwiałaby interpretowanie potrzeb jako obiektywnych warunków przeżycia lub rozwoju albo jako relacji uzależniających organizm od otoczenia²⁰.

Warto odnotować, iż krytyczna analiza pojęcia potrzeby i próby jego obiektywizacji podejmowane były zwłaszcza w polskiej literaturze naukowej przez polskich autorów²¹. Oto przykłady reprezentatywnych koncepcji:

Kazimierz Obuchowski: „Potrzeba przedmiotu Y to właściwość osobnika X polegająca na tym, że osobnik X bez przedmiotu Y nie może normalnie funkcjonować, tj. uzyskać optymalnej sprawności w zachowaniu siebie i gatunku oraz w zapewnieniu własnego rozwoju”²².

Tadeusz Tomaszewski: „Potrzeba to stała zależność od otoczenia pod jakimkolwiek względem”, bo człowiek zależy od wszystkiego, czego mu może brakować²³.

Kazimierz Jankowski rozwija tę definicję, zastrzegając, iż chodzi mu jedynie o „bezwzględną zależność”. Jak można przypuszczać z dalszych przykładów, autorowi chodzi tu o takie warunki, które nie mogą być niczym innym substytuowane. Dalej pisze on, powołując się na Masłowa, iż: „czynnik zewnętrzny może być uznany za niezbędny

- jeśli jego brak wywołuje jakieś zaburzenia,
- jeśli jego obecność zapobiega tym zaburzeniom,
- jeśli przywrócenie danego czynnika usuwa objawy deficytu,
- jeśli w razie wystąpienia braku organizm może aktywnie poszukiwać danego czynnika”²⁴.

¹⁹ B. Kańtoch, B. Szatur-Jaworska, *Potrzeby ludzkie...*, op.cit., s. 44.

²⁰ T. Kocowski, *Potrzeby człowieka...*, op.cit., s. 53.

²¹ Ibidem, s. 53.

²² K. Obuchowski, *Psychologia dążeń ludzkich...*, op.cit., s. 78.

²³ S. Garczyński, *Potrzeby psychiczne. Niedosyt. Zaspokojenie*, Nasza Księgarnia, Warszawa 1972, s. 8.

²⁴ T. Kocowski, *Potrzeby człowieka...*, op.cit., s. 54.

Powyższe definicje kładą nacisk na te fakty lub procesy, które są bardziej pierwotnymi przyczynami ukierunkowanego zachowania niż motyw czy popęd. Ponadto mówią o zależnościach dających się określić w sposób obiektywny.

Warto przedstawić trzy podstawowe odmiany znaczeniowe pojęcia „potrzeba” wyróżnione przez wspomnianego już T. Kocowskiego. W pierwszym znaczeniu potrzeba jest traktowana jako proces motywacyjny i utożsamiana z pragnieniem, dążeniem, popędem, pożądaniem. Potrzeba jest określana treścią tych pragnień, jest subiektywnym odczuciem braku. Znaczenie drugie łączy potrzebę ze stanem niedoboru lub nadmiaru albo zakłóceniem w zakresie właściwości organizmu lub otoczenia. W trzecim znaczeniu, które przyjmuje Kocowski, potrzebą człowieka realizującego dowolny cel jest każdy niezbędny lub sprzyjający warunek tego celu, dający się określić obiektywnie²⁵.

Podobnie jak nie ma jednoznacznej definicji potrzeb, nie ma też jednej ogólnie przyjętej ich klasyfikacji.

Dość powszechna zgoda zachodzi przy podziale najbardziej ogólnym: na potrzeby biologiczne (albo elementarne), potrzeby społeczne i potrzeby kulturalne. W każdym razie większość wymienianych potrzeb szczegółowych daje się zmieścić w tych wielkich kategoriach²⁶.

Przez potrzeby biologiczne lub elementarne rozumiemy takie, które są związane ze strukturą organizmu ludzkiego i których zaspokojenie jest niezbędne do utrzymania przy życiu pojedynczego organizmu albo gatunku. Potrzeba pokarmu, wody, tlenu, snu itp. są to potrzeby biologiczne. Do nich również zalicza się potrzeby seksualne, ściśle związane z utrzymaniem gatunku, i inne wynikające z samej budowy i funkcjonowania organizmu²⁷.

Fakt zależności człowieka od innych ludzi stanowi podstawę jego potrzeb społecznych. W literaturze psychologicznej wymienia się wiele potrzeb tego rodzaju, jak np. potrzeba akceptacji przez innych, potrzeba miłości lub uznania, potrzeba dominowania nad innymi lub ulegania im, potrzeba bronięcia się przed nimi lub walki z nimi itp. Dotkliwe poczucie samotności można by porównać do głodu, jego istotą

²⁵ Ibidem, s. 50-51, 53-56, 64.

²⁶ T. Tomaszewski, *Aktywność człowieka* [w:] *Kształtowanie motywacji i postaw. Socjotechniczne problemy działalności ideowo-wychowawczej* pod red. Cz. Czapówa, Książka i Wiedza, Warszawa 1976, s. 88.

²⁷ Ibidem, s. 88.

jest bowiem zależność dobrego samopoczucia człowieka od obecności innych ludzi, podobnie jak jego fizyczne samopoczucie od obecności pokarmu²⁸.

Istnieje wreszcie trzecia grupa potrzeb, które są wyrazem zależności człowieka od wytworów kultury ludzkiej i funkcjonowania instytucji społecznych. Potrzeby te można nazwać potrzebami kulturalnymi. Należą tu potrzeby wytworów kultury materialnej (mieszkania, radia, lodówki, samochodu) i wytworów kultury duchowej (książki, kina, teatru, rozmowy towarzyskiej)²⁹.

O ile potrzeby elementarne, ściśle związane ze strukturą organizmu ludzkiego, są trwałe i powszechne, o tyle potrzeby społeczne, a przede wszystkim kulturalne, są zmienne, zależne od rozwoju środowiska, w którym człowiek żyje, od roli, jaką w nim spełnia, i od poziomu jego własnego rozwoju umysłowego i kulturalnego³⁰.

Jak zaznaczyłam wcześniej teorii potrzeb, ich hierarchii i sposobów klasyfikacji powstało bardzo dużo. Święty Tomasz na przykład łączył zaspokajanie potrzeb z tezą sformułowaną przez Arystotelesa, głoszącą, iż człowiek jest z natury istotą społeczną, dlatego jednostka ludzka sama dla siebie jest niewystarczająca. Wskazywał on na trzy rodzaje potrzeb, których człowiek nie może zaspokoić bez uczestnictwa w życiu społecznym. Są to potrzeby moralne, intelektualne i fizyczne. Aby człowiek rozwijał swoje wartości moralne, musi żyć społecznie. Człowiek samotny i odosobniony nie może na przykład uprawiać miłości bliźniego, być sprawiedliwy czy prawdomówny. Dopiero przez życie zbiorowe dochodzi do swego ostatecznego przeznaczenia. Podobnie intelektualne potrzeby jednostki ludzkiej nie mogą być zaspokojone bez społeczeństwa. Tak samo jest z potrzebami fizycznymi, ponieważ człowiek, według św. Tomasza, aby utrzymać swój organizm przy życiu musi jeść, ubierać się, mieszkać. Kompletna niezależność jest niemożliwa i ten właśnie fakt zmuszał ludzi do zespalandia się we wspólnoty³¹.

Natomiast psychologia „głębi” wywodzi wszystkie potrzeby z jednej pierwotnej i podstawowej, którą jedni nazywają „libido” (Zygmunt Freud), inni „wolą mocy” (Alfred Adler), inni zaś „genami popędowymi”. Podobnie jak psychologia „głębi”, również teoria instynktów podejmuje próbę uchwycenia genetycznie pierwotnych

²⁸ Ibidem, s. 89.

²⁹ Ibidem, s. 89.

³⁰ Ibidem, s. 89-90.

³¹ J. Turowski, Małe struktury społeczne, Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, Lublin 1994, s. 12-13.

potrzeb, które pozwoliłyby na wyjaśnienie wszystkich czynników dynamizujących zachowanie ludzi w różnych sytuacjach³².

Ciekawej próby eksperymentalnego ustalenia liczby potrzeb człowieka dokonał Henry A. Murray, który sporządził długą i chyba najbardziej drobiazgową z istniejących obecnie list potrzeb³³. Podzielił je na dwie zasadnicze grupy: wiscerogeniczne (tj. fizjologiczne) i psychogeniczne. Do pierwszej zaliczył: braki (tlenu, wody, pokarmu, wrażeń), presje sekrecyjne i ekskrecyjne oraz niebezpieczeństwa (unikanie szkody organicznej, nadmiernego gorąca i zimna). Lista potrzeb psychogennych, jest bardzo długa³⁴. Zestawiając podstawowe potrzeby psychogenne Murray dążył do jak najpełniejszego przedstawienia motywacyjnego aspektu osobowości. Według Murraya:

Potrzeba seksualna - objawia się w dążeniu do realizacji marzeń seksualnych, czyli do wszelkiego typu kontaktów erotycznych i seksualnych. Najczęściej łączy się z potrzebami stowarzyszania, agresywności i ekshibicjonizmu. W konflikty popada z potrzebami odrzucenia i autonomii.

Potrzeba wrażeń zmysłowych - objawia się w czerpaniu przyjemnych doznań dochodzących z różnych organów zmysłowych. Jednostkę opanowaną tą potrzebą cechuje wrażliwość i dobry smak estetyczny, „woli sztukę niż naukę, (...) lubi piękne dekoracje, powieść czy poemat mogą przejąć go głęboko swoim pięknem, może się nimi wzruszyć tak, jak rzeczywistymi przeżyciami”. Potrzeba ta łączy się zwykle z potrzebami: seksualną i ekshibicjonizmu, przeciwna jest potrzebom izolacji i odrzucenia.

Potrzeba ekshibicjonizmu - jednostka odczuwająca silnie tę potrzebę lubi wystawiać się na pokaz, skupiać na sobie ogólną uwagę. „Chętnie też wykonuje przy ludziach to, co mu się zazwyczaj udaje, aby wzbudzić zainteresowanie i podziw, zwłaszcza jeżeli towarzystwo jest mieszane, a więc jeśli znajdują się w nim również kobiety”. Odczuwaniu tej potrzeby towarzyszy próżność; przekonanie o własnej unikalności. Potrzeba ekshibicjonizmu łączy się z potrzebami wyczynu, zabawy, dominowania i seksualną. Konflikty występują z potrzebami poniżania się i uległości.

³² M. Pohorille, Potrzeby. Podział. Konsumpcja, Państwowe Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 1985, s. 50.

³³ K. Obuchowski, Psychologia dążeń ludzkich..., op.cit., s. 91.

³⁴ M. Pohorille, Potrzeby..., op.cit., s. 50-51.

Potrzeba bezpieczeństwa, która występuje w trzech odmianach:

a) Potrzeba unikania urazu fizycznego. Człowieka, u którego potrzeba ta dominuje „prześladuje obawa przed bólem fizycznym, wypadkiem (...), chorobą czy nawet śmiercią”. Odczuwa on lęki, obawy, trwogę przed ciemnością, burzą, zwierzętami, agresją innych ludzi i wieloma innymi zjawiskami i sytuacjami. Często lęki i obawy są nieuświadomione do końca, nieokreślone, można je raczej nazwać przeczuciami. Potrzeba ta wyraża się w wykonaniu tzw. czynności profilaktycznych, dążeniem do zabezpieczenia się, przesadną ostrożnością w momentach planowania czegokolwiek. Wówczas człowiek wycofuje się z potencjalnie niebezpiecznych sytuacji, unika wrogów (często wyimaginowanych), chce być niezauważony. Dużo czasu przeznaczają na sen i wypoczynek — unika większych wysiłków. Potrzeba unikania urazu fizycznego występuje często razem z potrzebami usprawiedliwiania się i unikania konfliktów. Kontrastuje ona z potrzebami wyczynu, dominacji i stowarzyszania.

b) Potrzeba unikania urazu psychicznego ze strony innych. Człowiekowi ogarniętemu tą potrzebą każda krytyka i nagana sprawia przykrość. Wstrzymuje się on przed wypowiedzianiem poglądów, które nie są powszechnie aprobowane. Unika wrogów, za wszelką cenę stara się utrzymać dobre stosunki z innymi ludźmi, robiąc maksymalnie wiele rzeczy tylko po to, „aby uniknąć krytyki, aby nikt o nim nie powiedział, że zachowuje się egoistycznie”. Potrzeba ta skierowana do wewnątrz „przejawia się w intensywnym przeżywaniu poczucia winy, tłumieniu myśli, wspomnień budzących takie uczucie”. Potrzeba unikania urazu psychicznego łączy się najczęściej z potrzebami żywienia i opiekowania się lub stowarzyszania, zaś w najostrzejsze konflikty popada z potrzebami ekshibicjonizmu, nabywania, dominacji i autonomii.

c) Potrzeba unikania urazu psychicznego we własnych oczach. Zwana jest ona również potrzebą unikania niższości. Typowe uczucia charakterystyczne dla tej potrzeby to poczucie niższości, niepokój, zakłopotanie — nerwowość, przeżywanie wstydu i upokorzenia po nieudanym działaniu. Człowiek boi się wszelkich sytuacji, w których powinien wykazać się jakimikolwiek zdolnościami czy umiejętnościami. Z tego powodu unika działania w obawie przed niepowodzeniami. Często ucieka w chorobę i stara się za wszelką cenę zapomnieć o doznaniach z przeszłości. Potrzeba ta łączy się z potrzebami usprawiedliwiania się, ekshibicjonizmu i poniżania się.

Konflikty podobne jak w poprzednim przypadku, czyli unikanie urazu psychicznego ze strony innych.

Potrzeba poniżania. Człowiek opanowany tą potrzebą jest zazwyczaj "pokorny, skłonny w niepowodzeniach do obwiniania siebie (...). w walce gotów do poddania się; w obecności ludzi, których uważa za ważniejszych od siebie onieśmielony, zdenerwowany i niespokojny (...) czuje się winien w najrozmaitszych sprawach i wtedy skłonny jest do przeproszania i poddawania się. Jednym słowem jest to jednostka skłonna do poniżania się, wciąż pomniejszająca swoje zalety i zasługi; nie mająca nadziei na lepszą przyszłość; rezygnująca ze zmiany tej sytuacji. Jest zdominowana przez inne, bardziej agresywne jednostki, zmuszana przez nie do określonych zachowań i działań. Potrzeba ta wchodzi w fuzję z potrzebami opieki i oparcia, ekshibicjonizmu, seksualną. Konflikty tworzy najczęściej z potrzebami bezpieczeństwa i stowarzyszania.

Potrzeba dokonania polega w dużej mierze na perfekcjonizmie, czyli robieniu wszystkiego jak najszybciej i jak najlepiej oraz ambicji, żeby pokonywać coraz to nowe trudności, stawiać coraz wyżej poprzeczkę, przyjmować i wygrywać rywalizację. Człowiek taki „spędza wiele czasu na tworzeniu projektów własnej wielkiej kariery. Podnieca go i zagrzewa do działania nadzieja przyszłych wielkich sukcesów". Potrzeba ta łączy się z „każdą inną potrzebą, która daje treści mające być przedmiotem wyczynu. Wchodzi w konflikty z potrzebą poniżania się, bezpieczeństwa, zabawy, stowarzyszania, ekshibicjonizmu".

Potrzeba stowarzyszania (przyłączania się). Człowiek potrzebuje do życia innych ludzi — to stwierdzenie jest rodzajem motta życiowego dla ludzi kierujących się potrzebą stowarzyszania. Starają się oni spędzać maksimum czasu w towarzystwie innych: pracują w grupie, bawią się i smucą, przeżywają cudze troski i radości, łatwo zjednują sobie przyjaciół, bowiem są w stanie dla nich poświęcić swoje plany; zawsze unikają zranienia innych, często przejmują ich punkt widzenia. Są zawsze w towarzystwie pogodni i uprzejmi. Prawdziwym nieszczęściem są dla nich rozstania. W życiu codziennym potrzeba stowarzyszania może być zaspokajana za pomocą takich gestów jak: podawanie ręki, stawanie blisko innej osoby, całowanie, obejmowanie. Potrzeba ta wchodzi najczęściej w fuzję z potrzebą nabywania, seksualną, opieki i oparcia. W konflikty natomiast — z potrzebą wyczynu, odrzucania, agresywności, dominowania, autonomii.

Potrzeba agresywności. Cechy dominujące jednostki opanowanej potrzebą agresji to: wojowniczność, nieustępliwość, zaczepność, chęć do walki, także fizycznej. Dominujące uczucia takiego człowieka to: irytacja, złość, wściekłość, zemsta, zazdrość i nienawiść. Potrzeba ta wchodzi w fuzję z potrzebą dominacji, seksualną, ekshibicjonizmu, autonomii, w konflikty zaś z potrzebą bezpieczeństwa, poniżania się, uległości.

Potrzeba autonomii. Człowiek posiadający w silnym stopniu potrzebę autonomii nie znosi sytuacji zależności. Sprzeciwia się wtedy ludziom narzucającym mu swoją wolę. Jest zbuntowany i uparty. Nie uznaje autorytetów. Najwyżej ceni sobie wolność i niezależność. „Pragnie zawsze iść własną drogą (...) postępując często niezgodnie z utartymi zwyczajami, (...) nie szanuje przepisów, które w jego mniemaniu ograniczają mu swobodę”. Potrzeba ta na co dzień wyraża się w zamiłowaniu do przygód, zmian, otwartych przestrzeni czy wyznawaniu oryginalnych i rewolucyjnych teorii lub w przyjęciu postawy kpiarza jako reakcji na próby podporządkowania i zaszufładowania. Potrzeba autonomii występuje wraz z potrzebą agresywności, izolacji i zabawy (robię to, na co mam ochotę, nie biorę za to odpowiedzialności). W konflikty wchodzi z potrzebami stowarzyszania i bezpieczeństwa.

Potrzeba kompensacji. Potrzeba ta polega na przewyciężaniu niepowodzeń, słabości, pokonywaniu trudności przez podejmowanie działań, których celem jest utrzymanie szacunku dla siebie. Zostaje ona wyzwolona przez frustracje wywołane przez różnego typu trudności, jakie spotykają jednostkę. Uczucia powodujące potrzebę kompensacji to wstyd po niepowodzeniu życiowym, ale też zapał, duma, zdecydowanie, upór, ryzykanctwo i zawziętość. Wywołuje potrzebę wyczynu, agresywności, autonomii, usprawiedliwiania się i seksualną. W konflikty zaś wchodzi z potrzebami uległości, poniżenia i bezpieczeństwa.

Potrzeba poddania się. Jednostka, która opanowana jest potrzebą poddania się (zwana też potrzebą uległości) jest „zdolna do pozostawiania na dalszym planie, jak również do tego, aby z zapałem pracować dla kogoś, kogo podziwia (...) Nie upiera się przy słuszności swego zdania, przyjmując dość łatwo czyjeś sugestie”. Zazwyczaj jest też konformistą i podporządkowuje się osobom w swoim mniemaniu ważniejszym. Uczucia cechujące tę potrzebę to respekt, admiracja, zdumienie, szacunek. Skierowana do wewnątrz potrzeba ta wyraża się jako poświęcenie dla ideału. Wchodzi w fuzję z potrzebą doznawania opieki i oparcia oraz potrzebą poznawczą, w konflikt zaś z potrzebami autonomii, dominacji, agresywności.

Potrzeba usprawiedliwiania się. Człowiek, który odczuwa potrzebę usprawiedliwiania się, dąży tym samym do obrony siebie przed oskarżeniami — krytyką i naganą. Nie przyznaje się do winy, broni swoich poglądów odrzucając argumenty innych. Związane jest to z poczuciem niższości, niepokoju, złości na siebie. Potrzeba usprawiedliwiania prowokuje najczęściej potrzebę bezpieczeństwa, zaś wchodzi w konflikt z potrzebą poniżania się.

Potrzeba rządzenia (dominacji). Jednostka, odczuwająca silnie potrzebę rządzenia kocha władzę, lubi kontrolować innych ludzi, jak również swoje myśli i uczucia, uważa swój punkt widzenia za nieomylny — jednym słowem — jest to dowódca z urodzenia: pewny siebie, stanowczy, zdecydowany, autorytarny, zdyscyplinowany wewnętrznie. Potrzebę tę prowokuje uległość innych. Potrzeba rządzenia tworzy fuzję z potrzebą agresywności, wyczynu, ekshibicjonizmu. Konflikty natomiast — z potrzebami uległości oraz doznawania opieki i wsparcia.

Potrzeba żywienia i opiekowania się. Jednostka opanowana tą potrzebą jest zawsze gotowa do niesienia pomocy innym — ofiarowuje im swój czas, siły i uczucia. Jest przyjaźnie nastawiona do świata. Najczęściej potrzeba ta występuje razem z potrzebą stowarzyszania, seksualną; rodzi konflikty z potrzebami odrzucania i agresywności.

Potrzeba porządku. Polega ona przede wszystkim na planowym działaniu, systematyczności w życiu codziennym, punktualności i metodyczności podejmowanych działań. Jednostki, u których ta potrzeba dominuje, mówią zwykle zwięźle i jasno, mają wstręt do bałaganu i braku czystości. Człowiek taki „stara się swoje życie urządzać tak, aby wypełnić przyjęte przez siebie obowiązki bez wywoływania zbytecznych konfliktów i nieporozumień”. Potrzeba porządku łączy się z potrzebami wyczynu oraz unikania urazów. Konflikty występują z potrzebami agresywności i odrzucania.

Potrzeba zabawy. Potrzebę tę najlepiej charakteryzuje hasło: „szukanie radości dla samej radości”. Człowiek odczuwający silnie tę potrzebę nawet w pracy myśli o byłych przyjemnościach i planuje sobie przyszłe rozrywki. Większość czasu w życiu spędza na prywatkach, w kinie lub teatrze. Przebywa często i chętnie w towarzystwie ludzi wesołych, beztroskich, często lekkomyślnych, sam takim pozostając. Często powodem tej potrzeby jest ucieczka od rzeczywistości. Potrzeba ta wchodzi w fuzję z potrzebami stowarzyszania się, seksualną i dominacji, w konflikty zaś z potrzebami poniżania się, agresywności i izolacji.

Potrzeba izolacji. Jednostka postępująca zgodnie ze schematami reagowania charakterystycznymi dla tej potrzeby unika osób, które uważa za nieatrakcyjne i nie lubiane, jak również stojące niżej w hierarchiach wszelkiego typu. W kontaktach stara się nie dopuścić do poufałości, chce odróżniać się od pozostałych. Cechuje ją oziębłość, znudzenie i odraza. Potrzeba ta może występować razem z potrzebami autonomii, bezpieczeństwa i agresywności. Konflikty powstają z potrzebami doznawania opieki i wsparcia oraz ekshibicjonizmu.

Potrzeba ratunku (doznawania opieki i oparcia). Potrzebę tę odczuwają najczęściej osoby bezradne, osamotnione, poddające się zwątpieniu i rozpacz. Polega ona na szukaniu rady i towarzystwa osób starszych i bardziej doświadczonych, jednym słowem takich, na których wsparcie, zrozumienie i życzliwość można liczyć. Na ogół jednostki potrzebujące "ratunku" przyznają się do swoich trosk i niepowodzeń życiowych. „Za każdym razem, kiedy mają coś zrobić na własną odpowiedzialność, bez zasięgnięcia czyjejś rady, odczuwają jakieś niejasne wrażenie grożącego niebezpieczeństwa”. W fuzje wchodzi z potrzebą żywienia i opiekowania się, bezpieczeństwa i stowarzyszania, w konflikty — z potrzebą izolacji i odrzucenia.

Potrzeba rozumienia. Jednostka działająca zgodnie z tą potrzebą myśli logicznie i zwięźle, kieruje się w życiu rozumem, lubi uczyć się i pouczać innych. Jest dociekliwy, dużą wagę przywiązuje do słów i pojęć. „Rozmyślanie nad rozmaitymi sprawami, dociekanie ich najdalszych i najbardziej ogólnych przyczyn jest właściwym żywiołem jego myśli. Sam uważa, że ma zacięcie filozoficzne”. Potrzeba ta wchodzi w fuzje z potrzebami porządku, dokonania i dominacji, w konflikty zaś z potrzebami wrażeń zmysłowych i poniżenia.

Potrzeba twórczości. Oprócz uprawiania z upodobaniem „twórczości” w ścisłym tego słowa znaczeniu jednostka ogarnięta tą potrzebą wykazuje się pomysłowością, szybko się uczy, intuicyjnie przystosowuje się do nowych warunków. Potrzeba ta najczęściej wchodzi w fuzje z potrzebami wyczynu i ekshibicjonizmu. Konflikty tworzy z potrzebami poniżania się i odrzucenia.

Oprócz omówionych potrzeb Murray wyróżnia również potrzebę poznawczą (rozumianą jako popęd ciekawości lub pragnienie, by przyjść i zbadać), potrzebę informowania oraz potrzebę nabywania (powiększania swojego stanu i majątku) i zatrzymywania (czyli zachowania posiadanych rzeczy, odkładania pieniędzy,

gospodarności, oszczędności)³⁵. Lista potrzeb stworzona przez Murraya jest niezwykle dokładna i w związku z tym długa. Składa się aż z czterdziestu ośmiu potrzeb.

Na szczególną uwagę zasługuje koncepcja potrzeby wspomnianego wcześniej niemiecko-amerykańskiego neurologa i psychiatry K. Goldsteina, który ujmuje ją nie jako proces, ale jako określony stan. Organizm podług jego teorii posiada stały średni stan napięcia i do tego stanu usiłuje powrócić, ilekroć nastąpi jakieś odchylenie na skutek działania czynników czy to zewnętrznych, czy to wewnętrznych. Stąd nie należy mówić o rozładowywaniu napięć w procesie zaspokajania potrzeb, ale o ich wyrównywaniu – ekwalizacji. Ekwalizacja jest celem działania każdej normalnej, zdrowej osoby. Całe dojrzewanie, nabieranie doświadczenia życiowego nie jest niczym innym jak tylko dążeniem do zbalansowania napięcia, tzn. praktycznie – unikaniem frustracji i wewnętrznych konfliktów. Uzyskuje się przez to coraz większe ześrodkowanie (*centered*) działania, zapewniające uniezależnienie się od przypadkowych zmian w świecie wewnętrznym i zewnętrznym. Potrzeba w tej teorii jest stanem niedoboru, braku, przejawiającego się w odchyleniach napięć od stanu średniego i będącego czymś zależnym od „potencjałów organizmu” i od „uzgodnienia pojęć” – braku, który dana osoba stara się uzupełnić, realizując w ten sposób siebie. Potrzeba w jakiś sposób popycha człowieka do usunięcia tego braku³⁶.

Inaczej próbował ująć problem socjolog William I. Thomas, mianowicie postawił on pytanie, jaka jest minimalna liczba potrzeb, które muszą być zaspokojone, aby człowiek mógł normalnie funkcjonować. Takie ustawienie problemu było uwarunkowane charakterem badań Thomasa, który przeprowadzał socjologiczne studia nad prostytutkami i spodziewał się, że znajomość podstawowych potrzeb przyczyni się do rozwiązania problemu prostytucji młodocianych. Thomas wyróżnił cztery zasadnicze potrzeby człowieka, mianowicie: 1) potrzebę bezpieczeństwa, 2) potrzebę uznania, 3) potrzebę przyjaźni oraz 4) potrzebę nowych doświadczeń³⁷.

Natomiast Józef Pieter wskazuje, że ludzie na przestrzeni całej historii walczyli o środki do życia, o swobodę, o partnera seksualnego i o wiarę (ideały). Świadczy to

³⁵ J. Kamieniak; Potrzeby i motywacje a manipulacja, <http://www.racjonalista.pl/pdf/kk4651.pdf>, s. 5-8.

Zob. J. Reutt, N. Reuttowa, *Badania osobowości metodą T.A.T.* Murraya, Warszawa 1960, s. 86-103.

³⁶ K. Obuchowski, *Psychologia dążeń ludzkich...*, op.cit., s. 91-92.

³⁷ Ibidem, s. 93.

– w jego przekonaniu – iż wymienione cele stanowią zarazem przedmiot podstawowych potrzeb ludzkich³⁸.

Wiele dyskusji wywołała hierarchia potrzeb Abrahama Masłowa. Jego dynamiczna, wielowymiarowa teoria potrzeb zakłada, że indywidualne potrzeby człowieka można uszeregować w swoistą hierarchię, w której potrzeby wyższego rzędu aktywizują się, gdy zaspokojone są potrzeby niższego rzędu. Stopień aktywizacji potrzeb wyższego rzędu zależny jest od stopnia zaspokojenia potrzeb niższego rzędu³⁹. Ogólnie można wskazać na niektóre, według Masłowa istotne, różnice między potrzebami wyższymi a niższymi:

- a) potrzeba wyższa jest późniejszym wytworem rozwoju ewolucyjnego lub filogenetycznego;
- b) pojawia się ona później w rozwoju ontogenetycznym (najpierw u dziecka dominują potrzeby fizjologiczne i bezpieczeństwa czy opiekuńczości);
- c) odczuwana jest jako mniej nagląca;
- d) jej zaspokojenie prowadzi do silniejszego zadowolenia („głębszego szczęścia”);
- e) wymaga ona liczniejszych i lepszych warunków (np. szukanie uznania wymaga więcej zabiegów i dogodniejszych warunków środowiskowych niż szukanie pokarmu);
- f) potrzeba wyższa ma szersze konsekwencje społeczne (np. głód jest egocentryczny i konsekwencje dotyczą właściwie samej osoby, ale szacunek ma związek z innymi ludźmi i może prowadzić do różnych zmian w kontaktach interpersonalnych);
- g) potrzeba wyższa jest bliższa możliwości osiągnięcia realizacji siebie;
- h) prowadzi do wyraźniejszego zindywidualizowania rozwoju⁴⁰.

W teorii Masłowa istnieje pięć grup potrzeb, tworzących układ hierarchiczny.

Z biologicznego punktu widzenia na najbardziej podstawowym poziomie sytuują się potrzeby fizjologiczne. Obejmują one potrzeby zaspokajania głodu, pragnienia, snu, powietrza, odpowiedniej temperatury otoczenia, potrzeby seksualne itp. Niewątpliwie potrzeby fizjologiczne są najbardziej dominujące ze wszystkich

³⁸ M. Pohorille, *Potrzeby...*, op.cit., s. 51.

³⁹ P. Kowalski, *Potrzeby ludzkie a prawa człowieka*, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Łódź 1989, s. 49-50.

⁴⁰ H. Gasiul, *Teorie emocji i motywacji. Rozważania psychologiczne*, Wydawnictwo Uniwersytetu Stefana Wyszyńskiego, Warszawa 2002, s. 262-263.

potrzeb. W szczególności oznacza to, że u istoty ludzkiej, której życie jest naznaczone ekstremalnym brakiem, najprawdopodobniej głównym motywem będą raczej potrzeby fizjologiczne niż jakieś inne. Osoba, której brak pokarmu, poczucia bezpieczeństwa, miłości i szacunku, będzie zapewne o wiele silniej odczuwała potrzebę pokarmu niż cegokolwiek innego. Zaspokojenie tych potrzeb pozwala na pojawienie się w obszarze życia psychicznego innych potrzeb, innych celów, innych odniesień⁴¹.

Jeśli potrzeby fizjologiczne są dość dobrze zaspokojone, to pojawia się nowy zbiór potrzeb, który ogólnie można sklasyfikować jako potrzeby bezpieczeństwa (pewności, stabilności, oparcia, opieki, wolności od strachu, lęku i chaosu, struktury, porządku, prawa i granic, silnego opiekuna itd.)⁴². Potrzeba bezpieczeństwa prowadzi do możliwości postrzegania świata jako czegoś przewidywalnego, zorganizowanego, po prostu dającego poczucie ufności. Ta potrzeba może mieć oczywiście wiele innych form – jak na przykład potrzeba zabezpieczenia materialnego, miejsca, w którym można poczuć się sobą, zachować własną i intymność⁴³.

Trzeci rodzaj w kolejności uporządkowania hierarchicznego to potrzeby przynależności i miłości obejmujące potrzeby: życzliwych stosunków z ludźmi, towarzystwa, należenia do grupy, obdarzania uczuciem i przyjmowania uczucia. Kiedy nie są zaspokojone, dana osoba będzie dotkliwie odczuwać nieobecność przyjaciół, partnera czy partnerki, dzieci. Będzie pragnąć związków z ludźmi – tęsknić za miejscem w grupie czy rodzinie – i z wielką i intensywnością dążyć do osiągnięcia tego celu. Będzie to dla niej ważniejsze niż cokolwiek innego na świecie i może nawet zapomnieć, że kiedyś, kiedy najważniejszy był głód, miłość wydawała jej się nierealna, niepotrzebna i nieważna⁴⁴.

Czwarty poziom w hierarchii to potrzeba szacunku, która może objawiać się jako potrzeba czy pragnienie stałej, mocno ugruntowanej, zwykle wysokiej samooceny, szacunku dla siebie, poczucia własnej wartości i poważania ze strony innych. Potrzeby te, zdaniem Masłowa, można podzielić na dwie podgrupy. Do pierwszej z nich należy pragnienie mocy, osiągnięć, kompetencji, mistrzostwa i fachowości, pewności siebie w konfrontacji ze światem oraz niezależności

⁴¹ A. Maslow, *Motywacja i osobowość*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2006, s. 62-65.

⁴² Ibidem, s. 65-66.

⁴³ H. Gasiul, *Teorie emocji i motywacji...*, op.cit., s. 263.

⁴⁴ A. Maslow, *Motywacja...*, op.cit., s. 68.

i wolności. Druga podgrupa obejmuje to, co możemy nazwać pragnieniem dobrej opinii czy prestiżu (definiując je jako poważanie czy szacunek ze strony innych), statusu, sławy i chwały, dominacji, uznania, zainteresowania, znaczenia, godności czy docenienia. Zaspokojenie potrzeby szacunku dla siebie prowadzi, według Masłowa, do poczucia pewności siebie, własnej wartości, siły, zdolności i kompetencji, do poczucia, że jest się pożytecznym i potrzebnym w świecie. Udaremnienie zaspokojenia tych potrzeb wywołuje uczucia niższości, słabości i bezradności, które z kolei prowadzą albo do ogólnego zniechęcenia, albo do tendencji kompensacyjnych lub neurotycznych⁴⁵.

Ostatnią w hierarchii jest potrzeba samorealizacji. Odnosi się ona do występującego u ludzi pragnienia samospelnienia, a mianowicie tendencji do zrealizowania swego potencjału. Tendencję tę można określić jako pragnienie, by stawać się coraz bardziej tym, kim się naprawdę jest, by stawać się tym wszystkim, kim potrafimy się stać. Specyficzna forma, jaką przyjmują te potrzeby, będzie oczywiście bardzo różna w zależności od osoby. U kogoś mogą one przyjąć postać pragnienia, by stać się idealną matką, u kogoś innego mogą się wyrażać w aktywności sportowej, u jeszcze innego – w malowaniu obrazów lub dokonywaniu wynalazków. Na tym poziomie różnice indywidualne są największe. Jednakże wspólną cechą potrzeb samorealizacji jest to, że ich pojawienie się jest zwykle uzależnione od wcześniejszego zaspokojenia potrzeb fizjologicznych, bezpieczeństwa, miłości i szacunku⁴⁶.

Ujęcie Douglasa McGregora wykazuje znaczne podobieństwo do listy Masłowa. Grupuje on potrzeby w pięć poziomów: I najniższy – potrzeby fizjologiczne, które jeżeli zostaną zaspokojone, doprowadzają do powstania potrzeb poziomu II, obejmującego potrzeby, których zaspokojenie uniezależnia człowieka od otoczenia; poziom III to potrzeby społeczne – przynależności do grup, szacunku, miłości itp., po których zaspokojeniu dochodzi do wytworzenia poziomu IV, w którym mieszczą się potrzeby egoistyczne dotyczące a) szacunku dla samego siebie i b) potrzeb osiągania określonej pozycji społecznej, uznania (w oczach innych), wreszcie najwyższy V poziom obejmuje potrzeby samo urzeczywistnienia się⁴⁷.

⁴⁵ Ibidem, s. 70.

⁴⁶ Ibidem, s. 71.

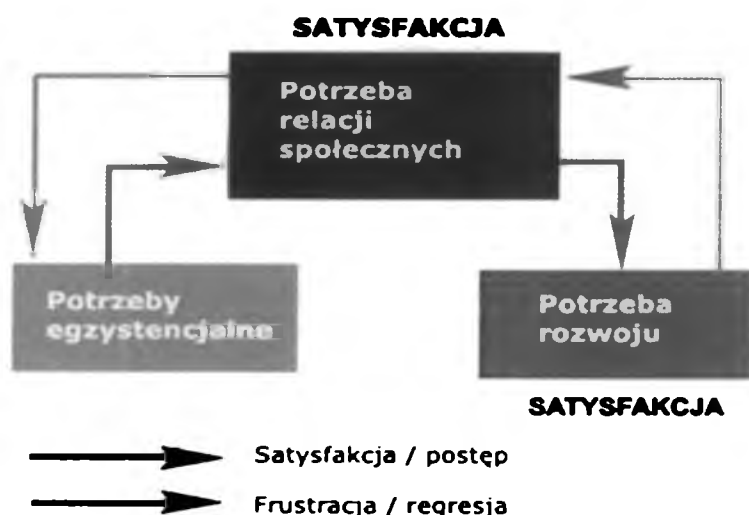
⁴⁷ S. Jałowiecki, Struktura systemu wartości. Studium zróżnicowań międzygeneracyjnych, Wydawnictwa Instytutu Śląskiego w Opolu, Warszawa-Wrocław 1978, s. 30.

Znaczej modyfikacji teorii Maslowa dokonał amerykański psycholog Clayton P. Alderfer. W swej teorii ERG uważa, że hierarchiczna klasyfikacja potrzeb nie odzwierciedla złożoności zachowania człowieka. Odczuwanie potrzeb przez ludzi ma charakter bardziej dynamiczny oraz ciągły, tzn. ludzie mogą odczuwać kilka potrzeb równocześnie. Alderfer dokonuje również rozdziału potrzeb według czasu ich odczuwania na krótkotrwałe, długotrwałe oraz okazjonalne. Według Alderfera pod pojęciem motywacji należy rozumieć pragnienie zaspokojenia potrzeb sklasyfikowanych w następujących grupach:

1. potrzeby egzystencji (E – *existence*) – do których należą m.in. potrzeby fizjologiczne, materialne, poprawa warunków pracy;
2. potrzeby relacji społecznych (R – *relatedness*) – potrzeby kontaktów społecznych z ludźmi, aspiracje, potrzeba integracji w zespole;
3. potrzeby wzrostu, rozwoju (G – *growth*) – potrzeby szacunku dla siebie i samorealizacji.

Ponadto C. Alderfer w swej teorii ERG wyróżnił element frustracji i regresji (jeśli dana potrzeba nie będzie zaspokojona, pojawia się frustracja i jednostka schodzi na niższy poziom, szukając zaspokojenia potrzeby niższego rzędu)⁴⁸.

Wykres 1. Teoria ERG – Clayton P. Alderfer

Źródło: <http://www.exporter.pl/zarzadzanie/pracownicy/2alderfer.html>

⁴⁸ E. Baranowska, Teoria motywacji i jej zastosowanie w zarządzaniu zasobami ludzkimi, zob. <http://www.cdniku.pl/pliki/teoria.pdf>, s. 4. Zob. też: <http://www.exporter.pl/zarzadzanie/pracownicy/2alderfer.html>

Inną koncepcją, a właściwie kategoryzacją systemu potrzeb człowieka, która według Anny Leszczyńskiej-Rejchert zyskała obecnie duże uznanie w literaturze polskiej jest koncepcja wspomnianego wcześniej T. Kocowskiego. Kategoryzacja ta składa się z 42 potrzeb należących do pięciu grup⁴⁹:

- potrzeby egzystencji: pokarmowe, ekologiczne, rekreacyjne, zdrowotne, bezpieczeństwa, mieszkaniowe, odzieżowe;
- potrzeby prokreacji i rozwoju: reprodukcji, opieki, dydaktyczne, wychowawcze, rodzinne, samorealizacji;
- potrzeby społeczne: przynależności, łączności, organizacji, więzi emocjonalnej, konformizmu, uspołecznienia, społecznej użyteczności, społecznej gratyfikacji, akceptacji, współuczestnictwa, ochrony i autonomii jednostki;
- potrzeby funkcjonalne: informacyjne, sprawnościowe, instrumentalne, lokomocyjne, koegzystencja swobody, innowacji i napędowe;
- potrzeby psychiczne: egzystencji, subiektywne potrzeby prokreacyjne, subiektywne potrzeby rozwoju, subiektywne potrzeby funkcjonalne, subiektywne potrzeby społeczne, potrzeby psychoorganizacji, erotyczne, recepcji kultury, estetyczne, aktywnej rekreacji i ludyczne.

Jeszcze inną klasyfikację stworzyła Anna Maria Suchańska – psycholog z Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu. Wyróżniła ona następujące potrzeby:

- potrzeby aktywnościowe allocentryczne,
- potrzeby aktywnościowe egocentryczne,
- potrzeby biernościowe allocentryczne,
- potrzeby biernościowe egocentryczne.

Potrzebami aktywnościowymi są według tej koncepcji te, których zaspokajanie wymaga aktywnego uczestnictwa lub oddziaływania na otoczenie społeczne. Biernościowe natomiast to takie, których zaspokojenie wymaga wycofania się z aktywnej działalności, unikania symulacji. Potrzebami allocentrycznymi Suchańska nazywa takie potrzeby, których zaspokojenie wymaga interakcji z innymi lub na rzecz innych ludzi, zaś potrzeby egocentryczne mają na celu osiągnięcie własnych, egocentrycznych celów⁵⁰.

⁴⁹ T. Kocowski, *Potrzeby człowieka...*, op.cit., s. 199.

⁵⁰ G. Orzechowska, *Aktualne problemy gerontologii społecznej*, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej, Olsztyn 1999, s. 23.

W niniejszym rozdziale należy również wspomnieć o Bronisławie Malinowskim, antropologu i socjologu, twórcy interesującej perspektywy – funkcjonalizmu, który buduje koncepcję kultury wokół teorii potrzeb, jej funkcji i ujmuje ją jako system.

Malinowski przez „potrzebę” rozumie układ złożony z ludzkiego organizmu i środowiska kulturowego oraz stosunek ich obu do środowiska naturalnego, które jest warunkiem koniecznym i wystarczającym dla utrzymania przy życiu grupy i organizmu. Potrzeba jest więc ograniczonym zespołem faktów. Zwyczaje i ich motywy, wyuczone reakcje i podstawy organizacji muszą być tak urządzone, aby pozwalały na zaspokajanie podstawowych potrzeb⁵¹. Malinowski wyróżnił dwie główne grupy potrzeb charakterystyczne dla wszystkich społeczności ludzkich, a mianowicie: potrzeby podstawowe i potrzeby pochodne. Pierwsze wynikają z biologicznej natury człowieka, a ich realizacja konieczna jest dla utrzymania każdego organizmu przy życiu. Przy tym, każdej potrzebie podstawowej odpowiada określona reakcja kulturowa (tabela 1).

Tabela 1. Tabela potrzeb podstawowych reakcji kulturowych

	(A)	(B)
	PODSTAWOWE POTRZEBY	REAKCJE KULTUROWE
1.	Metabolizm	Zaopatrzenie
2.	Reprodukcja	Pokrewieństwo
3.	Odpowiednie warunki fizyczne	Schronienie
4.	Bezpieczeństwo	Obrona
5.	Ruch	Działalność
6.	Rozwój	Wychowanie
7.	Zdrowie	Higiena

Źródło: Malinowski 1958

Metabolizm oznacza, że każdy organizm, ze względu na społeczeństwo jako całość, wymaga pewnych warunków gwarantujących dostarczenie fizycznej substancji, warunków, w których mogą odbywać się procesy trawienne i w których istnieją urządzenia sanitarne dla procesów końcowych.

⁵¹ B. Malinowski, Szkice z teorii kultury, Książka i Wiedza, Warszawa 1958, s. 69.

Reprodukcja winna odbywać się na tyle intensywnie, aby zabezpieczyć liczebność społeczności.

Odpowiednie warunki fizyczne, czyli to, co w ściśle fizycznym sensie umożliwia istnienie takich procesów fizjologicznych, jak krążenie, trawienie, wydzielanie wewnętrzne i metabolizm.

Bezpieczeństwo oznacza ochronę ciała przed mechanicznie spowodowanymi wypadkami, atakami ze strony zwierząt i ludzi.

Rozwój, jak pisze autor, to fakt wzrastania, dojrzewania i starzenia się, który jest bardzo ważny dla kultury. Żadna grupa ani jej kultura nie mogą się utrzymać przy życiu, jeśli dziecko po urodzeniu będzie pozostawione same sobie.

W końcu zdrowie czyli utrzymanie organizmu w normalnym stanie, umożliwiającym zdolność do wytwarzania niezbędnej energii.

Jak pisze dalej B. Malinowski, właściwe zrozumienie pojęcia potrzeby polega na bezpośrednim powiązaniu jej z reakcją kulturową. Potrzeby i reakcje odpowiadają sobie bezpośrednio i są ze sobą zharmonizowane. Tak więc potrzebie metabolizmu odpowiada zaopatrzenie, reprodukcji – pokrewieństwo, odpowiednim warunkom fizycznym – schronienie, bezpieczeństwu – obrona, ruchowi – działalność, rozwojowi – wychowanie, a zdrowiu – higiena.

Potrzeby pochodne natomiast, zwane potrzebami konieczności kulturowych wynikają z tego, że człowiek dąży do zwiększenia swego bezpieczeństwa, wygody, do zwiększenia szybkości swego poruszania się; że pragnie konstruować maszyny służące celom niszczycielskim i maszyny produkujące dobra materialne; że pragnie tworzyć potężne urządzenia obronne i ekwiwalentne urządzenia do ich zwalczania. Potrzeby pochodne są tak samo nieustępliwe, jak potrzeby biologiczne, a to dlatego, że są zawsze instrumentalnie powiązane z wymaganiami organizmu. Wchodzą w strukturę zorganizowanego ludzkiego zachowania. Nawet takie skomplikowane pochodne działania, jak nauczanie i badania naukowe, sztuka i religia, prawo i etyka, są związane ze zorganizowanym postępowaniem, z technologią, dokładnością porozumienia oraz, choć czasem pośrednio, z koniecznością przetrwania ludzi, zachowania zdrowia i normalnego stanu organizmu (tabela 2).

Tabela 2. Tabela potrzeb konieczności kulturowych

	POTRZEBY	REAKCJE
1.	Kulturowy aparat narzędzi dóbr konsumpcyjnych musi być <i>produkowany</i> , używany, utrzymywany i reprodukowany.	EKONOMIKA
2.	Ludzkie zachowanie w zakresie techniki, obyczajowości, prawa czy moralnych przepisów musi być skodyfikowane, regulowane w działaniu i sankcjonowane.	KONTROLA SPOŁECZNA
3.	Materiał ludzki działający w jakiegokolwiek instytucji musi być zastępowany przez nowych ludzi, kształconych, ćwiczonych i wyposażonych w pełną znajomość tradycji plemiennych.	EDUKACJA
4.	Władza wewnątrz każdej instytucji musi być określona, wyposażona w siłę i posiadać środki do wykonywania przymocą swych rozkazów.	ORGANIZACJA POLITYCZNA

Źródło: Malinowski 1958

Odnosząc się do pierwszej pozycji w tabeli, autor stwierdza, że ekonomiczny system kultury, wzięty jako całość, zawiera nie tylko wykaz różnych instytucji służących produkcji, wymianie i konsumpcji, lecz także analizę ogólnych zasad kontrolowania gospodarki przez społeczeństwo pojęte jako całość. Ekonomia polega na badaniu produkcji, wymiany, dystrybucji i konsumpcji dóbr. Bogactwo różni się między sobą w sposób zasadniczy zależnie od etapu ewolucji, otaczającego środowiska; zależy od szeregu reguł prawnych czy pojęć wartości określonych przez tradycję.

Kontrola społeczna stwierdza natomiast, że w każdym społeczeństwie istnieją środki i sposoby zapoznawania ludzi z ich obowiązkami i uprawnieniami; istnieją powody i mechanizmy, które zmuszają każdą jednostkę do pełnego wykonywania swych obowiązków, a również do pełnego wykorzystania swych przywilejów: a w końcu, na wypadek odchylenia lub pogwałcenia prawa istnieją pewne środki przywracania porządku i restytucji naruszonych praw.

Jeśli chodzi o edukację, B. Malinowski stwierdza, że specjalnych instytucji istnieje niewiele i że procesy wychowywania, ćwiczenia, zaszczepiania właściwych postaw i zwyczajów są elementem działania każdej instytucji. Najważniejszą z nich jest oczywiście grupa domowa; jednakże i każda inna zorganizowana instytucja ma swój specjalny okres terminowania, w którym nowo przyjęty członek poznaje reguły zawodowe, obowiązki społeczne, obrzędy i etykę.

Natomiast definicję politycznego aspektu ludzkiego postępowania można, zdaniem autora, ograniczyć do stosowania bezpośredniej siły przez jednostki mające władzę wobec innych członków grupy⁵².

Malinowski, wprowadzając swoją koncepcję, chciał zwrócić uwagę na fakt, że każdy przejaw aktywności kulturowej człowieka jest odpowiedzią na jego potrzeby – czy to biologiczne, czy to psychologiczne, czy to społeczne. Wytwory te nie są według tej koncepcji całkowicie pozbawione sensu, a u ich genezy leży pewna motywacja – jest to funkcja. Tak pojmowana kultura spełniać zatem będzie rolę adaptacyjną – człowiek tworząc obyczaje, wierzenia, idee, a nawet przedmioty materialne kreuje i rozwija pewną rzeczywistość, dzięki której łatwiej będzie dawał sobie radę z problemami, a te są przecież wypadkową istnienia potrzeb, które domagają się zaspokojenia. Skoro zatem system kultury jest odpowiedzią na poszczególne potrzeby człowieka, to do każdej z nich można dopasować specyficzną reakcję kulturową. Na przykład: podstawowa potrzeba odżywiania się wpłynęła na rozwój całego systemu żywieniowego, jak to określa Malinowski, a więc wytwór naczyń, sposoby przygotowywania posiłków, zasady spożywania, normy zachowania się przy stole itd., a potrzeba zaspokojenia seksualnego wytworzyła chociażby instytucję rodziny, także zespół norm dotyczących współżycia, w tym tabu kaziroduktwa i cudzołóstwa. Ta koncepcja zatem uzależniała i wiązała kulturę z kontekstem społecznym danej zbiorowości, a w gruncie rzeczy z potrzebami każdego jej członka⁵³.

Ciekawą teorię potrzeb przedstawił również polski psycholog Kazimierz Obuchowski. Według jego teorii potrzeba jest rozumiana jako pragnienie, chęć, odczucie, które człowiek stara się zaspokoić. W myśl tej definicji pojęcie potrzeby bywa więc używane zamiennie z terminem pragnienie. Jednak według

⁵² Ibidem, s. 69-101.

⁵³ G. Dmitruk, Funkcjonalna teoria kultury Bronisława Malinowskiego. Istota i krytyka, <http://wiedzaiedukacja.eu/archives/36304>

Obuchowskiego pragnienia to pożądanía i apetyty, które nieraz odpowiadają temu, co jest potrzebne jednostce naprawdę, a nieraz są dla niej szkodliwe. Natomiast potrzeby definiuje jako to, co jest człowiekowi niezbędne, aby istniał jako organizm, rozwijał się jako osoba i był wolny psychicznie⁵⁴. Dla Obuchowskiego formą spełniania potrzeb jest dążenie, które przeważnie realizowane jest jako kierunek – powtarzający się rytm wciąż nowych spełnień nie kończącego się szeregu pragnień. W ten sposób realizacja dążeń zapewnia stabilność drogi życiowej.

Godna uwagi wydaje się klasyfikacja potrzeb podstawowych stworzona przez niemiecką uczoną, Charlotte Bühler. Według Bühler potrzeba wynika z braków w organizmie, co prowadzi do powstawania napięć i uruchamiania różnych procesów, które zmierzają do złagodzenia lub zaspokojenia samej potrzeby. Ten zamiar może, choć nie musi, stawać się celem, a staje się nim wtedy, gdy człowiek przez swoje formy działania dąży do zaspokojenia potrzeby jako do pewnego końcowego rezultatu. Można więc powiedzieć, że cele w jakiejś mierze determinowane są przez potrzeby⁵⁵.

Ponadto, jak twierdzi Bühler, wybrane przez człowieka cele mogą stawać się wartościami, jeśli ukierunkowują i pozwalają na wypełnienie istotnych funkcji rozwoju osobowości. Same wartości z kolei są różnie porządkowane, mają różny zakres, są bardziej lub mniej akceptowane, uświadamiane, oceniane i dlatego mogą w różnej mierze pobudzać do działania. Innymi słowy, każdy człowiek ma sobie właściwy potencjał wartości. Ten potencjał wartości w sposób istotny zależy jednak, poza strefą wolności działania, od podstawowych potrzeb, które Bühler nazywa podstawowymi tendencjami. Podstawowe potrzeby (lub tendencje) stanowią swego rodzaju naturalne, biologiczne wyposażenie człowieka, które w różnych okresach życia może się różnie manifestować. Można powiedzieć, że te tendencje przyczyniają się do wyboru celów i tworzą szansę na pełną realizację własnych, indywidualnych możliwości⁵⁶.

Do wymienianych przez Bühler tendencji lub potrzeb podstawowych należą:

a) tendencja do osiągnięcia zadowolenia (występująca jako potrzeba satysfakcji, miłości i rodziny, doznań seksualnych i ogólnie autogratyfikacji);

⁵⁴ K. Obuchowski, *Galaktyka potrzeb. Psychologia dążeń ludzkich*, Wydawnictwo Zysk i S-ka, Poznań 2000, s. 15.

⁵⁵ H. Gasiul, *Teorie emocji i motywacji...*, op.cit., s. 265-266.

⁵⁶ Ibidem, s. 266.

- b) tendencja do samoograniczenia (przejawiająca się jako samoograniczająca ostrożność, adaptacyjność i uległość, unikanie trudności);
- c) tendencja do twórczej ekspansji (potrzeba własnego rozwoju, potrzeba władzy, uznania);
- d) tendencja do utrzymania wewnętrznego porządku (potrzeba posiadania wartości moralnych, zaangażowanie społeczne i/lub polityczne, potrzeba sukcesu)⁵⁷.

Powyższe tendencje występują z różną siłą w różnych okresach życia, a ich zaspokojenie przez realizację wyznaczanych przez nie celów pozwala na osiąganie różnych form spełnienia siebie. Na przykład w okresie do 1,5 roku życia dominuje tendencja do osiągania zadowolenia – sygnałem jej spełnienia jest dobre samopoczucie; w okresach od 9 do 12 roku życia oraz od 12 do 18 roku życia dominuje tendencja do utrzymania wewnętrznego porządku (przejawiająca się jako próba obiektywnej oceny siebie w rolach społecznych i refleksja nad kierunkami własnego rozwoju), której spełnieniem jest oderwanie się od okresu dzieciństwa (zob. opis szczegółowy – tabela 3). Dominacja tendencji wskazuje na wyższe prawdopodobieństwo nastawienia na realizację celów związanych z daną tendencją. Ponadto wydaje się, że każda tendencja służy osiągnięciu sobie właściwego wymiaru spełnienia siebie. Tak więc tendencja do osiągania zadowolenia zapewnia dobrostan (tendencja stanowi dyspozycję dynamiczną, natomiast dobrostan staje się celem, co tworzy motyw); tendencja do samoograniczenia służy spełnianiu siebie w wymiarze „przetrwania”; tendencja do ekspansji twórczej służy realizacji siebie samego (*self-realization*); tendencja do utrzymania wewnętrznego porządku służy odkrywaniu wartości (zarówno określonych idei, jak i wartości siebie, własnej tożsamości). Tendencje mogą się różnie objawiać u różnych osób. Możliwa jest dominacja jednej tendencji i inny rodzaj celu realizowanego zgodnie z daną tendencją (np. u jednej osoby może bardziej dominować tendencja do ekspansji twórczej, a u innej tendencja do uporządkowania wewnętrznego; tendencja do ekspansji może z kolei u jednej osoby ujawniać się jako dążenie do realizacji celu niezależności, a u innej do realizacji celu miłości)⁵⁸.

⁵⁷ Ibidem, s. 266.

⁵⁸ Ibidem, s. 267-268.

Tabela 3. Podstawowe potrzeby i ich przejawy w różnych fazach rozwoju człowieka – teoria Charlotte Bühler

Wiek	Tendencja do zadowolenia	Tendencja do samoograniczenia	Tendencja do twórczej ekspansji	Tendencja do wewnętrznego uporządkowania	Forma spełnienia
Do 1,5 roku życia	Ufność, miłość, rozkwit i odkrywanie odrębności	Koordinacja i adaptacja ruchów	Spontaniczne aktywności	Początek integracji ruchów	Dobrostan
Od 1,5 do 4 roku życia	Przywiązanie do rodziców, pregenitalny okres rozwoju seksualnego	Uczenie się stylów życia. Posłuszeństwo i idealne superego vs. niezależność, początki wchłaniania kulturowo określonych idei	Granie roli i dziecięca twórczość artystyczna	Rozwój superego sumienia, początki kształtowania idei	
Od 4 do 8 roku życia	Okres latentny	Akceptacja roli bycia członkiem rodziny, uczenie się kulturowo określonych idei	Próba określenia zakresu autonomii własnych wartości, ideały ego przejawiane w wykonywanych zadaniach	Samoocena uwzględniająca ideały ego i kulturowo określone idee	Doskonalenie się
Od 8 do 12 roku życia	Okres latentny	Akceptacja roli i zadań wyznaczonych przez szkołę oraz kulturowo określone formy edukacji	Gry, sporty, grupowe umysłowe aktywności badawcze	Próba dokonania obiektywnej ewaluacji siebie samego w rolach społecznych	
Od 12 do 18 roku życia	Potrzeby seksualne i problem tożsamości płciowej	Niezależność vs. dominacja rodziny	Rozwój osobowości, miłość, zryw intelektualny	Rewizja i określenie kierunków własnego rozwoju (autobiografia)	Spełnienie i oderwanie się od okresu dzieciństwa
Od 18 do 25(30) roku życia	Potrzeby seksualne i problem tożsamości płciowej	Doraźne określenie swojej roli w społeczności	Próby znalezienia swojego miejsca w zawodzie i w miłości	Poszukiwanie własnej tożsamości (<i>self</i>)	
Od 25(30) do 45(50) roku życia	Kulminacja jedności w miłości seksualnej	Akceptacja rodziny i roli zawodowej	Realizacja siebie w zawodzie, w małżeństwie i we własnej rodzinie	Znajdywanie własnej tożsamości (<i>self</i>)	Realizacja siebie
Od 45(50) do 65(70) roku życia	Pokwitanie i problemy zdrowotne	Wyrzeczenie się samego siebie na rzecz rodziny, społeczności, dobra spraw	Wzmacnianie stanu posiadania i pozycji	Krytyczna ocena samego siebie	
Od 65(70) do 80(85) roku życia	Zainteresowanie własnym zdrowiem	Akceptacja ograniczeń	Wykańczanie zadań życiowych	Autobiograficzna retrospekcja	Spełnienie siebie
Od 80(85) do śmierci	Regresja do dominacji i potrzeby satysfakcji	Akceptacja zbliżającego się końca życia			

Źródło: Gasiul 2002

Wyjaśnienie: W tabeli tłustym drukiem zaznaczono krytyczne dla danego okresu formy przejawiania się danej tendencji (np. w okresie od 25 do 45 roku życia dominuje tendencja do twórczej ekspansji, która manifestuje się jako realizacja siebie w zawodzie, małżeństwie i we własnej rodzinie). Dominacja danej tendencji wskazuje na prawdopodobieństwo podporządkowania innych motywów, aktualnie dominującym motywom. W tabeli wskazano również na formy manifestowania się w różnych okresach życia, pozostałych tendencji. Celem ostatecznym (końcowym) wymienionych form aktywności jest osiągnięcie różnych postaci spełnienia siebie (*self-fulfillment*)⁵⁹.

⁵⁹ Ibidem, s. 269.

Warto podkreślić, że większość przytoczonych wyżej teorii rozpatruje potrzeby w aspekcie jednostkowym, lecz mogą być one także rozumiane w aspekcie zbiorowym – mówi się wtedy o potrzebach społecznych, które definiowane są jako te spośród potrzeb indywidualnych człowieka, które odczuwane są przez członków różnych grup społecznych bądź przez masy ludzkie i o których społeczeństwo sądzi, że w ich zaspokajaniu powinny pomagać jednostce instytucje publiczne. Można więc w skrócie powiedzieć, że są to upowszechnione potrzeby indywidualne człowieka⁶⁰.

Z powyższych treści wynika, że istnieją zróżnicowane teorie potrzeb, ich ilość, nomenklatura oraz hierarchie tworzone w ramach tych teorii. Z punktu widzenia tematu niniejszej dysertacji szczególną uwagę pragnę zwrócić na ten rodzaj potrzeb, które pobudzają człowieka do aktywnego działania, do postępu i rozwoju, a przede wszystkim do zdobywania sukcesów jako celu samego w sobie. Chodzi mianowicie o „potrzebę osiągnięć”.

1.2. Potrzeba osiągnięć w ujęciu teoretycznym i empirycznym

„Motywacja” to ogólny termin odnoszący się do regulacji zachowania zaspokajającego potrzeby i dążącego do realizacji określonego celu. Na proces motywacji składa się wiele tzw. motywów, czyli stanów organizmu, które wpływają na jego gotowość do rozpoczęcia lub kontynuowania układów reakcji, czynności, działań⁶¹.

Pojęcie „motywacja” pochodzi od słowa *movere*, co oznacza poruszać się; lub dokładniej od łacińskich słów *moveo movi, motum* oznaczających „poruszać, wprawiać w ruch”, ale także od *se movere* – czyli „gotować się do czegoś, zabierać się do czegoś, wzruszać, wywoływać, powodować itp.”⁶².

Motywacja jest zatem formą dynamiki, aktywności. Z innego punktu widzenia motywacja może być tym, co powoduje dynamikę – co jako przyczyna porusza do danych form aktywności, do danego sposobu i kierunku zachowania⁶³.

Przez motywację należy rozumieć proces, który wywołuje, ukierunkowuje i podtrzymuje określone zachowania ludzi spośród innych, alternatywnych form zachowań, w celu osiągnięcia określonych celów. Proces ten zachodzi, gdy

⁶⁰ A. Kamiński, Funkcje pedagogiki społecznej. Praca socjalna i kulturalna, Warszawa 1972, za: A. Leszczyńską-Rejchert, Człowiek..., op.cit., s. 66.

⁶¹ E. Baranowska, Teoria motywacji..., op.cit., s. 1.

⁶² H. Gasiul, Teorie emocji..., op.cit., s. 222.

⁶³ Ibidem, s. 222.

osiągnięcie celu postrzegane jest przez człowieka jako użyteczne, prawdopodobieństwo realizacji celu przez jednostkę musi być większe od zera. W mechanizmie tym dochodzi do interakcji procesów myślowych, fizjologicznych i psychologicznych jednostki, które decydują o natężeniu motywacji. Natężenie motywacji jest charakteryzowane przez psychologów poprzez opis poszczególnych jej cech:

- siły procesu motywacyjnego, czyli zdolności do wyłączenia konkurencyjnych celów i stopnia kontrolowania danym motywem własnych działań,
- wielkości motywacji, czyli własności (potrzeba), od której zależy wielkość wyniku,
- intensywności motywacji, jako własność, od której zależy poziom mobilizacji organizmu.

Natężenie motywacji zmienia się wraz ze zmianą użyteczności, bądź prawdopodobieństwa⁶⁴.

Proces motywacyjny ma charakter dynamiczny i wiąże się z zaspokojeniem określonej potrzeby, mającej znaczenie emocjonalne dla życia i rozwoju człowieka. Składowe procesu motywacyjnego obejmują: użyteczność celu (wyniku) i subiektywne prawdopodobieństwo jego osiągnięcia. Użyteczność celu zależy od wielkości napięcia motywacyjnego i od wielkości gratyfikacyjnej celu (wyniku)⁶⁵.

Procesy motywacyjne mogą pobudzać zarówno aktywność zewnętrzną (działanie), jak i wewnętrzną, to jest czynniki psychiczne, w tym procesy umysłowe. Zatem motywacja może być wewnętrzna lub zewnętrzna. Motywacja wewnętrzna pobudza do działania, które ma wartość samo w sobie (zainteresowania, zamiłowanie do czegoś). Motywacja zewnętrzna wzbudza zachętę do działania, które będzie nagradzane albo pozwoli uniknąć kary (system nagród i kar, przepisy regulujące)⁶⁶.

Nieco inaczej motywację wewnętrzną i zewnętrzną ujmuje Elliot Aronson. Stwierdza, że motywacja wewnętrzna, to angażowanie się w jakieś działanie, ponieważ sprawia nam ono przyjemność bądź wzbudza nasze zainteresowanie, a nie wskutek zewnętrznych nacisków lub dla wewnętrznych korzyści. Proces ten często wiąże się z radością i przyjemnością, którą odczuwamy, gdy coś robimy. A motywacja zewnętrzna to angażowanie się w jakieś działanie wskutek

⁶⁴ E. Baranowska, Teoria motywacji..., op.cit., s. 1.

⁶⁵ Ibidem, s. 1-2.

⁶⁶ B. Sack, V. Dynarska, Czynniki kształtujące motywację nauczycieli do pracy w zreformowanej szkole. Edukacyjne dyskursy, zob.: <http://belfer.univ.szczecin.pl/~edipp/czynniki.htm>

zewnętrznych nacisków lub dla zewnętrznych korzyści, a nie dlatego, że wykonywanie zadania sprawia nam przyjemność lub wzbudza nasze zainteresowania. Inaczej mówiąc jest to praca dla nagrody. Motywacja zewnętrzna bardzo często osłabia motywację wewnętrzną po to, by już nie działać dla przyjemności, ale dla uzyskania nagrody. Ludzie często tracą zainteresowanie czynnością, która wcześniej sprawiała im przyjemność⁶⁷.

Przykładem motywacji wewnętrznej jest z pewnością „potrzeba osiągnięcia”⁶⁸. „Gdy człowiek dąży do sukcesu jako do wartości autotelicznej (czyli wartości „samej w sobie”), mówimy, że ma potrzebę osiągnięć” – stwierdza wybitny psycholog, Janusz Reykowski, w książce zatytułowanej: „Procesy emocjonalne. Motywacja. Osobowość”⁶⁹.

Inaczej mówiąc, człowiekowi pobudzanemu przez tę potrzebę zależy nie na samej osiąganym rzeczy, lecz na fakcie osiągnięcia tejże. Można przyrównać to do pragnienia alpinisty, któremu nie zależy na znalezieniu się na jakimś szczycie, lecz na zdobyciu owego szczytu – dlatego odrzuciłby propozycję, by dostać się na szczyt, na który wspina się z mozołem i narażeniem życia, w jakiś prostszy sposób, np. helikopterem. Tak więc człowiek interesuje się w tym przypadku nie samym przedmiotem, który osiąga, lecz tym, że ów przedmiot jest dlań miarą sukcesu⁷⁰.

Jeden z pierwszych uczonych zainteresowanych potrzebą osiągnięcia, amerykański psycholog społeczny – David C. McClelland, zdefiniował ją jako „marzenie o takim postępowaniu, które przynosi nie tyle zmianę statusu, ale wewnętrzne zadowolenie z indywidualnych dokonań”⁷¹. Zdaniem McClellanda osoby wykazujące wysoki motyw osiągnięć dążą do jak najlepszego wykonania tej lub innej pracy, natomiast nie zależy im (a przynajmniej mniej zależy niż osobom o niskim motywie osiągnięć) na nagrodach, które mogą być konsekwencją dobrego wykonania⁷².

⁶⁷ E. Aronson, T. Wilson, R. Akert, Psychologia społeczna, Wydawnictwo Zysk i S-ka, Poznań 1997, s. 235;

⁶⁸ Używa się również innych pojęć, takich jak „potrzeba sukcesu”, „dążenie do osiągnięć”.

⁶⁹ J. Reykowski, Procesy emocjonalne. Motywacja. Osobowość [w:] Psychologia ogólna, pod red. T. Tomaszewskiego, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1992, s. 147.

⁷⁰ J. Reykowski, Z zagadnień psychologii motywacji, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa 1977, s. 185.

⁷¹ Zob. D.C. McClelland, Human motivation, Cambridge University Press, 1987; M.S. Szczepański, Polska szkoła: między tradycją a nowoczesnością. Refleksje z badań empirycznych [w:] Nowoczesna szkoła – nowoczesność w szkole. Szkice i studia, pod red. A. Rosoła, M.S. Szczepańskiego, Wydawnictwo WSP, Częstochowa 1995, s. 56.

⁷² M. Widerszal-Bazyl, Ukierunkowanie motywacji osiągnięć a poziom wykonania pracy, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1979, s. 18.

Istotna jest również uwaga Heinza Heckhausena, który stwierdza, że o motywie osiągnięć można mówić wtedy, gdy satysfakcja kierowana jest „nie na wynik działania jako taki, lecz na własne >>ja<<, tak że przy sukcesie doświadcza się zadowolenia ze swych kompetencji, a przy niepowodzeniu – wstydu ze swojej niekompetencji”⁷³.

Można przyjąć, iż ludzi o rozbudowanej potrzebie osiągania charakteryzują przynajmniej cztery cechy szczególne:

- stała skłonność do podejmowania ryzyka przy jednoczesnej świadomości jego następstw;
- predyspozycje i predylekcje do innowacji;
- analityczna ocena podejmowanych działań, zakończonych zarówno sukcesem jak i porażką;
- skłonność do uzyskiwania najlepszych wyników tylko w warunkach współzawodnictwa, przy czym sukces dynamizuje jeszcze bardziej działania jednostki⁷⁴.

Można jeszcze odwoływać się do trzech potrzeb niższego rzędu, do których należą:

- potrzeba kompensacji, wyzwana w jednostce obecnością przeszkody lub frustracją z powodu niepowodzenia;
- potrzeba wyczynu, skłaniająca jednostkę do szybkiego, rzetelnego wykonywania zadań w warunkach rywalizacji;
- potrzeba poznawcza, związana ze zdolnością do syntetycznego i logicznego myślenia, z umiejętnością abstrahowania, przewidywania, rozpoznawania uwarunkowań zjawisk i procesów⁷⁵.

Ponadto osoby z silną motywacją osiągnięć to jednostki pewne siebie, chętne do podejmowania indywidualnej odpowiedzialności, pragnące zawsze znać rezultaty własnej pracy. W nauce uzyskują dobre stopnie. Aktywnie uczestniczą w życiu uczelni i społeczności, do której należą; na towarzyszy pracy wybierają nie tyle

⁷³ Ibidem, s. 21.

⁷⁴ M.S. Szczepański, Polska szkoła..., op.cit., s. 56.

⁷⁵ K. Krzysztofek, M.S. Szczepański, Zrozumieć rozwój: od społeczeństw tradycyjnych do informacyjnych: podręcznik socjologii rozwoju społecznego dla studentów socjologii, nauk politycznych i ekonomii, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2005, s. 44.

przyjaciół, co ludzie znających się na rzeczy, wykazują też odporność wobec presji środowiska społecznego⁷⁶.

Potrzeba osiągnięcia i wyczynu konstytuuje tę odmianę człowieka, którego określić można metaforycznym mianem *homo hubris*⁷⁷.

Słowo *hubris* (lub *hybris*) pochodzi z filozofii i literatury greckiej. Pierwotnie oznaczało ono nieposkromioną pychę i pragnienie wywyższania się, wywołujące gniew bogów. Obecnie straciło swoje znaczenie pejoratywne i stało się terminem opisującym normalne siły napędowe działania. Zaspokojenie tych dążeń, czyli „dowartościowanie siebie”, rodzi satysfakcję i wywołuje dumę; zwiększa poczucie osobistego bezpieczeństwa, scala indywidualną osobowość i pozwala optymistycznie patrzeć na świat; nadaje wreszcie sens życiu⁷⁸.

Przedstawiona rozbudowana potrzeba osiągnięcia oraz motywacje hubrystyczne są charakterystyczne dla osobowości nowoczesnej. Cechy tej osobowości składają się na pewien wzorzec człowieka racjonalnego będącego synonimem rozwoju i walki z zacofaniem. Do najistotniejszych charakterystyk osobowości nowoczesnej, oprócz wyżej wymienionych, należą również: wysoki poziom empatii i twórczy nonkonformizm.

Termin „empatia” odnosi się do umiejętności wczuwania się w stany emocjonalne innych osób oraz postrzegania i rozumienia ich uczuć. Empatia, definiowana jako syndrom emocjonalno-poznawczy, wyraża się w podatności na rozumienie uczuć innych ludzi, w gotowości do współpracy z nimi, w zdolności do wczuwania się w role nowoczesne, zajmowane przez jednostki odniesienia pozytywnego, itp. Znaczenie stanów empatycznych w procesach modernizacji trudno przecenić, albowiem w społeczeństwach nowoczesnych od jednostki stale wymaga się podejmowania nowych ról i wczuwania się w nie. To zaś zmusza ją do zachowań nierutynowych, elastycznego reagowania i rozbudowy własnej wyobraźni⁷⁹.

Postawa nonkonformistyczna z kolei sprzyja zachowaniom, które mają charakter niekonwencjonalny. Cechuje ona ludzi o:

- zredukowanej potrzebie uległości i poniżania się wobec innych;
- ograniczonej potrzebie afiliacji;
- zmniejszonej potrzebie bezpieczeństwa zdobywanego dzięki nieurazaniu innych;

⁷⁶ E.J. Murray, *Motywacja i uczucia*, Państwowe Wydawnictwa Naukowe, Warszawa 1968, s. 185.

⁷⁷ M.S. Szczepański, *Polska szkoła...*, op.cit., s. 57.

⁷⁸ J. Koziński, *Człowiek wielowymiarowy*, Wydawnictwo Akademickie „Żak”, Warszawa 1998, s. 52.

⁷⁹ K. Krzysztofek, M.S. Szczepański, *Zrozumieć rozwój...*, op.cit., s. 45.

- zredukowanej potrzebie doznawania opieki i oparcia⁸⁰.

Osobowości nowoczesnej można przypisać jeszcze kilka innych cech, do których należą między innymi:

- otwartość na nowe doświadczenia;
- gotowość do świadomej akceptacji zmiany;
- zdolność do zbierania informacji o faktach i umiejętność korzystania z wiedzy w podejmowanych działaniach;
- umiejętność planowania zarówno w sprawach osobistych, rodzinnych, jak i publicznych;
- skłonność do kalkulacji, wynikająca z przekonania, że świat człowieka jest policzalny, a wiele zjawisk z powodzeniem można przewidywać;
- wysoka ocena umiejętności technicznych, ułatwiających korzystanie z nowych urządzeń;
- wysokie aspiracje oświatowe oraz zawodowe;
- świadomość godności innych, a także szacunek dla godności cudzej;
- uniwersalizm i optymizm w postępowaniu⁸¹.

Nawiązując do omawianej potrzeby osiągnięć, warto zaznaczyć, iż wspomniany wcześniej McClelland był pionierem w dziedzinie myślenia motywacyjnego w miejscu pracy. Ten amerykański uczony rozwinął teorię i modele motywacji opartej na osiągnięciu, a także promował udoskonalenie metody oceny pracowników, promując ocenianie i testy kompetencji – uważał, że są one lepsze od tradycyjnych testów osobowości i testów na inteligencję⁸².

McClelland jest najbardziej znany z przedstawienia trzech typów potrzeb motywacyjnych, które określił w swojej książce z 1988 pt. „Human Motivation”:

- motywacja osiągnięcia [*achievement motivation*]
- motywacja władzy [*authority/power motivation*]
- motywacja afiliacji (przynależności) [*affiliation motivation*].

⁸⁰ Ibidem, s. 46.

⁸¹ Ibidem, s. 46–47.

⁸² M.S. Szczepański, Juniorzy i debiutanci na rynku pracy. Nowoczesny pracownik – próba portretu socjologicznego [w:] Edukacja całożyciowa – kompetencje cywilizacyjne a regionalny rynek pracy, pod red. B. Pactwy, P. Rojek-Adamek, zob. <http://www.wszins.tychy.pl/File/edukacja.pdf>, s. 23.

Potrzeba osiągnięcia [*the need for achievement*]

Osoba motywowana jest osiągnięciem i w związku z tym zabiega o osiągnięcia, realizację realistycznych, ale ambitnych celów oraz o rozwój i awans w pracy. U takiej osoby istnieje silna potrzeba uzyskiwania informacji zwrotnych dotyczących osiągnięć i postępów oraz potrzeba sensu dokonań.

Potrzeba władzy [*the need for authority and power*]

Osoba motywowana jest władzą. Dążenie do władzy wywołuje potrzebę bycia wpływowym i skutecznym. U takiej osoby istnieje silna potrzeba kierowania, a jej pomysły muszą być dominujące. Ponadto osoba ta posiada motywacje i potrzeby zmierzające do podniesienia osobistego statusu i prestiżu.

Potrzeba afiliacji (przynależności) [*the need for affiliation*]

Osoba jest motywowana poprzez przynależność, ma potrzebę posiadania przyjaznych związków i motywowana jest w kierunku interakcji z innymi ludźmi. Dążenie afiliacyjne wywołuje motywację i potrzebę bycia lubianym i powszechnie szanowanym. Ludzie posiadający tę cechę są dobrymi *graczami zespołowymi*⁸³.

D. McClelland uważał, że potrzeba osiągnięć stanowi jeden z najsilniejszych motywów do pracy. Potrzebę tę można zdefiniować jako chęć wyróżnienia się (osiągnięcia powodzenia) w sytuacji konkurencyjnej. Stymulacją tego typu potrzeb powinna być szczególnie zainteresowana kadra zarządzająca; pracownik, który chce pokazać, że jest lepszy od innych będzie miał dużą wewnętrzną motywację do jak najlepszego wykonania powierzonego mu zadania. Realizację tego celu traktował będzie jako duże osiągnięcie, co w celu spotęgowania jego motywacji powinno być dostrzeżone przez zarządzającego. Według McClellanda potrzeba osiągnięć jest niewspółmiernie silniejsza z pozostałymi przez niego wyróżnionymi potrzebami, stąd poświęcił jej więcej uwagi. Amerykański uczony wyróżnił cechy, które można przypisać pracownikom kierującym się potrzebą osiągnięć:

1. potrzeba osiągnięć jest stała,
2. bierze na siebie odpowiedzialność za rozwiązywanie problemów,
3. ustalenie dla siebie umiarkowanie trudnych celów i podejmowanie rozsądnego ryzyka dla ich osiągnięcia,
4. przypisywanie dużego znaczenia informacjom o uzyskiwanych przez siebie efektach,

⁸³ Ibidem, s. 24.

5. mniejsze zainteresowanie potrzebami przynależności i społecznymi⁸⁴.

John W. Atkinson, uczeń McClellanda, podjął próbę umieszczenia potrzeby osiągnięć w szerszej perspektywie. Jego teoria oczekiwania – wartości oparta jest na metaforze człowieka podobnego Bogu, a więc bezstronnego, wszytkowiedzącego, ostatecznego sędziego swoich własnych działań. Atkinson w swojej teorii zakłada, że ludzie wybierają racjonalne cele w oparciu o swoją wiedzę na temat oczekiwanej wartości tych celów i prawdopodobieństwa ich zdobycia. Podstawą teorii oczekiwania – wartości jest model ryzyka zakładający, że na wybór zadania wpływa subiektywne prawdopodobieństwo sukcesu, oraz nagradzająca wartość samego zadania. Autor teorii przyjął, że iloczyn prawdopodobieństwa sukcesu i wartości nagrody pozwala przewidzieć czy człowiek podejmie się wykonania danego zadania. Jednostki nastawione na sukces, według autora, wybiorą zadania o średnim stopniu trudności natomiast jednostki nastawione na unikanie porażki wybiorą zadania albo łatwe albo te najtrudniejsze. Łatwe zadania niosą z sobą wysokie prawdopodobieństwo sukcesu, ale mają niską wartość nagradzającą, ponieważ poczucie sukcesu jest w tym przypadku najslabsze. Atkinson przyjął, że wartość celu wynika z dumy jaką odczuwa człowiek gdy dany cel osiągnie, duma ta jest tym większa im zadanie jest trudniejsze. Motywacja do osiągnięcia celów, według autora teorii, jest również zależna od natężenia potrzeby osiągnięć, jest więc iloczynem potrzeby, prawdopodobieństwa subiektywnego oraz wartości gratyfikacyjnej. Ponadto w każdej motywacji do działania autor wyróżnia dwie przeciwstawne tendencje: „dążenie do unikania określonego przeciwcelu”, czyli motywację negatywną oraz dążenie do obranego sobie celu, a więc motywację pozytywną. Trójkrotny model Atkinsona obejmuje zatem następujący schemat:

1. Motywacja osiągnięć = motywacja do sukcesu + motywacja unikania niepowodzeń

2. Motywacja do sukcesu = potrzeba dążenia do sukcesu × subiektywne prawdopodobieństwo sukcesu × wartość gratyfikacyjna sukcesu

3. Motywacja unikania niepowodzeń = potrzeba unikania niepowodzeń × subiektywne prawdopodobieństwo niepowodzenia × ujemna wartość niepowodzenia

⁸⁴ E. Baranowska, Teoria motywacji..., op.cit., s. 5-6.

Z założeń teorii Atkinsona wynika, że osoby charakteryzujące się pozytywnym wzorem motywacji osiągnięć powinny preferować zadania o umiarkowanym prawdopodobieństwie subiektywnego sukcesu⁸⁵.

Atkinson wprowadził również pojęcie użyteczności a więc cenneści sukcesu. Użyteczność definiuje jako "funkcje dwóch czynników: stałej motywacji oraz antycypowanej wartości gratyfikacyjnej". Zakłada, że przy wysokiej potrzebie osiągnięć jednostka tym wyżej ceni sukces im zadanie jest trudniejsze. W miarę wzrostu trudności zadania wzrasta użyteczność sukcesu. Ta zależność odnosi się do ludzi wykazujących przewagę potrzeby dążenia do osiągnięcia sukcesu nad potrzebą unikania niepowodzenia⁸⁶

Pewne jest, iż dążenie do osiągnięć jest głęboko zakorzenione w naszej kulturze. Jest także jedną z dróg do zdobycia uznania dla siebie. Chociaż jego doniosłość jest różna w różnych kulturach, dążenie do opanowania środowiska w stopniu wykraczającym poza potrzeby biologiczne charakteryzuje prawdopodobnie wszystkie kultury ludzkie. Obecność artystycznych wytworów, nawet w jaskiniach pierwotnego człowieka, świadczy o tym, że jakaś forma wyrażania samego siebie, która by nie ograniczała się tylko do utrzymania życia i przetrwania grupy, od wieków pociągała człowieka⁸⁷.

1.2.1. Geneza potrzeby osiągnięcia

Źródła motywu osiągnięć należy upatrywać w okresie dzieciństwa i dorostania. Niezwykle istotną rolę odgrywa wówczas najbliższe otoczenie jednostki, zwłaszcza rodzice, nauczyciele i rówieśnicy.

Jak zauważa J. Reykowski rozwój dziecka obejmuje m. in. opanowanie sprawności niezbędnych do życia w cywilizacji, w której się to dziecko urodziło (w której wzrasta). Niektóre z tych sprawności stanowią wymagania uniwersalne w tym sensie, iż każdy musi je opanować, niektóre zaś są charakterystyczne dla określonej kultury czy dla danej grupy społecznej. Typowymi sprawnościami, które musi opanować każde dziecko żyjące w naszym społeczeństwie, są oprócz podstawowych, takich jak umiejętność chodzenia, umiejętność kontrolowania

⁸⁵ Zob. J.W. Atkinson, N.T. Feather, A theory of achievement motivation, New York, 1966; A. Bańka, Motywacja osiągnięć. Podstawy teoretyczne i konstrukcja skali do pomiaru motywacji osiągnięć w wymiarze międzynarodowym, Studio PRINT-B, Instytut Rozwoju Kariery, Poznań-Warszawa 2005, s.20-21.

⁸⁶ Ibidem, s.21.

⁸⁷ E.R. Hilgard, Wprowadzenie do psychologii, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1972, s. 221.

wydalania, mówienia, znajdowania drogi do domu itp., również bardziej specyficzne kulturowo, jak umiejętność radzenia sobie z urządzeniami znajdującymi się w domu, posługiwania się kredkami, ołówkiem, piórem, młotkiem, igłą, śrubokrętem, umiejętność czytania i rozumienia coraz bardziej złożonych treści, umiejętność korzystania ze środków komunikacji coraz dalej od domu, umiejętność zjednywania sobie kolegów i przyjaciół, uzyskiwania dobrej opinii itp.⁸⁸.

Zdaniem autora w każdej z możliwych dziedzin aktywności istnieje mniej lub bardziej sprecyzowana „skala doskonałości”. Na tej umownej skali oceniane są rezultaty działania. W zależności od tego, jak dobrze dziecko wykonuje poszczególne czynności, czyli – jak się uplasowuje na tej skali – jest ono chwalone bądź ganione. Pozycja dziecka na różnych skalach stanowi niewyczerpalny temat rozmów między matkami. Omawia się więc to, że na którejś ze skal dziecko przewyższa rówieśników (ładnie pisze, dobrze czyta, osiągnęło powodzenie w konkursie rysunkowym, nauczyło się liczyć do 100 na dwa lata przed pójściem do szkoły itp.), albo też matki skarżą się, że dziecko w jakichś dziedzinach nie osiąga wymaganych rezultatów („źle” mu idzie nauka przedmiotów szkolnych, nie ma talentu do muzyki, źle wywiązuje się ze swych obowiązków domowych, jest „niezdane” czy „nieporządne” itp.)⁸⁹.

Reykowski zwraca uwagę na fakt, iż od pierwszego roku życia dziecko staje przed całym szeregiem „uhierarchizowanych” celów, przed wielką liczbą „szczytów”, które musi zdobyć. Głównym źródłem tych celów, według autora, są wymagania rodziców, wymagania szkoły, wymagania rówieśników⁹⁰. Reykowski nawiązuje do wyników serii badań prowadzonych nad tym problemem przez D.C. McClellanda i jego współpracowników (J. W. Atkinsona, R. A. Clarka, E. L. Lovella)⁹¹.

Cytowani autorzy badali studentów wyższych uczelni oraz uczniów szkoły średniej. Wyodrębnili oni spośród rozpatrywanych osób dwie grupy: takich, którzy ujawnili duże natężenie potrzeby osiągnięć, oraz takich, którzy ujawnili niskie natężenie tej potrzeby. Głównym celem badania było stwierdzenie, czy i pod jakim względem osoby z tak dobranych grup różnią się w opiniach na temat cech swoich rodziców. Ewentualne różnice byłyby wskazówką co do możliwych różnic sytuacji wychowawczych tych dwóch grup. W rezultacie tej analizy okazało się, że chłopcy

⁸⁸ J. Reykowski, *Z zagadnień...*, op.cit., s.181-182.

⁸⁹ Ibidem, s. 182-183.

⁹⁰ Ibidem, s. 183.

⁹¹ Ibidem, s. 190.

o wysokiej potrzebie osiągnięć różnią się w swojej ocenie rodziców od chłopców o niskiej potrzebie osiągnięć, ale ta różnica była inna w grupach wyodrębnionych spośród uczniów szkół średnich (u chłopców młodszych) niż wśród chłopców z wyższej uczelni. Co się tyczy chłopców starszych, to zauważono, że ci, którzy ujawnili wysoką potrzebę osiągnięć, oceniali swoich ojców jako bardziej surowych, mniej przyjacielskich i mniej pomocnych, a także niżej oceniali życiowe osiągnięcia swoich ojców niż chłopcy o niskiej potrzebie osiągnięć. Natomiast chłopcy młodszy o wysokiej potrzebie osiągnięć oceniali swoich ojców jako bardziej pomocnych i przyjacielskich niż chłopcy o niskiej potrzebie osiągnięć⁹².

Jak się okazuje, dla rozwoju potrzeby osiągnięć konieczne jest, by w okresie młodszym istniał między chłopcami a ich rodzicami (dotyczy to głównie ojców) pewien stopień bliskości i przyjacielskości. Niezbędne bywa jednak również to, aby następowało stopniowe osłabienie więzi z ojcem i zmniejszenie bliskich z nim kontaktów, a nawet, w pewnym stopniu, osłabienie jego autorytetu. Inaczej mówiąc, konieczna staje się atmosfera bliskości i akceptacji we wczesnym okresie rozwoju osobowości, ale też nieodzowne późniejsze oddalenie. Tam gdzie brak owej bliskości w młodszym wieku, a także tam, gdzie ta bliskość trwała zbyt długo, szanse dla rozwoju potrzeby osiągnięć wydają się być mniejsze. Można więc mówić, że ojcowie oschli, surowi, obojętni, nie troszczący się o synów nie stwarzają warunków dla rozwoju ich ambicji. Ale ojcowie otaczający swoich synów zbyt długo specjalną troską i akceptujący ich bezkrytycznie, nie wykształca w nich ambicji⁹³.

Jeszcze inna grupa danych dotyczy wpływu postawy matek na rozwój potrzeby osiągnięć u synów.

W jednym z badań matki chłopców mających od 8 do 10 lat wskazywały, jakich dokonań (z podanej listy) i w jakim wieku oczekiwwały od swych synów. Matki chłopców ocenionych niezależnie jako mających dużą potrzebę osiągnięć (*high achievers*), w porównaniu z matkami chłopców o małej potrzebie osiągnięć (*low achievers*), oczekiwwały od swych siedmioletnich synów dwukrotnie więcej dokonań. Od chłopców o dużej potrzebie osiągnięć matki oczekiwały, że wcześniej

⁹² D.C. McClelland, J.W. Atkinson, R.A. Clark, E.L. Lovell, *The Achievement Motive*, New York 1953, Appleton, rozdział IX; za: J. Reykowski, *Z zagadnień...*, op.cit., s. 191.

⁹³ J. Reykowski, *Z zagadnień...*, op.cit., s. 192.

będą orientować się w swej dzielnicy miasta, próbować nowych rzeczy, osiągać dobre wyniki we współzawodnictwie i znajdować sobie własnych przyjaciół⁹⁴.

Tak więc dla wytworzenia potrzeby osiągnięć ważne wydaje się to, by matka pobudzała syna do samodzielnego dawania sobie rady z kolejnymi zadaniami, pilnowała go przez jakiś czas, a potem przekonawszy się, że sobie radzi, przestawała go nadzorować⁹⁵.

W większości badań nad potrzebą osiągnięć osobami badanymi byli mężczyźni. Do niedawna bardzo niewiele uwagi poświęcano motywacji osiągnięć u kobiet. Chociaż może to być po części wynikiem stereotypów społecznych, to jednak odzwierciedla prawdopodobnie także fakt, że kobiety nie zachowały się w sposób „oczekiwany” (tzn. tak jak mężczyźni) w tych niewielu eksperymentach, w których brały udział jako osoby badane. Na przykład, kobiety w odróżnieniu od mężczyzn nie wykazują wzrostu motywacji osiągnięć, gdy znajdują się w sytuacji, w której duże znaczenie ma inteligencja i zdolności przywódcze⁹⁶.

Jednego z możliwych wyjaśnień tego zjawiska różnic związanych z płcią dostarczyły badania Matiny Homer nad motywem unikania sukcesów u kobiet. Według Homer, kobiety nastawione na osiągnięcia znajdują się w specyficznej, konfliktowej sytuacji: z jednej strony są one, wspólnie ze „społeczeństwem męskim”, zachęcane do współzawodnictwa i sukcesów, ponieważ jednak osiągnięcie sukcesu przez kobietę często przynosi także ujemne następstwa – na przykład określana jest ona jako „mało kobieca” lub jest odrzucana społecznie (*socially rejected*) – przeto, z drugiej strony, kobiety są także motywowane, by nie odnosić sukcesów⁹⁷.

W badaniu mającym na celu eksplorację tego motywu, osobom badanym podawano pierwsze zdanie opowiadania i proszono o napisanie dalszego ciągu. Dla kobiet pierwsze zdanie brzmiało: „Po zakończeniu egzaminów na pierwszym semestrze Akademii Medycznej Anna znalazła się na pierwszym miejscu w swojej grupie”, dla mężczyzn zaś – „Po zakończeniu egzaminów na pierwszym semestrze Akademii Medycznej Jan znalazł się na pierwszym miejscu w swojej grupie”. Opowiadania badanych określano jako odzwierciedlające motyw unikania sukcesu, jeśli zawierały negatywne wyobrażenia o sukcesie. Chociaż mniej niż 10% badanych

⁹⁴ P.G. Zimbardo, F.L.Rucha, Psychologia i życie, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1998, s. 543.

⁹⁵ J. Reykowski, Z zagadnień..., op.cit., s. 193.

⁹⁶ P.G. Zimbardo, F.L.Rucha, Psychologia i..., op.cit., s. 544.

⁹⁷ Ibidem, s. 544.

mężczyzn przejawiało takie obawy, to ponad 65% kobiet napisało opowiadania, w których przejawiał się silny lęk przed sukcesem⁹⁸.

Analizując opowiadania pisane przez kobiety pod względem wyrażonych w nich obaw przed sukcesem, Homer stwierdziła, że można wyróżnić trzy kategorie tych obaw.

1. Najczęściej spotykany typ opowiadania wyrażał obawy przed odrzuceniem społecznym (np. niepopularnością, samotnością, brakiem szans na zamążpójście) jako konsekwencją sukcesu.
2. W drugiej grupie opowiadań przejawiane jest zainteresowanie definicją kobiecości i podnoszone są wątpliwości co do kobiecości i normalności Anny.
3. Trzecia kategoria „obawy przed sukcesem” wiąże się z bezpośrednim zaprzeczeniem, jakoby kobieta mogła odnosić takie sukcesy.

W przeciwieństwie do tych pełnych „obaw przed sukcesem” opowiadań, jakie piszą kobiety, opowiadania pisane przez mężczyzn wykazują pozytywną postawę wobec sukcesów. Jednakże wbrew powyższym materiałom dowodowym, postawy kobiet wobec udanej kariery kobiety zdają się zmieniać w pozytywnym kierunku. Niektóre z opowiadań napisanych przez kobiety przewidywały jaśniejsze perspektywy dla Anny:

„Anna jest damą – nie tylko jest pierwsza w nauce, lecz także jest lubiana i podziwiana przez swych kolegów – coś niezwykłego w tej zdominowanej przez mężczyzn dziedzinie. Jest ona wybitnie zdolna – lecz jest także kobietą. Nadal będzie pierwsza lub w czołówce roku. I zawsze...będzie damą”⁹⁹.

Późniejsze rezultaty polskich badań¹⁰⁰ nie potwierdzają, a wręcz przeczą wynikom badań przeprowadzonych przez Homer. Analiza zjawiska lęku przed sukcesem i konsekwencjami tego sukcesu pokazuje unifikację tego lęku, być może charakterystyczną dla społeczeństwa, w którym i kobiety, i mężczyźni przez dziesięciolecia funkcjonowali w przestrzeni, w jakiej państwowy socjalizm

⁹⁸ Ibidem, s. 544.

⁹⁹ Ibidem, s. 545.

¹⁰⁰ Mowa o wynikach badań pochodzących z kwestionariuszowego badania socjologicznego realizowanego w 1998 roku w ramach KBN-owskiego, kierowanego przez prof. Annę Titkow projektu badawczego nr 1 H01F 067 10, pt. „Społeczna i kulturowa tożsamość kobiet”. Głównymi wykonawcami w tym projekcie były dr Danuta Duch-Krzyszczak i dr Aleksandra Dukaczewska-Nałęcz. Badanie zostało przeprowadzone w 1998 roku na 1002 osobowej próbie dorosłej ludności Polski w wieku 18-65 lat. Próba do badania została wylosowana z operatu Rządowego Centrum Informatyki PESEL. Wyniki badań przedstawione zostały w książce A. Titkow „Tożsamość polskich kobiet. Ciągłość, zmiana, konteksty”, Wydawnictwo IFiS PAN, Warszawa 2007.

depolityzował i neutralizował nierówności między kobietami i mężczyznami. W przypadku czynnika *lęk przed sukcesem* zarówno u mężczyzn, jak i kobiet najwyższe wartości udziału w jego budowie osiąga zmienna, która mówi o „ukrywaniu tego, co się umie, aby nie pomyślano, że osoba się wywyższa”. Rola pozostałych elementów tworzących ten wymiar jest bardzo zbliżona, z jednym wyjątkiem – u kobiet większą rolę odgrywa przekonanie, że „koszty kariery nie są jej warte”, a u mężczyzn – co nieco zaskakuje – odczucie, że „sukces to samotność”. Spojrzenie na poglądy mężczyzn i kobiet w sprawie relacji – kobieta a sukces prowadzi do wniosku, że obie płcie są równie silnie przekonane, że kobieta odnosząca sukcesy w pracy zawodowej i życiu politycznym traci na kobiecości¹⁰¹.

Na poziom aspiracji oraz przyszłe osiągnięcia kobiet znaczący wpływ ma najbliższe otoczenie, a zwłaszcza rodzice i charakter ich relacji z córkami.

Rena F. Subotnik i James H. Borland doszli do wniosku, że zdolne kobiety, które miały w dzieciństwie ciepłe, zgodne relacje z matkami, czuły się kochane i akceptowane, były w przyszłości bardziej twórcze i niekonwencjonalne w poglądach i zachowaniach oraz więcej osiągnęły. Natomiast ojców wspominały jako nominatywnych, wymagających, a zarazem przyjacielskich i zachęcających. Charlene M. Callahan i Ravenna Helson wskazują na silną rolę ojców w osiąganiu sukcesów przez córki. W kontraście do nich Marilyn Froggatt i Lorraine Hunter wskazują, że wybitne kanadyjskie kobiety przyznawały matkom znaczącą rolę w swoim rozwoju. Połowa badanych twierdziła, że ich relacje z ojcami były ubogie. Zachowania matek w opiniach wybitnych kanadyjskich kobiet nie były spostrzegane jako hamujące dążenie córek do sukcesu¹⁰².

Carole Holahan i Robert R. Sears stwierdzają, że kobiety, które osiągnęły szczyt w swojej profesji, można scharakteryzować jako mocno zdeterminowane w dzieciństwie. Miały one wysokie poczucie wartości i zdolność do formułowania i konsekwentnego realizowania planów¹⁰³.

Z powyższych badań wynika, że zachowanie rodziców względem dzieci wpływa znacząco na ich motywację osiągnięć. Silną potrzebę sukcesu zaobserwować można u osób, które w dzieciństwie spotykały się z przychylnym,

¹⁰¹ A. Titkow, *Tożsamość polskich kobiet. Ciągłość, zmiana, konteksty*, Wydawnictwo IFiS PAN, Warszawa 2007, s. 103.

¹⁰² I. Pufal-Struzik, *Efekty socjalizacji rodzajowej dla rozwoju i twórczego funkcjonowania kobiet i mężczyzn [w:] Role płciowe. Socjalizacja i rozwój*, pod red. M. Chomczyńskiej-Rubachy, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Humanistyczno-Ekonomicznej w Łodzi, Łódź 2006, s.85.

¹⁰³ *Ibidem*, s. 91.

pozytywnym odbiorem, z poparciem i akceptacją dla swoich wysiłków i dążeń do osiągnięć.

Silna motywacja osiągnięć u dorosłych wiąże się także z surowością treningu samodzielności w dzieciństwie. U dziecka, które wcześniej jest zmuszane, by samo dawało sobie radę, rozwija się silna motywacja w kierunku dokonania czegoś¹⁰⁴.

Jest sprawą niewątpliwą, że potrzeby wytwarzane przez dom rodzinny przybiorą inną postać wtedy, gdy atmosfera wychowawcza szkoły będzie je umacniała, niż wówczas, gdy będzie działała w innym kierunku¹⁰⁵.

Zdaniem J. Reykowskiego szkoła może wpływać na potrzebę osiągnięć w trojakiej, co najmniej, formie.

Po pierwsze, może wpływać na wzmacnianie bądź osłabienie tej potrzeby. Wpływ wzmagający mieć będą wszystkie te zabiegi wychowawcze, które akcentują wyróżnienia, które kładą nacisk na jak najszybsze i jak najwyższe osiągnięcia. Wzory, które podsuwa się dzieciom w toku nauczania takich przedmiotów, jak język polski czy historia, mogą także umacniać tę potrzebę, jeśli nauczyciel koncentruje się na postaciach odznaczających silną potrzebą osiągnięć i zdobywających sukcesy. Ważną rolę odgrywać mogą własne postawy nauczycieli i kierownictwa szkoły zaobserwowane przez dzieci – nacisk na sukcesy i osiągnięcia przejawiany w zachowaniu wychowawców może „zarażać” wychowanków¹⁰⁶.

Po drugie, szkoła może wpływać na strukturę potrzeby osiągnięć, a zwłaszcza na to, czy uformuje się ona na podstawie nastawień typu „obronnego” (utrwalane przez karę), czy też nastawień typu „zdobywczego” (utrwalane przez nagrodę)¹⁰⁷. Jeśli nauczyciel posługuje się karami i groźbami jako głównym środkiem wychowawczym, wówczas w jego postępowaniu dominują przejawy niezadowolenia, krytycyzmu i pretensji – szafuje naganami i ocenami niedostatecznymi. U uczniów przeważającym motywem staje się wtedy obawa, a potrzeba osiągnięć formuje się na podłożu lękowym. Natomiast jeśli nauczyciel stosuje przede wszystkim pochwały, wyróżnienia uczniów, którzy wykonali coś wartościowego – wówczas dominującym motywem staje się nadzieja powodzenia, a cały proces wychowania odbywa się w atmosferze uczuć dodatnich.

¹⁰⁴ E.R. Hilgard, *Wprowadzenie...*, op.cit., s. 223.

¹⁰⁵ J. Reykowski, *Z zagadnień...*, op.cit., s. 193.

¹⁰⁶ *Ibidem*, s. 193-194.

¹⁰⁷ *Ibidem*, s. 194.

Dzieci, u których poziom lęku bywa stale podwyższony, są bardzo wrażliwe na wszelkie niebezpieczeństwa. Nie potrafią cieszyć się możliwym sukcesem – raczej są skłonne martwić się tym, że może im się nie powieść. Dzieci takie usiłują utrzymać pozycję dobrego ucznia lękając się, aby nikt ich nie przewyższył. Inni uczniowie traktowani są jako niebezpieczna konkurencja, której trzeba się strzec i z którą trzeba walczyć. Taki sposób reagowania czasami utrwała się i pozostaje aż do wieku dojrzałego. Mamy wtedy do czynienia z ludźmi, których zasadniczym motywem działania bywa lęk. Są to ludzie zamartwiający się różnymi możliwymi nieszczęściami i niepowodzeniami. To nastawienie stanowi źródło stałego zniechęcenia, obniżonego nastroju, depresji, albo przeciwnie pobudza do gorączkowej aktywności. Aktywność ta zmierza do nieosiągalnego ideału, jakim ma być poczucie spokoju i bezpieczeństwa¹⁰⁸.

Po trzecie, szkoła może wpływać na „stopień uspołecznienia” potrzeby osiągnięć. W tym względzie może ona mieć znacznie większą rolę do odegrania niż rodzice. Chodzi tu o to, w jakim stopniu osiągnięcie pojmowane będzie jako indywidualne wyróżnienie. Jeśli więc system wychowawczy w szkole będzie akcentował sukcesy jednostkowe, pobudzał do rywalizacji między poszczególnymi uczniami, potrzeba osiągnięć utrwali się jako potrzeba indywidualistyczna. Jeśli jednak już od pierwszych dni obecności dziecka w klasie będziemy kłaść nacisk na osiągnięcia zbiorowe oraz dążyć do powiązania sukcesu pojedynczego ucznia z osiągnięciami klasy, a później szkoły jako całości – to w ten sposób stworzymy podwaliny pod kształtowanie potrzeby osiągnięć jako czynnika pobudzającego do działań na rzecz społeczeństwa¹⁰⁹.

Na potrzebę osiągnięć znaczny wpływ wywierają także wzory, z którymi styka się dziecko. Jeżeli styka się ono z osobami znaczącymi, o wyraźnych przejawach potrzeby osiągnięć, to przejawia podobne tendencje¹¹⁰.

Tę tezę potwierdzają badania twórczych studentek żeńskiego college'u przeprowadzone przez R. Helson. Ujawniono, iż ojcowie badanych dziewcząt mieli wysoko rozwiniętą zdolność twórczego myślenia, refleksyjność, erudycję i sumienność, interesowali się wieloma dziedzinami (literaturą, sztuką), cenili sukces w pracy zawodowej, na której byli silnie skoncentrowani. Tym samym stanowili

¹⁰⁸ Ibidem, s. 112-113.

¹⁰⁹ Ibidem, s. 194.

¹¹⁰ J. Reykowski, *Procesy emocjonalne...*, op.cit., s. 149.

pozytywny wzór do identyfikacji dla dziewcząt. Czwarta część matek oceniona została jako wysoce aktywne, dominujące, samodzielne, dobrze radzące sobie w trudnych sytuacjach, przejmujące często rolę głowy rodziny, pewne siebie, z inicjatywą, skłonne do współzawodnictwa, lubiące zmiany, wnikliwe w ocenie innych, tolerancyjne wobec odmiennych przekonań¹¹¹. Przedstawiony obraz matek można poszerzyć o rezultaty badań Carolyn R. Yemchuk i Grace A. Schloser nad retrospektywnymi opiniami na temat rodziców 430 wybitnych kobiet kanadyjskich (w polityce, sporcie, sztuce, edukacji, literaturze, dziennikarstwie). Badane uznały matki za osoby najbardziej wpływowe w ich życiu i charakteryzowały je jako zorientowane na sukces, ambitne, ale nie nadmiernie kontrolujące. Natomiast ojcowie byli akceptowani, a w opinii badanych „mało obecni w procesie wychowawczym”¹¹².

Niektórzy badacze uważają motyw osiągnięć za względnie ogólną i stałą cechę jednostki, ujawniającą się w każdej sytuacji. Uważa się, że wywołuje on ogólną tendencję do osiągnięcia sukcesu, aczkolwiek siła tej tendencji w danej sytuacji ma zależeć od trzech innych zmiennych: a) oczekiwania sukcesu, b) wartości wchodzącego w grę rodzaju sukcesu oraz c) percepcji osobistej odpowiedzialności za sukces. Na przykład, dwaj ludzie mogą mieć równie silne ogólne nastawienie na osiągnięcia, lecz jeden z nich może szczególnie cenić prestiż i pracować najciężej w sytuacjach, w których sukces oznaczałby osiągnięcie większego prestiżu, podczas gdy drugi mógłby cenić wyżej satysfakcję z dobrze wykonanej pracy i wkładać najwięcej wysiłku w pracę w tych sytuacjach, w których sukces przyniósłby mu ten właśnie rodzaj satysfakcji¹¹³.

Na powstawanie motywacji do osiągnięć istotny wpływ może wywierać panująca w danym społeczeństwie forma ładu – system kategorii, w jakich ujmowane jest życie społeczne. W społeczeństwach, w których kategoria „sukces” lub „osiągnięcia” odgrywa istotną rolę, może się ona stać ważkim wyznacznikiem wymiarów indywidualnego systemu znaczeń, ważną kategorią tożsamości. W takim wypadku osiąganie sukcesu staje się niezbędnym warunkiem utrzymania własnej tożsamości i umacniania pozytywnego mniemania o sobie (we własnych oczach i w oczach innych osób)¹¹⁴.

¹¹¹ I. Pufal-Struzik, *Efekty socjalizacji...*, op.cit., s. 86.

¹¹² Ibidem, s. 87.

¹¹³ P.G. Zimbardo, F.L.Rucha, *Psychologia i...*, op.cit., s. 544.

¹¹⁴ J. Reykowski, *Procesy emocjonalne...*, op.cit., s. 149.

1.2.2. Mechanizm funkcjonowania potrzeby osiągnięć

Potrzeba osiągnięć wyraża się w stawianiu sobie samemu (lub przyjmowaniu od otoczenia) standardów doskonałości, chęci osiągania i przekraczania tych standardów, w odczuwaniu dumy w razie ich osiągnięcia, a wstydu w przypadku nieosiągnięcia. Przejawem potrzeby osiągnięć jest pragnienie (motyw) sukcesu¹¹⁵. Cechą charakterystyczną, odróżniającą ten motyw od innych, stanowi fakt, że dla człowieka, który odczuwa pragnienie sukcesu, sukces ważny jest sam przez się. Znaczy to, że może on podejmować działania, które nie przynoszą mu żadnych innych realnych wartości poza osiągnięciem sukcesu¹¹⁶.

Bardzo często sukcesem bywa prześcignięcie innych. W tym przypadku porównuje się własne osiągnięcia z osiągnięciami tych, którzy pracowali w podobnych warunkach: uczeń z innymi uczniami w tej samej klasie, myśliwy z innymi myśliwymi, nauczyciel z innymi nauczycielami, kierowca z innymi kierowcami itp. Niemal każda dziedzina działalności ludzkiej dysponuje swoistą „drabiną sukcesu”: dla uczniów sukces mierzony jest za pomocą ocen szkolnych; dla nauczyciela – liczbą promowanych uczniów, liczbą uczniów, którzy dostali się na wyższe uczelnie, ocenami władz szkolnych; dla prywatnego przedsiębiorcy – ilością zarobionych pieniędzy. „Drabina sukcesu” występuje nie tylko w formach specyficznych, charakterystycznych dla określonego zawodu czy typu działalności, ale ma również formy ogólne wspólne dla ludzi określonej kultury, światopoglądu i ideologii¹¹⁷.

Pragnienie sukcesu jest jednym z silniejszych motywów ludzkiej działalności. Jest to mechanizm „samopobudzający” do ciągłego pięcia się w górę i rywalizowania – z innymi lub z samym sobą.

Mechanizm ten, jeśli był dostatecznie wcześnie i dość energicznie tworzony, staje się przemożną siłą, która czasami potrafi całkowicie owładnąć człowiekiem i podporządkować wszelkie inne potrzeby¹¹⁸.

Motywacja osiągnięć łączy się z dążeniem do podnoszenia samooceny. Osobnik pragnący posiadać pozytywną samoocenę dąży do osiągania sukcesów

¹¹⁵ J. Reykowski, *Z zagadnień...*, op.cit., s. 185.

¹¹⁶ Ibidem, s. 31.

¹¹⁷ Ibidem, s. 32.

¹¹⁸ Ibidem, s. 186.

w działaniu, stara się natomiast unikać niepowodzeń mogących powodować obniżenie samooceny¹¹⁹.

Warto w tym miejscu odnieść się raz jeszcze do teorii motywacji osiągnięć J. W. Atkinsona. Wyróżnił on dwa zasadnicze procesy motywacyjne: motywację osiągnięć (*achievement motivation*) oraz motywację unikania (*avoidance motivation*). Motywacja osiągnięć, w ujęciu Atkinsona, to „tendencja do podejmowania działalności przewidywanej jako prowadzącej do sukcesu”; motywacja unikania natomiast to „tendencja unikania podejmowania aktywności, która jest oczekiwana jako prowadząca do niepowodzenia”¹²⁰.

Osoby wykazujące silną motywację osiągnięć przejawiają postawy realistyczne, wybierają zadania o średnim stopniu trudności, gdzie prawdopodobieństwo sukcesu wynosi około 50%. Osoby takie wykazują niski poziom lęku przed niepowodzeniem. Wytrwale dążą do celu, przejawiają pewność siebie, są przeświadczone o możliwości uzyskania sukcesu, nie podejmują działania wtedy, gdy jest ono zbyt ryzykowne.

Natomiast osoby działające pod wpływem motywacji unikania wybierają zadania bardzo łatwe lub bardzo trudne. Przy zadaniach bardzo łatwych sukces jest prawie pewny, co chroni przed obawą o jego wynik. Przy zadaniach bardzo trudnych, gdzie prawdopodobieństwo niepowodzenia jest duże, można usprawiedliwić je trudnością zadania. Osoby przejawiające dominującą motywację unikania wykazują lęk przed niepowodzeniem¹²¹.

Omówione założenia teoretyczne dotyczące motywacji osiągnięć i unikania zostały potwierdzone wynikami badań przeprowadzonymi między innymi przez, wspomnianego już, J. W. Atkinsona.

Autor i jego współpracownik George Litwin, za pomocą specjalnie przygotowanego testu wyodrębnili spośród kilkudziesięcioosobowej grupy studentów dwie podgrupy: osoby o silnym pragnieniu sukcesu (A) i o słabym pragnieniu sukcesu (B)¹²².

Osoby w ten sposób dobrane poddano różnym badaniom. W jednym z badań wykorzystano odbywający się pisemny egzamin; obliczono ilość czasu spędzonego

¹¹⁹ Z. Skorny, Pojęcie aspiracji oraz mechanizmy ich funkcjonowania [w:] Mechanizmy funkcjonowania aspiracji. Prace Psychologiczne XIII pod red. Z. Skornego, Wydawnictwa Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 1980, s. 19.

¹²⁰ Ibidem, s. 19.

¹²¹ Ibidem, s. 19-20.

¹²² Autorzy opracowali specjalny wskaźnik, na podstawie którego każdej z badanych osób można przypisać wartość liczbowa charakteryzującą intensywność występującego u niej pragnienia sukcesu. Zob.: J. Reykowski, Z zagadnień..., op.cit., s. 33.

przez badanych studentów nad wykonywaniem zadania egzaminacyjnego oraz uwzględniono wyniki osiągnięte na egzaminie. Okazało się, że grupa A pracowała nad zadaniem egzaminacyjnym o 11 minut dłużej niż osoby z grupy B. Ponadto wyniki egzaminu były lepsze w grupie A. 64% osób z tej grupy uzyskało rezultat lepszy niż osiągnęła go połowa egzaminowanej grupy. Natomiast analogicznie wysoki rezultat osiągnęło tylko 32% osób z grupy B¹²³.

Te i podobne badania dowodzą, że człowiek, u którego występuje silne pragnienie sukcesu, jest w stanie dłużej pracować nad zadaniem niż człowiek o słabym pragnieniu sukcesu. Tę zdolność do dłuższej pracy można lepiej zrozumieć, pamiętając, że pragnienia działają jako zasada wyboru. Znaczy to, że na przykład stojąc przed alternatywą: „Sprawdzić jeszcze raz zrobione zadanie czy oddać je bez sprawdzenia” – człowiek o wysokim pragnieniu sukcesu będzie wybierał raczej pierwszą możliwość¹²⁴.

Pragnienie o bardzo dużej sile sprawia, że człowiek staje się zdolny do podejmowania działań wymagających pokonania wielkich oporów wewnętrznych (czyli pokonania motywów ujemnych o dużym natężeniu). Takie pragnienie w sposób „bezwzględny” wyłącza inne, niezgodne z nim kierunki działań. Natomiast ludzie o bardzo słabych motywach zachowują się biernie, „bezwładnie”. Z trudem wykonują zwykłe czynności dnia codziennego, a poważniejsze przedsięwzięcia życiowe są dla nich niewykonalne¹²⁵.

Wyniki wieloletnich badań nad motywacją osiągnięć pozwalają ustalić pewne prawa, które jej dotyczą. A mianowicie osoby, u których dominuje motywacja dążenia do sukcesu:

- preferują zadania o średniej trudności,
- wykazują większą wytrwałość w pracy nad zadaniem związanym z osiągnięciem,
- wykazują większą skuteczność wykonania,
- wykazują niski poziom lęku przed niepowodzeniem,
- są bardziej wytrwałe przy zadaniach nierozwiązywalnych,
- podnoszą poziom aspiracji po osiągnięciu sukcesu (ale obniżają go po porażce),
- mają bardziej realistyczne aspiracje zawodowe,

¹²³ J. Reykowski, *Z zagadnień...*, op.cit., s. 33-34.

¹²⁴ Ibidem, s. 34.

¹²⁵ Ibidem, s. 34-35.

- częściej przemieszczają się w hierarchii ról zawodowych¹²⁶.

Reasumując dotychczasowe rozważania dotyczące potrzeb człowieka można stwierdzić, iż trudne jest ustalenie jednoznacznej definicji tego terminu. Trudno także uzgodnić jedną, ogólną ich klasyfikację. Potrzeby są przedmiotem zainteresowania wielu dziedzin nauki: psychologii, socjologii, pedagogiki, fizjologii, medycyny, filozofii czy ekonomii. Każda z tych nauk posługuje się własną aparaturą badawczą i analizuje potrzeby z innego punktu widzenia.

Mimo różnorodnych ujęć, nomenklatury potrzeb, w literaturze przedmiotu termin ten najczęściej określa się jako przeżywanie braku dóbr materialnych lub niematerialnych, których posiadanie jest warunkiem życia lub przynajmniej zadowolenia z niego, albo też, że jest to brak czegoś, co wprowadza organizm w niepożądany stan i stanowi motyw działań zmierzających do zmiany tego stanu, ukierunkowujący nasze zachowanie¹²⁷.

Odnosząc się do prób klasyfikacji potrzeb można wyodrębnić najogólniejszy ich podział na: biologiczne, społeczne i kulturalne. Przy czym nawet tak ogólne podziały budzą zastrzeżenia: potrzeby biologiczne i społeczne (czy psychiczne) wzajemnie się warunkują. Sposób przejawiania się, jak również „apetyt” potrzeb biologicznych zależy między innymi od otoczenia społecznego. Z drugiej strony potrzeby psychiczne są słabe lub silne, spokojne lub gwałtowne nie tylko na skutek kształtującego je działania otoczenia, ale także na skutek psychofizycznych konstytucji – chemii gruczołów, które predysponują jednych do nikłego przeżywania wszystkich potrzeb, a innych do intensywnego. Słowem, nie potrafimy wykreślić linii podziału między procesami fizjologicznymi i psychicznymi¹²⁸.

W niniejszej dysertacji wśród całej palety potrzeb szczególną uwagę zwróciłam na potrzebę osiągnięć. Mówimy o niej wtedy, gdy człowiek dąży do sukcesu jako do wartości autotelicznej (czyli wartości „samej w sobie”). Zaspokojenie tych dążeń rodzi satysfakcję i wywołuje dumę, zwiększa poczucie osobistego bezpieczeństwa, scala indywidualną osobowość i pozwala optymistycznie patrzeć na świat, nadaje wreszcie sens życiu¹²⁹.

W dalszej części pracy zaprezentuję wyniki badań, które ukażą jaki jest poziom motywacji osiągnięć częstochowianek – kobiet w przedziale wiekowym 24-29 lat.

¹²⁶ H. Gasiul, *Teorie...*, op.cit., s. 348.

¹²⁷ J. Skorupska-Sobańska, *Potrzeby nastolatków...*, op.cit., s. 12.

¹²⁸ S. Garczyński, *Potrzeby psychiczne...*, op.cit., s. 8.

¹²⁹ J. Koziński, *Człowiek wielowymiarowy...*, op.cit., s. 52.

ROZDZIAŁ II

Homo transgressivus – koncepcja transgresyjna człowieka

2.1. Definicje transgresji

Słowo „transgresja” posiada zróżnicowane znaczenia i jest używane w wielu dyscyplinach naukowych, np. w psychologii, socjologii czy filozofii. Termin ten pochodzi z łacińskiego słowa *transgressio*, które oznacza „przejście”, „przechodzenie”, „przekraczanie”. „Słownik języka polskiego” definiuje transgresję jako przekraczanie norm, zasad i praw, albo oznacza przesunięcie lub przemianę¹³⁰. Współczesny słownik angielsko-polski podobnie wyjaśnia słowo *transgression*, które znaczy wykroczenie przeciwko czemuś, występki; przekroczenie, np. granic; złamanie, np. prawa, przykazania¹³¹.

Termin „transgresja” pochodzi z biologii: w teorii dziedziczenia oznacza on przekraczanie przez mieszańce cech organizmów rodzicielskich¹³². Występuje również w geografii i w geologii: transgresja morza polega na zalewaniu obszarów lądowych przez wodę. W ostatnich dziesięcioleciach termin ten został przeniesiony do nauk humanistycznych oraz społecznych¹³³.

W psychologii słowo to pojawiło się w tym samym czasie co w medycynie i dotyczyło naruszania norm kontaktu psychologicznego przez konsultantów wobec pacjentów – szczególnie rodziców lub ich dzieci. Problem dotyczył kwestii, żeby osoba, która konsultuje problemy psychologiczne występujące pomiędzy rodzicem i dzieckiem, zachowała bezstronność i nie opowiadała się za jedną ani drugą stroną¹³⁴.

Inne określenia transgresji w psychologii dotyczą przekraczania norm prawnych lub społecznych. W ten sposób wypowiada się Albert Bandura, który definiuje transgresję jako zachowania antyspołeczne cechujące się agresją werbalną

¹³⁰ H. Szkiładź, *Transgresja* [w:] *Słownik języka polskiego PWN*, t. 3, pod red. M. Szymczak, PWN, Warszawa 2005, s. 486.

¹³¹ A. Adamska-Sałaciak (red. tomu), *Transgression* [w:] *Nowy Słownik Fundacji Kościuszkowskiej Angielsko-Polski* pod red. J. Fisiak, Dom Wydawniczy Towarzystwo Autorów i Wydawców Prac Naukowych UNIVERSITAS, Kraków 2003, s. 1575.

¹³² J. Kozielecki, *Koncepcja transgresyjna człowieka. Analiza psychologiczna*, Państwowe Wydawnictwa Naukowe, Warszawa 1987, s.10.

¹³³ J. Kozielecki, *Psychotransgresjonizm. Nowy kierunek psychologii*, Wydawnictwo Akademickie „Żak”, Warszawa 2007, s. 20.

¹³⁴ S., Ślaski, *Sylwetka psychologiczna osób przejawiających transgresje w sferze zawodowej* [w:] *Transgresje – innowacje – twórczość* pod red. B. Bartosz, A. Keplinger i M. Straś-Romanowskiej, Wydawnictwo Uniwersytetu Lubelskiego, Wrocław 2011, s. 217.

i niewerbalną, naruszeniem norm społecznych lub nadużywaniem substancji psychoaktywnych¹³⁵.

Czesław S. Nosal z kolei wyjaśnia działania transgresyjne poprzez heurystykę żagla. Jest ona skrótem pełnego wyrażenia: heurystyka stawiania żagla i zmiany jego kierunku, w taki sposób, aby procesy motywacyjne oraz wzmacniające je procesy wolicjonalne zmierzały do osiągnięcia wytyczonych celów. Dzięki heurystyce żagla możliwości, które początkowo wydają się nieprawdopodobne, stają się możliwościami w przekonaniu podmiotu wysoce realnymi. Stany i obiekty początkowo umiejscowione na granicy możliwości ich osiągnięcia przybliżają się. Idea heurystyki żagla związana jest z poglądem Arystotelesa, że w ludzkim myśleniu i postępowaniu (dążeniu) szczególnie pociągające jest to, co jest możliwe, lecz zarazem nieprawdopodobne. Innymi słowy, mechanizm transgresji jest niejako wbudowany w naturę ludzką jako stały mechanizm wykraczania poza istniejący stan rzeczy¹³⁶.

Przedstawiając pojęcie zachowań transgresyjnych nie sposób pominąć filozofii, która na przestrzeni wieków zajmowała się wieloma problemami psychologicznymi. Samo istnienie pojęcia transgresji w filozofii prawdopodobnie zawdzięczamy francuskiemu filozofowi z przełomu XIX i XX wieku – Bataille'owi, który w 1930 roku użył tego słowa w odniesieniu do przekraczania granic naszej wiedzy o otaczającej rzeczywistości. Postulował ciągłe kwestionowanie granicy naszego poznania aż do niewiedzy, ale proponował także przekraczanie granic naszej niepoznawalności świata¹³⁷. Jak podaje George Ritzer transgresja według Bataille'a to „codzienne przekraczanie (wychodzenie poza) w świecie praw ekonomicznych, racjonalności, prawdy i religii”¹³⁸.

Wracając jednak do korzeni, to Arystoteles już w IV wieku p.n.e. stwierdził, że poznanie rzeczy, które wydają się być niepoznawalne jest szczególnie ważne i interesujące. Takie poznanie – mimo trudności – możliwe jest dzięki rozumowi czynnemu, który za pomocą wyobrażeń buduje swoją nową wiedzę o poznawanym przedmiocie. Przywołany rozum stawia sobie ciągłe pytania i pewne cele, które

¹³⁵ Zob. A. Bandura, G.V. Caprara, C. Regalia, Sociocognitive self-regulatory mechanisms governing transgressive behavior, *Journal of Personality and Social Psychology*, 80, 2001, s. 129.

¹³⁶ C.S. Nosal, *Nadzieja, czas i heurystyka żagla [w:] Człowiek wobec wyzwań i dylematów współczesności. Księga jubileuszowa dedykowana Profesorowi Józefowi Kozielskiemu pod red. E. Aranowskiej, M. Goszczyńskiej*, Wydawnictwo Naukowe SCHOLAR, Warszawa 2006, s. 228-229.

¹³⁷ S. Ślaski, *Motywacyjno-osobowościowe wyznaczniki zachowań transgresyjnych i ochronnych*, Wydawnictwo Uniwersytetu Stefana Wyszyńskiego, Warszawa 2012, s. 21.

¹³⁸ G. Ritzer, *Encyclopedia of Social Theory*. Thousands Oaks: Sage Publications, 2005, s. 27.

wymagają od jednostki przekroczenia dotychczasowych granic poznawalności. Dzięki temu jednostka ciągle się doskonali i zyskuje satysfakcję, ale zarazem wytycza swój nowy cel poznania i doskonalenia swoich zainteresowań¹³⁹.

Inny filozof niemiecki – Jaspers podzielał głównie idee swego kierunku filozoficznego – egzystencjalizmu, a mianowicie nieokreśloną wolność i spontaniczną świadomość jednostki, jak również jej nieustanną chęć odnalezienia sensu swojego istnienia. Dostrzegał również ograniczoność ludzkiego poznania, ale twierdził, że jednostka poprzez uczestnictwo w sytuacjach granicznych, typu walka, cierpienie lub śmierć innej osoby, nabywa nową świadomość i może odkrywać dla siebie nowe wymiary egzystencji. Taka refleksja podmiotu nad ograniczonością ludzkiego bytu, szczególnie w sytuacjach granicznych, może w jednostce wyzwolić chęć zrealizowania swoich możliwości w zakresie funkcjonowania psychologicznego lub duchowego i jednocześnie – chociażby częściowo – wyjść poza granice własnej ograniczoności. Pojawia się wówczas poprzez moment olśnienia transcendencja, w której podmiot odkrywa dla siebie prawdę absolutną i obiektywną. Dzięki temu osoba wykracza poza wszelki czas, co można poznać poprzez zaniechanie myślenia i komunikacji ze sobą, lub innymi ludźmi¹⁴⁰.

Transgresja to pojęcie często przywoływane przez Michela Foucault w jego rozważaniach filozoficznych. Termin ten ma zasadnicze znaczenie dla poglądu filozofa w myśl którego władzy i wiedzy nie da się rozdzielić. Jeśli wiedza związana jest z władzą, nie może zatem istnieć w czystej postaci. Foucaultowska krytyka myśli antropologicznej jest częścią jego krytyki wszelkich tradycyjnych form myślenia przyjmujących, że można osiąść czystą wiedzę lub prawdę niezależnie od historycznych konfliktów. Myśl tradycyjna opiera się zatem na oczyszczających wybiegach technicznych – sylogizmie, dedukcji, indukcji oraz interpretacji – z których każdy zakłada, że możliwe jest odkrycie koniecznych zasad prawdy. Jeśli, z drugiej strony, odrzuca się owe epistemologiczne strategie (co należy uczynić, gdy uzna się, iż prawda związana jest z władzą), należy pojmować je jako próby kontrolowania zarówno myślenia, jak i działania. Jako alternatywę, Foucault formułuje pogląd, że wiedzę zdobywa się wyłącznie dzięki nastawieniu krytycznemu. Myślenie jest więc

¹³⁹ S. Ślaski, *Motywacyjno-osobowościowe wyznaczniki...*, op.cit., s. 21-22.

¹⁴⁰ Ibidem, s. 22.

ciągłym przekraczaniem – transgresją – ustanowionych norm prawdy. Myślenie jest aktem politycznym, gdyż owe normy tworzy się i podtrzymuje społecznie¹⁴¹.

Termin transgresja występuje także w socjologii i dotyczy przenikania się różnych kultur na obszarach przy granicach państw i wyłaniania się w związku z tym nowych jakości¹⁴². Andrzej Sadowski definiuje socjologię pogranicza jako „subdyscyplinę socjologii, która bada na pograniczu kontakty społeczno-kulturowe dokonujące się między dwoma lub więcej sąsiednimi narodami, cywilizacjami”¹⁴³. W wyniku tych kontaktów, m.in. rywalizacji, akomodacji lub asymilacji, pojawia się nowa jakość tych interakcji i zmiana świadomości osób pochodzących nawet z różnych kręgów społecznych lub narodowych. Współistnienie osób z odmiennych kultur może także sprzyjać tworzeniu się nowych wartości społecznych i jakości w różnych sferach funkcjonowania jednostki¹⁴⁴.

Pojęcie transgresji funkcjonuje również w literaturoznawstwie i dotyczy wszelkich zmian w poznaniu, które mogą służyć zdobyciu nowych informacji o świecie lub człowieku i jego przyszłości¹⁴⁵.

W naukach pedagogicznych natomiast, np. w „Leksykonie pedagogiki pracy” termin ten określany jest jako „przekraczanie ograniczeń natury człowieka, np. samotne pokonywanie oceanów”¹⁴⁶.

Pojęcie transgresji, jak wynika z powyższych treści, używane jest w wielu gałęziach nauki. Jednak zaznaczyć należy, że słowo to upowszechnił psycholog Józef Kozielecki (1986; 1987; 1997; 2007), który sformułował tezy transgresyjnej koncepcji człowieka, a w późniejszych latach stworzył nowy kierunek w psychologii, skoncentrowany na zmianie i rozwoju – psychotransgresjonizm. Kozielecki nazywa transgresją działania i akty myślenia – z reguły intencjonalne i świadome – które przekraczają granice dotychczasowych doświadczeń i osiągnięć materialnych, symbolicznych oraz społecznych człowieka, które stają się źródłem nowych i ważnych wartości pozytywnych oraz negatywnych¹⁴⁷. Powyższą definicję transgresji

¹⁴¹ Ch.C. Lemert, G. Gillan, Michel Foucault. Teoria społeczna i transgresja, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa-Wrocław 1999, s. 169-170.

¹⁴² S. Ślaski, Motywacyjno-osobowościowe wyznaczniki..., op.cit., s. 20.

¹⁴³ A. Sadowski, Dlaczego socjologia pogranicza? [w:] Socjologia ogólna pod red. M. Malikowskiego, S. Marczuk, t. 3, WSSG, Tyczyn 1999, s. 473.

¹⁴⁴ S. Ślaski, Motywacyjno-osobowościowe wyznaczniki..., op.cit., s. 20.

¹⁴⁵ P. Kowalski, Wędrowanie i poszukiwanie, czyli przekraczanie granic [w:] O granicach i ich przekraczaniu pod red. P. Kowalskiego, M. Sztandary, Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego, Opole 2004, s. 8.

¹⁴⁶ T.W. Nowacki, Leksykon pedagogiki pracy, WSP TWP, Warszawa 2004, s. 255.

¹⁴⁷ J. Kozielecki, Psychotransgresjonizm. Nowy kierunek..., op.cit., s. 20.

uznałam za najbardziej użyteczną do analizy zgromadzonego materiału badawczego.

W niniejszym rozdziale przedstawię główne założenia transgresyjnej koncepcji człowieka w ujęciu J. Kozieleckiego, rodzaje działań transgresyjnych, mechanizm tych działań, a także zastanowię się nad użytecznością omawianej teorii. Prześledzę również sposoby konceptualizowania problematyki transgresyjności w innej, poza psychologią, dyscyplinie humanistycznej – w socjologii. Przedmiotem szczególnego namysłu będą następujące koncepcje: z zakresu tak zwanej socjologii humanistycznej – Floriana Znanieckiego, z zakresu socjologii funkcjonalnej – Roberta Mertona, z zakresu socjologii najnowszej – Anthonyego Giddensa.

2.2. Teoria transgresji w ujęciu Józefa Kozieleckiego

Homo transgressivus, obok dość powszechnie znanych określeń, takich jak *homo sapiens*, *homo faber*, *homo creator* czy *homo viator*, to kolejne, stosunkowo nowe określenie odnoszące się do człowieka i wskazujące na jego egzystencjalną dystynkcję¹⁴⁸. W psychologii pojęcie „transgresja”, jak już wspomniałam, zaistniało dzięki J. Kozieleckiemu, który monografią psychologiczną „Koncepcja transgresyjna człowieka” zainicjował nowy kierunek badań psychologicznych. Teoria transgresji opisuje i wyjaśnia mechanizmy motywacyjne umożliwiające człowiekowi podejmowanie działań wykraczających poza jego dotychczasowe osiągnięcia. Nowatorskie idee autora przyjęły ostatecznie kształt rozwiniętych stwierdzeń psychotransgresjonizmu, stanowiącego nowy kierunek w psychologii.

Autor przyjął w swej koncepcji następujące założenia:

1. Człowiek obdarzony jest wolnością wyboru. To dzięki tej wolności staje się bytem sprawczym – sprawcą, czyli myślicielem, decydentem i wykonawcą.
2. Człowiek-sprawca jest główną przyczyną swojego zachowania się. Stanowi układ względnie wewnątrzsterowny (samosterowny). To unikatowa osobowość, ekstensywna motywacja czy nowe idee wpływają w przeważającej mierze na jego decyzje i czyny, na to, co robi i czego unika.
3. Główną siłą napędową, głównym motywatorem wewnętrznym jest potrzeba (metapotreba) potwierdzania własnej wartości, zwana również potrzebą

¹⁴⁸ B. Bartosz, A. Keplinger, M. Straś-Romanowska, *Transgresje – innowacje – twórczość*, Wydawnictwo Uniwersytetu Lubelskiego, Wrocław 2011, s.7.

hubrystyczną. Jest ona zaspokajana głównie dzięki dokonywaniu transgresji twórczych i ekspansywnych, dzięki tworzeniu nowych form lub burzeniu starych.

4. Człowiek jest sprawcą nastawionym na rozwój wewnętrzny i zewnętrzny. To właśnie transgresje pozwalają kształtować jego osobowość i wzbogacać kulturę.

5. Człowiek-sprawca posiada ograniczoną świadomość i samoświadomość. Zdaje on sobie sprawę tylko z pewnych procesów psychicznych i z pewnych stanów wewnętrznych oraz zewnętrznych (metafora światła). Jednocześnie znaczna część procesów, stanów i stałych struktur wewnętrznych oraz zjawisk zewnętrznych znajduje się poza obszarem świadomości (metafora mroku).

6. Działania człowieka, głównie jego myśli i czyny transgresyjne, w wysokim stopniu wpływają na to, jakie miejsce zajmuje on na skali dobra i zła; to pod ich wpływem staje się ludzki lub nieludzki. One kształtują jego zasady i normy moralne¹⁴⁹.

Analiza treści tych założeń wykazuje, że psychotransgresjonizm przyjmuje pozytywną koncepcję człowieka. Zgodnie z nią obdarzony jest on wolnością wyboru, steruje swoim zachowaniem i przekracza granice własnych osiągnięć oraz możliwości¹⁵⁰.

Transgresja, w ujęciu J. Kozieleckiego, to czynności wykraczające poza typowe granice działania, to czynności dzięki którym jednostka lub zbiorowość kształtują nowe struktury lub niszczą struktury już ustabilizowane, tworzą wartości pozytywne i wartości negatywne. Czynności te są źródłem rozwoju i regresu¹⁵¹.

W definicji transgresji szczególne miejsce zajmuje pojęcie „granicy”. W omawianej koncepcji granicę wyznacza zakres dotychczasowych osiągnięć jednostki. Można nazwać ją granicą działań indywidualnych lub granicą osobistą. Stanowi ona raczej linię demarkacyjną oddzielającą to, czym człowiek jest i co posiada, od tego czym jeszcze nie jest, ale czym może być dzięki działaniom transgresyjnym. Tak rozumiane granice mogą być różnorodne. Po pierwsze, jest to granica fizyczna, która oddziela terytorium prywatne od całego środowiska. Przekroczenie jej oznacza ekspansję terytorialną. Po drugie, jest to granica społeczna (interpersonalna): wyznacza ją dotychczasowa pozycja społeczna jednostki, zakres posiadanej przez nią wiedzy itp. Po trzecie, jest to granica symboliczna (intelektualna). Zależy ona od zakresu wiedzy człowieka o świecie

¹⁴⁹ J. Kozielecki, Psychotransgresjonizm. Nowy kierunek..., op.cit., s. 24-25.

¹⁵⁰ Ibidem, s. 25.

¹⁵¹ J. Kozielecki, Koncepcja transgresyjna..., op.cit., s. 10.

i kulturze. Dzięki twórczości człowiek może ją przekroczyć¹⁵². Granice te, istniejące w różnych światach i w różnych dziedzinach, są tak powszechne, że często ich się nie zauważa. Dopiero dokonanie nowej transgresji, szczególnie na skalę historyczną, powoduje, iż ludzie zaczynają się nimi interesować¹⁵³.

Mówiąc o transgresji granic trzeba również wspomnieć o granicy transgresji, a więc o tym, czy bariery materialne, społeczne i symboliczne są pokonywalne i w jakich warunkach. Autor wyróżnia tu granice przekraczalne w danym okresie historycznym i w danych warunkach kulturowych. Sprawca – na przykład – posiada instrumenty pozwalające mu przeprowadzać reformy edukacyjne czy badać nowotwory. Jednak w pewnych przypadkach, jak chociażby klonowanie człowieka, można dokonać transgresji, ale wówczas uczony naraża się na poważne sankcje i kary. J. Kozielecki wskazuje również na granice nieprzekraczalne na danym etapie rozwoju jednostki i społeczeństwa. Na przykład dziecko znajdujące się w fazie inteligencji przedoperacyjnej, nie rozwiąże równań różniczkowych. Kosmonauta nie dotrze do gwiazd. Ponieważ jednak brzegi ludzkich możliwości są otwarte i ponieważ ciągle się je rozszerza, wiele projektów niewykonalnych wczoraj, dzisiaj się realizuje, choćby badanie przestrzeni wirtualnej¹⁵⁴.

Warto zaznaczyć, że szczególną rolę w przebiegu i skuteczności działań transgresyjnych odgrywa osobowość i jej główne układy, takie jak umysł, będący układem orientacyjnym, i wola, spełniająca funkcje kierownicze. Transgresja jest w dużym stopniu ekspresją własnej osobowości¹⁵⁵.

Główną siłą napędową zachowań transgresyjnych jest motywacja hubrystyczna. Słowo *hubris* (*hybris*), jak pisałam w poprzednim rozdziale, pochodzi z języka greckiego i oznacza zbytnią pewność siebie, nieposkromioną pychę i arogancję, które wywołują nawet gniew bogów. Motywacja hubrystyczna w koncepcji Kozieleckiego – z początku lat osiemdziesiątych – oznacza dążenie do potwierdzania wzrostu własnego „Ja”. Później autor doprecyzowuje to pojęcie i wyjaśnia, że motywacja hubrystyczna jest w dużym stopniu nasycona egoizmem i ma przede wszystkim charakter hedonistyczny, czyli służy intensyfikowaniu przyjemności i towarzyszy jej bardzo głębokie przeżywanie uczuć, głównie pozytywnych, choć czasami też negatywnych. Prawo, jakim rządzi się motywacja

¹⁵² Ibidem, s. 48.

¹⁵³ J. Kozielecki, *Psychotransgresjonizm...*, op.cit., s. 40.

¹⁵⁴ Ibidem, s. 40.

¹⁵⁵ J. Kozielecki, *Koncepcja transgresyjna...*, op.cit., s. 16.

hubrystyczna to prawo wzrostu, czyli np. przekroczenie osobistych czy też społecznych granic jest zachętą do dalszych wysiłków w zdobywaniu nowych celów¹⁵⁶.

Aby lepiej opisać motywację hubrystyczną J. Kozielecki wprowadza jej dwie odmiany: dążenie do wyższości, która jest formą wertykalną oraz rywalizacyjną i dążenie do perfekcji – formę horyzontalną albo perfekcjonistyczną. W dążeniu do wyższości jednostka stara się wywyższyć nad innych, stara się „być lepszą” lub stara się - co najmniej – „dorównać innym” aby zaspokoić pragnienie swojej wartości (ważności). Konstruuje ona skalę społecznych porównań i umieszcza na niej siebie oraz pozostałe osoby. Im lepsze jest jej położenie w zestawieniu z innymi, tym pełniej zaspokaja dążenia hubrystyczne. Natomiast dążenie do perfekcji ma odmienną strukturę. Człowiek potwierdza lub wzmacnia poczucie własnej wartości dzięki stałemu polepszaniu swoich osiągnięć, dzięki podnoszeniu standardów perfekcji, dzięki sięganiu po mistrzostwo. W procesie tym nie jest tak ważna skala społecznych porównań, nie są istotne komunikaty otoczenia. To co się liczy naprawdę, to standardy doskonałości, które jednostka sama tworzy i które wpływają na poczucie własnej wartości¹⁵⁷.

Przedstawione powyżej mechanizmy w znacznej części wyjaśniają nam funkcjonowanie siły motywacyjnej zachowań transgresyjnych – potrzeby hubrystycznej, ponieważ J. Kozielecki czasami sam używa takiej nazwy zamiennie. Trzeba jednak mocno podkreślić, że specyfiką tej motywacji jest duży poziom nasycenia egoizmem i hedonizmem, a towarzyszy jej bardzo głębokie przeżywanie uczuć, najczęściej dumy i pychy. To właśnie ten rodzaj motywacji stanowi m.in. oryginalny konstrukt koncepcji przekraczania własnych możliwości¹⁵⁸.

¹⁵⁶ S. Ślaski, *Motywacyjno-osobowościowe...*, op.cit., s. 52.

¹⁵⁷ J. Kozielecki, *Człowiek...*, op.cit., s. 53-54.

¹⁵⁸ S. Ślaski, *Motywacyjno-osobowościowe...*, op.cit., s. 53.

2.3. Rodzaje działań transgresyjnych

2.3.1. Działania ochronne i transgresyjne jako działania celowe

W koncepcji człowieka, stworzonej przez J. Kozieleckiego, istotne znaczenie odgrywa podział działań celowych na działania ochronne i transgresyjne. Wszelkie inne klasyfikacje są wobec niego pochodne.

Działania celowe są podstawowym rodzajem aktywności człowieka. Odgrywają one kluczową rolę w procesie przystosowania się i w procesie tworzenia kultury. Poznanie człowieka to, zdaniem autora, poznanie jego celów¹⁵⁹.

Cel stanowi antycypowany stan rzeczy, będący nośnikiem potencjalnych wartości i znaczeń. Można go uznać za pewną wizję przyszłości, której jeszcze nie ma. Ten projektowany „stan nierzeczywistości” zakodowany bywa w umyśle w formie abstrakcyjnej (jako idea) lub w formie wyobrażeniowej (jako obraz umysłowy). W toku działalności jednostka osiąga określony wynik, który jest nośnikiem wartości materialnych, społecznych lub duchowych, niezbędnych do przetrwania i rozwoju¹⁶⁰.

Cele mają swój aspekt formalny i treściowy. Z tego pierwszego punktu widzenia można wyróżnić całą plejadę intencji: cele bliższe i dalsze, finalne i częściowe, osiągalne i nieosiągalne, budujące i rujnujące. Mają one również określoną treść. Ukierunkowane są na takie wyniki wartościowe, jak pokarm, bezpieczeństwo osobiste, ochrona zdrowia czy życie seksualne. Sprawca może również dążyć do bardziej wzniosłych wartości, jak poszukiwanie prawdy, sprawiedliwość, sens egzystencji czy przeżycia transcendentne. Ponieważ granice ludzkich możliwości w formułowaniu celów wydają się otwarte, trudno byłoby podać stałą i skończoną ich listę. Ciągłe ona się zmienia i wydłuża¹⁶¹.

Różnorodne są też style osiągania celów. Można wyróżnić ich co najmniej pięć: styl monarchiczny, w którym działanie jest ukierunkowane na pojedynczy cel lub pojedyncze zadanie; styl hierarchiczny, w którym zachowanie bywa motywowane przez wiele zamiarów, ułożonych zgodnie z listą doniosłości; styl oligarchiczny, gdzie czynności podmiotu są zorientowane na wiązkę równoważnych celów; styl anarchiczny, kiedy zachowanie ukierunkowane bywa przez losowo i przypadkowo pojawiające się w umyśle zamiary; styl cykliczny, w którym sprawcy

¹⁵⁹ Ibidem, s. 23.

¹⁶⁰ J. Kozielecki, *Psychotransgresjonizm...*, op.cit., s. 34.

¹⁶¹ Ibidem, s. 34.

stawiają identyczne cele w sposób powtarzający się, na przykład spożywają posiłki w określonych porach dnia. Style te potwierdzają pogląd o istnieniu powszechnych różnic indywidualnych między ludźmi¹⁶².

Do zbioru czynności celowych należą, wspomniane wcześniej, działania ochronne, zwane adaptacyjnymi, i działania transgresyjne, czyli transgresje.

Te pierwsze, to czynności codzienne, powszechne, reproduktywne, rutynowe i nawykowe, które pozwalają zdobyć wartości, niezbędne do utrzymania egzystencji i zachowania równowagi organizmu, czyli homeostazy. W przypadku deficytu takich dóbr, jak pokarm, dach nad głową, zdrowie, przeżycia erotyczne czy bezpieczeństwo osobiste, człowiek podejmuje wysiłki, aby zdobyć te dobra. Te codzienne działania wykonuje on w dobrze znanej przestrzeni i dlatego można je określić jako wgraniczone. Osadzone są one z reguły w czasie cyklicznym, a w czasie ciągłych powrotów ich rytm przypomina często rytm zjawisk przyrody, rytm pór dnia, przebieg miesięcy i sezonów. Jednostka osiąga cele za pomocą dobrze znanych metod materialnych lub symbolicznych, takich jak skrypty kulturowe. Zakodowane one zostały w pamięci trwalej¹⁶³.

J. Koziński wyróżnił dwa odmienne rodzaje zachowań ochronnych. Do pierwszych należą czynności zapobiegające utracie potrzebnych dóbr. Podejmując je człowiek wykonuje kroki, które zmniejszają ryzyko obniżenia dotychczasowego stanu posiadania¹⁶⁴.

Bardziej powszechna jest klasa działań ochronnych, których celem bywa usunięcie aktualnego deficytu wartości. Pospolitym ich przykładem jest aktywność ukierunkowana na zdobycie pokarmu i – czasem – gromadzenia zapasów¹⁶⁵.

Działania ochronne, zarówno te, które zapobiegają utracie wartości jak i te, które pozwalają na wyrównanie jej niedoboru, odgrywają kluczową rolę w życiu osobniczym. Dzięki nim jednostka zdobywa kwantum energii, informacji i wartości niezbędne do utrzymania homeostazy. Są one gwarantem nienaruszalności potrzeb, pragnień i interesów jednostki. Jednak umożliwiają tylko utrzymanie status quo. Nie pozwalają na przekształcenie rzeczywistości, na tworzenie nowych form i struktur. Nie prowadzą do ewolucji kultury¹⁶⁶.

¹⁶² Ibidem, s. 35.

¹⁶³ Ibidem, s. 36.

¹⁶⁴ Ibidem, s. 37.

¹⁶⁵ Ibidem, s. 37.

¹⁶⁶ J. Koziński, *Transgresja i kultura*, Wydawnictwo Akademickie „Żak”, Warszawa 1997, s. 42-43.

Dlatego też działania, które polegają na tym, że człowiek świadomie przekracza dotychczasowe granice materialne, społeczne i symboliczne, autor określa mianem działań transgresyjnych lub – w skrócie – transgresją. Aktywność transgresyjna, te czyny – wyczyny, pozwalają przekształcać rzeczywistość. W wyniku ich powstają nowe odkrycia i wynalazki, rodzą się dzieła sztuki i przestrzenie wirtualne, kształtują się oryginalne struktury polityczne i zanikają struktury już przestarzałe. Wykraczanie poza granice, w których działała jednostka i zbiorowość, to jakby kolejne akty stwarzania – lub przynajmniej poszerzania – świata¹⁶⁷.

Transgresja, według autora, zachodzi w czterech względnie niezależnych światach.

Pierwszym z nich jest świat materialny („ku rzeczom”). Człowiek podejmuje działania celowe i zaangażowane, aby rozszerzyć własne terytorium, aby zwiększyć perspektywę czasu, aby pomnożyć produkcję dóbr materialnych.

W świecie społecznym („ku ludziom”) człowiek angażuje się w zwiększanie wpływu na jednostki i zbiorowości, aby stać się ich przywódcą politycznym lub duchowym; stara się rozszerzyć zakres wolności indywidualnej i socjetalnej; reformuje systemy oświaty lub dokonuje za pomocą „innovacyjnych metod” aktów terroryzmu.

Myśląc i działając w świecie symbolicznym („ku symbolom”), zwanym również – intelektualnym, jednostki wzbogacają dane o rzeczywistości. Rekonstruuje je i integrują. Odsłaniają różnorodne tabu. W sposób świadomy przekraczają granicę własnej kultury i wchodzą na obszary, na których rozwinęła się odmienna tradycja. W wyniku tych zachowań często następuje zjawisko dyfuzji, polegające na przenikaniu wytwórców różnych kultur na włączaniu obcych treści, na wykorzystaniu różnorodnych zapożyczeń w sferze zwyczajów, wierzeń religijnych lub mody.

Świat wewnętrzny („ku sobie”) jest obszarem procesów subiektywnych, takich jak myślenie, intuicja, sny, emocje, akty woli. Jednostki często angażują się w zachowania, które skierowane są na samodoskonalenie, samorozwój, na wzbogacenie własnych doświadczeń. Próbuje kształtować własną osobowość lub styl życia, „przekroczyć siebie”. Próbuje wyjść poza swoje ograniczenia poznawcze i wolicjonalne¹⁶⁸.

¹⁶⁷ Ibidem, s. 43.

¹⁶⁸ Ibidem, s. 66-67.

Działania normalne i transgresyjne są ze sobą nierozzerwalnie związane jak dwa brzegi tej samej rzeki¹⁶⁹. J. Kozielecki dokonuje analizy porównawczej tych działań i wskazuje na występujące między nimi różnice:

1) Działania ochronne należą do zbioru czynności celowych. Człowiek, wybierający styl monarchiczny, dąży do osiągnięcia jednego antycypowanego stanu rzeczy, jakim bywa zdobycie pokarmu lub obrona swojego stanowiska w pracy. Jednak w pewnych przypadkach działania te mają charakter zaangażowany; matka z pełną ofiarnością, poświęceniem i poczuciem obowiązku oddaje wszystkie siły i czas niesprawnemu dziecku, które czasem jest nieuleczalnie chore. W tym przypadku nieprzerwana aktywność, w czasie której rodzą się różne cele, dominuje nad innymi. Tymczasem większość działań transgresyjnych wykonuje się z zaangażowaniem; aktywność poszukiwania, konstruowania, reformowania, czy odkrywania staje się powodem do satysfakcji i dumy, a cele – paracele, które są często zmienne, rozmyte i formułowane z pewnym opóźnieniem, nie pełnią czołowej roli. Specyficzną cechą tego typu działań zaangażowanych jest to, że znajduje się w nich granica materialna, społeczna czy kulturowa, którą można przekraczać, ale poza którą występują zjawiska nieznane, niepewne, nieokreślone, ryzykowne i nieoczekiwane. Prawdopodobnie granica ta wzmacnia motywację i wywołuje pozytywne emocje. Stanowi wyzwanie dla sprawcy. Transgresje rzadziej są działaniami celowymi.

2) Ważnym rysem działań ochronnych jest ich powtarzalność; rządzą nimi prawa ciągłych powrotów. Tworzą cykle i spirale: jedzenie, pożycie seksualne, praca codzienna, udział w uroczystościach religijnych. Życie człowieka, osiagającego ciągle te same cele, w zasadzie nie ma historii, bo tylko zmienność zdarzeń ją tworzy. Jest to egzystencja ustabilizowana, ale wypełniona monotonią i nudą. Tymczasem transgresje są w zasadzie jednorazowymi aktami. Uczony, który odkrył prawo przyrody, nie będzie po raz drugi go badał. Może jedynie demonstrować je studentom, co jednak staje się już rutynową czynnością dydaktyczną.

3) Aktywność ochronna, ukierunkowana na dobrze określony cel, często bywa planowana. Wykonuje się ją za pomocą wiedzy proceduralnej, na przykład za pomocą niezawodnych algorytmów lub reguł konstytutywnych. Tymczasem transgresje cechują się spontanicznością; ich kierunek nie jest tak rygorystycznie określony, ich cele są bardziej zmienne. Wymagają one większej swobody ruchu.

¹⁶⁹ J. Kozielecki, Społeczeństwo transgresyjne. Szansa i ryzyko, Wydawnictwo Akademickie „Żak”, Warszawa 2004, s. 48.

I najważniejsze – reguły ich nie są z góry określone, ale zmieniają się w czasie rozwiązywania zadania; człowiek je wymyśla w miarę posuwania się naprzód, w zależności od zmieniających się warunków. Może dzięki temu działania te – myślenie i czyny transgresyjne – tak angażują jednostkę.

4) Aktywność ludzka jest zależna od wpływów zewnętrznych (przedmiotowych) i wpływów wewnętrznych (podmiotowych), od środowiska i osobowości. Zdaniem autora w uruchamianiu i ukierunkowywaniu działań ochronnych większą rolę odgrywają te pierwsze, a więc ekologia i społeczeństwo, system bodźców pozytywnych i negatywnych, nagród i kar. Tymczasem, transgresje w większym stopniu uwarunkowane są przez czynniki podmiotowe, takie jak potrzeba poznawcza, ciekawość, zdziwienie i dążenie do doskonałości czy duma z możliwości przekraczania granic, których nikt jeszcze nie przekroczył. Wykonywanie ich bywa często przygodą. Jednocześnie presja zewnętrzna, zagrożenia i kary odgrywają w nich ograniczoną rolę.

5) Aktywność adaptacyjna jest zorientowana na utrzymanie dotychczasowego stanu rzeczy. Człowiek podejmuje ją po to, aby usunąć deficyt wartości potrzebnych do życia, aby uniknąć zagrożeń i lęków. Tymczasem, transgresja z natury rzeczy nastawiona jest na zmianę społeczną czy kulturową, na przekształcanie rzeczywistości, na tworzenie nowych form i struktur. Zmiany te są zarówno konstruktywne, jak i destruktywne. Ponieważ większość działań transgresyjnych nie daje się przewidzieć, nigdy nie wiadomo, czy po przekroczeniu granicy spotka sprawcę przyjemna czy przykra niespodzianka.

6) Ponadto działania ochronne „wiem, że muszę” są konieczne. Aby przystosować się do świata, człowiek musi jeść, wykonywać czynności higieniczne czy pracować. Ta konieczność nie jest absolutna; dopuszcza ona pewien stopień swobody. Jednostka ma określony zakres dowolności w wyborze środków zaspokojenia potrzeb i pragnień. W zależności od tradycji kulturowej i własnych preferencji, wybiera dania mięsne lub wegetariańskie. Tymczasem transgresje – z pewnymi wyjątkami – nie są konieczne, lecz możliwe. Jednostka może powiedzieć o nich: „ja mogę” i „ja chcę”¹⁷⁰.

Przedstawione dane wykazują, że zjawisko transgresji jest bardziej specyficznym działaniem psychologicznym i bardziej specyficznym fenomenem

¹⁷⁰ J. Kozielecki, *Transgresja i kultura...*, op.cit., s. 49-51.

kulturowym, niż wynika to z dotychczasowej wiedzy potocznej i rozważań filozofów i filologów. Jest ona źródłem rozwoju osobowości jednostki i źródłem rozwoju kultury. Kto nie rozumie transgresji – wytworu umysłów i serc ludzkich – ten nie rozumie człowieka¹⁷¹.

2.3.2. Działania twórcze, innowacyjne i ekspansywne

Zasadnicze znaczenie w koncepcji transgresyjnej człowieka mają, wyróżnione przez J. Kozieleckiego, dwa główne rodzaje transgresji. Do pierwszej z nich autor zaliczył myślenie i czyny twórcze, do drugiej zaś działania ekspansywne. Transgresje te różnią się poziomem kreatywności. Twórcze są najbardziej nią nasycone, natomiast w ekspansywnych jej stopień jest najniższy.

Działania twórcze i innowacyjne są najbardziej specyficznym rodzajem transgresji¹⁷². Występują one w każdej epoce historycznej, w każdym kręgu kulturowym i w licznych biografiach jednostek. Ludzie konstruowali i odkrywali nowe struktury i nowe formy już u zarania swojej historii. *Homo sapiens* – a może lepiej: *homo creator* – wyplatał subtelną ceramikę około 25 tysięcy lat p.n.e. Jaskiniowe malarstwo wskazuje, że w tym czasie znane były perkusyjne instrumenty muzyczne. Wynalazł elementarny system znaków do utrwalania języka mówionego około 4 tysiące lat p.n.e. W następnych epokach liczba transgresji tego typu gwałtownie wzrastała. Warto wspomnieć, że transgresje twórcze podejmują małe dzieci, szczególnie w trakcie zabaw konstrukcyjnych i zajęć plastycznych. Nawet chorzy psychicznie uprawiają pewien rodzaj twórczości. Szczególnie charakterystyczne są szkice, obrazy i rysunki schizofreników, przypominające malarstwo naiwne. Dominują w nich groteskowe wizje, formy magiczne i alegoryczne¹⁷³.

Jak zauważa autor, w naszych czasach gęstość transgresji twórczych i innowacyjnych jest szczególnie duża. Rozwija się twórczość techniczna i naukowa, powstają nowe instytucje edukacyjne i metody nauczania. Wymyśla się nieznane formy sztuki awangardowej. Projektuje się różne – nie zawsze skuteczne – metody kształcenia własnego „ja”. Sprawcy często posuwają się krok przed sobą w kierunku nieznanego. Tworzą struktury, które wydawały się przeszłym pokoleniom niemożliwe i utopijne. Do tych ostatnich można zaliczyć: teorię względności, rzeczywistość

¹⁷¹ Ibidem, s. 52.

¹⁷² J. Kozielecki, *Koncepcja transgresyjna...*, op.cit., s.80.

¹⁷³ J. Kozielecki, *Psychotransgresjonizm...*, op.cit., s. 44.

wirtualną czy wyprawę na księżyc. Dzięki kreatywności umysłu nieprawdopodobne stało się czymś realnym¹⁷⁴.

Twórczość należy do pojęć naturalnych, dla których charakterystyczne jest to, że są różnie rozumiane i odmiennie interpretowane. W związku z tym pojęcia „twórczość” nie można jednoznacznie zdefiniować, tak aby to określenie zostało powszechnie zaakceptowane przez uczonych oraz praktyków. Dzieła twórcze są wartościowe, charakteryzują się wysokim stopniem oryginalności i niezwykłości, są nowe i unikatowe, wydają się konieczne, mają na ogół dużą wartość estetyczną. W wielu przypadkach – najwybitniejsze z nich – mają charakter rewolucyjny, zmieniają społeczeństwo, kulturę i świadomość jednostek oraz grup zorganizowanych. Często gdy człowiek po raz pierwszy styka się z takim dziełem, doznaje silnych uczuć poznawczych: zdziwienia, zaskoczenia, szoku. Jednocześnie mówi: „oczom własnym nie wierzę”, „to niemożliwe”, „to nieprawdopodobne” itd.¹⁷⁵.

Twórczość, jak zaznaczono, jest terminem niedookreślonym i wieloznacznym, dlatego też filozofowie i uczeni poświęcili tak wiele czasu, aby znaleźć teoretyczne i operacyjne kryteria twórczości, innowatyki i wyobraźni. J. Koziński w swej koncepcji wskazał trzy następujące grupy kryteriów, odgrywające jego zdaniem szczególną rolę:

1. Uczeni próbowali sformułować kryteria twórczości badając strukturę procesu myślenia. Wykryli oni, że proces ten jest nieciągły i często nieświadomy, że pojawia się w nim zjawisko olśnienia i inkubacji, że regulowany jest przez określone reguły heurystyczne. Chociaż nie ulega wątpliwości, że proces myślenia ma wiele specyficznych osobiowości, takie kryterium jest mało użyteczne w praktyce. Jest to kryterium „miękkie”, trudne do zoperacjonalizowania.

2. Uczeni koncentrowali też uwagę na osobie (lub osobowości) człowieka. Próbowali określić, jakie są najbardziej charakterystyczne cechy twórcy. Stanowisko takie reprezentował Guilford. Dzięki badaniom testowym wykazał on, że twórcy charakteryzują się pewną konfiguracją zdolności, takich jak wrażliwość na nowe problemy, oryginalność i niezależność, giętkość myślenia. Kryterium jest bardziej „twarde”. Formalna analiza biografii czy też testy psychometryczne pozwalają wyodrębnić różne kategorie twórców.

¹⁷⁴ Ibidem, s. 45.

¹⁷⁵ J. Koziński, Społeczeństwo transgresyjne..., op.cit., s. 44 i 53.

3. Podstawą do określenia twórczości był również wytwór (wynik) czynności myślenia, czyli odkrycia naukowe, dzieła literackie czy pomysły kulinarne. Kryterium to jest najbardziej użyteczne. Wytwory myślenia mają w zasadzie charakter materialny i dlatego można je analizować za pomocą obiektywnych (intersubiektywnych) metod. Ponadto jest ono zgodne z normami przyjętymi w społeczeństwie. Wyróżniamy dwa rodzaje kryteriów tego typu: kryterium teoretyczne i kryterium operacyjne. Zgodnie z pierwszym kryterium, twórcze są jedynie te wytwory, które są jednocześnie nowe oraz doniosłe. Pomysł naukowy, literacki czy techniczny może być zatem uznany za twórczy, gdy jest oryginalny, niekonwencjonalny i niereproduktywny. Ponadto musi on być społecznie doniosły. Musi więc mieć pewną wagę. Kryterium operacyjne natomiast ważne jest dla praktyka i dla badacza eksperymentatora. Pozwala ono jednoznacznie określić jakość produktu myślenia i ma charakter techniczny. Zgodnie z nim twórczy jest ten wytwór, który został uznany za twórczy przez niezależnych obserwatorów, znających daną dziedzinę działalności ludzkiej. Takimi obserwatorami mogą być eksperci lub społeczność uczonych. Opublikowanie artykułu w najlepszym piśmie naukowym wskazuje, że został on oceniony przez recenzentów jako oryginalny i doniosły¹⁷⁶.

Zdaniem J. Kozieleckiego kryteria te nie są jednak wystarczające, gdyż dotyczą one przede wszystkim twórczości w wymiarze społecznym. Dlatego też autor prezentuje jeszcze dwa modele twórczości indywidualnej. Mianowicie:

1. Model konfliktowy, zgodnie z którym źródłem twórczości są konflikty motywów, frustracje i wewnętrzne sprzeczności. Odkrywanie i konstruowanie nowych form jest zastępczą metodą rozwiązywania takich konfliktów. W wypadku niezaspokojenia podstawowych potrzeb czy pragnień człowiek kompensuje deficyt wartości, rozwiązując problemy naukowe czy artystyczne. Praca twórcza zapobiega kryzysom egzystencjalnym i przywraca stan psychicznej równowagi.

2. Model spełnienia. Zgodnie z nim twórczość stanowi metodę aktualizacji naturalnych potencji jednostki. Jest rodzajem samospelnienia. Działalność twórcza i innowacyjna są zatem naturalną cechą człowieka. Nie tyle konflikt i frustracja, ale właśnie harmonia wewnętrzna, zaspokojenia elementarnych potrzeb i duży zakres swobody działania sprzyjają twórczości i ekspresji¹⁷⁷.

¹⁷⁶ J. Kozielecki, *Koncepcja transgresyjna...*, op.cit., s. 81-83.

¹⁷⁷ Ibidem, s. 84-85.

Zdaniem autora powyższe modele są nie tyle konkurencyjne, co komplementarne. Pewne rodzaje twórczości łatwiej jest wyjaśnić za pomocą modelu konfliktowego (dotyczy to na przykład wielu dzieł poetów romantycznych). Interpretacje innych wytworów stają się bardziej przekonujące w ramach modelu spełnienia (na przykład pewne rodzaje twórczości amatorskiej)¹⁷⁸.

J. Kozielecki przywołuje również dwa stanowiska jakie ukształtowały się na temat twórczości jednostek i zbiorowości. Zwolennicy pierwszego z nich – elitarnego – sądzą, że o kreatywności można mówić tylko w odniesieniu do niepospolitych umysłów, które są zdolne do produkowania dzieł nowych, o najwyższej wartości i oryginalności. Są one – jak powtarzał L. Infeld – „wybrańcami bogów”. Rozwijają struktury społeczne, kulturę, naukę, sztukę czy wizje polityczne. Konstruuja sztuczny świat. Zwykli ludzie nie są zdolni do takich dokonań; są jedynie zdolni do nawykowych działań normalnych. Twórczość jest zatem właściwością dychotomiczną i skokową.

Większość współczesnych uczonych i nauczycieli odrzuca to pesymistyczne stanowisko. Przyjmują oni poglądy egalitarne, zgodnie z którymi twórczość jest cechą osoby ludzkiej, cechą ciągłą jak inteligencja, jak poziom lęku, jak pamięć. Właściwość ta jest stopniowalna: można ją umieścić na skali, zaczynającej się od dzieł wysokiego lotu, a kończącej się wytworami lotu niskiego. Analogia z pomiarem inteligencji czy pamięci jest oczywista. Zatem człowiek to *homo creator*¹⁷⁹.

We współczesnych społeczeństwach dominują transgresje, zwane innowacyjnymi bądź modalnymi. Polegają one na zastosowaniu wiedzy, szczególnie z nauk ścisłych, również – coraz częściej – z biologii, psychologii czy socjologii, do konstruowania wynalazków technicznych, do ulepszania narzędzi diagnostycznych czy do wymyślania nowych wariantów socjotechniki oraz inżynierii społecznej. Można by powiedzieć, że istotą twórczości jest poszukiwanie prawdy, tymczasem innowatorzy czy reformatorzy starają się ją wykorzystać do celów bardziej praktycznych i codziennych¹⁸⁰.

Jak zauważa J. Kozielecki, innowacje są najczęściej planowane na mniejszą skalę. Dotyczą jednej dziedziny działalności ludzkiej, jednej firmy, jednej rodziny. Przykładem ich są ulepszenia konstrukcji samochodu, aparaty do operacji oka,

¹⁷⁸ Ibidem, s. 85-86.

¹⁷⁹ J. Kozielecki, *Spółczesność transgresyjna...*, op.cit., s. 54.

¹⁸⁰ Ibidem, s. 55.

gadżety kuchenne czy nowe metody nauczania języków obcych. Te nowości na ogół zwiększają komfort życia i podnoszą jego jakość, chociaż czasem stają się źródłem ryzyka i stresu¹⁸¹.

O ile wielka twórczość naukowa, literacka czy muzyczna jest głównie dziełem jednostek i małych grup, o tyle transgresje innowacyjne są wytworem zbioru specjalistów, takich jak zespoły inżynierów, pracujących w przedsiębiorstwach, takich jak instytuty, testujące – na ogół bez powodzenia – nowe metody zwalczania raka, jak rzesze polityków, projektujących reformy gospodarcze. Taki „zbiorowy umysł” dysponuje większą i bardziej różnorodną wiedzą. Ale jednocześnie jest narażony na liczne zjawiska traumatyczne i dewiacje społeczne¹⁸².

Ekspansja natomiast polega przede wszystkim na rozszerzaniu dotychczasowych granic ludzkich osiągnięć, na wkraczaniu do przestrzeni nowej i nieznanej, na łamaniu tabu, na wychodzeniu poza normy społeczne, kulturowe czy psychologiczne, obowiązujące zwyczajowo w danej zbiorowości. W tego typu działaniach nasycenie twórczością jest na ogół małe. Mimo to te transgresje prowadzą często do dzieł nowych i wartościowych, które dynamizują życie społeczne¹⁸³.

Czynności ekspansywne są różnorodne. Najbardziej znana jest ekspansja materialna, umożliwiająca poszerzenie własnego terytorium czy ciągły wzrost konsumpcji dóbr materialnych. J. Koziński wymienia dwa główne typy tych dóbr: dobra niedyskrecjonalne (konieczne, podstawowe) i dobra dyskrecjonalne (dowolne). Pierwsze są niezbędne do utrzymania życia jednostki i całego gatunku. Dzięki produktom żywnościowym, pewnemu kwantum energii elektrycznej czy środkom chroniącym własne terytorium – jednostka zaspokaja podstawowe potrzeby organizmu. Dobra dyskrecjonalne natomiast tworzą odrębną klasę wartości materialnych. Należą do nich przedmioty konsumpcyjne trwałe i luksusowe, które nie odgrywają podstawowej roli w procesie przystosowania się (kupno drogiego samochodu nie jest warunkiem przetrwania organizmu). Dzięki formowaniu pragnień sztucznych (*contrived wants*) i pragnień fałszywych (*bogus wants*), dzięki kształtowaniu nowych aspiracji i gustów, dążenia do nabywania nowych dóbr trwałych i luksusowych nigdy nie zostaną w pełni spełnione. Ekspansja materialna

¹⁸¹ Ibidem, s. 56.

¹⁸² Ibidem, s. 56.

¹⁸³ Ibidem, s. 56.

polega nie tylko na tym, że człowiek „obraca w towary”, takie jak samochód czy urządzenia elektroniczne. Może ona również wiązać się z poszerzaniem własnego terytorium, przestrzeni życiowej lub rozwojem przedsiębiorstwa¹⁸⁴.

Ludzie podejmują również działania interpersonalne. Pozwalają one zwiększyć kontrolę nad jednostkami i grupami społecznymi, umożliwiają także wzrost altruizmu. Nazywa się je ekspansją interpersonalną. Jednym z jej najważniejszych rodzajów jest dążenie do poszerzenia władzy osobistej. Działania te J. Kozielecki nazywa transgresją kratyczną (od greckiego *kratos* – władza, siła)¹⁸⁵. To zespół dążeń człowieka do wywierania wpływu na jednostki i grupy za pomocą środków władzy, takich jak przymus i przywileje, wzmocnienia negatywne i pozytywne, to narzucanie zbiorowości swojej woli¹⁸⁶. Autor koncepcji transgresyjnej człowieka, zwraca uwagę, że forma transgresji kratycznej zależy od rodzaju motywacji sprawcy.

1) Ludzie o silnej motywacji egocentrycznej dążą do dominacji nad jednostkami i grupami społecznymi. Uważają oni, że życie jest grą o sumie zerowej i wygrana jednych oznacza przegraną innych. W walce o władzę stosują wszystkie dopuszczalne środki, łącznie z manipulacją, hipokryzją i przymusem. Traktują innych jak pionki na szachownicy.

2) Motywacja do władzy może być też bardziej uspołeczniona, a nawet – allocentryczna. Ludzie o silnej motywacji tego typu nie dążą tyle do dominacji i siły, ile starają się realizować wspólne cele gospodarcze, społeczne i polityczne. Uważają, że ich rola jako przywódców, kierowników czy organizatorów sprowadza się do pobudzania ludzi do skutecznego wykonywania zadań instytucji lub zbiorowości, do wyzwalania ich inicjatywy i wytrwałości. Traktują podwładnych podmiotowo i rzadko uciekają się do środków przymusu. Można przypuszczać, że ludzie, których motywacja jest bardziej uspołeczniona, nie dążą do ekspansji władzy tak silnie i nie podejmują transgresji kratycznych tak często, jak ludzie o bardziej egocentrycznej motywacji. Dla tych pierwszych bowiem granice władzy wyznaczają potrzeby społeczne, a nie własne aspiracje. Jeśli są przekonani, że dalsze rozszerzanie wpływów osobistych szkodziłoby celom instytucji lub społeczeństwa, rezygnują z prób pomnażania kontroli nad innymi. Dotychczasowe osiągnięcia dają im satysfakcję.

¹⁸⁴ J. Kozielecki, *Koncepcja transgresyjna...*, op.cit., s. 61-65.

¹⁸⁵ Ibidem, s. 65.

¹⁸⁶ J. Kozielecki, *Człowiek wielowymiarowy*, Wydawnictwo Akademickie „Żak”, Warszawa 1998, s. 70.

3) Innym rodzajem ekspansji interpersonalnej są działania, których celem jest rozszerzanie czynności altruistycznych i afiliacyjnych. Podejmując je ludzie kierują się przede wszystkim dobrem wspólnym. Poświęcają własne zdrowie, bezpieczeństwo osobiste i karierę dla dobra innych jednostek. Motywacja tego typu zmienia strukturę transgresji. O ile motywacja egoistyczna prowadziła często do działań destrukcyjnych, wywołujących cierpienie ludzi, o tyle motywacja altruistyczna stymuluje wybór działań bardziej konstruktywnych, bardziej prometejskich. Człowiek kierowany przez te siły tworzy technikę służącą wspólnym interesom, rozwija instytucje oświatowe i terapeutyczne, poszerza czynności opiekuńcze i społeczne¹⁸⁷.

Wreszcie duże znaczenie ma ekspansja symboliczna (intelektualna). Dzięki niej człowiek poszerza dotychczasową wiedzę o świecie fizycznym, społecznym, o kulturze i o własnej osobowości. Rozwija indywidualne doświadczenie¹⁸⁸.

Często, jak przyznaje autor, zaliczenie określanego działania transgresyjnego do jednej z trzech wyróżnionych grup nie jest łatwe. Przekraczanie dotychczasowych osiągnięć i doświadczeń, takie jak reforma gospodarcza czy edukacyjna, jak tworzenie sieci usług medycznych czy unowocześnianie sposobu zarządzania, może być nowością czysto ekspansywną, może jednak również zawierać elementy innowacji, a nawet – twórczości. Aby stwierdzić, do którego z tych trzech typów należy zaliczyć określony wyczyn człowieka, trzeba najpierw dokładnie go zbadać. W każdym razie zarysowany podział ma znaczenie heurystyczne¹⁸⁹.

2.3.3. Transgresje indywidualne i zbiorowe

Oprócz działań twórczych, innowacyjnych i ekspansywnych J. Kozielecki wyróżnia także transgresje indywidualne i zbiorowe.

Transgresja indywidualna (jednostkowa) występuje w sytuacjach, w których jednostka intencjonalnie wychodzi poza to, czym jest i co posiada, rozszerza własne terytorium, dokonuje wynalazków i tworzy siebie według własnego projektu. Natomiast przedmiotem transgresji zbiorowej (ponadjednostkowej) stają się działania masowe, kolektywne i globalne, które są podejmowane przez grupy, ruchy społeczne i społeczeństwa. Dzięki takim działaniom ludzie – jako gatunek homo – przekraczają swoje dotychczasowe osiągnięcia materialne, intelektualne i duchowe. Tworzą

¹⁸⁷ J. Kozielecki, *Koncepcja transgresyjna...*, op.cit., s. 63-67.

¹⁸⁸ Ibidem, s. 68.

¹⁸⁹ J. Kozielecki, *Spółczesność transgresyjna...*, op.cit., s. 58.

naukę, sztukę i kulturę. Transgresje indywidualne są częścią biografii i przede wszystkim podlegają prawom psychologii. Natomiast transgresje zbiorowe należą do historii i rządzą nimi prawa społeczne oraz kulturowe. Współczesna wiedza naukowa zdaje się potwierdzać pogląd, że nie można sprowadzić transgresji zbiorowych do działań indywidualnych. Te pierwsze są regulowane przez bardziej złożone czynniki wewnętrzne i zewnętrzne niż analogiczne czyny jednostkowe. Faktem jest, że każda transgresja i jej intencje rodzą się w umyśle jednostki, że są wyrazem jej woli. Ale każda ogólna koncepcja człowieka musi również opisać i wyjaśnić specyficzny mechanizm działań społecznych¹⁹⁰.

2.3.4. Transgresje osobiste i historyczne

Obok transgresji: indywidualnej i zbiorowej, J. Kozielecki wyróżnił również transgresje: osobistą (P) i historyczną (H).

Mianem transgresji osobistych (P), autor nazywa takie czynności jak: wykrycie przez ucznia prawa Archimedesesa, domowe metody leczenia, oryginalny wystrój własnego mieszkania, amatorskie malarstwo czy pisanie rodzinnych pamiętników. Wszystkie te działania są nowe, ważne i wartościowe z punktu widzenia jednostki lub małej grupy. Nie mają jednak wymiaru historycznego, ponieważ ludzkość lub społeczeństwa dawno zniosły te bariery. Transgresje P są ważne z jednostkowego punktu widzenia. Zaspokajają potrzeby i pragnienia człowieka. Dają osobistą satysfakcję. Ponadto rozwijają zdolności i umiejętności twórcze. Kształtują osobowość¹⁹¹.

Natomiast transgresje historyczne (H) dokonywane przez jednostki, grupy społeczne czy instytucje publiczne występują wówczas, gdy ich sprawcy przekraczają granice materialne i symboliczne, których nikt dotychczas nie przekroczył. Posuwają się nie tylko krok przed sobą ku nieznanemu, ale również krok przed wszystkimi. Mają więc palmę pierwszeństwa. Odkrycia geograficzne, wynalazki techniczne, osiągnięcia naukowe czy wybitne dzieła literatury, które wzbogacają nasze widzenie świata, należą do takich działań „wyjścia poza”¹⁹².

¹⁹⁰ Ibidem, s. 11-12.

¹⁹¹ J. Kozielecki, Psychotransgresjonizm..., op.cit., s. 42.

¹⁹² Ibidem, s. 43.

2.3.5. Transgresje: temporalna i emancypacyjna

Autor *homo transgressivus* wspomina także o transgresji temporalnej i o ekspansji emancypacyjnej. W przypadku pierwszej człowiek jako gatunek i jako jednostka wykonuje różne czynności, których celem jest rozszerzenie granic czasu jego trwania na ziemi i wyjścia poza średnią statystyczną. Nowe formy odżywiania, dieta, prowadzenie racjonalnego stylu życia, wielość metod zwalczania stresu i traumy, relaksacja dają pewne wyniki; nasycone są one jednak znacznym ryzykiem. Doniosłą rolę w tym zakresie odgrywa medycyna, na przykład walka z chorobami układu krążenia. Ponieważ mimo wszystko możliwości przedłużenia istnienia biologicznego są ograniczone, jednostki, grupy czy zbiorowości poszukują bardziej wyrafinowanych metod. Są to działania zastępcze, obronne i paliatywne. Osobnicy podejmują starania o trwanie w kulturze, o pozostawienie śladu po sobie w dorobku ludzkości, swojego miasta lub przynajmniej we własnej rodzinie. Natomiast transgresja emancypacyjna polega na walce o rozszerzenie wolności indywidualnej i grupowej. Ludzie starają się zwiększyć swobodę wyboru na małą skalę, na przykład w szkole, w firmie, w więzieniu, i na dużą skalę – w społeczeństwie. Ta ostatnia może przybrać formy pokojowe i gwałtowne – bunt, powstanie, rewolucję społeczną. W ostatnich dziesięcioleciach w wielu krajach próbuje się walczyć lub prowadzić grę o wolności i prawa człowieka¹⁹³.

2.3.6. Transgresje konstruktywne i destruktywne

Przedstawiając rodzaje działań transgresyjnych, należy również wymienić transgresje konstruktywne i destruktywne. Z punktu widzenia kryterium agatonicznego (od gr. *agaton* – dobro), jak pisze J. Koziński, przekraczanie granic można podzielić na transgresje konstruktywne (budujące), służące Innemu i transgresje destruktywne (niszczące), skierowane przeciw Innemu. Uczeni przede wszystkim zajmowali się tymi pierwszymi. Dociekliwy badacz Robert Weisberg analizował proces odkrycia podwójnej spirali przez Francisa Cricka i Jamesa Watsona, śledził wynalazek kineskopu przez Thomasa Edisona. Analizował nie tylko heurystyczne myślenie twórcze, ale również warunki socjokulturowe, które na nie wpływały. Dokonując tych przełomowych transgresji, sprawcy kierowali się kryterium

¹⁹³ J. Koziński, Społeczeństwo transgresyjne..., op.cit., s. 57-58.

agatonicznym lub – prościej – własnym sumieniem. Dzięki temu przetrwał gatunek *homo sapiens* i jego największe osiągnięcia – osobowość i kultura. W przebiegu dziejów i w rozwoju osobniczym sprawcy podejmowali i podejmują także transgresje destruktywne oraz autodestruktywne. Niszczenie środowiska naturalnego, stosowanie wyszukanych środków przemocy to przykłady działań skierowanych przeciw ekologii, człowiekowi i kulturze. Tymczasem tego typu transgresje, które są skoncentrowane na samym sobie, na swojej osobowości, nazywamy autodestruktywnymi. Często zalicza się do nich samouszkodzenia własnego ciała, narkotyki, samobójstwo czy eutanazję¹⁹⁴.

2.3.7. Wizje urojeniowe

Nie tylko ludzie normalni oraz zdrowi przekraczają siebie i dokonują transgresji, działania takie nie są obce chorym psychicznie – psychotikom, psychopatom, neurotykom. Do najważniejszych transgresji psychopatologicznych należą: twórczość plastyczna, często typu (H), i twórczość literacka, idee nadwartościowe i urojenia. Urojenia występują w wielu jednostkach chorobowych, takich jak schizofrenia, paranoja czy psychoza maniakalno-depresyjna. Chorzy – szczególnie schizofrenicy – budują systemy parafilozoficzne; ich treścią bywa często istota bytu, koncepcja społeczeństwa i jednostki. Obejmują one również sprawy ostateczne, takie jak początek i koniec świata czy cel życia. Określają także miejsce chorego w złożonej i groźnej rzeczywistości oraz metarzeczywistości. Wszechświat jest kierowany przez tajemnicze siły astralne nadprzyrodzone. Nierzadko chory poszukuje mocy napędowych rzeczywistych procesów w zdobyczach nowoczesnej techniki, takich jak energia atomowa czy lasery. W tym zagmatwanym świecie schizofrenik zajmuje centralną pozycję. Sądzi, iż jego czyny mogą ocalić ludzkość i obronić ją przed jakimiś wydumanymi zagrożeniami. Ważne miejsce w takim ogólnym systemie myślenia zajmują przekonania dotyczące otoczenia społecznego. Społeczność ta składa się zarówno z realnych, jak i urojonych jednostek oraz instytucji. Społeczność ta jest na ogół wroga wobec chorego, ale dla niego zrozumiała. Wizje urojeniowe są w dużej mierze autystyczne. W większym stopniu zależą od własnych konfliktów i stanów lękowych, od urojeń prześladowczych i wielkościowych niż od struktury realnego świata. Odkrywają prawdę wewnętrzną

¹⁹⁴ J. Koziński, Psychotransgresjonizm..., op.cit., s. 48.

chorego, a nie prawdę obiektywną. Dzięki wizjom urojeniowym świat chorego – dotychczas chaotyczny i ciemny – staje się bardziej przejrzysty i zrozumiały. Dziwaczne wizje rzeczywistości, w które jednostka bezgranicznie wierzy, pozwalają orientować się w otoczeniu. Tak więc paranoiczna pseudospołeczność nadaje subiektywny sens zdarzeniom i ludziom. Dlatego też chory – po jej stworzeniu – odczuwa pewną ulgę¹⁹⁵.

2.3.8. Mity i iluzje

Innym rodzajem działań typu „poza” są mity i iluzje. Mity stały się nieusuwalnym składnikiem kultury danej zbiorowości i indywidualnej biografii. Bez nich kultura zamiera oraz ubożeje osobowość jednostki¹⁹⁶. Mity występują w każdym okresie historycznym i w każdej kulturze. Pojawiają się one zarówno w społeczeństwach archaicznych, jak i w społeczeństwach nowoczesnych¹⁹⁷. Wbrew potocznej opinii mity występują również w nauce. Pewne przeświadczenia, przyjmowane przez uczonych, takie jak wiara w potęgę rozumu i we wszechmoc nauki, wyrastają z korzeni mitycznych¹⁹⁸.

Według „Słownika socjologii i nauk społecznych”, mit to sakralna lub religijna opowieść, której treść dotyczy pochodzenia bądź kreowania zjawisk naturalnych, nadprzyrodzonych i kulturowych. Znaczenie antropologiczne tego terminu nie wiąże mitu z nieprawdą. Mity były badane jako ułomne źródła historii mówionej, jako trop prowadzący ku dominującym wartościom danego społeczeństwa, jako „karta praw społecznych” oraz ze względu na uniwersalizm ich struktur¹⁹⁹.

Mit – podobnie jak inne rodzaje transgresji – jest, zdaniem J. Kozieleckiego pojęciem naturalnym, trudnym do jednoznacznego określenia. W związku z tym autor wymienia pewne cechy mitów, które najczęściej pojawiają się w pracach antropologicznych czy historycznych²⁰⁰. W przeciwieństwie do wiedzy dyskursywnej, ich fabuła jest odrealniona, nieracjonalna, niedookreślona i ponadczasowa. Dominują w nich elementy fantastyczne, alegoryczne i iluzoryczne. Charakteryzują się ujęciem globalnym. Nie podlegają dychotomii „prawda – fałsz”. Można je oceniać jedynie w

¹⁹⁵ Ibidem, s. 75-77.

¹⁹⁶ Ibidem, s. 72.

¹⁹⁷ J. Kozielecki, *Koncepcja transgresyjna...*, op.cit., s. 99.

¹⁹⁸ J. Kozielecki, *Psychotransgresjonizm...*, op.cit., s. 73.

¹⁹⁹ G. Marshall (red.), *Słownik socjologii i nauk społecznych*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2006, s. 198.

²⁰⁰ J. Kozielecki, *Koncepcja transgresyjna...*, op.cit., s. 101.

kategoriach „wiara – zwątpienie”. Są one często nośnikami nowych wartości, które mają formę absolutną, bezwarunkową i trwałą. Dobra przemijające, względne, przypadkowe znajdują się poza obszarem zajmowanym przez ten składnik kultury. Interesujące, że fabuła mitu jest spolaryzowana: występują w nim osoby czy zjawiska absolutnie dobre i absolutnie złe, co tak kontrastuje z empirycznym doświadczeniem. Ponadto mity są ściśle związane ze sferą afektywną człowieka. O ile sądy naukowe można nazwać zimnymi, to mity należą do przekonań gorących. Wywołują one uczucia pozytywne i negatywne²⁰¹.

W swej koncepcji J. Kozielecki dokonuje odróżnienia mitów od iluzji (złudzeń). Drugiemu pojęciu nadaje dwa różne znaczenia. Po pierwsze, złudzenia są błędnymi spostrzeżeniami przedmiotów działających w danej chwili na receptory. Są więc one nieadekwatną percepcją. Po drugie, złudzenia są błędnymi, iluzorycznymi przekonaniem, które jednostka samodzielnie tworzy lub asymiluje i które stają się składnikiem struktur poznawczych. Powstają one w toku nieadekwatnej interpretacji faktów lub traktowania pseudofaktów jako faktów. Iluzje są strukturami mniej odrealnionymi. Dotyczą z reguły określonych zjawisk naturalnych, grup społecznych czy samego siebie. O ile mity nie podlegają dychotomii „prawda – fałsz”, o tyle iluzje – przynajmniej niektóre z nich – można sprawdzić i sfalsyfikować. W każdym razie są one bliższe rzeczywistości empirycznej niż mity²⁰².

Istotne znaczenie ma wyróżnienie dwóch rodzajów mitów i iluzji. Pierwszą kategorię tworzą mity i iluzje zbiorowe, które są tworzone przez grupy etniczne, ruchy masowe czy społeczeństwa. Stają się one zobiektywizowanym składnikiem kultury i kształtują świadomość masową. Do drugiej zaś należą mity i iluzje jednostkowe, generowane i akceptowane przez poszczególne osoby. Stają się one składnikiem indywidualnej biografii. Mity i iluzje, zarówno te zbiorowe, jak i jednostkowe, są specyficznym rodzajem transgresji symbolicznej. Tworząc lub asymilując nowe struktury tego typu, jednostki i grupy przekraczają dotychczasowe granice swojej wiedzy o świecie i o sobie. Struktury te mogą być zarówno twórcze, jak i ekspansywne²⁰³.

Mity pełnią dwoistą rolę w życiu człowieka, rolę konstruktywną i destruktywną. Mogą pozytywnie lub negatywnie wpływać na położenie jednostki i zbiorowości. Mity

²⁰¹ J. Kozielecki, *Psychotransgresjonizm...*, op.cit., s. 73.

²⁰² J. Kozielecki, *Koncepcja transgresyjna...*, op.cit., 105-106.

²⁰³ Ibidem, s. 100.

zaspokajają potrzebę rozumienia świata. Rozjaśniają w pewnych wypadkach tajemnice, których nie może odsłonić nauka i filozofia. Mają więc określoną wartość dla jednostki. Mity zaspokajają ciekawość dotyczącą własnego rodowodu i genezy świata. Z drugiej strony jednak mogą deformować obraz rzeczywistości. Mitologizacja historii i własnej biografii zakłócają proces poznania. Ponadto mity kształtują postawy człowieka wobec świata i wobec samego siebie. Decydują w pewnej mierze o emocjonalnym stosunku do drugiego człowieka. Wartości absolutne, bezwarunkowe i trwałe, generowane przez mity, redukują obojętność wobec świata. Ułatwiają jego asymilację i afirmację. Złudne przekonania na temat własnej wartości ułatwiają znoszenie cierpienia i są czasem jedynym ratunkiem dla człowieka. Mity często deformują stosunek do świata i zaburzają stosunki społeczne. Przekonania rasowe i prześladowcze, przekonania o własnej wyższości i wyjątkowości mogą kształtować postawy wrogie wobec outsiderów, mogą wywoływać uczucia pogardy i nienawiści. Mity nie tylko współdecydują o naszym stosunku do świata i do ludzi, ale również wpływają na podejmowanie i przebieg działań ochronnych i transgresyjnych. Przekonania o własnej wszechmocy czy o możliwości kontroli zdarzeń zewnętrznych zwiększają motywację do wyboru ambitnych czynów. Przekonania tego typu mogą odegrać także destruktywną rolę w życiu społecznym. Mity posłannicze lub hegemonistyczne często prowadzą do podejmowania działań agresywnych i występnych wobec innych grup i społeczeństw. Stają się źródłem cierpienia. Mity odgrywają istotną rolę w rozwoju kultury i w życiu poszczególnych jednostek. Chociaż są strukturami symbolicznymi, często stają się „siłą materialną”, konstruktywną lub destruktywną, decydującą o ludzkim losie²⁰⁴.

W ludzkim życiu szczególną rolę odgrywają dwa rodzaje mitów i iluzji: mity walentne, czyli wartościotwórcze, oraz mity posybilne, czyli możliwościowe.

Budując mity (iluzje) walentne jednostka lub grupa konstruuje systemy sądów ewaluatywnych, które zawierają informacje o dobrach nie występujących w środowisku naturalnym lub społecznym. Mity (iluzje) te rodzą się w każdym z czterech światów transgresji. Mity o dobrej przyszłości, o wyższości jednej grupy etnicznej nad inną czy o potędze nauki należą do tej kategorii²⁰⁵.

²⁰⁴ Ibidem, s. 104-105.

²⁰⁵ Ibidem, s. 106.

Jedną z ważniejszych iluzji jest złudzenie egocentryczności. Ulegając mu, ludzie przypisują sobie niezwykle osiągnięcia społeczne, militarne, kulturowe. Przeceniają swoją rolę w inicjowaniu, kierowaniu i przebiegu działań transgresyjnych i ochronnych, w których byli zwykłymi pionkami. Czasem całkowicie fabrykują epizody z osobistej biografii: przypisują sobie rolę konkwistadora, kroczącego od zwycięstwa do zwycięstwa. Głównym celem tych różnorodnych dewiacji jest potwierdzanie i wzrost własnej wartości, czyli dowartościowanie siebie²⁰⁶.

Drugim złudzeniem, które ściśle wiąże się z egocentrycznością, bywa benefektancja. Ludzkie czyny prowadzą do wyników pozytywnych lub negatywnych: kończą się sukcesem lub klęską. Wyniki te zależą zarówno od wpływów zewnętrznych, jak i wewnętrznych. Benefektancja polega na tym, że jednostka ocenia siebie jako osobę odpowiedzialną za skutki pozytywne, które tworzą pożądane wartości, i jednocześnie zrzeka się odpowiedzialności za niepowodzenia. Mówiąc inaczej – przypisuje sukcesom atrybucję wewnętrzną, a klęskom atrybucję zewnętrzną. Zatem: „sukces to ja, niepowodzenie to inni”. Iluzja, że ja pomnażam tylko dobro, podnosi wartość własnej osoby w porównaniu z grupą. Jest to więc także specyficznym odchyleniem egocentrycznym²⁰⁷.

Tworząc natomiast mity i iluzje posyblne, człowiek przecenia szansę osiągnięcia najtrudniejszych celów i jednocześnie ignoruje prawdopodobieństwo niepowodzenia. Formuluje przewidywania optymistyczne, pozbawione elementów realistycznych. Zgodnie z tym wszystko, co jest, jest prawdopodobne, a nawet pewne. Iluzoryczne przekonania o kontroli zdarzeń losowych, o nadzwyczajnym szczęściu czy wiara w zdolności unikania wszelkiego ryzyka należą do tej klasy przekonań. Nierealistycznie podnosząc prawdopodobieństwo wyników pożądanych, ludzie pobudzają motywację do działania. Jednocześnie obniżają racjonalność decyzji ekonomicznych czy społecznych²⁰⁸.

Mity i iluzje, pozwalające przekroczyć dotychczasowe granice poznawcze jednostki, to działania transgresyjne typu ekspansywnego i twórczego. Te struktury iluzoryczne mają dwoistą treść. Często ich treścią są czyny ludzi lub bohaterów legendarnych, których celem jest przekraczanie obecnych granic fizycznych lub moralnych. Na przykład opowieść o Dedalu przedstawia go jako wynalazcę siekiery,

²⁰⁶ J. Kozielecki, *Psychotransgresjonizm...*, op.cit., s. 74.

²⁰⁷ Ibidem, s. 74.

²⁰⁸ J. Kozielecki, *Koncepcja transgresyjna...*, op.cit., s. 109.

piły, poziomicy itp. Podobną treść ma wiele mitów (iluzji) współczesnych. Ludzie włączają do swych biografii złudzenia egocentryczne dotyczące ich niezwykłych, ambitnych czynów ekspansywnych i twórczych. Można powiedzieć, że mity te są transgresją podwójną: transgresyjny jest zarówno sam akt ich budowania, jak i ich treść. Jednak mity i iluzje nie muszą przedstawiać czynów transgresyjnych. Ich treść może ograniczać się do opisu działań ochronnych (jak na przykład zmagania z ciężką chorobą). Wówczas sam akt tworzenia mitów (iluzji) ma charakter transgresyjny, jednak ich fabuła dotyczy czynności ochronnych²⁰⁹.

Tezy na temat dwoistej treści mitów (iluzji) dotyczą w zasadzie wszelkich transgresji symbolicznych, a szczególnie wszelkich dzieł twórczych. Treścią utworu literackiego mogą być czyny ekspansywne (przykład walki o rozszerzenie wolności indywidualnej), jak i czyny ochronne. Struktury mityczne i iluzoryczne, które przedstawiają próby przełamywania dotychczasowych granic, odgrywają istotniejszą rolę w koncepcji transgresyjnej człowieka²¹⁰. Równie ważny oraz interesujący jest złożony przebieg procesu transgresyjnego. Składa się on z kilku faz, które zależą od dziedziny aktywności i indywidualnych preferencji jednostki. Fazy te zaprezentuję w dalszej części pracy.

2.4. Mechanizm działań transgresyjnych

2.4.1. Motywacje: homeostatyczna i heterostatyczna – ich rola w uruchamianiu i podtrzymywaniu działań typu „poza”

Procesy motywacyjne zdaniem autora koncepcji transgresyjnej pełnią trzy podstawowe funkcje. Po pierwsze, uruchamiają one działania i współdecydują o poziomie wydatkowania energii przez człowieka. Po drugie, nadają ogólny kierunek poszukiwaniom wartości. Po trzecie, podtrzymują działania: wpływają na ich trwałość i na to, ile czasu człowiek na nie poświęca²¹¹.

Motywacja określa to, co dla jednostki jest ważne. Odgrywa zatem istotną rolę regulacyjną. J. Kozielecki wskazuje na dwa zasadnicze rodzaje motywacji: motywację homeostatyczną i motywację heterostatyczną. Pierwsza zwana jest także

²⁰⁹ Ibidem, s. 111.

²¹⁰ Ibidem, s. 111.

²¹¹ Ibidem, s. 147.

motywacją napięcie – ulga lub motywacją nasycenia. W wypadku powstania deficytu wartości, takich jak pokarm czy bezpieczeństwo, rodziło się napięcie motywacyjne i człowiek podejmował działania, których celem było zdobycie określonego dobra. Osiągnięcie go redukowało napięcie i dawało ulgę. Zaburzona równowaga została przywrócona i człowiek finalizował działanie²¹². Niezbędnym warunkiem uruchamiania działania jest rozbieżność istniejąca między pożądanym stanem podmiotu a stanem aktualnym. Stany pożądane najczęściej nazywa się standardami regulacji. Określają one typowy (normalny) poziom wartości materialnych czy duchowych, które są niezbędne do życia. Standardy doskonałości, zwane również wartością odniesienia (*reference value*) lub punktem nastawień (*set point*) są zakodowane genetycznie lub powstają w toku społecznego uczenia się. Istotne znaczenie dla jednostki ma fakt, że standardy w zasadzie tworzą hierarchię. Na jej czele umieszczone są najważniejsze wymagania, którym jednostka przypisuje najwyższą wagę. Listę tę kończą standardy mniej istotne lub nawet błahę. Uporządkowanie to ułatwia orientację w wymaganiach organizmu i odgrywa dużą rolę w procesie motywacyjnym. Ludzie więcej czasu i energii poświęcają wymogom najbardziej doniosłym, które odgrywają pierwszoplanową rolę w przystosowaniu organizmu do środowiska²¹³.

Natomiast drugi typ motywacji nazywany jest najczęściej motywacją heterostatyczną lub wzrostową. W tym wypadku obowiązuje nie tyle zasada „napięcie – ulga”, co zasada „napięcie – utrzymanie lub wzmocnienie napięcia”. Innymi słowy, osiągnięcie celu nie prowadzi do nasycenia, ale podtrzymuje lub nawet podwyższa siłę motywacji. Człowiek w dalszym ciągu alokuje energię i czas w danym kierunku. O ile motywacja homeostatyczna działa zgodnie z modelem spirali, o tyle motywacja heterostatyczna bardziej przypomina proces powstawania kuli śnieżnej. Człowiek nigdy nie jest nasycony²¹⁴.

O ile w motywacji homeostatycznej podstawową rolę odgrywają standardy regulacji, o tyle w motywacji wzrostowej ich miejsce zajmują aspiracje. Treścią standardów są typowe (normalne) stany podmiotu. Ponieważ stany te są dobrze znane, można je określić w sposób wręcz algorytmiczny. Tymczasem aspiracje dotyczą stanów nowych, często idealnych. Ich treścią mogą być wizje rzeczywistości

²¹² Ibidem, s. 147.

²¹³ Ibidem, s. 149.

²¹⁴ Ibidem, s. 148.

i własnej osoby. Czasem zawierają one także elementy fantastyczne lub utopijne. Wartości te w pewnych wypadkach są w ogóle nieosiągalne. W każdym razie spełnienie aspiracji oznacza przekraczanie dotychczasowych granic podmiotu²¹⁵.

Procesy motywacyjne są ściśle związane z emocjami, które pełnią funkcje energetyczne, wzmagają napięcie i podtrzymują ukierunkowane czynności. W strukturze motywacji homeostatycznej szczególną rolę odgrywają emocje negatywne, takie jak lęk lub zagrożenie. Tymczasem w motywacji heterostatycznej wzrasta rola emocji pozytywnych, takich jak nadzieja czy antycypowana duma. Można by powiedzieć, że jednym z celów działań stymulowanych przez tę pierwszą motywację jest minimalizowanie przykrości. Tymczasem czyny uruchamiane przez motywację drugiego rodzaju dążą do maksymalizowania przyjemności²¹⁶.

Czasem określa się motywację homeostatyczną jako „niższą”, a motywację heterostatyczną jako „wyższą”. Takie określenie nie wydaje się uzasadnione. Są to bowiem względnie autonomiczne motywacje, które pełnią niepowtarzalną rolę w życiu człowieka. Bez pierwszej z nich niemożliwe byłoby przystosowanie się do środowiska. Bez drugiej zaś człowiek nie byłby zdolny do budowania i niszczenia struktur kulturowych, nie byłby więc człowiekiem²¹⁷.

2.4.2. Fazy procesu transgresyjnego

Proces transgresyjny odbywa się w warunkach niepewności i ryzyka. Sprawca nie zna metody, która pozwoli mu rozwiązać określony problem konwergencyjny i przekroczyć granicę dotychczasowych osiągnięć. Chcąc dokonać transgresji, człowiek musi wykorzystać informacje zgromadzone w psychonach osobowości i dane płynące ze środowiska. Musi je przetworzyć w czasie myślenia analitycznego oraz twórczego, musi załatwić wiele spraw w instytucjach publicznych. Ten złożony proces transgresyjny wywołuje ciekawość, radość i dumę. Wymaga jednak dużej wiedzy, inteligencji, otwartego umysłu, mozolnej pracy, odwagi, wytrwałości i odporności na stres²¹⁸.

Proces ten – a w zasadzie wiązka procesów przebiegająca jednocześnie lub sukcesywnie – składa się z wielu faz. Fazy te zależą od dziedziny aktywności

²¹⁵ Ibidem, s. 153.

²¹⁶ Ibidem, s. 154.

²¹⁷ Ibidem, s. 155.

²¹⁸ J. Koziński, Psychotransgresjonizm..., op.cit., s. 171.

i indywidualnych preferencji sprawcy. J. Kozielecki wyodrębnił i opisał następujące fazy:

1. W fazie motywacyjnej – wstępnej – następuje aktywacja potrzeb i powstaje napięcie psychiczne między niezadowolającym stanem aktualnym a stanem pożądanym, określanym przez standard osobisty lub poziom aspiracji. Faza ta uruchamia, ukierunkowuje i podtrzymuje proces transgresyjny.

2. Istotą tej fazy jest projektowanie działań poznawczych czy społecznych, które pozwolą w przyszłości przekroczyć granicę dotychczasowych osiągnięć. Należą do nich metody, plany, strategie, programy, procedury, wzorce. Wytwarzanie ich wymaga na ogół myślenia twórczego, innowacyjnego lub ekspansywnego.

3. Każde z możliwych działań prowadzi do wielu konsekwencji, zwanych wynikami, wytworami, produktami. Osiągnięcie wyniku wyróżnionego, do którego sprawca zmierza, który stanowi rozwiązanie problemu, rozwinięcie tematu czy rozstrzygnięcie gry i który jest transgresją, można nazwać sukcesem. W tej fazie przeddecyzyjnej człowiek ocenia prawdopodobieństwo subiektywne sukcesu (zysku) i niepowodzenia (straty).

4. Następnie szacuje pozytywną wartość wyniku wyróżnionego, czyli sukcesu i negatywną wartość wyników niepożądanych (strat), których wystąpienie nazywamy niepowodzeniem. O ile w fazie 3 chodziło o odpowiedź na pytanie: czy można?, to w fazie 4 – bliźniaczej – sprawca interesował się zagadnieniem: czy warto? Te przeddecyzyjne fazy mają kluczowe znaczenie w procesie wyboru działania.

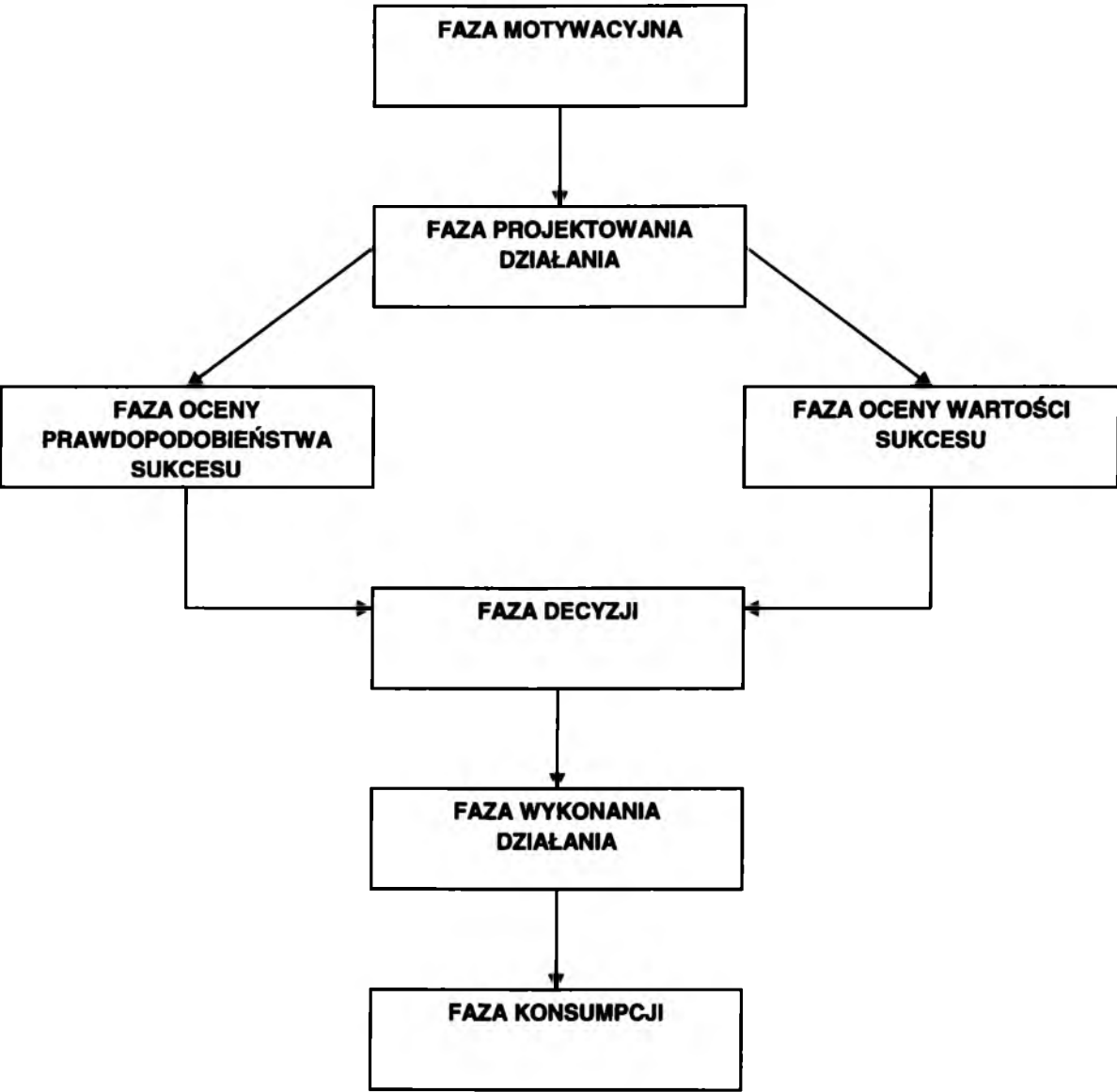
5. Podejmując ostateczną decyzję sprawca – decydent analizuje prawdopodobieństwo sukcesu i niepowodzenia, ich wartość, ich poziom ryzyka. Stosuje reguły algorytmiczne lub heurystyczne, które pozwalają wybrać najlepszą opcję.

6. Po podjęciu ostatecznej decyzji, sprawca stara się wykonać preferowane działanie w jednym z czterech światów. W fazie tej następuje przekroczenie granicy dotychczasowych dokonań. W wyniku pracy osiąga sukces, spotyka go niepowodzenie lub oczekuje go niespodzianka.

7. W fazie konsumpcji – końcowej – stara się wykorzystać nową transgresję typu P lub H. Może ona zaspokoić osobiste potrzeby lub być również wkładem do kultury²¹⁹ (wykres 2).

²¹⁹ Ibidem, s. 171-173.

Wykres 2. Fazy procesu działania transgresyjnego

Źródło: Kozielecki 2007

Poniżej ograniczę się do opisu tylko tych faz procesu, które, według J. Kozieleckiego, są najważniejsze i o których psychologowie zgromadzili znaczną wiedzę.

Faza oceny prawdopodobieństwa sukcesu

Autor zwraca tu uwagę na doniosłe osiągnięcie psychologii, a mianowicie odkrycie zjawiska inklinacji pozytywnej, zwanego również tendencją optymistyczną. Charakteryzuje się ono tym, iż, jak wykazują liczne badania, ludzie częściej oceniają pozytywnie niż negatywnie własne otoczenie, inne osoby i samych siebie, że częściej dostrzegają korzystne niż niekorzystne aspekty zjawisk, że przeceniają rozmiary dobra znajdującego się wokół nich. W przypadku spotkania obiektów nieznanych, na przykład obcych ludzi, z reguły charakteryzują je pozytywnie. Dzięki temu koloryt obrazu świata jest raczej jasny. Tendencja optymistyczna odnosi się również do parametrów działania. Przeceniają oni szansę podjęcia optymalnej decyzji i prawdopodobieństwo osiągnięcia celu.

Obok dominującej tendencji optymistycznej, występuje zdominowana inklinacja negatywna. Wówczas ludzie częściej oceniają zdarzenia negatywnie niż pozytywnie. Nie wierzą w sprzyjający bieg zdarzeń. Przeceniają szansę niepowodzenia i nie doceniają prawdopodobieństwa sukcesu. Świat widzą raczej w szarych kolorach. Te dwie inklinacje – chociaż sprzeczne – uzupełniają się. Są one osobliwościami myślenia i działania, które pozwalają człowiekowi przystosować się do otoczenia i zmieniać je.

W procesie transgresyjnym silniej przejawia się optymistyczna inklinacja pozytywna i słabiej – negatywna niż w działaniach ochronnych, nawykowych i codziennych.

W procesie transgresyjnym sprawca z reguły przecenia dwa rodzaje prawdopodobieństwa. Prawdopodobieństwo przekroczenia *granicy*, na przykład stopień pewności, że uda mu się wyjść poza kres, do którego dotychczas docierał człowiek i prawdopodobieństwo ostatecznego *sukcesu*, czyli iż osiągnie on wybrany szczyt marzeń. Oceniając te prawdopodobieństwa, ludzie stosują określone heurystyki. Chyba najczęściej wykorzystują *heurystykę Kolumba*, która zaleca taki dobór i interpretację danych, aby móc ocenić optymistycznie, nawet – hiperoptymistycznie, prawdopodobieństwo subiektywnego przyszłego sukcesu. Pozwala ona na duży, często radykalny wzrost szansy osiągnięcia wyróżnionego wyniku.

W tej fazie procesu transgresyjnego znaczną rolę odgrywają nie tylko metody heurystyczne, ale również mity, iluzje, zniekształcenia poznawcze. Są one nieusuwalnym i niezbywalnym elementem tego typu działań. Mity i iluzje, które wpływają z reguły na optymistyczną ocenę możliwości przekroczenia granic i na prawdopodobieństwo sukcesu, to mity i iluzje posybilne. Oto niektóre z nich:

1. Wielu sprawców wierzy, że to, co jest wartościowe, jest jednocześnie prawdopodobne i osiągalne. Iluzji tej ulegają często ludzie, którzy te dwie niezależne zmienne, czyli wartość i prawdopodobieństwo, traktują jako czynniki wzajemnie uwarunkowane. Jednak jest to przekonanie irracjonalne, ponieważ wynik pozytywny nie staje się bardziej prawdopodobny tylko dlatego, iż jest pozytywny. Poszukiwacze złota nie mogą liczyć na łatwe odkrycie tego metalu, ponieważ decyduje on o bogactwie jednostek i społeczeństw.

2. Duże znaczenie ma również „złudzenie Aleksego Iwanowicza”, zwane również złudzeniem gracza. Bohater książki Fiodora Dostojewskiego „Gracz” wierzył, że po sekwencji przegranych, wzrasta szansa powodzenia. Jeśli grający w ruletkę stawiał na czerwone i tracił pieniądze, to zaczyna wybierać czarne z nadzieją, iż osiągnie sukces. Podstawą tego złudzenia jest nieuzasadniona wiara w „prawo kompensacji” lub w „sprawiedliwość świata”, a więc w to, że natura wyrówna poprzednie niepowodzenia. Tego rodzaju poglądy stają się źródłem optymizmu w formułowaniu sądów probabilistycznych w sytuacji transgresyjnej.

3. Najbardziej fascynującą iluzją jest przekonanie, zwane „złudzeniem prawidłowości”. W czterech światach, przedstawionych wcześniej, występuje wiele zdarzeń przypadkowych, losowych, chaotycznych i nieokreślonych, którymi nie rządzą żadne regularności. Tymczasem z badań psychologicznych wynika, iż często ludzie widzą świat jako bardziej prawidłowy, niż jest on w rzeczywistości. W sytuacji, w której na ekranie ukazują się litery w sposób zupełnie losowy, poszukują praw rządzących ich uporządkowaniem. Gdy kolejne hipotezy okazują się fałszywe, nie przyjmują myśli o losowości, ale formułują coraz bardziej złożone hipotezy. Złudzenie prawidłowości pozwala ludziom wierzyć w duże prawdopodobieństwo sukcesu, nawet w sytuacji, w której nie można go oszacować.

Jak wskazują ostatnie odkrycia psychologiczne, optymizm zwiększa motywację jednostki, poprawia jej nastrój i odporność na stres. Dlatego sprawcy, przekraczający granice osobistych lub historycznych osiągnięć, tak optymistycznie – hiperoptymistycznie oceniają prawdopodobieństwo sukcesu w sytuacji

transgresyjnej, która jest nieznana, nieokreślona. Bez optymizmu wiele – a może większość – transgresji typu P i H nigdy nie zostałyby urzeczywistnionych²²⁰.

Faza oceny wartości sukcesu

Wynik wyróżniony, do którego proces transgresyjny zmierza, ma określoną wartość indywidualną i społeczną. Wartość ta (waluacja) jest funkcją dwóch rodzajów zmiennych: stanu rzeczy i osobowości, czyli stanowi pewną relację między przedmiotem ocenianym i podmiotem oceniającym.

W procesie transgresyjnym sprawca na ogół przecenia wartość wyniku, do którego zmierza; formuje więc nierealistyczne sądy waluacyjne. Jednocześnie nie docenia wartości negatywnej konsekwencji niepożądanych, które mogą wystąpić, gdy działanie skończy się niepowodzeniem.

Poza formułowaniem nierealistycznych sądów waluacyjnych o wyniku wyróżnionym, do którego sprawca zmierza, w procesie transgresyjnym występuje często efekt granicy. Polega on na tym, że to, co znajduje się za granicą – rzeczy, zdarzenia, procesy, konsekwencje działania – są przez sprawcę przeceniane, a ich odpowiednikom przedgranicznym przypisuje on mniejszą wartość. W momencie przekraczania granicy materialnej, poznawczej czy społecznej zachodzi skok waluacyjny. Towarzyszą mu takie zjawiska, jak energizacja organizmu, wzrost siły motywacji oraz pozytywne emocje. Efekt graniczny zaobserwowano u odkrywców – podróżników, którzy w drodze na biegun, stawiali pierwsi stopę na ziemi dziewiczej. Efekt ten występuje u awangardowych pisarzy przełamujących dotychczasowe schematy pisania utworu literackiego. Znany jest on uczonym, nauczycielom, politykom.

Podobnie jak w procesie oceny prawdopodobieństwa sukcesu, tak i w trakcie wartościowania sukcesu, sprawca wykorzystuje różnorodne mity i iluzje waluacyjne.

1. Często ulega złudzeniu, że „to co bywa trudne do osiągnięcia, jest bardziej wartościowe”. Innymi słowy, wynik mało prawdopodobny staje się – dzięki temu – znacznie cenniejszy. Sądy takie są iluzoryczne, ponieważ prawdopodobieństwo i wartość to zmienne wzajemnie niezależne. Złudzenie to silnie wpływa na sytuacje transgresyjne, w których przeważnie występują rzeczy i zjawiska rzadkie oraz trudno dostępne.

²²⁰ Ibidem, s. 173-177.

2. Warto zwrócić uwagę na iluzję, że „to, co nieznane, jest wartościowe”. Zyskuje ona na znaczeniu w sytuacji transgresyjnej, w której poziom informacji o środowisku bywa przeważnie niski i w której trzeba opierać się na danych niepewnych i niedookreślonych.

3. Trochę inny charakter ma iluzja, zgodnie z którą „osiągnięcia własne – rzeczywiste czy przewidywane – są bardziej wartościowe niż analogiczne dokonania innych”. Wyrasta z korzeni egoistycznych. Warto dodać, że odnosi się ona nie tylko do jednostek, ale również do grup społecznych, narodów, a nawet kontynentów. Trudno powiedzieć, czy złudzenie to wpływa znacząco na zniekształcenie procesu transgresyjnego.

Przecenianie wartości przyszłego sukcesu – podobnie jak zawyżanie prawdopodobieństwa powodzenia – wyrasta z tych samych korzeni. Wiąże się ono z tendencjami optymistycznymi, które szczególnie wyraźnie występują w sytuacjach transgresyjnych²²¹.

Faza decyzji

Podjęmowanie decyzji – zarówno codziennych jak i transgresyjnych – należy do najpowszechniejszych czynności ludzkich. Jednocześnie są to czynności skomplikowane, rodzące nie tylko nową nadzieję, ale również lęk i stres (na przykład ekstremalnej próbie poddany jest lekarz, który staje przed wyborem, czyjemu dziecku ratować życie).

Można wyróżnić dwa warianty sytuacji decyzyjnych. W wariacie jednoczesnym decydent skonstruował cały zbiór działań transgresyjnych: a, b, c..., n, i zadanie jego polega na wyborze jednego z nich. Jest to wariant dominujący. W wariacie sekwencyjnym zaś zna on tylko jedno działanie, przekraczające dotychczasowe granice, i musi je przyjąć albo odrzucić. Gdy go nie akceptuje, poszukuje następnych, bardziej korzystnych opcji. W każdym z tych wariantów sprawca stosuje różnorodne reguły, metareguły, strategie wyboru, z których nie zawsze zdaje sobie sprawę. Twórca koncepcji transgresyjnej człowieka szczególną uwagę zwraca na jedną z nich – regułę zwaną przesunięciem środka ciężkości lub regułą pozytywną.

Każde działanie transgresyjne prowadzi do wielu wyników, konsekwencji, skutków. Konsekwencje te leżą w dwóch przestrzeniach. Przestrzeń pozytywna

²²¹ Ibidem, s. 177-180.

zawiera przewidywane wyniki o wartości pozytywnej, a przede wszystkim wynik wyróżniony; osiągnięcie jego nazywamy sukcesem. Decydent zna jego prawdopodobieństwo subiektywne i jego wartość. Tymczasem, w przestrzeni negatywnej znajdują się konsekwencje niekorzystne, a więc możliwe straty, zagrożenia, zdarzenia niebezpieczne. W procesie decyzyjnym sprawcy mogą się koncentrować na analizie jednej z dwóch przestrzeni.

Pewne dane historyczne i psychologiczne wykazują, że w działaniach ochronnych, codziennych i nawykowych, większą wagę przypisują często przestrzeni negatywnej. Starają się więc maksymalizować bezpieczeństwo (*maximize security*). Autor wysuwa hipotezę, że w sytuacji transgresyjnej następuje przesunięcie środka ciężkości – decydent ogniskuje uwagę na przestrzeni pozytywnej, a przede wszystkim na prawdopodobieństwie i wielkości sukcesu. Przecenia zyski, a nie docenia strat. Zachowanie to świadczy, iż decydent kieruje się zasadą maksymalizacji osiągnięć (*maximize achievement*). Takie postępowanie nie jest powszechne – w rzeczywistości nie ma reguł preferowanych przez wszystkich – ale często wpływa na proces decyzyjny. Przesunięcie środka ciężkości – podobnie jak ocena prawdopodobieństwa i wielkości sukcesu – jest regułą nasyconą optymizmem²²².

Faza wykonania działania

Po dokonaniu wyboru działania (metody, strategii, programu) następuje jego implementacja. Sprawca stara się wynaleźć urządzenie techniczne, zaprojektować warsztaty twórcze czy zbudować nowe instytucje demokratyczne. W początkowym okresie tej fazy zachodzi kilka ważnych i fascynujących zjawisk, mających kluczowe znaczenie dla odniesienia ostatecznego sukcesu.

Jak stwierdza J. Koziński, w okresie postdecyzyjnym często zwiększa się atrakcyjność opcji wybranej; jednocześnie maleje użyteczność działań odrzuconych.

Następnie autor sygnalizuje kilka ogólnych właściwości, które zaobserwowano, badając czynności wykonywania działań typu „poza”.

1. Proces transgresyjny w większości przypadków jest długotrwały. W czasie gdy uczony, pisarz, czy racjonalizator zaczynali pracę, świat poznawczy i społeczny był inny, niż obecnie, gdy ją kończą. W krańcowych przypadkach wymiar długotrwałości prowadzi do dramatycznych konsekwencji. Zdarza się, że biolog

²²² Ibidem, s. 180-182.

prowadzi wieloletnie badania nad gatunkiem, który – w trakcie ich trwania – wymiera. Znając te przypadki uczeni, pisarze i zwykli ludzie, przekraczający trudne granice, wykazują czasem niecierpliwość.

2. W trakcie wykonywania działań transgresyjnych, szczególnie twórczych, rodzi się często stan świadomości zwany przepływem. Występuje on w różnych postaciach. Zaczyna się wówczas, gdy sprawca przystępuje do rozwiązywania problemu lub gdy powraca do pracy polegającej na rozwijaniu tematu. Jest on całkowicie zaangażowany w czynności, które wykonuje. Dzięki silnej koncentracji uwagi może kontrolować informacje znajdujące się w świadomości, których przetwarzanie prowadzi do celu. Doznaje poczucia siły i swobody. Przeżywa uczucie radości. Jednocześnie ginie świadomość upływu czasu. Znikają niepokoje, troski i kompleksy. Człowiek głęboko zaangażowany w przekraczanie dotychczasowych granic nie myśli o sobie. Myśli o problemie, który go pochłania. Przeżywa rodzaj przygody. Wydaje mu się, że jest „niesiony przez morskie fale”. Z dużym prawdopodobieństwem można stwierdzić, że doświadczenie przepływu jest przeżyciem realnym, że wpływa ono na transgresje typu H i typu P.

3. W procesie wykonywania działania rodzi się nie tylko stan przepływu, ale występują w nim różne trudności i zakłócenia. Widocznym ich przejawem są przerwy, obniżenie poziomu aktywności czy powroty do faz poprzednich.

Jedną z ważniejszych przyczyn tych trudności jest inercja umysłowa. Okazuje się, że często w trakcie rozwiązywania problemów ludzie przyjmują błędne nastawienie i wybierają bezowocny kierunek poszukiwania, który trudno jest później zmienić. Nawet wysoka inteligencja nie broni przed inercją, która często prowadzi do długich przerw w myśleniu i w działaniu. Czasem, dzięki olśnieniu, twórca nagle odkrywa prawidłowy kierunek poszukiwań i wówczas zaczyna kontynuować pracę.

W krańcowych przypadkach, mimo silnego zaangażowania się w pracę transgresyjną, sprawca zupełnie rezygnuje z osiągnięcia celu. Poddaje się, „giva puje”! Jedną z przyczyn takiego radykalnego kroku może być świadomość, iż przyszła transgresja nie osiągnie wysokiego poziomu, że zamiast zaspokoić potrzebę własnej wartości, obniży *self-esteem*.

4. W trakcie procesu transgresyjnego często uczony, artysta czy przedsiębiorca odkrywają nowe problemy, których istnienia nawet nie podejrzewali.

Działania transgresyjne są zatem problemotwórcze i tematotwórcze. Rzadko można to powiedzieć o działaniach ochronnych i zachowawczych²²³.

Faza konsumpcji

Wyniki działań transgresyjnych są nader skomplikowane. Sprawca, który wkracza w przestrzeń pozagraniczną, musi liczyć się z tym, że znajdzie w niej żyłą złota lub stertę popiołu. Oto ich trzy rodzaje:

1. Osiągnięcie wyniku wyróżnionego, który stanowi cel działania, nazywamy sukcesem. Ma on szczególną wartość, gdy okaże się, że sprawca dokonał transgresji typu H, że przekroczył granicę ludzkich osiągnięć. Wówczas jego dokonanie wzbogaca kulturę. Transgresje typu P służą jednostce lub małej grupie; wpływają na rozwój jej osobowości.

Osiągnięcie wyniku wyróżnionego wywołuje również interesujące zjawisko, zwane „promieniowaniem sukcesu”. W sytuacji powodzenia ludzie wykazują większą życzliwość wobec innych, chętnie udzielają im pomocy i wsparcia.

2. Tymczasem niepowodzenie zdarza się częściej niż oczekiwano. Klęska pociąga za sobą znaczne koszty materialne i psychologiczne. Ale wbrew prawom uczenia się i negatywnego wzmocnienia, sprawcy, którym się nie udało, rzadko rezygnują z dalszych prób. Ciągłe wierzą, że wcześniej czy później osiągną sukces; niespełniona nadzieja rodzi nową nadzieję i ten proces nadziejotwórczy nie ma kresu.

3. W przeciwieństwie do działań ochronnych w przestrzeni transgresyjnej często zachodzi niespodzianka. Niespodzianki odgrywają w niej istotne znaczenie. Wiedzę o nich czerpiemy z biografii uczonych czy pisarzy. Dzięki nim mozolna praca staje się przygodą.

Interesujące jest, że sprawcy transgresji preferują optymistyczny styl atrybucyjny. Oznacza to, iż własne niepowodzenia przypisują niekorzystnym warunkom zewnętrznym, sukcesy zaś interpretują jako zdarzenia głównie związane z różnymi czynnikami osobowymi, takimi jak inteligencja, motywacja czy odporność na stres. Natomiast obserwatorzy – w przeciwieństwie do sprawców – często przypisują niepowodzenia osobowości wykonawcy, a sukcesy wiążą z korzystnymi warunkami socjokulturowymi. Różne perspektywy wpływają na różne konkluzje²²⁴.

²²³ Ibidem, s. 182-185.

²²⁴ Ibidem, s. 185-187; zob. też: J. Koziński, *Koncepcja transgresyjna...*, op.cit., s. 146-341.

2.5. Użyteczność koncepcji transgresyjnej i jej ocena krytyczna

Nowa koncepcja psychologiczna autorstwa J. Kozieleckiego odgrywa znaczącą rolę nie tylko w psychologii, ale także w innych dyscyplinach naukowych. Niezależnie od postawienia problemu transgresji w obrębie psychologii wspomniany autor poświęcił również wiele uwagi społecznym, kulturowym i technologicznym konsekwencjom oraz uwarunkowaniom działań transgresyjnych. W tych właśnie ramach nastąpiło znaczne rozszerzenie koncepcji transgresji i stworzony został nowy kierunek w psychologii – psychotransgresjonizm. Najistotniejsze w teorii Kozieleckiego jest zaproponowanie oryginalnego punktu widzenia, w którym stwierdza on, że dla wielu osób dużą wartość stanowi przekraczanie własnych możliwości, wychodzenie poza to co posiadają i czym są. Warto zastanowić się nad użytecznością omawianej koncepcji, a także wskazać jest słabsze strony i pewne niedociągnięcia.

Sam autor przytacza pięć klas twierdzeń, umacniających przekonanie, że koncepcja ta spełnia kryteria użyteczności²²⁵:

1. Koncepcja transgresyjna, chyba w znacznie większym stopniu niż jakikolwiek system teoretyczny, ujawnia bogactwo i różnorodność działań telicznych, a szczególnie działań transgresyjnych. Wskazuje też na wstępną ich klasyfikację. Najważniejszym rodzajem transgresji jest prawdopodobnie ekspansja ukierunkowana ku światu materialnemu, społecznemu i intelektualnemu. Bardziej złożonymi jej rodzajami są: transgresja emancypacyjna i transgresja temporalna. Dzięki niej człowiek poszerza swój świat fizyczny i symboliczny, zwiększa wolność osobistą i okres własnego życia. Podstawową rolę odgrywają również transgresje twórcze i innowacyjne, takie jak działalność naukowa czy artystyczna. W pewnym stopniu twórczy charakter mają również mity i iluzje oraz struktury urojeniowe. Dzięki nim człowiek buduje nowe formy i poszerza świat wartości.

2. Koncepcja transgresyjna pokazuje niezwykle złożoność motywacji ludzkich działań celowych, a szczególnie działań transgresyjnych. Opisuje ona dwa względnie niezależne mechanizmy motywacyjne. Pierwszy z nich jest dobrze znany: sprowadza się on do motywacji homeostatycznej, pozwalającej zaspokoić podstawowe potrzeby. Działa na zasadzie redukcji rozbieżności między stanem aktualnym a standardami. Bardziej złożona wydaje się motywacja heterostatyczna, która podlega prawom

²²⁵ Zob. J. Kozielecki, *Koncepcja transgresyjna...*, op.cit., s. 398-401.

wzrostu. Powstanie rozbieżności między stanem aktualnym a poziomem aspiracji uruchamia działania celowe. Jednak osiągnięcie pożądaných wartości nie tyle redukuje napięcie, ile je podtrzymuje lub nawet zwiększa. Tego typu dążenia ludzkie nigdy nie są nasycone. Chociaż działania transgresyjne mogą być uruchamiane zarówno przez motywację homeostatyczną (niespecyficzną), jak i heterostatyczną (specyficzną), to jednak podstawową rolę przypisuje się tej ostatniej. Fundamentalne znaczenie dla całej koncepcji człowieka ma twierdzenie, że jedną z głównych sił uruchamiających czynności ekspansywne i twórcze jest motywacja hubrystyczna, a więc dążenia do potwierdzania i wzrostu własnej ważności jako osoby.

3. Koncepcja transgresyjna wprowadza istotne modyfikacje do opisu procesów przeddecyzyjnych, decyzyjnych i wykonawczych. Zwraca uwagę, że w procesach antycypacji i wartościowania znaczną rolę odgrywają mity (iluzje) walentne oraz posybilne. Komplikuje proces podejmowania decyzji. Kluczowe znaczenie w podejmowaniu decyzji zaczynają odgrywać wagi przypisywane różnorodnym informacjom. Autor formułuje hipotezę, że w akcie wyboru transgresyjnego – w porównaniu z wyborem działania ochronnego – ludzie znacznie wyższą wagę przypisują wynikowi korzystnemu, odpowiadającemu celowi, niż ryzyku. Następuje więc przesunięcie punktu ciężkości z tego, co zagrażające (ryzyko), na to, co pożądane (sukces).

4. Koncepcja transgresyjna modyfikuje w pewnym stopniu tradycyjne poglądy na osobowość. Jednym z jej podstawowych układów staje się wola, pełniąca funkcje kierownicze. Współdecyduje ona o tym, co człowiek wybiera i jak wykonuje działania. Człowiek jako układ samodzielny staje się odpowiedzialny za własne czyny. Ogromne znaczenie dla całej koncepcji ma twierdzenie o ograniczonej determinacji zachowania. Zależy ono nie tylko od zmiennych środowiskowych i zmiennych osobowościowych, ale również od czynników anarchicznych, które są przypadkowe, „nieobliczalne”; człowiek wykonuje je bez powodu. Wola człowieka nie ma na niego wpływu.

5. Koncepcja transgresyjna w większym stopniu niż inne systemy teoretyczne zwraca uwagę na parametry przestrzenne i czasowe zachowania. Nie jest to zjawisko przypadkowe. Transgresja to przecież rozszerzenie swojej przestrzeni i wydłużanie – w sposób realny lub mityczny – czasu osobowego. Koncepcja ta formułuje szereg twierdzeń na temat biegu ludzkiego życia, jego rozdziałów i epizodów. Włącza je również w czas historyczny i w kontekst kulturowy.

6. Dzięki osiągnięciom psychotransgresjonizmu rozwijają się badania empiryczne poświęcone działaniom transgresyjnym i mechanizmom, które je regulują. Psychologowie stawiają pytanie, jaką rolę odgrywa przekraczanie dotychczasowych granic w tworzeniu kultury i w rozwoju osobowości jednostki. Interesujące, że ciągle rozszerzają zakres metod naukowych. Warto tu wymienić techniki psychometryczne i symulację komputerową²²⁶.

7. W koncepcji J. Kozieleckiego, dla uzasadnienia różnego rodzaju transgresji, można zauważyć również badania z nauk społecznych obrazujące m.in. przeszkody występujące w grupie (instytucji) w przekraczaniu osobistych możliwości lub funkcjonowanie jednostki na pograniczu dwóch lub więcej kultur. Przykłady badań wskazujące m.in. rodzaje transgresji osobistych i historycznych przywoływane są też w dziedzinie literaturoznawstwa i sztuk pięknych. Można więc powiedzieć, że autor koncepcji działań transgresyjnych dla ukazania zjawiska przekraczania własnych możliwości posiłkuje się wieloma opisami podobnych problemów oraz badaniami z różnych dziedzin wiedzy²²⁷.

8. Omawiana koncepcja odgrywa istotną rolę w poznaniu i zrozumieniu jednostki i świata. Pełniej i trafniej opisuje ona złożony mechanizm specyficznej i niespecyficznej motywacji działań transgresyjnych. Rzuca dodatkowe światło na wolność i odpowiedzialność jednostki, na procesy świadome i automatyczne²²⁸.

Portret człowieka szkicowany przez transgresjonistę jest bardzo złożony. Obok informacji dobrze znanych zawiera on również pewne dane nowe, które dotychczas nie były eksponowane w psychologii. Dzięki tym ostatnim psycholog może adekwatniej i pełniej opisać bogactwo transgresji i ich ukryty mechanizm motywacyjny oraz poznawczy. Jednak koncepcja transgresyjna, jako nowa struktura teoretyczna, ma także cały szereg słabości formalnych i merytorycznych²²⁹.

1. Największą słabością tej koncepcji jest to, że jej twierdzenia nie zostały satysfakcjonująco uzasadnione. Nawet centralna hipoteza, dotycząca zależności między motywacją hubrystyczną a transgresją, nie opiera się na dostatecznie twardych danych empirycznych. Szczupłość bazy empirycznej nie jest przypadkowa. Dotychczas psychologowie zajmowali się przede wszystkim czynnościami ochronnymi i motywacją homeostatyczną. Jednocześnie zbyt mało czasu poświęcali

²²⁶ J. Kozielecki, Psychotransgresjonizm..., op.cit., s. 276.

²²⁷ S. Ślaski, Motywacyjno-osobowościowe..., op.cit., s. 69.

²²⁸ J. Kozielecki, Koncepcja transgresyjna..., op.cit., s. 18.

²²⁹ Ibidem, s. 402.

działaniom bardziej złożonym, pozwalającym przekraczać granice osiągnięć. Strategia ta spowodowała, że współczesna wiedza o ekspansji i twórczości jest niedostateczna.

2. Pewne zastrzeżenia może również budzić niedostateczna precyzja i spójność twierdzeń zawartych w koncepcji. Dalszego dopracowania wymagają podstawowe terminy teoretyczne, takie jak motywacja hubrystyczna, wola czy determinacja zachowania. Przemyślenia wymagają relacje między procesami motywacyjnymi, uruchamiającymi działania celowe, a wolą, będącą układem kierującym tymi procesami. Pewien niepokój budzi również brak hipotez dotyczących współzależności między składnikami osobowości, a przede wszystkim między umysłem i wolą.

3. Warto zwrócić uwagę, iż z punktu widzenia walorów estetycznych struktur teoretycznych, koncepcja transgresyjna nie daje dostatecznej satysfakcji. Nadmierna złożoność twierdzeń, brak ich hierarchizacji i symetrii zaburzają przeżycia piękna. Nie jest to słabość czysto formalna. System teoretyczny, który nie wywołuje uczuć estetycznych, zmniejsza bowiem motywację badaczy do jego sprawdzania i rozbudowy²³⁰.

4. Koncepcja zachowań transgresyjnych dotyczy wąskiego obszaru działań osoby – przekraczania własnych możliwości. Pomimo ciągłego jej udoskonalania i rozwijania – pierwszy artykuł pojawił się w 1983 roku – teoria ta wymaga jeszcze dalszych rewizji w takich kwestiach jak nabywanie różnorodnych zachowań, w tym psychopatologicznych lub wpływu grup społecznych na jednostkę dokonującą transgresji. Tym samym stanowi raczej opis systemu motywacyjnego jednostki niż próbę wyjaśniania różnorodności ludzkich zachowań²³¹.

5. Ponadto w koncepcji Kozieleckiego osoba traktowana jest jako „wszechwładny podmiot” co oznacza, że jednostka sama wyznacza własne standardy działania, bez oglądania się na dobro innych osób. Tym samym koncepcja Kozieleckiego naraża się na zarzut nieuwzględniania systemu wartości w rozwoju jednostki, ponieważ tym samym zachowanie osoby dokonującej transgresji może objawiać się jako kolekcjonowanie wrażeń²³².

²³⁰ Ibidem, s. 402–403.

²³¹ S. Ślaski, *Motywacyjno-osobowościowe...*, op.cit., s. 71.

²³² Ibidem, s. 59.

Reasumując dotychczasowe rozważania dotyczące koncepcji transgresyjnej człowieka zainicjowanej przez J. Kozieleckiego należy stwierdzić, że zarówno teoria transgresji jak i powstały na jej gruncie psychotransgresjonizm odgrywają istotną rolę w wielu gałęziach nauki. Nie tylko w psychologii, ale również w socjologii czy filozofii. Jak pisze Nosal „skoro przyszłość jest otwarta, to dzisiaj trudno przewidzieć, w jakim kierunku potoczy się rozwój tych propozycji. Jedno jest wszakże pewne – klasyczne koncepcje człowieka nie są już wystarczające. Mają one nadal swoją wartość opisową i wyjaśniającą, ale ich ogólność jest ograniczona”²³³.

2.6. Transgresyjność jednostki w ujęciu socjologicznym

Koncepcję transgresyjną człowieka według Kozieleckiego, zwaną przez autora „pasją przekraczania granic” (1998), usytuować można w dwóch dyscyplinach humanistycznych – psychologii i socjologii. Kozielecki, spoglądając na jednostkę z punktu widzenia swej psychologii transgresyjnej, dużo czasu poświęcił rozważaniu problemu funkcjonowania jednostki w społeczeństwie i w kulturze, dookreślając te ostatnie pojęcia. Na podstawie analizy jego koncepcji można wskazać dwa zasadnicze źródła działalności transgresyjnej. Po pierwsze, są to naturalne właściwości jednostek, przede wszystkim określone kompetencje umysłowe, po drugie, taki kształt społeczeństwa i kultury, w którym te wrodzone potencjały mogą się zaktualizować. Jeśli chodzi o funkcjonowanie jednostki, to oprócz zmian, których dokonuje ona we własnej osobowości, jej działalność transgresyjna jest skierowana na kształtowanie społeczno-kulturowego otoczenia. W tym kontekście należy przypomnieć przede wszystkim pojęcie transgresji typu (H)²³⁴.

Anthony Giddens zaś problem relacji między jednostką a społeczeństwem próbuje rozwiązać za pomocą pojęcia strukturacji. Procesy strukturacji ściśle wiążą aktywność jednostki ze strukturą społeczną, w ramach której działa. Struktura przestaje być tu ujmowana jako niezmienna determinanta zachowań członków społeczeństwa. W ujęciu A. Giddensa staje się ona fundamentem ich podejmowania, dostarczycielem surowca niezbędnego do ich realizowania. Podejmując działania,

²³³ C.S. Nosal, J. Kozielecki, Teoria transgresji po 30 latach: główne założenia, problemy i niektóre mechanizmy transgresji [w:] Transgresje – innowacje – twórczość pod red. B. Bartosz, A. Keplinger i M. Straś-Romanowskiej, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2011, s. 26.

²³⁴ Zob. J. Kozielecki, Transgresja i kultura, Wydawnictwo Akademickie „Żak”, Warszawa 1997; zob. też O. Urban, Transgresyjność ludzkiej jednostki jako przedmiot badań psycho – i socjologicznych [w:] Transgresje – innowacje – twórczość pod red. B. Bartosz, A. Keplinger i M. Straś-Romanowskiej, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2011, s. 54.

jednostki odwołują się do reguł i zasobów strukturalnych, ale przekształcają ten wyjściowy materiał zgodnie z indywidualnymi preferencjami. Zaskakująco wiele uwagi poświęcił przy tym autor psychologicznej organizacji jednostki działającej w społeczeństwie i takim jej właściwościom, jak świadomość i samoświadomość, racjonalność, wolność, zdrowy rozsądek, refleksyjność, umiejętność racjonalizowania własnych działań, celowość i inne²³⁵.

W obu tych stanowiskach mamy zatem obraz jednostki aktywnej, sprawczej, innowacyjnej i twórczej, która potrafi modelować własną osobowość, jak również wpływać na kształt swego społeczno-kulturowego otoczenia. Obaj autorzy szczególną uwagę zwracają na te właściwości owego otoczenia, które sprawiają, że w jego ramach jednostki mogą się realizować. Podkreślają jednocześnie, że zarówno kultura, jak i społeczeństwo mają tu własną specyfikę, niezależną od cech jednostek, i nie tylko umożliwiają one, ale także w istotny sposób wpływają na rodzaj podejmowanej przez nie aktywności²³⁶.

Warto również odnieść się do transgresyjności w ujęciu koncepcji Roberta K. Mertona, socjologa reprezentującego nurt funkcjonalny. Funkcjoniści postrzegają społeczeństwo (kulturę) jako zorganizowany kompleks wzajemnie ze sobą powiązanych instytucji (elementów kulturalnych) zmierzających do integracji i zapewnienia równowagi całemu systemowi społecznemu (kulturowemu) wyjaśniając poszczególne zjawiska społeczne (kulturowe) starają się wskazać ich funkcję (oraz związki między nimi) w społeczeństwie (kulturze), twierdząc przy tym samym, że wypracowane przez nich teoretyczne schematy wyjaśniające funkcjonowanie społeczeństwa (kultury) mają charakter uniwersalny²³⁷. Istotne jest przy tym, że Merton, oprócz swoistego dla funkcjonalistów zainteresowania problemem trwałości systemów społecznych, podjął też kwestie związane ze zmianą społeczną. Jednym z obszarów jego badań są społeczne zachowania dewiacyjne, ich typy, geneza oraz konteksty społeczne, w których występują. Merton dostrzega, że niezależnie od struktury biologicznych popędów w różnorodnych społeczeństwach zachowania o charakterze dewiacyjnym występują z różną częstością, przybierają inne postaci i odmiennie przebiegają. Z obserwacji tej badacz wywodzi wniosek, że to własności owych systemów, a nie czynniki biologiczne, odgrywają zasadniczą rolę

²³⁵ Zob. A. Giddens, *Nowe metody zasady socjologicznej*, Zakład Wydawniczy „Nomos”, Kraków 2001; zob. też O. Urban, *Transgresyjność ludzkiej jednostki...*, op.cit., s. 54.

²³⁶ O. Urban, *Transgresyjność ludzkiej jednostki...*, op.cit., s. 54.

²³⁷ K. Olechnicki, P. Załęcki, *Słownik socjologiczny*, Wydawnictwo Graffiti BC, Toruń 1997, s. 67-68.

w formowaniu zarówno dewiacyjnych, jak i konformistycznych zachowań człowieka²³⁸. Autor wyodrębnia dwa składniki w społeczno-kulturowym środowisku człowieka. Po pierwsze, są to kulturowo sankcjonowane cele, po drugie, zakorzenione w instytucjach danej grupy społecznej sposoby ich realizowania. Autor zakłada, że standardowo te dwa elementy systemu społeczno-kulturowego współdziałają z sobą, tworząc stabilną, zintegrowaną całość społeczną (*equilibrium*). Stabilność społeczeństwa warunkuje wtedy normalne zachowania jego członków. Cele i środki są jasno określone, a jednostki internalizują je, w wyniku czego cele te stopniowo zasilają strukturę ich potrzeb psychologicznych. Społeczeństwo odgrywa w tym procesie ważną rolę, nagradzając te jednostki, które poprawnie spełniają społecznie określone powinności²³⁹.

Odwrotną do omówionej sytuacją jest stan dezintegracji systemu społecznego (*disequilibrium*). Jest on efektem rozbieżności między kulturowymi aspiracjami jednostek a społecznie danymi możliwościami ich realizacji. Najogólniej rzecz ujmując, kiedy zdarza się takie załamanie, kultura zaczyna wymagać od jednostek zachowań, które struktura społeczna wyklucza. Społeczeństwo w stanie *disequilibrium* Merton określa mianem anomijnego²⁴⁰. Sytuacja taka staje się źródłem zachowań dewiacyjnych. Autor uwzględnia cztery typy takich zachowań. Pierwszy z nich to innowacja – typ przystosowania generowany silnym naciskiem kulturowym na cele, przy jednoczesnym braku przyswojenia przez jednostki norm instytucjonalnych kierujących sposobami i środkami prowadzącymi do jego osiągnięcia. Do celu kulturowego innowatorzy dążą zatem nie zawsze zgodnie z obowiązującymi zasadami. Drugi typ zachowań dewiacyjnych to rytualizm – polega on na odrzuceniu kulturowych celów wielkiego sukcesu finansowego i szybkiego społecznego awansu bądź też zaniżeniu ich do poziomu, na którym aspiracje jednostki mogą zostać zaspokojone. A jednak, chociaż zostaje odrzucony kulturowy wymóg dążenia do wybijania się w świecie, choć horyzont zostaje zawężony, w dalszym ciągu – niemal przymusowo – przestrzegane są normy instytucjonalne. Rytualizmu nie uważa się zazwyczaj za problem społeczny, ponieważ przystosowanie jest decyzją subiektywną i zachowanie to jest instytucjonalnie

²³⁸ Zob. R. Merton, *Teoria socjologiczna i struktura społeczna*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2002; zob. też O. Urban, *Transgresyjność ludzkiej jednostki...*, op.cit., s. 49-51.

²³⁹ R. Merton, *Teoria socjologiczna...*, op.cit., s. 197-200.

²⁴⁰ Termin ten zaczerpnięty jest z prac Durkheima, który mianem anomii określał stan zanikania, osłabienia lub wzajemnej sprzeczności norm społecznych, prowadzący do zaburzenia równowagi w społeczeństwie (E. Durkheim, *Zasady metody socjologicznej*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2000).

dozwolone, choć kulturowo nie cenione. Trzeci typ przystosowania o charakterze dewiacyjnym to wycofanie – ma ono miejsce wtedy, gdy zarówno cele kulturowe, jak i praktyki instytucjonalne zostały przez jednostkę niegdyś przyswojone, lecz następnie odrzucone jako niespełniające jej oczekiwań. Ów sposób przystosowania jest metodą ludzi społecznie wydziedziczonych; jeżeli nie otrzymują żadnych nagród oferowanych przez społeczeństwo, to przeżywają również niewiele frustracji, oczekujących tych, którzy kontynuują zabiegi o te nagrody. Czwarty, ostatni typ dewiacji to bunt – ten rodzaj przystosowania wiąże się z zakwestionowaniem zarówno społecznych celów, jak i wzorów ich osiągnięcia, dlatego, że wydają się one jednostkom zbyt arbitralne i postrzegane są jako zewnętrzne wobec ich funkcjonowania. Taka postawa wyprowadza jednostki poza otaczającą je strukturę społeczną, gdzie jednak, w odróżnieniu od jednostek wycofanych, próbują one realizować strukturę nową²⁴¹.

Jeśli pragnie się wskazać momenty, które pozwalałyby stwierdzić, że teoria struktury społecznej i anomii Mertona zawiera w sobie problematykę transgresyjności jednostek, to można uznać, iż najbliższe jej są pojęcia innowacyjności i buntu. Innowacyjność, jak już wspomniano, oznacza akceptowanie celów narzucanych przez społeczeństwo przy jednoczesnym odrzucaniu społecznie akceptowanych sposobów ich realizowania. Do celów o charakterze kulturowym innowatorzy dążą zatem nie zawsze zgodnie z upowszechnionymi procedurami ich osiągnięcia. Procedury te opracowują zaś sami. Działania innowacyjne początkowo spotykają się w społeczeństwie z odrzuceniem i krytyką, bywa jednak, że z czasem upowszechniają się i stają się w końcu zachowaniami o charakterze masowym. Natomiast bunt to rodzaj przystosowania, który jest skrajnie różny od konformizmu społecznego. Buntownicy nie uwzględniają w swych zachowaniach ani obowiązujących celów, ani społecznie uznawanych sposobów ich osiągnięcia. Zarówno jedno, jak i drugie uznają bowiem za zewnętrzne względem własnego funkcjonowania. Bunt wyprowadza więc jednostki poza otaczającą strukturę społeczną, ale, co jest tu najbardziej istotne, próbują one tam realizować strukturę zupełnie przekształconą, nową. W tym wypadku dewiacja jest jednocześnie źródłem nowych wzorów zachowań – zarówno celów, jak i środków – konkurencyjnych względem obowiązujących. Nonkonformistyczne zachowania innowatorów

²⁴¹ R. Merton, *Teoria socjologiczna...*, op.cit., s. 206-221.

i buntowników mają walor transgresji – dotyczyłaby ona przede wszystkim wychodzenia poza obowiązujące standardy społeczne, ale też przekraczania samego siebie, gdyż za Mertonem należy przyjąć, że w wyniku procesu uwewnętrzniania wartości społecznych, wchodzi one trwale w skład psychologicznej struktury potrzeb²⁴².

W podobnym obszarze, jeśli chodzi o problematykę transgresyjności, można by umieścić koncepcję Floriana Znanieckiego. Znaniecki, krytykując naturalizm, utrzymuje, że człowiek nie daje się ująć jako jednostka biologiczna, jako żyjący, świadomy organizm. Eliminuje zatem z zakresu swej socjologii badania charakterystyczne dla nauk przyrodniczych, uznając, że teorie przyrodnicze nie mogą służyć za fundament wyjaśniania zjawisk humanistycznych. Na gruncie jego socjologii wyrosła koncepcja tak zwanej osobowości kulturowej²⁴³. Na osobowość kulturową normalnego człowieka, w ujęciu Znanieckiego, składają się wszystkie czynności, które ten człowiek spełnia, i wszystkie dane, których doświadcza w swym życiu, biorąc istotny udział w systemach kulturalnych, obiektywnie istniejących w danej cywilizacji²⁴⁴. Za najbardziej istotną część tak rozumianej osobowości uważa Znaniecki tę, której źródłem i podstawą jest partycypowanie jednostek w zorganizowanych grupach społecznych – tak zwanych kręgach. Znaniecki wyróżnia trzy główne rodzaje kręgów oddziałujących na jednostki. Są to kręgi wychowawcze, kręgi pracy i kręgi zabawy. Każdy z tych trzech rodzajów kręgów wytwarza zupełnie odrębny typ biograficzny. Tę biograficzną typowość utożsamia on zarówno z umiejętnością, jak i z chęcią działania zgodnego z normami obowiązującymi w danych kręgach. „Ludźmi dobrze wychowanymi” nazywa tych, którzy całe dzieciństwo i młodość przeżyli pod wpływem kręgów wychowawczych. „Ludzie pracy”, to ci, których okres wychowawczy trwał zbyt krótko i którymi kręgi wychowawcze zbyt mało się zajmowały, aby wywrzeć silny i trwały wpływ na ich przyszłość. „Ludzie zabawy” natomiast, to ci, którzy wprawdzie podlegali i wpływom wychowawczym, i później, być może, wpływom kręgów pracujących, lecz z jakichkolwiek powodów mogli znaczną część czasu spędzać w kręgach rówieśniczych bez kontroli starszych²⁴⁵.

²⁴² O. Urban, *Transgresyjność ludzkiej jednostki...*, op.cit., s. 51.

²⁴³ Ibidem, s. 51.

²⁴⁴ F. Znaniecki, *Ludzie teraźniejsi a cywilizacja przyszłości*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1974, s. 101.

²⁴⁵ Ibidem, s. 138-139.

Zdarzają się jednak jednostki, których zachowania odbiegają od typowości związanej z rodzajami kręgów. W takich wypadkach Znaniecki mówi o „ludziach zboczeńcach”. Wśród nich wyodrębnia z kolei „nadnormalnych” i podnormalnych”, czyli geniuszy, reformatorów, bohaterów itd. z jednej strony, psychopatów, przestępców itd. z drugiej. Zboczeńcom podnormalnym i nadnormalnym wspólna jest buntowniczość przeciw normom regulującym ich role społeczne, w szczególności przeciw narzucanym im przez normalne środowisko funkcjom społecznym. Buntowniczość może dotyczyć zadań rzeczowych lub reguł aktywności moralnej, indywidualistycznej czy zespołowej, albo też obu na raz; może ona przybierać postać otwartego przeciwstawienia się wymaganiom środowiska, milczącego uchylania się od tych wymagań lub tylko pozornego ich wykonywania²⁴⁶. Podnormalny zboczeniec nie widzi dla siebie ani konieczności, ani powinności przystosowywania się do obiektywnych porządków; przeciwnie, usiłuje o ile możliwości spod nich się wyłamywać, żyć swobodnie, bez wysiłków, jakich wymaga ich zrozumienie i czynne a zgodne z normami w nich uczestnictwo. Natomiast w sprawie nadnormalnego zbaczania z drogi życiowej uderza fakt, że buntowniczość nie wiąże się z problemem osobistego, subiektywnego przystosowania do danego porządku, lecz z problemem obiektywnej ważności samego tego porządku. Zboczeńca nadnormalnego nie obchodzi to co on ma robić ze sobą wobec jakiegoś porządku, czy przystosować się, jak ludzie normalni, czy wyłamywać, lecz to, co jest obiektywnie do zrobienia w tym porządku, czy należy go zachowywać, jak ludzie normalni, czy zmienić. Podnormalny zboczeniec rozwiązuje swój problem, wyłamując się osobiście z porządku; nadnormalny, zmieniając sam porządek²⁴⁷.

Wydaje się, że kategorię transgresyjności można zastosować, analizując oba te rodzaje zboczeń – w wypadku zboczeńców podnormalnych można by mówić o konsekwencjach transgresji w wymiarze negatywnym, istnienie takowych dopuszcza Koziński, co nie zmienia ich charakterystyki jako działań przełamujących konwencję społeczną. W wypadku zboczeńców nadnormalnych możemy mówić po prostu o jednostkach twórczych, polem ich innowacyjnych działań jest przede wszystkim społeczeństwo, w ramach którego funkcjonują. Istotne jest tu, że u źródła tych zachowań nie leżą indywidualne, biopsychologiczne cechy

²⁴⁶ Ibidem, s. 318.

²⁴⁷ Ibidem, s. 323-325.

jednostek, ale określonego typu oddziaływania społeczne, które na ukształtowanie się zachowań nonkonformistycznych zezwalają²⁴⁸.

Podsumowując należy powiedzieć, że wybrane koncepcje socjologiczne przyjmują odmienną wizję transgresyjności jednostki od tej, którą można wywieść z koncepcji psychologicznych. Mamy tu do czynienia z takim jej rozumieniem, które uwypatnia aspekty społeczno-kulturowe. Transgresyjność jest rozumiana jako coś, co ewentualnie zostaje umożliwione jednostkom przez kulturę i strukturę społeczną. Inaczej niż w rozważaniach psychologów, dla których zdolność do transgresji jest zbiorem określonych właściwości samej jednostki, w koncepcjach socjologicznych należy ją upatrywać raczej w cechach relacji świat społeczno-kulturowy a jednostka. Trudno bowiem powiedzieć, w jakim stopniu jednostki zmieniają tu swoją osobowość, o transgresji możemy wnioskować przede wszystkim, obserwując ich zachowania względem struktury społeczeństwa, norm i wartości kultury²⁴⁹.

²⁴⁸ O. Urban, *Transgresyjność...*, op.cit., s. 52.

²⁴⁹ *Ibidem*, s. 53.

ROZDZIAŁ III

Aspiracje – podstawowe pojęcia i zagadnienia

3.1. Pojęcie aspiracji – szkic do syntezy

Pojęcie „aspiracji” jest bardzo różnie definiowane w literaturze przedmiotu i w różnym rozumieniu bywa używane zarówno w języku naukowym, jak i w mowie potocznej. To zróżnicowanie znaczeń omawianego pojęcia dostrzegalne staje się już w przypadku bardzo ogólnych określeń podawanych w opracowaniach encyklopedycznych, a jeszcze bardziej wyraźne okazuje się w pracach specjalistycznych²⁵⁰.

W „Słowniku języka polskiego” aspiracje to „dążenie do czegoś, pragnienie osiągnięcia czegoś (najczęściej: w odniesieniu do ambitnych zamierzeń, celów, ideałów życiowych itp.); ambicja, wymaganie”²⁵¹.

Norbert Sillamy w „Słowniku psychologii” określa aspiracje jako „ogół skłonności popychających człowieka w stronę jakiegoś ideału, pragnienie osiągnięcia czegoś znaczącego. W odniesieniu do jakiejś czynności mówi się o aspiracjach, gdy realizowanie tej czynności jest dla jednostki równoznaczne ze zrealizowaniem swoich możliwości”²⁵².

Władysław Kopaliński natomiast określa aspiracje jako „dążenie (do osiągnięcia czegoś), pragnienie (dopięcia celu, dobicia do czegoś)”²⁵³.

Powyższe utożsamianie aspiracji z pragnieniami i dążeniami jest stosunkowo najbliższe potocznemu rozumieniu omawianego pojęcia. Bardzo często aspiracje łączy się również z oczekiwaniami, życzeniami, zamierzeniami, nadziejami czy wartościami.

Aspiracje traktowane jako pragnienia, zamierzenia lub zaprogramowany wynik własnego działania należy odróżnić od oczekiwań. Są nimi przewidywania dotyczące wyników własnego, przyszłego działania. Oczekiwania dotyczą więc wyniku, który dany osobnik spodziewa się osiągnąć wykonując dane zadanie.

Między tak rozumianymi aspiracjami i oczekiwaniami zachodzą pewne podobieństwa oraz różnice. Zarówno aspiracje, jak też oczekiwania dotyczą wyniku

²⁵⁰ T. Lewowicki, *Aspiracje dzieci i młodzieży*, PWN, Warszawa 1987, s. 11.

²⁵¹ M. Szymczak (red.), *Słownik języka polskiego*, PWN, Warszawa 1978, s. 89.

²⁵² N. Sillamy, *Słownik psychologii*, Książnica, Katowice 1995, s. 25.

²⁵³ W. Kopaliński, *Słownik wyrazów obcych i zwrotów obcojęzycznych*, Wiedza Powszechna, Warszawa 1975, s. 89.

własnego działania, który zostanie osiągnięty dopiero w przyszłości. Aspiracje przyjmują przy tym formę zamierzeń lub pragnień dotyczących tego wyniku oraz mogą spełniać funkcję stymulatora działania. Oczekiwania natomiast to forma sądów odnoszących się do przyszłych wyników własnego działania²⁵⁴.

W ujęciu Wiesława Łukaszewskiego aspiracje to idealne rezultaty działania uświadamiane przez podmiot w formie pragnień, stanowiące składnik „ja idealnego”. Oczekiwania to natomiast spodziewane wyniki działania, uzależnione od dotychczasowych osiągnięć w danej dziedzinie, stanowiące składnik *ja realnego*. Zgodnie z tym ujęciem, aspiracje dotyczą wyników lub stanów pożądaných, oczekiwania zaś – spodziewanych lub przewidywanych²⁵⁵.

Z aspiracjami łączy się również zamierzenia i życzenia. W pierwszym przypadku rozważania psychologiczne o aspiracjach zbliżają się do zagadnień planów życiowych, którymi zajmują się np. socjologowie, a także niektórzy pedagogowie. W drugim – refleksją o sprawach aspiracji obejmuje się, obok mniej lub bardziej realnych planów życiowych, marzenia czy cele „idealne”²⁵⁶.

Definiowanie aspiracji w aspekcie socjologicznym jest odmienne od psychologicznego pojmowania tego pojęcia.

Socjologowie częściej odwołują się do hierarchii celów czy hierarchii wartości, które mogą stanowić swoistą podstawę dążeń czy też pragnień ludzkich²⁵⁷. Aspiracje definiuje się wtedy jako „zespół dążeń wyznaczonych przez hierarchię celów, które jednostka akceptuje oraz definiuje jako ważne, a które przesądzają o jej planach życiowych”²⁵⁸.

Swoistą cechą socjologicznego pojmowania aspiracji jest, zdaniem niektórych badaczy, zainteresowanie obiektami pragnień ludzkich – wartościami, sprawami czy rzeczami, które stanowią obiekt tych pragnień. O ile więc psychologów zajmuje raczej „natura” dążeń, psychiczne właściwości występowania dążeń, to socjologów bardziej interesują obiekty ludzkich dążeń²⁵⁹.

²⁵⁴ Z. Skorny, *Aspiracje młodzieży oraz kierujące nimi prawidłowości*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich Wydawnictwo, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1980, s. 12.

²⁵⁵ Z. Skorny (red.), *Mechanizmy funkcjonowania aspiracji*, Prace Psychologiczne XIII, Wydawnictwa Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 1980, s. 9.

²⁵⁶ T. Lewowicki, *Aspiracje dzieci...*, op.cit., s. 13.

²⁵⁷ K. Żegnałek, *Aspiracje jako wyznacznik efektywności edukacyjno-wychowawczej* [w:] *Aspiracje a rzeczywistość edukacyjno-wychowawcza w okresie przeobrażeń*, pod red. P. Tyrały, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej, Rzeszów 1997, s. 101.

²⁵⁸ T. Lewowicki, *Aspiracje dzieci...*, op.cit., s. 17.

²⁵⁹ B. Galas, T. Lewowicki, *Osobowość...*, op.cit., s. 29-30.

Bronisław Gołębiowski uważa, że aspiracje są motywem postaw i motywem działania i określa je jako „potrzeby, dążenia i zainteresowania, które jednostka planuje realizować, pretenduje do ich zaspokajania, w określonym czasie i warunkach, przy pomocy działania własnego, innych ludzi, bądź własnego i innych”²⁶⁰.

Natomiast Mikołaj Kozakiewicz pisze, że aspiracje to: „pragnienie czegoś, dążenie do czegoś w życiu, np. dążenie do osiągnięcia określonych, wytkniętych celów, pragnienie realizacji ambitnych planów, zadań itp.”²⁶¹.

Według Brunona Hołysta, wybitnego kryminologa i socjologa, aspiracje są zespołem dążeń wyznaczonych przez hierarchię celów – wartości, które jednostka akceptuje i które wpływają na jej plany życiowe²⁶².

Coraz częściej jednak aspiracje są badane i interpretowane w sposób wielostronny, uwzględniający aspekty typowe dla refleksji uprawianej zarówno w psychologii, jak i w socjologii.

Jadwiga Szefer – Timoszenko uważa aspiracje jako zjawisko wieloaspektowe, które można rozpatrywać zarówno w kategoriach psychologicznych, jak i filozoficznych, socjologicznych i prakseologicznych. W ujęciu psychologicznym aspiracje to dążenia człowieka do zajęcia korzystnej (w subiektywnym odczuciu) pozycji na skali wartości, przy czym dążenia te mogą przybierać formę mniej lub bardziej realną w zależności od układu: wartości – możliwości, charakterystycznego dla danego człowieka. W ujęciu filozoficznym aspiracje są związane z wartościami, stanowią one materiał empiryczny, źródło, z którego można zaczerpnąć informacje, by na ich podstawie wnioskować o wartościach. W ujęciu socjologicznym aspiracje związane są ze środowiskowymi uwarunkowaniami, z genezą społecznie uznanych celów, z rolą środowiska w przekształcaniu celu działania w aspirację. W ujęciu prakseologicznym realizacja aspiracji jest szczególną sytuacją zadaniową, w której stawiane przez jednostkę cele są zdeterminowane obiektywnie przez układ wartości i właściwości sytuacji zadaniowej oraz subiektywnie przez indywidualną preferencję wartości i subiektywną percepcję własnych możliwości²⁶³.

²⁶⁰ B. Gołębiowski, *Dynamika aspiracji*, Książka i Wiedza, Warszawa 1977, s. 84-85

²⁶¹ M. Kozakiewicz, *Bariery awansu poprzez wykształcenie*, Instytut Wydawniczy CRZZ, Warszawa 1973, s. 54.

²⁶² B. Hołyst, *Problemy młodego pokolenia. Studium z zakresu profilaktyki społecznej*, Wydawnictwo Prawnicze, Warszawa 1991, s. 52.

²⁶³ J. Szefer-Timoszenko, *Aspiracje w życiu człowieka*, UŚ, Katowice 1981, s. 7-8.

O tendencji do całościowego ujmowania aspiracji pisze Andrzej Janowski, który rozróżnia trzy rodzaje rozumienia tego terminu. Są to: aspiracje w rozumieniu charakterystycznym dla psychologów (aspiracje P), aspiracje w rozumieniu charakterystycznym dla socjologów (aspiracje S) i aspiracje w rozumieniu charakterystycznym dla osób próbujących uogólniać wiedzę o człowieku (aspiracje C). Aspiracje P to pragnienia lub dążenia o określonym natężeniu związane z zaspokojeniem pewnej potrzeby i (lub) nakierowane na określony cel. Aspiracje S rozumiane są najczęściej jako zespół dążeń wyznaczonych przez hierarchię celów, które jednostka akceptuje oraz definiuje jako ważne, i które przesądzają o jej planach życiowych. Bywają też aspiracje rozumiane jeszcze ogólniej jako dominujące potrzeby, dążenia i zainteresowania jednostki czy grupy, objęte silnie umotywowanym zamiarem realizacji. Aspiracje C natomiast to wszelkie próby takiego zdefiniowania aspiracji, które łączyłyby w sobie podstawowe zależności wykryte na podstawie badań nad psychologią motywacji (i w jej ramach nad aspiracjami P) z ogółem wiadomości o aspiracjach zebranych przez socjologów – a więc ujęcie w jedną całość wiedzy o naturze dążenia jednostki i zarazem o obiektach powszechnie przez jednostki ludzkie w określonym społeczeństwie poświadczanych²⁶⁴.

Jedną z prób całościowego określenia aspiracji jest definicja zaproponowana przez Antoninę Kłoskowską, która uważa, że aspiracje to „kategoria potrzeb świadomych, odnoszących się do przedmiotów i wartości aktualnie nieposiadanych lub takich, które wymagają stałego odnawiania, a są uważane za godne poświadczenia”²⁶⁵.

W rozumieniu Marii Łoś aspiracje są oczekiwaniami ludzi w zakresie własnych osiągnięć²⁶⁶.

Natomiast J. Szczepański sądzi, że aspiracje życiowe jednostki są istotnym elementem jej osobowości. Jego zdaniem aspiracje te zmieniają swoją strukturę, narastają lub wygasają w stosunku do rozmaitych wartości społecznych, dynamicznie zmieniają się i kształtują wraz z rozwojem osobowości danej jednostki²⁶⁷.

²⁶⁴ A. Janowski, *Aspiracje młodzieży szkół średnich*, PWN, Warszawa 1977, s. 11-13.

²⁶⁵ T. Lewowicki, *Aspiracje dzieci...*, op.cit., s. 19-20.

²⁶⁶ M. Łoś, *Aspiracje a środowisko*, PWN, Warszawa 1972, s. 12.

²⁶⁷ J. Szczepański, *Elementarne pojęcia socjologii*, PWN, Warszawa 1965, s. 78.

Sumując ten szkic różnych sposobów rozumienia aspiracji należy podkreślić, że z jednej strony można dostrzec dążenia do takiego definiowania aspiracji, które jest typowe dla poszczególnych nauk, z drugiej zaś – wysiłki badaczy zmierzają do ogarnięcia wielu ujęć aspiracji i określenia w miarę wielostronnego obrazu aspiracji – zarówno ich swoistej natury, jak i obiektów, jak też wreszcie uwarunkowań²⁶⁸.

3.2. Poziomy i rodzaje aspiracji

Podobnie jak różne jest rozumienie aspiracji, tak rozmaicie pojmuje się określenie poziomu aspiracji. Najczęściej definiuje się go jako przewidywany lub spodziewany wynik działalności bądź zespół dążeń.

W definicjach poziomu aspiracji bywa wykorzystywane pojęcie celu, czego przykładem jest utożsamienie tego poziomu z „zamiarem osiągnięcia pewnego celu w określony sposób, w określonym czasie, z udziałem określonego wysiłku, na określonym poziomie wykonania”²⁶⁹.

Wincenty Okoń w „Nowym słowniku pedagogicznym” określa poziom aspiracji jako „przewidywany przez podmiot rezultat jego działań skierowanych na osiągnięcie nakreślonego sobie celu”²⁷⁰.

W „Wielkiej encyklopedii powszechnej” poziom aspiracji „jest to rezultat działania przewidywany przez osobę wykonującą zadanie lub realizującą jakiś cel”²⁷¹.

Maria Tyszkowa i Andrzej Janowski określają poziom aspiracji jako wynik. M. Tyszkowa pisze w swojej książce, że „poziomem aspiracji nazywamy spodziewany z góry przez daną osobę wynik własnej czynności”²⁷². Z kolei A. Janowski podaje trzy rozumienia poziomu aspiracji: poziom aspiracji P (poziom aspiracji w rozumieniu charakterystycznym dla psychologów), poziom aspiracji S (poziom aspiracji w rozumieniu charakterystycznym dla socjologów), poziom aspiracji C (poziom aspiracji w rozumieniu charakterystycznym dla osób próbujących uogólniać wiedzę o człowieku). Jego zdaniem poziom aspiracji P to przewidywany przez jednostkę przyszły wynik jej akcji lub działalności w warunkach, gdy realizacja tej akcji ma zaspokajać istotne potrzeby jednostki lub przybliżać ją do ważnych dla

²⁶⁸ B. Galas, T. Lewowicki, *Osobowość...*, op.cit., s. 31.

²⁶⁹ Zob. T. Lewowicki, *Aspiracje dzieci...*, op.cit., s. 22, B. Galas, T. Lewowicki, *Osobowość...*, tamże s. 32.

²⁷⁰ W. Okoń, *Nowy słownik pedagogiczny*, Wydawnictwo Akademickie Żak, Warszawa 1995, s. 63.

²⁷¹ *Wielka Encyklopedia Powszechna*, PWN, Warszawa 1962, op.cit., s. 417.

²⁷² M. Tyszkowa, *Problemy psychicznej odporności dzieci i młodzieży*, Nasza Księgarnia, Warszawa 1972, s. 59.

niej celów; poziom aspiracji S jest to określony stan aspiracji przyjęty w kategorii wartości: wysoki lub niski w porównaniu z szerszymi grupami społecznymi; natomiast poziom aspiracji C informuje o zależnościach między poziomem aspiracji P a poziomem aspiracji S²⁷³.

Natomiast zdaniem Ernesta R. Hilgarda poziom aspiracji to „cel, który jednostka stawia przed sobą jako coś, co spodziewa się osiągnąć lub stara się osiągnąć. Osiągnięcie tego celu uważa ona za sukces, niepowodzenia za porażkę”²⁷⁴.

Alicja Sokołowska z poziomem aspiracji wiąże ocenę własnych możliwości podmiotu i osobistych, nieobojętnych dla niego, doświadczeń dających mu poczucie sukcesu lub niepowodzenia²⁷⁵.

Tadeusz Lewowicki z kolei dokonuje trzech ujęć poziomu aspiracji: psychologicznego, socjologicznego, pedagogicznego. W rozumieniu psychologicznym poziom aspiracji to przewidywany lub spodziewany wynik działalności. W ujęciu socjologicznym dominuje takie ujęcie poziomu aspiracji, w którym aspiracje ludzi rozpatrywane są na tle pragnień i dążeń dużych oraz małych grup społecznych, a aspiracje tych grup stają się płaszczyzną odniesienia. W ujęciu pedagogicznym poziom aspiracji najczęściej rozumiany bywa podobnie jak w ujęciu socjologicznym, przy czym – obok odniesień do hierarchii wartości i rozumienia aspiracji o charakterze socjologicznym – pojawiają się rozważania o wartościach i aspiracjach o charakterze kulturowym²⁷⁶.

Natomiast J. Szefer-Timoszenko ujmuje poziom aspiracji w aspekcie subiektywnym i obiektywnym. W aspekcie subiektywnym poziom aspiracji jest mechanizmem regulacji stosunków człowieka z otoczeniem, uruchamia działanie skierowane na osiągnięcie określonego celu (przedmiotu aspiracji) bądź wstrzymuje jednostkę do danej formy aktywności. Natomiast w aspekcie obiektywnym poziom aspiracji to stosunek wyniku przewidywanego (spodziewanego) do uzyskanego (rzeczywistego). Poziom aspiracji jest wówczas stosunkiem wyniku idealnego do poziomu oczekiwań. Jeśli wynik idealny będzie pokrywał się z wynikiem spodziewanym, poziom oczekiwań będzie równy poziomowi aspiracji²⁷⁷.

²⁷³ A. Janowski, *Aspiracje młodzieży...*, op.cit., s. 11-14.

²⁷⁴ E.R. Hilgard, *Wprowadzenie do psychologii*, PWN, Warszawa 1967, s. 985.

²⁷⁵ A. Sokołowska, *Stosunek młodzieży do jej perspektyw życiowych*, PWN, Warszawa 1967, s. 13.

²⁷⁶ T. Lewowicki, *Aspiracje dzieci...*, op.cit., s. 22-24.

²⁷⁷ J. Szefer-Timoszenko, *Aspiracje w życiu...*, op.cit., s. 16.

Zbigniew Skorny wyróżnia węższe i szersze znaczenie pojęcia poziom aspiracji. W węższym znaczeniu poziom aspiracji to zamierzenia lub pragnienia dotyczące wykonywanego w bliskiej przyszłości zadania o określonym stopniu trudności, wybieranego spośród różnych alternatyw mających swoje mierniki ilościowe. Z szerszym znaczeniem tego pojęcia mamy do czynienia w tych sytuacjach, w których dokonywany jest wybór celu działania o określonym stopniu trudności. Tak rozumiany poziom aspiracji może przyjmować formę zamierzeń lub pragnień, dotyczyć bliższych celów działania lub dalszych, których wybór ma postać wyboru wielostopniowego lub alternatywnego²⁷⁸.

Pragnienia i dążenia ludzi dotyczą wielu obiektów, różne też mogą być cele, do których zmierzają poszczególne jednostki lub grupy. Różna zatem bywa „treść” aktywności czy „treść” pożądanых obiektów. Dokonanie szczegółowej typologii tych obiektów czy też dziedzin, w których przejawiają się aspiracje, jest praktycznie niemożliwe. Podejmuje się jednak próby określenia podstawowych obszarów, w których występują ludzkie dążenia²⁷⁹.

T. Lewowicki wymienia kilka typologii aspiracji. Jedną z nich obejmuje rodzaje aspiracji ze względu na treść. Są to aspiracje dotyczące nauki szkolnej – różnych treści i poziomów kształcenia, rozmaitych dróg edukacyjnych. Innym rodzajem (typem, kategorią) aspiracji są dążenia związane z zawodem czy pracą zawodową. I w tym przypadku dotyczą one treści (rodzaju) pracy, ale także warunków tej pracy, pewnych cech zawodu (czy wykonywanej pracy), miejsca pracy. Kolejny rodzaj aspiracji związany jest z życiem osobistym, w tym z życiem rodzinnym. Obejmuje on sprawy stosunków między członkami rodziny, sposoby życia, wyobrażenia o modelu i funkcjach rodziny.

Do głównych typów dążeń zalicza się również obszar spraw materialnych – pożądanых rzeczy, tzw. standardu życia, dostępu do dóbr materialnych itp. Z kolei obok dążeń natury materialnej wyróżnia się aspiracje kulturalne – związane z uczestnictwem w życiu kulturalnym (m. in. w tym, co określa się kulturą duchową). Jako swoisty rodzaj wyodrębnia się aspiracje społeczne, dotyczące aktywności w ramach grup społecznych, związane z funkcjonowaniem tych grup, często z udzielaniem pomocy innym ludziom, organizowaniem i kształtowaniem życia różnych społeczności. Niekiedy aspiracje te wiążą się z ambicjami bardziej lub mniej

²⁷⁸ Z. Skorny, *Aspiracje młodzieży...*, op.cit., s. 40-41.

²⁷⁹ T. Lewowicki, *Aspiracje dzieci...*, op.cit., s. 24.

czynnego udziału w życiu politycznym – mówi się wtedy o aspiracjach społeczno-politycznych albo nawet społeczno-ideowych. Udziałowi w różnych przejawach zorganizowanego życia społecznego towarzyszyć mogą aspiracje przywódcze lub kierownicze. Mogą one przejawiać się zarówno w działalności zawodowej, jak i edukacyjnej, w życiu rodzinnym czy życiu społeczno-politycznym. Wreszcie ważną grupę stanowią aspiracje moralne – związane z pewnymi wartościami czy normami etycznymi, których pragnie się przestrzegać. Ponadto wielu ludzi przejawia dążenia ludyczne – dotyczące zabawowych form spędzania czasu. Inna, stosunkowo zróżnicowana treściowo, grupa (rodzaj, kategoria) aspiracji obejmuje rozmaite zainteresowania i zamiłowania, pasje, które właściwe są poszczególnym ludziom czy grupom, a które nie są bezpośrednio związane z wymienionymi uprzednio obszarami działalności²⁸⁰. W innej typologii – ze względu na czas – T. Lewowicki wymienia aspiracje aktualistyczne i przyszłościowe, a ze względu na trwałość – przejściowe i trwałe (stosunkowo). Ze względu na kryterium poziomu aspiracji wyróżnia aspiracje wysokie, średnie i niskie. Jeśli kryterium podziału jest związek z działaniem, autor wyróżnia aspiracje życzeniowe i działaniowe, a jeżeli kryterium to stanowi struktura aspiracji wskazuje wówczas na aspiracje o strukturze spójnej i niespójnej. Ze względu na możliwość realizacji aspiracji – warunki życia, możliwości psychospołeczne, dokonuje podziału na aspiracje adekwatne do tych możliwości lub aspiracje nieadekwatne do tych możliwości. W stosunku do możliwości jednostki wyróżnia aspiracje zawyżone, adekwatne i zaniżone. Natomiast ze względu na relację aspiracje – świadomość autor dopuszcza istnienie aspiracji nieuświadomionych, latentnych oraz uświadomionych. Stosuje ponadto rozróżnienie aspiracji, którego podstawą jest wyodrębnienie materialnych i niematerialnych obiektów dążeń, ponieważ obiektami mogą być np. idee, stany psychiczne i przedmioty²⁸¹.

T. Lewowicki, zwraca uwagę, że typologie te mają przede wszystkim walor ogólnego porządkowania problematyki rodzajów aspiracji i mogą być pomocne w poczynaniach badawczych podejmowanych nad tak złożoną, słabo określoną i trudno poddającą się głębszemu poznaniu materią, jaką są pragnienia i dążenia²⁸².

²⁸⁰ Ibidem, s. 24-26

²⁸¹ Ibidem, s. 26-28.

²⁸² Ibidem, s. 28.

B. Gołębiowski w swojej książce pt. „Dynamika aspiracji” zajął się głównie aspiracjami społeczno-kulturalnymi, które określił jako „dotyczące podstawowych wartości społecznych, podstawowych wartości szeroko pojętej kultury”²⁸³. Autor opracował typologię aspiracji społeczno-kulturalnych, w której wyróżnił cztery kategorie i siedemnaście podkategorii. Do pierwszej kategorii zalicza aspiracje do wartości kultury, w której wyróżnia pięć podkategorii: aspiracje materialno-zawodowe, aspiracje uczestnictwa w kulturze i rekreacji, aspiracje wiedzy i umiejętności, aspiracje własnego rozwoju osobistego, aspiracje posiadania autorytetu i prestiżu społecznego. Do drugiej kategorii zalicza aspiracje do ról społecznych z ich podkategoriami: aspiracje reformatora społecznego, aspiracje działacza-przywódcy, aspiracje pracownika-obywatela, aspiracje wychowawcy i moralizatora oraz aspiracje współtwórcy kultury. Trzecią kategorię obejmują aspiracje więzi i stosunków społecznych wraz z podkategoriami, takimi jak: aspiracje więzi osobowych w małych grupach, aspiracje pozycji w stosunkach społecznych, aspiracje więzi w grupach formalnych, aspiracje więzi narodowo-państwowych oraz aspiracje więzi i stosunków między pokoleniowych. Ostatnia zaś kategoria to aspiracje inne, zwane pseudoaspiracjami, które obejmują podkategorie pseudoaspiracji lub braku aspiracji²⁸⁴. Aspiracje do wartości kultury zawierają w swojej definicji wartości moment aspirowania do jej osiągnięcia, a wartość oznacza dowolny przedmiot materialny czy idealny, rzeczywisty czy wyimaginowany, w stosunku do którego jednostka przyjmuje postawę szacunku, przypisuje mu ważną rolę w swoim życiu i dążenie do jego osiągnięcia odczuwa jako przymus. Aspiracje do ról społecznych wiążą się z osobistymi zainteresowaniami jednostki, zachowaniami i działaniami zbiorowości, w której żyje i w której zamierza odgrywać daną rolę. Wiążą się też ze zdobywaniem przez jednostkę wiedzy i umiejętności niezbędnych do pełnienia roli. Aspiracje do ról społecznych w rozbiciu na poszczególne podkategorie przedstawiają się następująco: aspiracje do roli reformatora społecznego wiążą się ściśle z aspiracjami do roli działacza społecznego - lokalnego przywódcy, natomiast aspiracje reformatorskie obejmują studium projektów, postulatów, planowania i są najczęściej przygotowaniem do wzrostu ilościowego i jakościowego aspiracji do roli działacza-przywódcy, współtwórcy kultury czy obywatela-pracownika. Aspiracje reformatorskie są rodzajem projekcji potrzeb,

²⁸³ B. Gołębiowski, *Dynamika aspiracji*, op.cit., s. 86.

²⁸⁴ Ibidem, s. 88-89 .

zainteresowań, dążeń i motywacją wstępnych zachowań zmierzających do ich realizacji. Aspiracje do roli działacza są konkretyzacją sposobu urzeczywistnienia tej roli, z myślą dokonania we współdziałaniu z określoną zbiorowością społeczną określonych zmian. Mogą przyjmować postać planu lub opisu realizacji konkretnych przedsięwzięć, w których dokonaniu jednostka jest przywódcą, kierownikiem lub współkierownikiem określonej grupy współrealizatorów zamierzenia czy realnego działania. Aspiracje do więzi społecznych rodzą się z poczucia niedosytu posiadanych więzi jednostki, są to aspiracje do więzi podobnego typu w nowym otoczeniu i w nowej sytuacji społecznej, formułują się i realizują w ogniu zderzeń kulturowych. Obejmują więzi zawodowe, grupowe, sąsiedzkie, rodzinne, osobowe, nieformalne, formalne, międzypokoleniowe, narodowe²⁸⁵. Natomiast pseudoaspiracje autor określa jako: „wszelkie marzenia, autofantazje niecelowe i nieumotywowane możliwością realizacji, będące zjawiskiem czysto psychologicznym lub psychopatologicznym (rojenia egocentryczne), nieprowadzącym do przyjęcia realnych postaw i podjęcia działań, mimo iż mogą one wpływać bezpośrednio na realne zachowania jednostki”²⁸⁶.

J. Szefer-Timoszenko dokonuje podziału aspiracji na aspiracje idealne i aspiracje realne. Aspiracje realne występują wtedy, gdy siła motywacji jest równa bądź nieco wyższa od poziomu kompetencji (rozumianego jako całokształt predyspozycji i kwalifikacji) i przyjmują formę zamierzeń. Aspiracje idealne występują wtedy, gdy siła motywacji zdecydowanie przewyższa poziom kompetencji i przyjmują formę pragnień. Są to aspiracje występujące w formie pragnień, które nie zostały przekształcone w zamierzenia z wielu względów (np. obiektywnie wysoki stopień trudności realizacji celu bądź cel wręcz nieosiągalny)²⁸⁷.

A. Janowski porządkuje typowe aspiracje ludzkie w kilka grup. Pierwszą grupą są aspiracje dotyczące przyszłej nauki, obejmujące dziedzinę, której znaczenie stale ostatnio rośnie. Druga grupa to aspiracje dotyczące zawodu, obejmują jego rodzaj, funkcje wykonywane w ramach zawodu, miejsce pracy, a także pewne właściwości wykonywanej pracy. Kolejną grupę stanowią aspiracje dotyczące sposobu ułożenia sobie życia osobistego bądź rodzinnego i obejmują one aspiracje dotyczące posiadania rzeczy, dotyczące standardu i sposobu życia, miejsca zamieszkania,

²⁸⁵ Ibidem, s. 95-105.

²⁸⁶ Ibidem, s. 84-85.

²⁸⁷ J. Szefer-Timoszenko, *Aspiracje...*, op.cit., s. 13.

miłości, małżeństwa, aspiracje dotyczące wzorców spędzania czasu wolnego oraz aspiracje dotyczące uczestnictwa w kulturze. Aspiracje ze sfery moralno-społeczno-ideowej wchodzi w skład następnej grupy aspiracji. Dotyczą one wartości, jakim człowiek pragnie się podporządkować, i norm, jakimi ma się kierować w swoim postępowaniu. Ostatnią grupą aspiracji wyróżnioną przez autora są aspiracje związane z prywatnymi zainteresowaniami i zamiłowaniem jednostki, które można zaliczyć do kategorii hobby²⁸⁸. A. Janowski rozpatruje aspiracje ponadto ze względu na problemy pojawiające się w nich w różny sposób. Ze względu na tendencje do osiągania lub unikania obiektu aspiracji możemy je podzielić na aspiracje pozytywne (życzenia) i aspiracje negatywne (aby coś nie nastąpiło). Aspiracje mogą dzielić się też ze względu na siłę lub natężenie i wyrażać się określeniem „jak bardzo” osoba danej rzeczy pragnie. Aspiracje mogą także różnić się co do stopnia nasilenia cechy trwałości, jak również co do liczby wahań, jakim mogą ulegać. Ze względu na różny zasięg czasowy, aspiracje traktowane są dalekosiężnie, dotyczą też spraw o ogólnozyciowym znaczeniu dla jednostki. Można jeszcze wyróżnić aspiracje różniące się dziedziną, a także można rozróżnić je ze względu na faktyczną bądź spodziewaną ich przydatność dla społeczeństwa, są one wtedy oceniane ze względu na ich społeczną użyteczność²⁸⁹.

Inne typologie przyjmuje natomiast Z. Skomy, w których kryterium podziału jest ich poziom, stosunek do posiadanych możliwości, związek z działaniem, czas potrzebny do ich zrealizowania, ruchliwość, związek ze świadomością, związek z potrzebami czy przedmiot (tabela 4).

²⁸⁸ A. Janowski, *Aspiracje młodzieży...*, op.cit., s. 61.

²⁸⁹ Ibidem, s. 40.

Tabela 4. Głównie rodzaje aspiracji

Kryterium podziału	Rodzaje aspiracji
Poziom aspiracji	Wysokie – niskie
Relacja do możliwości	Zawyżone – adekwatne – zaniżone
Związek z działaniem	Działaniowe – życzeniowe
Okres realizacji	Aktualistyczne – perspektywiczne
Ruchliwość	Duża ruchliwość – mała ruchliwość
Związek ze świadomością	Uświadomione – latentne
Przedmiot	Ukierunkowane na stan – ukierunkowane na przedmiot
Treść	Ludyczne – edukacyjne – zawodowe – społeczne – kierownicze i inne

Źródło: Skorny 1980; Lewowicki 1987

Ze względu na ich poziom wyróżnia aspiracje wysokie, przeciętne oraz niskie. Wyróżnione aspiracje wymagają ich porównania z odpowiednim układem odniesienia. Mogą nim być przeciętne aspiracje danej grupy lub też poprzednie osiągnięcia danego osobnika. Stanowisko takie reprezentuje M. Łoś. W jej ujęciu „w socjologii mówi się o wysokich lub niskich aspiracjach porównując je z aspiracjami przeciętnymi dla danego środowiska, grupy lub kategorii społecznej, czy też standardami ogólnie przyjętymi. W psychologii zaś wysokie lub niskie aspiracje utożsamia się ze stosunkiem aspiracji danego osobnika do jego możliwości lub osiągnięć”²⁹⁰.

Uwzględniając kryterium relacji aspiracji do posiadanych możliwości autor wyróżnia aspiracje zawyżone, realistyczne oraz zaniżone. Aspiracje zawyżone przejawiają się w podejmowaniu zadań, których wykonanie przekracza możliwości

²⁹⁰ Z. Skorny, *Aspiracje młodzieży...*, op.cit., 24.

danego osobnika, wskutek czego jego działanie jest nieskuteczne i kończy się niepowodzeniem. Aspiracje realistyczne polegają na podejmowaniu zadań, które dany osobnik jest w stanie wykonać, choć wymaga to wysiłku i pokonania szeregu przeszkód. Aspiracjom zaniżonym odpowiadają natomiast zadania bardzo łatwe; ich realizacja jest poniżej możliwości danego osobnika, który mógłby skutecznie wykonać zadania znacznie trudniejsze²⁹¹.

Uwzględniając związek aspiracji z działaniem Z. Skorny wymienia aspiracje życzeniowe i działaniowe. Aspiracje życzeniowe ukierunkowane na cele idealne występują w świadomości w formie życzeń, pragnień, marzeń dotyczących upragnionego stanu lub wyniku działania. Aspiracjom życzeniowym nie towarzyszy działanie zmierzające do osiągnięcia odpowiadającego im celu, dlatego też o ich istnieniu wnioskujemy jedynie na podstawie wypowiedzi danego osobnika. Aspiracje działaniowe to dążenia lub zamierzenia dotyczące osiągnięcia pewnego stanu lub wyniku działania. Spełniają one funkcję stymulatora pobudzającego do podjęcia określonej formy aktywności. Ważną rolę odgrywają w nich procesy poznawcze przyjmujące formę oceny swych możliwości, przewidywania skutków zamierzonego działania, rozważań dotyczących optymalnej strategii postępowania²⁹².

W ujęciu niektórych autorów źródłem tworzenia się aspiracji są potrzeby. Paul Henry Chombart de Lauve uważa, iż potrzeby wyrażają się w życzeniach będących jednorazowym, krótkotrwałym stanem chęci jej zaspokojenia, a życzenia utrwalone, ukonkretnione, ukierunkowujące działanie człowieka na określony cel stają się aspiracjami. Powyższy mechanizm tworzenia się aspiracji Z. Skorny przedstawia za pomocą schematu:

Potrzeba —> Życzenie —> Aspiracje

Uwzględniając rozróżnienie aspiracji życzeniowych i działaniowych twierdzi, że potrzeby wpływają na kształtowanie się aspiracji życzeniowych. Po ich utrwaleniu i skonkretyzowaniu stają się one aspiracjami działaniowymi pobudzającymi do określonego działania²⁹³.

Ze względu na czas potrzebny do osiągnięcia odpowiadającego im celu działania autor wyodrębnia aspiracje aktualistyczne oraz perspektywiczne. Aspiracje

²⁹¹ Ibidem, s. 26-27.

²⁹² Ibidem, s. 27-28.

²⁹³ Ibidem, s. 31.

aktualistyczne to zamierzenia lub pragnienia realizowane w bliskiej przyszłości. Ten rodzaj aspiracji bywa również określany mianem aspiracji doraźnych. Ich realizacja dokonuje się za pośrednictwem czynności wykonywanych w określonej sytuacji zadaniowej. Aspiracje perspektywiczne to zamierzenia lub pragnienia dotyczące wyników przyszłego działania, które określa się również mianem osiągnięć. Aspiracje te mogą dotyczyć poziomu osiągnięć w zakresie uczenia się, działalności zawodowej, społecznej, naukowej, kulturalnej, sportowej. Realizacja związanych z tym celów wymaga dłuższego okresu, który może trwać wiele miesięcy, lat, a nawet całe życie.²⁹⁴

W zakresie aspiracji perspektywicznych autor wyróżnia aspiracje o różnej ruchliwości poziomej lub pionowej. Kryterium podziału są tu ilość i jakość zmian poświadczanych lub zamierzonych w stosunku do aktualnego stanu. Pozioma ruchliwość aspiracji wyznaczona jest przez wielkość zmian dotyczących miejsca zamieszkania, miejsca odbywania nauki lub studiów, miejsca zatrudnienia, miejsca pobytu na wczasach. Brak poziomej ruchliwości aspiracji przejawia osobnik, który w wymienionych dziedzinach nie zamierza ani też nie pragnie dokonywać żadnych zmian. Ruchliwość pionowa aspiracji uzależniona jest zaś od wielkości zamierzonych lub poświadczanych zmian w hierarchii społecznej, prestiżu zawodowym albo osiągnięć w określonej formie działania²⁹⁵.

Uwzględniając związek aspiracji ze świadomością Z. Skomorzycki wskazuje na aspiracje uświadomione oraz latentne. Aspiracje uświadomione dotyczą celów, które dany osobnik pragnie lub zamierza osiągnąć. Mogą one być zwerbalizowane w formie odpowiedzi na bezpośrednie pytania dotyczące jego pragnień lub zamierzeń. W odróżnieniu od tego rodzaju aspiracji aspiracje latentne nie są uświadamiane; nie można ich więc diagnozować pytając danego osobnika, co pragnie lub zamierza osiągnąć. O ich istnieniu wnioskujemy pośrednio na podstawie wypowiedzi dotyczących celów, ideałów, aprobowanych wartości. Podstawą diagnozowania aspiracji latentnych może być również analiza mitów, symboli oraz innych sposobów manifestowania się. Ich interpretacja nie jest jednoznaczna, co znacznie utrudnia formułowanie wniosków dotyczących tego rodzaju aspiracji²⁹⁶.

²⁹⁴ Ibidem, s. 32-33.

²⁹⁵ Ibidem, s. 34.

²⁹⁶ Ibidem, s. 34.

Z kolei ze względu na przedmiot autor wyróżnia aspiracje ukierunkowane na osiągnięcie pewnego stanu lub przedmiotu. Przykładem aspiracji ukierunkowanych na osiągnięcie stanu jest dążenie lub pragnienie ukończenia szkoły lub studiów, uzyskanie określonej pracy, osiągnięcie pewnego stanowiska czy założenie rodziny. Aspiracjami ukierunkowanymi na osiągnięcie pewnego obiektu jest natomiast pragnienie lub dążenie do posiadania własnego mieszkania, samochodu lub innego przedmiotu²⁹⁷.

Kryterium podziału może być również treść aspiracji. Uwzględniając ją Z. Skorny wymienia szereg rodzajów aspiracji. M.in. aspiracje ludyczne, które u dzieci przejawiają się w pragnieniach i dążeniach dotyczących uczestnictwa w zabawie, pełnienia w niej określonej roli, uzyskania odpowiedniego wyniku, posiadania pożądanых zabawek. Natomiast u młodzieży mogą dotyczyć uczestniczenia w imprezach rozrywkowych, wycieczkach czy oglądania atrakcyjnych filmów. Aspiracje szkolne natomiast to „chęć osiągnięcia wyobrazonego sobie dalekosiężnego sukcesu szkolnego jako ocenianego w danej kulturze lub subkulturze życiowo ważnego celu”. Z kolei aspiracje edukacyjne odnoszą się do poziomu wykształcenia, który dany osobnik pragnie lub zamierza w przyszłości osiągnąć. Aspiracje zawodowe dotyczą zdobycia w przyszłości określonego zawodu lub wykonywania pewnych czynności zawodowych. Mogą przyjmować formę aspiracji dotyczących skutecznej działalności zawodowej. Ponadto łączą się nieraz z aspiracjami do samokształcenia, które występują w formie zamierzeń lub pragnień odnoszących się do uzupełnienia luk w posiadanej wiedzy, opanowania określonych umiejętności czy uzyskania dodatkowych kwalifikacji. Aspiracje społeczno-polityczne manifestują się natomiast w pragnieniu lub zamiarze przynależności do określonych stowarzyszeń i organizacji społecznych oraz podjęciu związanych z tym form działania. Jednym z rodzajów aspiracji są aspiracje prestiżu społecznego. Przyjmują one formę pragnień lub zamierzeń dotyczących określonych ról społecznych, zajmowania pożądanego pozycji w grupie, uzyskania określonego stanowiska w zakładzie pracy, pełnienia pewnej funkcji społecznej. Innym rodzajem aspiracji są aspiracje odnoszące się do partnera kontaktów uczuciowych i seksualnych. W aspiracjach tych są zawarte pragnienia lub zamierzenia dotyczące jego wyglądu, usposobienia, wykształcenia, statusu społecznego. Aspiracje odnoszące się

²⁹⁷ Ibidem, s. 35.

do partnera łączą się z aspiracjami dotyczącymi rodziny, które można określić mianem aspiracji rodzinnych. Zaś aspiracje, które odnoszą się do pożądanych lub zamierzonych sposobów spędzania wolnego czasu to aspiracje rekreacyjne. Mogą one przyjmować formę aspiracji kulturalnych dotyczących biernego lub czynnego udziału w czasie wolnym w określonych formach działalności kulturalnej. Aspiracje rekreacyjne łączą się z aspiracjami udziału w życiu towarzyskim. Aspiracje towarzyskie dotyczą nawiązywania kontaktów towarzyskich z określonymi osobami lub grupami osób. Niejednokrotnie wiążą się one z aspiracjami prestiżu społecznego, które przejawiają się w chęci zdobycia szacunku, uznania, akceptacji w środowisku, w którym przebywa i działa dany osobnik. Jednym z rodzajów aspiracji są także aspiracje ekonomiczne określane mianem materialnych lub aspiracji stanu posiadania. Ich przedmiotem jest zamierzony lub upragniony status majątkowy własny lub członków rodziny. Z. Skorny wyróżnia jeszcze aspiracje kierownicze i prospołeczne. Pierwsze to pragnienia lub zamierzenia pełnienia funkcji kierowniczych oraz zajmowania wysokiej pozycji w hierarchii władzy. Drugie natomiast przyjmują formę pragnień lub dążeń do działania na rzecz obiektów znajdujących się poza „ja” oraz realizacji związanych z nimi zadań pozaosobistych. Funkcję tę spełniają aspiracje wymagające nawiązywania kontaktów interpersonalnych, dotyczące form aktywności przynoszących korzyści określonym osobom lub grupom społecznym²⁹⁸.

Omawiając wszystkie te typologie i rodzaje aspiracji raz jeszcze trzeba powtórzyć, że są to rozróżnienia wielce umowne, dalekie niekiedy od precyzji, co więcej – niejako z góry zakładające rozmaite przenikanie się, związki i zależności, różne stosunki nadrzędności i podrzędności – przynajmniej między niektórymi rodzajami aspiracji. Typologie te mają przede wszystkim walor ogólnego porządkowania problematyki rodzajów aspiracji i mogą być pomocne w poczynaniach badawczych podejmowanych nad tak złożoną, słabo określoną i trudno poddającą się głębszemu poznaniu materią, jaką są pragnienia i dążenia²⁹⁹.

²⁹⁸ Ibidem, s. 35-39.

²⁹⁹ T. Lewowicki, *Aspiracje dzieci...*, op.cit., s. 28.

3.3. Uwarunkowania aspiracji – między środowiskiem a osobowością

Aspiracje pojawiają się i kształtują pod wpływem wielu czynników. Czynniki te nie zawsze są znane lub uświadamiane przez ludzi. Różne też bywają powiązania rozmaitych uwarunkowań aspiracji. Uporządkowanie i syntetyczne ujęcie obrazu różnych uwarunkowań nie należy do zadań łatwych. Jednym ze sposobów systematyzowania wiedzy o uwarunkowaniach aspiracji jest wskazywanie na uwarunkowania natury środowiskowej i osobowościowej, a także pedagogicznej³⁰⁰.

Występowanie aspiracji, ich rozwój i kształtowanie nowych rodzajów jest cechą społeczeństw nowoczesnych, w których dominuje typ osobowości nowoczesnej charakteryzującej się: wysokim poziomem osiągnięcia, wysokim poziomem empatii, nonkonformizmem, przekonaniem o możliwości okiełznania świata fizycznego, rezygnacją z fatalizmu i wiary w przeznaczenie, a także orientacją na przyszłość³⁰¹.

Określony typ społeczeństwa determinuje rozwój społeczny i kształtuje określone aspiracje. Szeroko rozumiana kultura, a zwłaszcza wzorce kulturowe preferowane na określonym etapie rozwoju społeczeństwa, propagowane głównie przez media wpływają w istotny sposób na formowanie zalecanych idei i wartości, które są podstawą tworzenia się aspiracji w różnych sferach życia. Wzory takie propaguje głównie telewizja i radio, kreuje styl życia, ideały, wzory zachowań poprzez lansowanie określonych sylwetek ludzi. Przybiera to w skrajnych przypadkach postać bezkrytycznego naśladownictwa, co w efekcie prowadzi do zaburzeń osobowości³⁰².

Jednak podstawowe znaczenie dla kształtowania się aspiracji ma niewątpliwie rodzina. W niej dziecko zdobywa pierwsze doświadczenia społeczne, wzorce postępowania i poznaje obowiązujące normy. Rodzice poprzez swój przykład uczą dziecko oceniać innych, stosując własne kryteria oceny. Na podstawie obserwacji

³⁰⁰ Ibidem, s. 28-29.

³⁰¹ M.S. Szczepański, *Pokusy nowoczesności – polskie dylematy rozwojowe* [w:] *Pokusy nowoczesności. Elity polityczne. System wychowania. Szkice z socjologii polityki i socjologii wychowania* pod red. M.S. Szczepańskiego, A. Rosół, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Częstochowie, Częstochowa 1993, s. 26-28.

³⁰² A. Woźniak-Krakowian, *Aspiracje edukacyjne i zawodowe młodzieży województwa katowickiego* [w:] *Polska szkoła: system oświatowy w procesie przeobrażeń* pod red. R. Geisler, D. Marzec, A. Rosół, M.S. Szczepański, Częstochowa-Katowice 1999, s. 174.

zachowań rodziców, ich sądów, opinii dziecko postrzega inne osoby. Przyjmując kryteria rodziców za własne³⁰³.

Rodzina jest jedną z podstawowych grup formułujących pewne normy postępowania i tworzących jakieś hierarchie wartości. Obraz tych hierarchii i treść normy zależy m.in. od wykształcenia rodziców, statusu społecznego członków rodziny, pochodzenia i tradycji rodzinnych, klimatu wychowawczego czy warunków materialnych rodziny. Na przykład wiadomo, że im wyższe jest wykształcenie rodziców, tym częściej dzieci aspirują do kształcenia na poziomie wyższym i podejmują próby dostania się na studia³⁰⁴.

Oddziaływanie rodziny jest wieloczynnikowe. Z jednej strony przejawia się ono w sferze – jeśli tak można powiedzieć – materialnej, stwarzając poprzez osiągnięty poziom wykształcenia, dochodu, stylu życia pewien układ odniesienia do aspiracji młodego człowieka, z drugiej natomiast czynnikiem wpływającym na aspiracje są formułowane w obecności młodego człowieka i przyswajane przez niego wzorce postępowania, kryteria oceny innych ludzi. Wzorce kariery oraz związane z nimi poglądy i opinie zawarte *explicite* lub *implicite* w wyrażanych w kręgu rodzinnym sądach i wypowiedziach. Trzeci czynnik oddziaływań to już bezpośrednie intencjonalne oddziaływania rodziców pragnących wzbudzić w młodym człowieku pożądane aspiracje. Naciski mogą przybierać formę oddziaływania o charakterze perswazyjnym lub manipulowania środkami, które mogą być nie bez znaczenia dla praktycznej realizacji aspiracji. Czwarty wreszcie czynnik to własne aspiracje osób z otoczenia rodzinnego młodego człowieka, związane z tym poczucie osiągnięć lub niepowodzeń połączone z satysfakcją lub frustracją³⁰⁵.

Poza rodzicami na kształtowanie się aspiracji wpływają – intencjonalnie lub nieintencjonalnie – także inne osoby dorosłe. Są one dostarczycielami wzorów, ocen i sądów dotyczących prestiżu różnych zawodów, związanych z tym preferencji, akceptowanego stylu życia, możliwości realizacji różnych aspiracji³⁰⁶.

Na kształtowanie się aspiracji młodych ludzi wywierają wpływ standardy grupowe: rodziny, osób dorosłych z otoczenia, a także grup rówieśniczych oraz standardy grupowe wytwarzane przez szkołę. Normy grupowe wynikają z wartości cenionych przez określone zespoły i wpływają na tworzenie się wyobrażeń czy

³⁰³ Ibidem, s. 174.

³⁰⁴ T. Lewowicki, *Aspiracje dzieci...*, op.cit., s. 34.

³⁰⁵ Z. Skorny, *Aspiracje młodzieży...*, op.cit., s. 94.

³⁰⁶ Ibidem, s. 95.

sądów o tym, co i jak należy czynić w pewnych sytuacjach. Normy grupowe zazwyczaj prowadzą do „dopasowania” pragnień i dążeń indywidualnych do pragnień i dążeń przyjętych czy występujących w grupie³⁰⁷.

Szkoła realizując swe funkcje wychowawcze i socjalizacyjne wpływa na aspiracje przez treści programowe nauczania i interakcje wychowawcze ucznia i nauczyciela. Badania nad rolą szkoły w kształtowaniu aspiracji wykazały, że poziom osiągnięć szkolnych w znaczący sposób wpływa na ich kształtowanie, zwłaszcza aspiracji edukacyjnych, zawodowych i społeczno-kulturowych³⁰⁸.

Obecna szkoła ma umożliwić poznawanie i rozumienie świata oraz jego kultury, ujawnianie zainteresowań i uzdolnień, rozumienie siebie i innych, poszukiwanie duchowych wartości życia oraz kształtowanie postaw patriotycznych, zdobycie wykształcenia. Szkoła ma zapewnić opiekę, poszanowanie praw ucznia oraz warunki prawidłowego rozwoju psychofizycznego, w związku z czym ma wspierać rozwój osobowości, aktywność poznawczą i twórczą, rozwój wrażliwości, samowychowanie, samokształcenie oraz prospołeczne działania ucznia³⁰⁹.

W szkole uczniowie poddawani są ocenianiu, zdobywają spore doświadczenia w zakresie własnych możliwości intelektualnych i innych, przeżywają sukcesy i niepowodzenia. Jednocześnie poddawani są oddziaływaniom grupy rówieśniczej, a także celowym oddziaływaniom nauczycieli. Muszą modyfikować swoje dążenia, wybierać normy grupowe i dokonywać wyborów różnych wartości, przeżywać konflikty wyboru między własnymi pragnieniami i dążeniami wyrażanymi i akceptowanymi przez rówieśników oraz przez nauczycieli. Szkoła ma pomagać w dokonywaniu tychże wyborów, przedstawiać wizję wartościowego życia, prezentować godne upowszechniania hierarchie wartości, cele życiowe, a także zasady uczestnictwa w życiu społecznym³¹⁰.

Motywacja, postawy i aspiracje kształtują się również pod wpływem stylu pracy nauczycieli i wychowawców, poziomu wymagań stawianych uczniom, sposobu oceniania postępów w nauce i wielu innych czynników – np. osobowości nauczycieli³¹¹.

³⁰⁷ T. Lewowicki, *Aspiracje dzieci...*, op.cit., s. 35.

³⁰⁸ A. Woźniak-Krakowian, *Aspiracje edukacyjne...*, op.cit., s. 175.

³⁰⁹ K. Duraj-Nowakowska, *Integrowanie edukacji wczesnoszkolnej: modernizacja teorii i praktyki*, „Impuls”, Kraków 1998, s.116.

³¹⁰ T. Lewowicki, *Aspiracje dzieci...*, op.cit., s. 38.

³¹¹ Ibidem, s. 39.

W przypadku kształtowania się aspiracji dzieci i młodzieży znaczną rolę odgrywają grupy rówieśnicze i uznawane w nich standardy³¹². Grupy rówieśnicze regulują w pewien sposób układ wartości i aspiracji indywidualnych, także w sytuacji funkcjonowania poza nimi. Funkcję standardu pełnią również wyniki działania osiągnięte przez członków danej grupy. Jednostka ocenia wynik własnego postępowania w odniesieniu do wyników grupy³¹³.

Wytworzenie się określonych aspiracji oraz ich poziomu uzależnione jest od struktury osobowości. Jednym z jej składników są przejawiane przez człowieka postawy ryzykanckie i asekuranckie, role pełnione przez jednostkę, a także obraz własnej osoby, sukcesy i niepowodzenia doznane w działaniu (doświadczenia osobiste), poziom neurotyzmu, samoakceptacja, właściwości temperamentne³¹⁴.

Sukcesy i niepowodzenia oddziałują na poziom aspiracji za pośrednictwem samooceny. Sukcesy powodują podwyższanie się poziomu aspiracji, niepowodzenia – obniżanie. Sukcesowi towarzyszy stan emocjonalny przyjmujący formę zadowolenia, przyjemności, radości z uzyskanego wyniku. Niepowodzeniu towarzyszy poczucie niezadowolenia, rozczarowania, przykrości i zniechęcenia wywołanego niepomysłnymi skutkami własnego działania. Sukcesy i niepowodzenia są określane jako sytuacyjne determinanty poziomu aspiracji lub jako „aktualne czynniki sytuacyjne” wpływające na kształtowanie się poziomu aspiracji. Zależą one również od samooceny³¹⁵.

Wysoka samoocena jest czynnikiem sprzyjającym wysokiemu poziomowi aspiracji – i odwrotnie: niska samoocena prowadzi do kształtowania się niskiego poziomu aspiracji. Prawidłowość ta występuje przy różnych rodzajach samooceny i różnych rodzajach aspiracji.

W procesie kształtowania się samooceny i aspiracji ważną rolę odgrywa obraz własnej osoby. Obraz ten powstaje niejako w wyniku własnych doświadczeń oraz opinii, sądów (informacji) formułowanych o danej osobie przez innych ludzi.

Aspiracje – i w jakimś sensie samoocena – determinowane są przez wiele cech indywidualnych, np. warunki fizyczne (wygląd, sprawność fizyczna, stan zdrowia itp.) i psychiczne cechy osobowości (zdolności ogólne i kierunkowe, temperament, cechy wolicjonalne, emocje). Na przykład wysoki poziom inteligencji

³¹² Ibidem, s. 36.

³¹³ A. Woźniak-Krakowian, *Aspiracje edukacyjne...*, op.cit., s. 176.

³¹⁴ Ibidem, s. 176.

³¹⁵ Ibidem, s. 177.

sprzyja realistycznym nastawieniom na różne cele życiowe, samoocenie (a w konsekwencji często i aspiracjom) adekwatnej do możliwości intelektualnych. Z kolei wysoki poziom neurotyczności, silna lękliwość obniżają samoocenę i wpływają na aspiracje, powodujące – ogólnie mówiąc – niedocenywanie własnych możliwości³¹⁶.

Na kształtowanie się poziomu aspiracji zgodnie z założeniami teorii motywacji osiągnięć wpływa dominacja jednego z omówionych wcześniej procesów motywacyjnych – motywacji osiągnięć lub motywacji unikania. Motywacja osiągnięć sprzyja kształtowaniu się poziomu aspiracji. Osoby, u których ten typ motywacji dominuje reagują na sukces podwyższaniem się poziomu aspiracji, zaś na niepowodzenie – obniżeniem. Dążą do podjętego celu w konsekwentny sposób, przejawiają pewność siebie, znają swe możliwości, nie podejmują działań ryzykownych, wykazują niski poziom lęku przed niepowodzeniem. Osoby, u których w działaniu dominuje motywacja unikania mają zaniżony poziom aspiracji, lub zawyżony w stosunku do możliwości osiągnięcia wyznaczonego celu. Regulacyjna funkcja tego sposobu kształtowania się poziomu aspiracji polega na tym, że sprzyja on uniknięciu lęku oraz doznaniu upokorzenia wskutek niepowodzenia³¹⁷.

Według A. Sokołowskiej na formowanie się aspiracji mają wpływ uwarunkowania psychologiczne, społeczno-rodzinne, a także społeczno-ekonomiczne. Na uwarunkowania psychologiczne aspiracji jednostki wpływają niektóre procesy odgrywające szczególną rolę w procesie kształtowania aspiracji życiowych, takie jak: „stopniowe przejście od subiektywnej do obiektywnej interpretacji zjawisk, uwolnienie się od bezkrytycznego naśladownictwa rówieśników, emancypacja od dorosłych w kierunku samokontroli oraz bazowanie postępowania na świadomości i obowiązku”³¹⁸, które są podstawą podejmowania samodzielnych decyzji. Innym czynnikiem jest orientacja we własnych możliwościach, którą charakteryzuje coraz bardziej racjonalna ocena zdolności i selekcja zainteresowań. Kolejne czynniki wpływające na aspiracje to dojrzała psychika oraz potrzeby psychiczne, takie jak: potrzeba sukcesu, działania, uznania, zmian (nowych wrażeń), bezpieczeństwa, samo potwierdzania. Również postawy jednostki determinują aspiracje, gdyż są istotnym czynnikiem regulującym i ukierunkowującym jej

³¹⁶ T. Lewowicki, *Aspiracje dzieci...*, op.cit., s. 31-32.

³¹⁷ A. Woźniak-Krakowian, *Aspiracje edukacyjne...*, op.cit., s. 177.

³¹⁸ A. Sokołowska, *Stosunek młodzieży...*, op.cit., s.22-23; zob. K. Musialska, *Aspiracje życiowe młodzieży stojącej u progu dorosłości*, Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków 2008, s. 28-29.

działalność. Jednostka podejmuje odpowiednie role, wybierając je według różnych wzorów, zależnych od uznawanych przez siebie systemów norm i wartości. Autorka uważa, że aspiracje życiowe to właśnie wybór roli według określonego modelu. Ponadto wzory sukcesu – aprobowane lub odrzucane – są ważnymi wskaźnikami aspiracji i kierunku patrzenia na własną przyszłość³¹⁹. W uwarunkowaniach społeczno-rodzinnych aspiracji autorka wyróżnia takie czynniki, jak: rodzina i szkoła. Rodzina, zgodnie z uznawanymi w kręgu swojej klasy wartościami i normami postępowania, wpływa na treść i poziom aspiracji. Warunki wewnętrzne rodziny: wzory osobowościowe rodziców, ich osobiste postawy i aspiracje mają wpływ na doświadczenia życiowe dziecka. Z kolei dążenia rodziców, ich stosunek do dzieci, narzucane im modele życiowe, pragnienia rodziców zaspokojenia przez dzieci ich własnych ambicji i zainteresowań powodują nasiąknięcie jednostki atmosferą określonego modelu życiowego lub zawodu, które ukierunkowuje aspiracje i determinuje przyszłość dziecka – jego wybór zawodu, pozycję społeczną, stosunek do małżeństwa. Natomiast szkoła ma zasadniczy wpływ na kształtowanie człowieka, poprzez swe liczne funkcje jest ona bowiem w stanie zaspokoić oczekiwania, takie jak: pomoc w kształtowaniu aspiracji życiowych oraz w zarysowaniu perspektyw przyszłości i realizowaniu z nimi marzeń. Także niepowodzenia szkolne i opóźnienia szkolne mają wpływ na aspiracje, bowiem je zaniżają³²⁰. Natomiast na uwarunkowania społeczno-ekonomiczne aspiracji mają wpływ następujące czynniki związane z rodziną, szkołą, zakładem pracy jednostki: sposób wychowania, poziom standardu kulturalnego w rodzinie, wiedza i stopień świadomości społecznej, normy materialne i duchowe panujące w społeczeństwie, taktyka oświatowo-wychowawcza szkoły, kształtujące osobowość jednostki i wpływające na jej aspiracje. Jednostka dorasta i rozwija się w „zastanej” sytuacji ekonomiczno-społecznej i kulturalnej. Te zastane i gotowe warunki życia wyznaczają oczekiwania młodzieży, które wiążą się z ich aspiracjami³²¹.

J. Szefer-Timoszenko wyróżnia uwarunkowania psychologiczne i socjologiczne aspiracji. Wśród czynników psychologicznych warunkujących formułowanie się aspiracji wyróżnia sukcesy i niepowodzenia oraz potrzeby człowieka. Autorka uważa, że w zależności od wzajemnego stosunku poziomu wykonania i poprzedzającego go

³¹⁹ Ibidem, s. 23-29.

³²⁰ Ibidem, s. 30-40.

³²¹ Ibidem, s. 48.

poziomu aspiracji u danej osoby kształtuje się poczucie sukcesu lub niepowodzenia, które może mieć decydujący wpływ na określenie poziomu aspiracji w następnych próbach. Z kolei potrzeby wyznaczają kierunek aspiracji, a różnice w zakresie zaspokojenia potrzeby określają różnice poziomu aspiracji. Wynika z tego więc, że możliwości zaspokojenia potrzeb na różnym poziomie różnicują możliwości określenia poziomu aspiracji³²². Wśród czynników socjologicznych wpływających na kształtowanie aspiracji autorka wyróżnia: role społeczne, wzory i normy, rodzinę, szkołę oraz grupę społeczną. Role społeczne, które człowiek pełni w swoim życiu, związane są z pozycją, jaką w różnych grupach zajmuje. Pozycje te wymagają określonych, ustalonych przez grupę sposobów zachowania się. W definicję roli wpisany jest niejako wzór osobowy pełniący rolę, zawierający określone wymagania w zakresie poziomu aspiracji. Pełnienie roli kształtuje aspiracje jednostki zgodnie z wymaganiami roli społecznej, a wzory i normy najbliższego otoczenia, z wyjątkiem zjawisk z zakresu patologii społecznej, korespondują ze społecznie akceptowanym systemem wartości, który wyznacza aspiracje oraz cele działania społeczeństwa i jego członków. Rodzina i szkoła pełnią ważną funkcję w kształtowaniu się aspiracji dziecka. Zdaniem autorki od najwcześniejszych doświadczeń socjalizacyjnych w kręgu rodziny będzie zależeć późniejsza aktywność lub bierność człowieka dorosłego, realizowanie aspiracji bądź zaspokajanie potrzeb na poziomie elementarnym. Natomiast szkoła kształtuje kierunki aspiracji i poziom aspiracji młodego człowieka poprzez zaznajomienie z odpowiednimi pozycjami literatury, analizą postaw bohaterów książek czy filmów, przez rozszerzanie ogólnej wiedzy dziecka i zainteresowań otaczającym światem. Również stopień identyfikacji dziecka z klasą szkolną wpływa na poziom aspiracji³²³. Na aspiracje wpływa też grupa społeczna. Siła oddziaływania grupy na aspiracje wynika ze stopnia identyfikacji z daną grupą i z rolą pełnioną w danej grupie. Duże znaczenie odgrywa również pozycja społeczna i ekonomiczna jednostki w grupie oraz pozycja społeczna i ekonomiczna grupy, do której jednostka należy³²⁴.

Wiedza dotycząca aspiracji oraz kierujących nimi prawidłowościami jest pomocna psychologom, socjologom, pedagogom i nauczycielom. Znajomość

³²² J. Szefer-Timoszenko, *Aspiracje w życiu...*, op.cit., s. 15-20.

³²³ Ibidem, s. 49-51.

³²⁴ Ibidem, s. 102-103.

uwarunkowań i poziomu aspiracji życiowych ludzi pozwala na zrozumienie i analizę zachowań społecznych i indywidualnych w szerokim wielowymiarowym aspekcie³²⁵.

3.4. Struktura i dynamika aspiracji

Jak zauważa T. Lewowicki różne rodzaje aspiracji, rozmaite pragnienia i dążenia, pozostają w pewnych powiązaniach. Wyniki badań uwzględniających różne rodzaje aspiracji upoważniają do przypuszczeń, że np. aspiracje zawodowe są dość silnie skorelowane z aspiracjami edukacyjnymi. Jest to związek zrozumiały, ponieważ realizacja dążeń zawodowych w wielu przypadkach zależy właśnie od udanej realizacji dążeń edukacyjnych³²⁶.

Dostrzega się również związki między aspiracjami społecznymi i kulturalnymi, a także między zachowaniami służącymi zaspokajaniu czy realizacji tych aspiracji. W niektórych badaniach stwierdzano też zauważalne związki między innymi rodzajami aspiracji – np. między zawodowymi i materialnymi oraz między przywódczymi i społeczno-politycznymi. Takie „konfiguracje” czy powiązania rodzajów aspiracji próbuje się wyjaśniać odwołując się do wzorców zachowań społecznych funkcjonujących w grupach, hierarchii wartości uznawanych w różnych społeczeństwach czy warstwach społecznych³²⁷.

Odpowiednio do uznawanych hierarchii wartości kształtuje się struktura aspiracji, a w jej ramach zespoły aspiracji kierunkowych (rodzajów aspiracji) o wysokim poziomie pragnień czy dążeń. Obraz swoistej struktury aspiracji uwarunkowany jest modelem pracy dydaktyczno-wychowawczej, a także warunkami społeczno-ekonomicznymi i wzorami uznawanych społecznie wartości. Nie bez wpływu są również inne czynniki – np. osobowość i jej cechy³²⁸.

T. Lewowicki zauważa, iż aspiracje pod wpływem licznych uwarunkowań mogą ulegać i często ulegają zmianom. Przedmiotem dociekań autora jest tzw. ruchliwość pozioma i tzw. ruchliwość pionowa³²⁹. Zmianie ulegają dążenia do zamieszkania w miejscowości określonego typu. Ludzie pragną zmienić miejsce lub rodzaj wykonywanej pracy. Wszystkie te zmiany mogą nie być związane z awansami

³²⁵ A. Woźniak-Krakowian, *Aspiracje edukacyjne...*, op.cit., s. 177.

³²⁶ T. Lewowicki, *Aspiracje dzieci...*, op.cit., s. 40-45; zob. B. Galas, T. Lewowicki, *Osobowość...*, op.cit., s.38-42.

³²⁷ B. Galas, T. Lewowicki, *Osobowość...*, op.cit., s. 38.

³²⁸ Ibidem, s. 39.

³²⁹ Zob. podrozdz. 3.2. Poziomy i rodzaje aspiracji.

czy korzyściami materialnymi – ich motywem stać się może np. chęć do wykonywania innych czynności, chęć poznania nowego środowiska itp. Tego typu zmienność pragnień i dążeń określa się ruchliwością poziomą³³⁰.

Zmiany pragnień i dążeń bywają jednak także powiązane z wizją awansu w hierarchii określonych grup społecznych lub osiągnięć materialnych, zdobywania bogactw. Przesunięcia w hierarchii wartości i aspirowania do awansu „pionowego” rozpatruje się w obszarze zjawisk określanych ruchliwością pionową³³¹.

Zmiany aspiracji – nazywane również dynamiką aspiracji – następują pod wpływem wielu czynników osobowościowych, środowiskowych i kulturowych. Niekiedy występują pod wpływem wychowania, niekiedy zaś pod wpływem przemian warunków życia społeczno-gospodarczego i politycznego. Zmiany te dokonują się w różnym czasie i w różnych grupach społecznych³³².

Dynamikę aspiracji bada się określając aspiracje różnych grup ludzi w różnym czasie lub tej samej grupy osób w różnym czasie. Obydwa podejścia dostarczają informacji o aspiracjach – różne są jednak cele i możliwości orzekania o dynamice aspiracji. Raz poznaje się zmiany aspiracji u kolejnych pokoleń (roczników, grup itp.) ludzi, innym razem docieka się tych zmian u tego samego pokolenia (rocznika, grupy). Zarówno dane gromadzone w wyniku badań pierwszego, jak i drugiego typu, mają istotne znaczenie dla zrozumienia zjawisk i procesów społecznych³³³.

Podsumowując dotychczasowe rozważania na temat aspiracji, należy stwierdzić, iż w literaturze przedmiotu pojęcie to jest różnie interpretowane i różnie definiowane. Niektórzy autorzy dążą do ujęcia tego terminu z punktu widzenia nauki, której są przedstawicielami. Inni określają aspiracje w sposób wielostronny, uwzględniając ich naturę, obiekty i uwarunkowania. W niniejszej pracy pojęciem „aspiracje” określone będą dążenia, pragnienia, oczekiwania, zamierzenia i potrzeby jednostki wyznaczone przez hierarchię celów, które jednostka akceptuje i definiuje jako ważne, a które wpływają na jej plany życiowe i działania i są uwarunkowane czynnikami natury psychologicznej, socjologicznej i pedagogicznej. Wśród wymienionych uwarunkowań wydaje się, że najistotniejszy wpływ na pojawienie się i kształtowanie dążeń życiowych jednostki ma środowisko rodzinne.

³³⁰ B. Galas, T. Lewowicki, *Osobowość...*, op.cit., s. 40.

³³¹ *Ibidem*, s.40.

³³² T. Lewowicki, *Aspiracje dzieci...*, op.cit., s. 44.

³³³ *Ibidem*, s. 44.

ROZDZIAŁ IV

***Homo hubris* – aspiracje życiowe młodych częstochowianek. Metodologia autorskich badań empirycznych**

4.1. Przedmiot i cel badań

Badania naukowe są rodzajem twórczości, jakby sztuki. Są w istocie niepowtarzalne, każdy przypadek badań nosi indywidualne piętno. Zależy ono od badającego, od przedmiotu, od organizacji i wielu jeszcze okoliczności³³⁴.

Każde badanie społeczne, w pierwszej kolejności wymaga od badacza precyzyjnego określenia przedmiotu oraz celu bądź celów jakim ma ono służyć. Dzięki temu wiadomo po co dane badania są podejmowane i do czego mogą być przydatne uzyskane z nich wyniki.

Przedmiot badań, według Janusza Sztumskiego, obejmuje wszystko, co składa się na rzeczywistość społeczną, czyli przede wszystkim: zbiorowości i zbiory społeczne, instytucje społeczne oraz procesy i zjawiska społeczne³³⁵.

Zdaniem Jana Lutyńskiego przedmiot badań stanowi ogół konkretnych zjawisk, oznaczonych przez terminy, które występują w pytaniach problemowych i których ostatecznie dotyczą wnioski badacza³³⁶.

Przedmiotem badań przedstawionych w niniejszej rozprawie są potrzeby, zwłaszcza potrzeba osiągnięć, działania transgresyjne i aspiracje życiowe częstochowianek w przedziale wiekowym 24–29 lat. Przedmiotem badań są również biografie „kobiet sukcesu”, mieszkających bądź realizujących się zawodowo w Częstochowie.

Celem badań natomiast jest naukowe poznanie badanej rzeczywistości, a także jej kształtowanie, czyli prognozowanie i planowanie przeobrażeń, co umożliwia stymulowanie procesów społecznych³³⁷.

Według Franciszka Krzykały celem postępowania badawczego jest dążenie do opisanego, wyjaśniania, czyli ogólniej mówiąc, dążenie do poznawczego uchwycenia badanej klasy zjawisk czy poszczególnych dziedzin rzeczywistości

³³⁴ T. Pilch, *Zasady badań pedagogicznych*, Wydawnictwo Akademickie „Żak”, Warszawa 1998, s. 19.

³³⁵ J. Sztumski, *Wstęp do metod i technik badań społecznych*, Wydawnictwo Śląsk, Katowice 1995, s. 21.

³³⁶ J. Lutyński, *Metody badań społecznych. Wybrane zagadnienia*, Łódzkie Towarzystwo Naukowe, Łódź 1994, s. 100.

³³⁷ J. Sztumski, *Wstęp do metod...*, op.cit., s. 21.

społeczno-kulturowej bądź też dążenie do praktycznego wykorzystania rezultatów badawczych³³⁸.

Celem podjętej pracy badawczej jest przedstawienie i opisanie aspiracji i potrzeb życiowych badanych kobiet oraz podejmowanych przez nie działań typu „poza”. Celem badań jest również zbadanie i opisanie w jakim stopniu potrzeba osiągnięcia i transgresja wpływają na aspiracje młodych częstochowianek.

4.2. Teoretyczne źródła badań empirycznych

We współczesnym świecie kobiety w coraz większym stopniu uczestniczą równocześnie w dwóch dziedzinach życia: prywatnej, obudowanej wokół rodziny oraz publicznej, związanej z wykonywaną poza domem pracą zawodową i udziałem w różnorodnych formach życia polityczno-społecznego. Intensywność, sposób i warunki, na jakich kobiety uczestniczą w tych dwu sferach, społeczna ocena, możliwości i przyzwolenie dla tego uczestnictwa są kształtowane przez historię, kulturę, religię, rozwój ekonomiczny, ustrój polityczny państwa, system legislacyjny, a także przez działalność ruchów i organizacji kobiecych³³⁹.

Ruchy kobiet w ostatnich czterech dekadach XX wieku były w zasadzie „powstaniem” przeciw ich opresji na całym świecie, wyrażały ich pragnienia i oczekiwania dotyczące różnych sfer codziennego życia. Feminizm zaowocował narodzeniem się nowej świadomości i podmiotowości kobiet, której nie zmieniały nawet najbardziej konserwatywne programy i ideologie. Jego siła przenika nawet te grupy, które uważają, iż z feminizmem nic je nie wiąże. Zdecydowana większość kobiet na świecie uważa bowiem, że są równe mężczyznom, mają takie same prawa jak oni, mogą swobodnie decydować o swym życiu. Castells jest zdania, że ruchy feministyczne zaliczyć można do najważniejszych rewolucji, jakie miały miejsce na naszej planecie. Zmiany docierają wszędzie, jednak ich tempo zależy od kultury i typu społeczeństwa. Docierają do samych podstaw społeczeństwa, przekształcając stopniowo sposoby myślenia i określając nową tożsamość płci³⁴⁰.

³³⁸ F. Krzykała, *Metodologia badań i technik badawczych w socjologii*, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej w Poznaniu, Koszalin – Poznań 1986, s. 30.

³³⁹ A. Titkow, D. Duch-Krzystoszek, B. Budrowska, *Nieodpłatna praca kobiet. Mity, realia, perspektywy*, Wydawnictwo IFiS PAN, Warszawa 2004, s. 20.

³⁴⁰ K. Slany, *Alternatywne formy życia małżeńsko-rodzinnego w ponowoczesnym świecie*, Zakład Wydawniczy NOMOS, Kraków 2002, s. 88.

Wyróżnia się kilka fal ruchu feministycznego. Pierwsza obejmowała walkę o formalne równouprawnienie kobiet (prawa wyborcze, dostęp do edukacji, prawa pracownicze). Druga fala, określana też jako nowe ruchy kobiece, pojawiła się w latach sześćdziesiątych XX w. i wiązała z poszukiwaniem głębszych korzeni upośledzenia kobiet, tkwiących w kulturowym utrwalaniu różnicowania ról kobiet i mężczyzn oraz męskiej dominacji. Trzecia fala rozpoczyna się zdaniem niektórych autorów (Drake 1997; Renzetti, Curran 2005; Ritzer 2000) na przełomie XX i XXI w., przybierając międzynarodowy, globalny zasięg i splatając się z ruchami emancypacyjnymi przeciw opresji i dyskryminacji z powodu różnic rasowych, etnicznych i narodowych, orientacji seksualnej, niepełnosprawności itp. Wynika ona m.in. z włączania się do ruchu młodszego pokolenia, dorastającego po zmianie sytuacji kobiet pod wpływem oddziaływań pierwszej i drugiej fali³⁴¹.

Wielkie zróżnicowanie ideologii feministycznych powodowało liczne próby ich typologizacji. Do najprostszych należy wyodrębnienie trzech podstawowych typów feminizmu – liberalnego, socjalistycznego i radykalnego – różniących się „diagnozą przyczyn upośledzenia kobiet w społeczeństwie oraz wyborem dróg prowadzących do jego likwidacji”³⁴².

Feminizm liberalny domaga się – z uniwersalistycznej perspektywy – równych możliwości uczestnictwa kobiet i mężczyzn we wszystkich obszarach życia. Nierówność możliwości wyjaśniana jest jako wynik barier instytucjonalnych i prawnych, ale nade wszystko procesów socjalizacji wytwarzających sztywny podział ról na kobiece i męskie oraz związane z tym odmienne predyspozycje i wzory zachowań, określane jako „płeć kulturowa”. Feminizm socjalistyczny (nazywany także marksistowskim, a później postsocjalistycznym) poszukuje przyczyn dyskryminacji kobiet w nierównym podziale władzy oraz w wyzysku siły roboczej kobiet zarówno na rynku pracy, jak i w gospodarstwie domowym. Warunkiem wyzwolenia kobiet ma być obalenie kapitalistycznego systemu wyzysku i dominacji; w tym zakresie możliwa jest zbieżność interesów kobiet i mężczyzn w ramach wspólnoty interesów klasowych. Feminizm radykalny rozwija teorie różnicy, upatrując źródła ucisku kobiet w patriarchalnej strukturze społecznej, oznaczającej męską dominację. Przyjmuje się, że struktura ta wytwarza segregację i odmiennosc

³⁴¹ A. Jasińska-Kania, L.M. Nijakowski, J. Szacki, M. Ziółkowski, *Współczesne teorie socjologiczne*, Wydawnictwo Naukowe SCHOLAR, Warszawa 2006, s. 1179.

³⁴² *Ibidem*, s. 1179.

doświadczeń oraz predyspozycji kobiet (np. emocjonalność i opiekuńczość) i mężczyzn (np. agresywność, dążenie do władzy), a nade wszystko – przeciwieństwo ich interesów. Demaskowanie interesu panowania mężczyzn stanowi wstępny warunek radykalnej transformacji patriarchalnych struktur instytucjonalnych i kulturowych³⁴³.

Nowa problematyka wniosła nowy termin: *gender*³⁴⁴. Po raz pierwszy pojęcie to pojawiło się w pracy Roberta Stollera przy okazji jego badania nad kształtowaniem się tożsamości płciowej – kobiecości i męskości – w okresie postnatalnym. Do psychologii wprowadziła go natomiast Rhoda Unger zniechęcona biologicznymi implikacjami i brakiem precyzji sformułowania *sex-difference* (różnica płci). Interpretowała kategorię *gender* jako: ścieżki, wzory, zachowania, które są traktowane przez kulturę jako odpowiednie dla kobiet i mężczyzn³⁴⁵.

Przyjmuje się, że do socjologii koncepcję *gender* wprowadziła Ann Oakley. Jej zdaniem 'płeć' określa biologiczny podział na mężczyznę (samca) i kobietę (samice); 'płeć kulturowa' zaś równoległy, lecz społecznie odmienny podział na kobiecość i męskość". Płeć kulturowa zwraca więc uwagę na społecznie konstruowane różnice między kobietami a mężczyznami. Od tego czasu jednak termin „płeć kulturowa” poszerzył swój zakres i dotyczy nie tylko tożsamości jednostki lub jej osobowości, lecz także, na poziomie symbolicznym, ideałów kulturowych oraz stereotypów męskości i kobiecości, a na poziomie strukturalnym podziału pracy w ramach instytucji i organizacji, powstającego na podłożu płci³⁴⁶.

Termin płeć kulturowa (*gender*) często jest stosowany jako opozycja wobec płci biologicznej (*sex*). Społeczna konstrukcja przeciwstawiana jest cesze biologicznej; osobowość i zachowania przeciwstawia się ciału. Ale jego podstawową funkcją jest artikulacja społecznej organizacji różnic płci. Organizacji rozumianej jako zasady ustalające znaczenie i zakres tych różnic, a w konsekwencji stanowiącej reguły, które określają relacje kobiet i mężczyzn w danej kulturze i społeczeństwie³⁴⁷.

Odłamem feminizmu radykalnego jest feminizm różnicy. Istotą tego nurtu jest esencjalizm czy wręcz naturalizm, zasadzający się na typowo kobiecych

³⁴³ Ibidem, s. 1179.

³⁴⁴ W literaturze polskiej często występuje w brzmieniu oryginalnym lub jest tłumaczony jako „płeć kulturowa”, „płeć społeczna”, „płeć społeczno-kulturowa” lub „płeć społecznie ukształtowana”.

³⁴⁵ A. Titkow, D. Duch-Krzystoszek, B. Budrowska, Nieodpłatna praca kobiet..., op.cit., s. 47.

³⁴⁶ G. Marshall (red.), Słownik socjologii..., op.cit., s. 234.

³⁴⁷ A. Titkow, D. Duch-Krzystoszek, B. Budrowska, Nieodpłatna praca kobiet..., op.cit., s. 46.

doświadczeniach o podłożu biologicznym³⁴⁸. W podejściu esencjalistycznym płeć i płeć społeczno-kulturowa pojmowane są synonimicznie. Podstawowym założeniem esencjonalizmu jest bowiem pogląd, że różnice między kobietami i mężczyznami są w znacznym stopniu uwarunkowane biologicznie a nie kulturowo. Zakłada on istnienie stałej „kobiecej natury” i traktuje ją jako trwałą, uniwersalny element, który stanowi podstawę ról społecznych. W tym rozumieniu kobiecość, czyli „esencja” kobiet, utożsamiana bywa zarówno z kobiecą biologią, jak i psychologicznymi cechami takimi jak opiekuńczość, empatia, niechęć do rywalizacji, czy też ze swoistymi formami działania takimi jak intuicja, otwartość emocjonalna, zaangażowanie w pomoc innym³⁴⁹. W ujęciu tego nurtu jako kluczowe kobiece doświadczenie oraz najistotniejszą wartość wskazuje się macierzyństwo. Z jednej strony mamy więc do czynienia z symbolicznym dowartościowaniem kobiecości definiowanej poprzez macierzyństwo, z drugiej natomiast strony – z dystynkcją kobiet doświadczających „esencji kobiecości” oraz ekskluzją kobiet pozbawionych tego doświadczenia. Esencjalistki i esencjaliści posługują się przy tym selektywną argumentacją i pomijają doświadczenia przynajmniej kilku grup: kobiet doświadczających macierzyństwa wbrew swojej woli oraz kobiet nie doświadczających macierzyństwa z różnych przyczyn. Feminizm różnicowy zasadza się na idei dualizmu płci. Rehabilitacja różnic biologicznych i wynikających z nich zróżnicowanych doświadczeń ma jednak różnorakie konsekwencje, spośród których symboliczne dowartościowanie odrębności kobiet i mężczyzn jest tylko jedną z możliwości. Inną, równie prawdopodobną, implikacją powrotu do idei dualizmu płci jest ponowne „odesłanie kobiet do domów i dzieci”. W tym przypadku specjalizacja ról płciowych znajduje odmienne uzasadnienie niż w konserwatywnych ideologiach, prowadzi jednak do podobnych skutków, czyli do zawężenia zakresu możliwości samorealizacji kobiet w sferze zawodowej i publicznej. Jak pisze Elisabeth Badinter, pod pozorem walki z krzywdzącą jednorodnością wskrzesza się kobiece i męskie stereotypy i hołduje się przekonaniu, że najważniejszą przestrzenią aktywności każdej kobiety jest dom oraz wychowanie dzieci³⁵⁰.

³⁴⁸ M. Frąckowiak-Sochańska, *Preferencje łańców normatywnych w postawach kobiet wobec wartości w Polsce na przełomie XX i XXI wieku*, Wydawnictwo Poznańskie, Poznań 2009, s. 105.

³⁴⁹ E. Paprzycka, *Kobiety żyjące w pojedynkę. Między wyborem a przymusem*, Wydawnictwo Akademickie ŻAK, Warszawa 2008, s. 75.

³⁵⁰ M. Frąckowiak-Sochańska, *Preferencje łańców normatywnych...*, op.cit., s. 106.

Drugą perspektywę stanowi konstruktywizm społeczny, który wywodzi się głównie z krytyki redukcjonistycznego i deterministycznego (jak się określa w tym nurcie) wyprowadzania kobiecości i męskości z przesłanek biologicznych i odrzuca istnienie uniwersalnych cech rozstrzygających o rodzajowej przynależności. To kulturowe, alternatywne do esencjonalizmu podejście odwołuje się do przekonania, że nie istnieje „esencja kobiecości”, a kobiecość jest zestawem historycznie ukształtowanych, powtarzalnych praktyk społecznych. Kulturowa koncepcja konstruktywizmu społecznego określa płeć społeczno-kulturową (*gender*) jako funkcjonujący w kulturze konstrukt, który definiowany jest jako społeczne, kulturowe i psychologiczne znaczenie narzucane płci biologicznej i obejmuje wszystko to, co poza cechami biologicznymi wiąże się z przynależnością do określonej płci. W myśl tego rozróżnienia, męskość i kobiecość to kulturowe kompleksy cech charakteryzujące zachowanie i cechy osobowości, wyznaczone na podstawie biologicznej płci i uwzględniające wartości uznawane w danym społeczeństwie, a zatem zmieniające się wraz z kontekstem społecznym, kulturowym i historycznym. Koncepcja płci społeczno-kulturowej zakładając, że płeć biologiczna nabiera znaczenia dopiero przez interpretacje społeczno-kulturowe, abstrahuje od traktowania kobiecości jako części „naturalnego porządku”. Zgodnie z tą koncepcją, kulturowo zdefiniowana kobiecość kreuje oczekiwania co do zachowań oraz atrybutów i wartości przedstawicielek tej płci, które stanowią wzór reprodukowany w procesie socjalizacji. W wymiarze indywidualnym kobiecość jest więc rezultatem wpływu kultury i socjalizacji, następstwem uprzednich warunków i sytuacji, swoistym odbiciem zmieniających się okoliczności i doświadczeń. Ujęcie to, mimo że odrzuca uniwersalność pojęcia kobiecość i istnienie jakichkolwiek wspólnych, esencjalnych czy naturalnych cech kobiet poprzedzających procesy socjalizacji nie jest jednak całkowicie antyesencjalistyczne, ponieważ przyjmuje w określaniu kobiecości istnienie wspólnego mianownika – kategorii kobieta³⁵¹.

Zarysowane powyżej koncepcje zawierają dwie zróżnicowane hierarchie wartości. Pierwsza opiera się na uznaniu za stan pożądany polaryzacji ról kobiet i mężczyzn. W tym kontekście stanem właściwym jest podział na sferę prywatną, stanowiącą domenę kobiet, oraz publiczną, będącą zasadniczą przestrzenią aktywności mężczyzn. Kobiety rezygnujące z pracy zawodowej i poświęcające się

³⁵¹ E. Paprzycka, *Kobiety żyjące w pojedynkę...*, op.cit., s. 76-80.

pracy na rzecz domu i rodziny zasługują na szacunek, nie zaś deprecjację. Analizując ten problem z odmiennej perspektywy, można przyjąć założenie, iż stanem pożądanym jest zmniejszanie dystansu pomiędzy światem kobiet a światem mężczyzn, a w konsekwencji pełne równouprawnienie i uelastycznienie ról przedstawicieli obu płci. Osiągnięcie tego stanu jest możliwe przede wszystkim dzięki poszerzeniu dostępu kobiet do pracy zawodowej oraz uzyskaniu przez nie dostępu do społecznie cenionych dóbr³⁵².

Wyniki badań odpowiadają na pytanie czy mamy do czynienia z lokalną rewolucją feministyczną, czy też raczej z ewolucją. Czy postawy młodych częstochowianek mają jedynie pozornie emancypacyjną wymowę wzoru współczesnej *superwoman*, który w rzeczywistości stanowi rodzaj fasady tradycyjnej, zakorzenionej kulturowo roli Matki-Polki. Czy za deklaracjami bycia kobietą niezależną, odnoszącą sukcesy zawodowe, nie ukrywa się dążenie do realizowania się przede wszystkim w roli żony i mamy. Czy częstochowiankom bliżej do tradycyjnego modelu kobiety – żony, matki i gospodyni domowej. Czy raczej do nowoczesnego modelu kobiety – żony i matki aktywnej zawodowo i odnoszącej na tym polu sukcesy.

Według tradycyjnego modelu kobieta to przede wszystkim opiekunka domowego ogniska. To żona i matka dbająca o wychowanie dzieci, troszcząca się o dobro domu. Całkowicie poświęca się dla rodziny, często rezygnując z własnej samorealizacji. Rola zawodowa kobiety realizowana jest z konieczności ekonomicznej i podporządkowana fazom życia rodziny oraz związanym z tym obowiązkom. Oznacza to, że za dostarczanie środków utrzymania odpowiada w głównej mierze mężczyzna. Kobieta natomiast odpowiedzialna jest przede wszystkim za prowadzenie domu i wychowywanie dzieci. Tradycyjny model kobiety propaguje wzór Matki-Polki, która, jak pisze Bogusława Budrowska, wyrzeka się własnych potrzeb, projektując je w sferę emocjonalną. Jej zachowania dyktowane są bezgranicznym poświęceniem się dzieciom i rodzinie. Dzieci i dom stanowią dla niej pełną gratyfikację za ponoszone trudy, zgodnie z sentencją „moje dzieci to moje szczęście”³⁵³. Małżeństwo i macierzyństwo to najistotniejsze wartości w świecie kobiet realizujących model tradycyjny. Szczęśliwa rodzina, dobry i kochający mąż,

³⁵² M. Frąckowiak-Sochańska, *Preferencje łańców normatywnych...*, op.cit., s. 104.

³⁵³ B. Budrowska, *Macierzyństwo jako punkt zwrotny w życiu kobiety*, Wydawnictwo Funna, Wrocław 2000, s. 195.

udane dzieci, szczere i głębokie uczucie ze strony partnera są zdecydowanie ważniejsze niż aktywność zawodowa i robienie kariery.

W modelu nowoczesnym, będącym wynikiem przemian polityczno-ekonomicznych w kraju, Polka to nie tylko idealna żona i matka, ale również realizująca się zawodowo, przebojowa i pewna siebie kobieta. Jak zauważa Beata Łaciak współczesna Polka przedstawiana jest w periodykach jako kobieta aktywna, kierująca swoim życiem i swoją karierą, uparcie dążąca do celu. To kobieta, dla której bardzo ważna jest rodzina, ale na równi z pracą. Tylko połączenie tych dwóch sfer życia daje jej pełnię samorealizacji. Nowoczesna Polka powinna również poszerzać swoje horyzonty, rozwijać zainteresowania i doskonalić się. Mimo licznych ról i obowiązków, nie może zapomnieć, że jest kobietą. W związku z tym powinna dbać o siebie, o swój wygląd, strój, fryzurę i sylwetkę³⁵⁴. Marjorie Hansen-Shaevitz pisząc o „syndromie superkobiety” stwierdza, że *superwoman* będąc doskonałą żoną, doskonałą matką i doskonałą gospodynią domową, dodatkowo musi jeszcze stać się doskonałą pracownicą. Używając języka reklamy, można by powiedzieć, że *superwoman* to rewelacyjny „produkt” 3 w 1: świetna pracownica, cudowna żona i wspaniała matka³⁵⁵. Należy zaznaczyć, że wzory realizowania tych ról uległy pewnym przemianom. Nastąpiło odejście od tradycyjnego modelu rodziny, w którym mąż jest pierwszym i jedynym partnerem, a małżeństwo związkiem świętym i nierozzerwalnym. Zmieniło się także wartościowanie pracy zawodowej, która powinna, nie jak wcześniej, mieć charakter zarobkowy, ale przynosić spełnienie, sukces i być realizacją własnych pasji. Współczesna kobieta przedstawiana jest jako niezależna, wyzwolona, umiejąca ujawniać swoje upodobania erotyczne, mająca wielu partnerów seksualnych, wchodzącą w formalne i nieformalne związki krócej lub dłużej trwające³⁵⁶. Ten współczesny wzór Polki, jak zauważa B. Łaciak, jest zdecydowanie antyfeministyczny, ponieważ obok przekonywania kobiet do niezależności i osiągania sukcesów zawodowych, oczekuje się od nich, że pogodzą to z obowiązkami domowymi. Kobieta winna godzić rolę żony i matki z wysoką pozycją zawodową, a także, niezależnie od natłoku domowych i zawodowych

³⁵⁴ Zob. B. Łaciak, Wzór osobowy współczesnej Polki, [w:] Co to znaczy być kobietą w Polsce pod red. A. Titkow, H. Domańskiego, PAN IFiS, Warszawa 1995, s. 234-239.

³⁵⁵ M. Hansen-Shaevitz, The Superwoman Syndrome, Warner Books, New York 1984 cyt. za: B. Budrowska, Macierzyństwo jako punkt..., op.cit., s. 156.

³⁵⁶ E. Paprzycka, Kobiety żyjące w pojedynkę..., op.cit., s. 51.

obowiązków, być zawsze piękną, młodą, szczupłą, zadbaną i modną³⁵⁷. Preferowane jest dążenie do doskonałości we wszystkich możliwych sferach życia.

Wyniki badań odpowiadzą na pytanie, który wzorzec kobiety – tradycyjny czy nowoczesny – jest bliższy młodym częstochowiankom. A nawiązując do koncepcji amerykańskiego profesora nauk politycznych Ronalda Ingleharta, ukażą również czy potrzeby, aspiracje i działania transgresyjne respondentek nawiązują do wartości przedmaterialistycznych, materialistycznych czy postmaterialistycznych.

Wspomniana koncepcja R. Ingleharta odnosi się do przemian cenionych społecznie wartości związanych z procesami przemian makrostrukturalnych. Koncepcja ta dotyczy społecznego przejścia, po wstępnym okresie dominacji wartości prematerialistycznych (mających tradycyjne odniesienia wspólnotowe oraz skoncentrowanych wokół przetrwania jednostek w rzeczywistości, która postrzegana jest jako zagrażająca) oraz następującej po nim dominacji wartości materialistycznych (znamiennych dla społeczeństw wczesnej nowoczesności, w których kluczową rolę odgrywa ekonomiczna logika działania nakierowana na obronę bądź pomnażanie zasobów materialnych) do wartości postmaterialistycznych, skoncentrowanych wokół szeroko rozumianej pozamaterialnej jakości życia, wolności i samorealizacji³⁵⁸.

Koncepcja Ingleharta bazuje na analizie danych ze Światowego Badania Systemu Wartości (WVS) i Europejskiego Badania Systemu Wartości (EVS). Dane pochodzą z ponad siedemdziesięciu państw, w których w sumie żyje ponad 80% ludności świata, i obejmują całą gamę różnorodności: od społeczeństw biednych, z przychodem 300 dolarów na osobę rocznie, do bogatych, z przychodem dziesięciokrotnie większym, od starszych demokracji z gospodarką rynkową do państw autorytarnych i postsocjalistycznych³⁵⁹.

W ujęciu Ingleharta wartości przedmaterialistyczne służą utrzymaniu tradycyjnego porządku społecznego, przejawiającego się w konformizmie pionowym (wobec władzy) oraz poziomym (wobec opinii większości). Wartości te mają zatem wyraźne odniesienie wspólnotowe. Istotne znaczenie mają tu m.in. przywiązanie do tradycyjnych autorytetów, a także rodzina i religia rozumiane jako instytucje kontroli i regulacji zachowań.

³⁵⁷ B. Łaciak, *Wzór osobowy...*, op.cit., s. 242.

³⁵⁸ M. Frąckowiak-Sochańska, *Preferencje ładów normatywnych...*, op.cit., s. 13.

³⁵⁹ R. Inglehart, P. Norris, *Wzbierająca fala. Równouprawnienie płci a zmiana kulturowa na świecie*, PIW, Warszawa 2009, s. 6.

Materialistyczne wartości wczesnej nowoczesności są związane z zaspokajaniem podstawowych potrzeb materialnych. Należą do nich różnorodne środki służące zabezpieczeniu podstaw materialnej egzystencji, takie jak np.: praca stanowiąca źródło utrzymania, bezpieczeństwo socjalne, kapitał materialny, społeczny oraz kulturowy (zgodnie z założeniem o konwersji zasobów). Wartości te często są również kojarzone z etosem pracy i odroczonej gratyfikacji.

Wartości postmaterialistyczne są natomiast związane z szeroko pojętą sferą wolności, samorealizacji oraz indywidualnej ekspresji. Jednym z aspektów procesu przejścia od wartości materialistycznych do postmaterialistycznych jest, według Ingleharta, społeczne poparcie dla równouprawnienia oraz podmiotowego traktowania wszystkich obywateli (bez względu na ich płeć, rasę, orientację seksualną itd.) oraz elastyczność wskazań normatywnych dotyczących sposobu pełnienia ról społecznych przez kobiety i mężczyzn. Poglądy dotyczące wspomnianych kwestii współwystępują z definiowaniem postmaterialistycznych priorytetów politycznych oraz poparciem udzielanym współczesnym ruchom społeczno-kulturowym, skoncentrowanym wokół idei wykraczających poza cele wzrostu gospodarczego m.in.: ochrony środowiska, równouprawnienia mniejszości itd. Orientacje postmaterialistyczne przejawiają się najczęściej w dwóch postaciach. Pierwsza z nich związana jest z pozamaterialnymi funkcjami konsumpcji, sprowadzającymi się do zaspokajania potrzeb prestiżu oraz określania tożsamości poprzez nabywanie określonych dóbr pełniących rolę funkcjoznaków. Druga dotyczy sytuacji, w której jednostki, mając zaspokojone potrzeby materialne, kierują swą aktywność w stronę tzw. „wyższych wartości” i przejawiają zainteresowanie pozamaterialnymi dziedzinami życia oraz manifestują postawy prospołeczne³⁶⁰.

Jak twierdzi Inglehart, przejście od wartości tradycyjnych oraz materialistycznych wartości niedoboru do wartości postmaterialistycznych następuje wraz ze wzrostem dobrobytu i zmniejszaniem roli czynników bezpośrednio zagrażających fizycznej bądź ekonomicznej egzystencji. Inglehart wskazuje także na powiązania między takimi cechami demograficznymi społeczeństw, jak: wskaźnik urodzeń, średnia długość życia i śmiertelność noworodków a uznawanymi w danym społeczeństwie wzorami pełnienia ról kobiet i mężczyzn. Ponadto tezy Ingleharta dotyczą powiązań pomiędzy obecnością instytucji demokratycznych

³⁶⁰ R. Inglehart, Globalization and Postmodern Values, „The Washington Quarterly” 23/1, 2000 za: M. Frąckowiak-Sochańską, Preferencje łańców normatywnych..., op.cit., s. 15-16.

w społeczeństwie a typem kultury politycznej (wzorami zaangażowania politycznego obywateli)³⁶¹.

Przejście społeczeństwa od dominacji wartości przedmaterialistycznych do materialistycznych i postmaterialistycznych, podobnie jak przejście od społeczeństwa tradycyjnego do nowoczesnego i ponowoczesnego, nie ma charakteru zmiany liniowej ani klasycznej zmiany stadialnej. Efekty zmiany społecznej nie są utrwalone raz na zawsze, a nabywaniu nowych cech społeczno-kulturowych nie towarzyszy całkowite zanikanie form poprzedzających ich pojawianie się. Współczesne społeczeństwa stanowią wobec tego swoistą konfigurację wzajemnie przenikających się cech charakterystycznych dla wszystkich trzech porządków³⁶². Wewnątrz społeczeństw występują istotne różnice w zakresie: doświadczeń socjalizacyjnych przedstawicieli kolejnych pokoleń oraz szans życiowych jednostek należących do poszczególnych kategorii społeczno-ekonomicznych. W związku z tym jednostki różnią się między sobą pod względem systemów wartości oraz preferencji łaďów normatywnych. Elementy tradycyjnego łaďu przedmaterialistycznego, materialistycznej wczesnej nowoczesności i postmaterialistyczne ponowoczesności współwystępują we współczesnych społeczeństwach tworząc społeczno-kulturową mozaikę określaną mianem „różnorodności teraźniejszości”³⁶³.

Inglehart odwołując się do kwestii równości płci, zauważa, że w społeczeństwach postindustrialnych role te stopniowo się zbiegają. W większości państw zamożnych ludzie później niż ich rodzice czy dziadkowie zawierają małżeństwa i mają mniej dzieci. Gwałtowny wzrost liczby osób mieszkających razem przed ślubem stawia wyzwanie uprzywilejowanej niegdyś pozycji małżeństwa. Coraz więcej kobiet, szczególnie mężatek, pracuje zarobkowo. Powoduje to przejście od wzorca rodziny z mężczyzną jako żywicielem do wzorca, gdzie oboje małżonkowie zarabiają na utrzymanie. I chociaż zmniejsza się różnica między płciami w uczestnictwie ekonomicznym to role pełnione przez kobiety i mężczyzn w środowisku pracy nadal są odmienne. Kobiety wciąż muszą zmagać się równocześnie z obowiązkami rodzinnymi i wymogami rynku pracy, a dodatkowo mają pracę inną niż mężczyźni, często o niższym statusie i wynagrodzeniu. Tradycyjne

³⁶¹ Ibidem, s. 16.

³⁶² M. Ziółkowski, O różnorodności teraźniejszości. Pomiędzy tradycją, spuścizną socjalizmu, nowoczesnością i ponowoczesnością, „Kultura i Społeczeństwo” 1997, nr 4 za: M. Frackowiak-Sochańską, Preferencje łaďów normatywnych..., op.cit., s. 17-18.

³⁶³ Ibidem, s. 18.

wartości rodzinne wcale nie zniknęły, ale w społeczeństwach postmodernistycznych coraz częściej poddawane są próbie³⁶⁴.

Z badań³⁶⁵ przeprowadzonych przez R. Ingleharta wynika, iż państwa o poglądach najbardziej egalitarnych to państwa najzamożniejsze, takie jak Finlandia, Szwecja, Kanada czy zachodnia część Niemiec: każde z nich na stustopniowej skali uzyskało wynik wyższy niż 80%. Społeczeństwa industrialne uzyskały średni wynik 68%, a społeczeństwa agrarne – 60%. Państwa postkomunistyczne jak Polska, Białoruś czy Rosja wykazują mniej egalitarne podejście niż inne kraje industrialne jak Kolumbia czy Wenezuela. Autor tłumaczy to zjawisko wpływem nie tylko rozwoju gospodarczego, ale też historycznej roli państwa w reżimie komunistycznym czy spuścizną religijną dominującą w niektórych rejonach świata³⁶⁶.

Autor stwierdza, że wartości wyznawane w późniejszym życiu mają swe źródło w tych brzemiennych w skutki doświadczeniach, które nastąpiły wiele lat wcześniej. Wpływ na pokolenie wywierają też niektóre ważne wydarzenia historyczne i doświadczenia wspólne. W związku z tym pokolenie międzywojenne w społeczeństwach postindustrialnych ma tendencję do stawiania na pierwszym miejscu materialistycznych celów społecznych (ważne jest bezpieczne i pełne zatrudnienie, niska inflacja i prowadzący do nich wzrost gospodarczy). Utrzymują się też w tym pokoleniu tradycyjne poglądy na podział obowiązków rodzicielskich i domowych oraz wiara w autorytety. W tych samych państwach osoby z pokolenia powojennego, które dorastały w okresie bezprecedensowej zamożności, stabilności społecznej i pokoju w państwie, częściej wyznają wartości postmaterialistyczne (w tym równouprawnienie płci w aspekcie podziału obowiązków domowych i szans na rynku pracy). Poglądy ludzi na podział ról płci w domu i miejscu pracy kształtują również: edukacja, podjęcie pracy, wychowywanie dzieci i starość. Zmianę poglądów

³⁶⁴ R. Inglehart, P. Norris, *Wzbierająca fala...*, op.cit., s. 40.

³⁶⁵ R. Inglehart w swoich badaniach zastosował Skalę Równości Płci stworzoną przez połączenie pięciu elementów sumarycznych WVS/EVS. Skala równości płci została dla łatwości interpretacji przekodowana na miernik stupunktowy. Pełna skala (pięć elementów) obejmuje etapy WVS/EVS z lat 1995-2001 przeprowadzonego w sześćdziesięciu jeden społeczeństwach. Skala stupunktowa złożona jest z następujących elementów: MENPOL pyt. 118: „Ogólnie rzecz biorąc, mężczyźni są lepszymi przywódcami politycznymi niż kobiety” (zgoda kodowana nisko). MENJOBS pyt. 78: ”Kiedy pracy jest mało, mężczyźni powinni mieć większe niż kobiety prawo, by ją dostać” (zgoda kodowana nisko). BOYEDUC pyt. 119: „Wykształcenie uniwersyteckie jest ważniejsze dla chłopca niż dla dziewczyny” (zgoda kodowana nisko). NEEDKID pyt. 110: „Czy uważasz, że kobieta musi mieć dzieci, aby czuć się spełniona, czy też nie jest to konieczne?” (zgoda kodowana nisko). SGLMUM pyt. 112: „Czy akceptujesz kobietę, która chce być matką, ale nie pragnie stałego związku z mężczyzną?” (brak aprobaty punktowany nisko).

³⁶⁶ R. Inglehart, P. Norris, *Wzbierająca fala...*, op.cit., s. 44.

może też wywołać przesłanie kulturowe w środkach masowego przekazu czy kontakt z organizacjami ruchu kobiet. Inglehart zakłada jednak, że mimo wszystko przyswojenie ról płci i podstawowych wartości związanych z równością płci we wczesnym okresie życia, w rodzinie, szkole i społeczności jest częścią pierwotnego procesu socjalizacji, a więc trwałe wartości wyznawane przez różne pokolenia można przypisać głównie doświadczeniom formującym się w dzieciństwie i w wieku dojrzewania³⁶⁷.

Wyniki badań przeprowadzonych przez Ingleharta wskazują na znaczącą w państwach zamożnych różnicę pokoleń związaną z wartościami kulturowymi. W społeczeństwach postindustrialnych pokolenia wyżu demograficznego lat powojennych wykazują postawy o wiele bardziej egalitarne niż pokolenie międzywojenne, urodzone w latach 1920-1940. Krzywa dla społeczeństw postindustrialnych gwałtownie rośnie w pokoleniach międzywojennych, a potem wyraźnie się stabilizuje, co oznacza, że generacje z lat pięćdziesiątych, sześćdziesiątych i siedemdziesiątych mają podobne, egalitarne przekonania. W przypadku społeczeństw industrialnych krzywa jest dużo bardziej płaska. Natomiast w społeczeństwach agrarnych, biedniejszych, z wyjątkiem odcinka dotyczącego pokolenia najstarszego, linia wykresu jest prawie zupełnie płaska. Z kolei analiza różnic międzypokoleniowych w poglądach na równouprawnienie płci w rozbiciu na kobiety i mężczyzn potwierdza, że ewidentny w państwach zamożnych wzrost przekonania do równych ról płci jest silniejszy w pokoleniu powojennym kobiet, choć nie ogranicza się tylko do tej grupy, bo w tych samych państwach kolejne pokolenia mężczyzn także stopniowo zaczęły popierać równe szanse dla obu płci. Co najważniejsze, największe kontrasty i niewątpliwie coraz większa przepaść w zakresie wyznawanych wartości i przekonań występują raczej między poszczególnymi typami społeczeństw niż między kobietami i mężczyznami. Jest to szczególnie widoczne w kwestiach politycznego przywództwa kobiet, równych szans obu płci w środowisku pracy i konieczności posiadania przez kobietę dzieci. Wyniki badań sugerują, że bardziej egalitarne przekonania w zamożnych państwach Zachodu odzwierciedlają nowy styl życia i doświadczenia pokolenia powojennego, i zaczęły stopniowo dominować wśród kobiet i mężczyzn. Natomiast w społeczeństwach agrarnych wśród obu płci panują tradycyjne poglądy. Należy

³⁶⁷ Ibidem, s. 50-51.

jednak uściślić, że kobiety w każdym społeczeństwie opowiadają się za równością płci nieco silniej niż mężczyźni³⁶⁸.

Dane pochodzące z WVS pozwalają stworzyć szeroką mapę poglądów na role płci w wielu społeczeństwach na całym świecie. Inglehart odnosząc się do rezultatów, na podstawie stupunktowej skali równości płci, wysnuwa pięć głównych wniosków.

- 1) Poglądy na kwestię równości płci nie są zjawiskiem przypadkowym, tworzą spójne i dające się przewidzieć wzorce.
- 2) Wyraźnie zarysowane są kontrasty między państwami znajdującymi się na różnych poziomach modernizacji społecznej; społeczeństwa agrarne są najbardziej tradycyjne w postrzeganiu ostro podzielonych ról płci, społeczeństwa industrialne znajdują się na pierwszych etapach przejściowych, a społeczeństwa postindustrialne są najbardziej egalitarne w swych przekonaniach dotyczących ról kobiet i mężczyzn.
- 3) Co więcej, nie jest to tylko kwestia rozwoju ekonomicznego, ponieważ wiele czynników rozwoju społecznego niezwiązanych z płcią (od poziomu zużycia energii do przeciętnej długości życia), równie dobrze prognozuje poparcie dla równości płci.
- 4) Analiza grup wiekowych również wykazuje, że istnieją przewidywalne wzorce: młodsze pokolenia w społeczeństwach postindustrialnych mają bardziej egalitarne poglądy niż ich rodzice czy dziadkowie. Zmiana pokoleniowa jest mniej widoczna w społeczeństwach industrialnych, a w społeczeństwach biedniejszych, agrarnych brak sygnału zachodzenia jakichkolwiek znaczących przemian pokoleniowych.
- 5) W poszczególnych społeczeństwach istnieją znaczące różnice między kobietami i mężczyznami, choć w państwach postindustrialnych wśród młodszych mężczyzn system wartości zmienił się tak, jak wśród młodszych kobiet. Poparcie dla równości płci jest też silniejsze wśród osób lepiej wykształconych, mniej religijnych, nie pozostających w związku małżeńskim i o przekonaniach postmaterialistycznych. Prawdopodobnie najważniejszym odkryciem jest fakt, że różnica między tradycyjnymi agrarnymi i egalitarnymi postindustrialnymi społeczeństwami jest dużo większa niż różnica istniejąca między kobietami i mężczyznami wewnątrz tych społeczeństw³⁶⁹.

³⁶⁸ Ibidem, s. 54-55.

³⁶⁹ Ibidem, s. 60-61.

Odnosząc się do społeczeństwa polskiego, należy stwierdzić, iż dominują w nim wartości niedostatku charakterystyczne dla fazy materializmu. Towarzyszy im jednak ogromna rola wartości, którym przypisywane jest znaczenie tradycyjne: religii, rodziny (jako tradycyjnej wspólnoty), narodu oraz słabe przywiązanie do autorytetu państwa, które jest postrzegane przede wszystkim jako adresat roszczeń, nie zaś legitymizowane jako samoistna wartość. W tym kontekście M. Ziółkowski stawia tezę, iż odrzucenie przez Polskę „realnego socjalizmu” dokonało się w większym stopniu ze względu na przywiązanie jej obywateli do wartości tradycyjnych niż przywiązanie do wartości nowoczesnych³⁷⁰. Należy ponadto zaznaczyć, że społeczeństwo polskie charakteryzuje się największym przywiązaniem do wartości tradycyjnych spośród wszystkich europejskich społeczeństw postkomunistycznych. Ruch w kierunku postmaterializmu i związanych z nim wartości samorealizacji oraz „świeckiej racjonalności” odbywa się powoli i jak należy przypuszczać, począwszy od relatywnie najbardziej uprzywilejowanych kategorii społecznych³⁷¹.

4.3. Problemy i hipotezy badawcze

Twórcza praca polega na rozwiązywaniu problemów. Sformułowanie problemu stanowi zatem podstawowe i logicznie pierwsze zadanie należące do procesu badawczego. Odpowiednie sformułowanie problemu decyduje w dużej mierze o trafności i sukcesie przedsięwzięć badawczych³⁷².

Problem badawczy można zdefiniować jako stan niewiedzy posiadający charakter obiektywny. W rzeczywistości jest to niewiedza, którą należy usunąć za pomocą badań naukowych³⁷³.

Z kolei J. Sztumski problemem badawczym nazywa to co jest przedmiotem wysiłków badawczych, czyli to, co orientuje nasze przedsięwzięcia poznawcze³⁷⁴.

Józef Pieter stwierdza, iż problemy badawcze to pytania, na które szukamy odpowiedzi na drodze badań. Zadajemy je „przyrodzie” i „otoczeniu”, a nie osobie drugiej. Nie oczekujemy gotowej odpowiedzi, ale staramy się dotrzeć do nich poprzez własny wysiłek³⁷⁵.

³⁷⁰ M. Ziółkowski, *Przemiany interesów i wartości społeczeństwa polskiego*, Wydawnictwo Fundacji Humaniora, Poznań, s. 119 za: M. Frąckowiak-Sochańską, *Preferencje ładów normatywnych...*, op.cit., s. 23.

³⁷¹ Ibidem, s. 23.

³⁷² R.A. Podgórski, *Metodologia badań socjologicznych*, Oficyna Wydawnicza Branta, Bydgoszcz 2007, s. 83.

³⁷³ J. Apanowicz, *Metodologiczne uwarunkowania pracy naukowej*, Difin, Warszawa 2005, s. 70.

³⁷⁴ J. Sztumski, *Wstęp do metod...*, op.cit., s. 42.

³⁷⁵ J. Pieter, *Ogólna metodologia pracy naukowej*, Ossolineum, Wrocław – Warszawa 1967, s. 67.

Jasne sprecyzowanie problemów badawczych jest nieodzownym warunkiem rzetelnych i efektywnych badań i ich końcowych wniosków.

Zgodnie z badanym tematem sformułowałam następujące pytania badawcze:

1. Jakie są potrzeby osiągnięć młodych częstochowianek w sferze edukacji i kariery zawodowej, życia rodzinnego i osobistego oraz w sferze społeczno–politycznej?
2. Jak przedstawia się hierarchia potrzeb badanych kobiet?
3. Jakie czynniki i w jakim stopniu kształtują hierarchię potrzeb respondentek?
4. Czy młode częstochowianki podejmują działania transgresyjne?
5. Jakie działania typu „poza” podejmują badane kobiety?
6. Czy czynniki demograficzno–społeczne determinują działania transgresyjne respondentek?
7. Jakie są aspiracje młodych częstochowianek w sferze edukacji i kariery zawodowej, życia rodzinnego i osobistego oraz w sferze społeczno–politycznej?
8. Jak przedstawia się hierarchia treściowa dążeń życiowych częstochowianek?
9. Czy istnieje rozbieżność pomiędzy potrzebami deklarowanymi przez respondentki a ich aspiracjami?
10. Czy poziom wykształcenia i wiek wpływają na aspiracje młodych kobiet?

Po sformułowaniu problemów badawczych, kolejnym krokiem w procedurze badawczej jest opracowanie właściwych hipotez roboczych.

Heliodor Muszyński podaje: „przez hipotezę rozumiemy twierdzenie, co do którego istnieje pewne prawdopodobieństwo, iż stanowić ono będzie prawdziwe rozwiązanie postawionego problemu”³⁷⁶.

Hipoteza w badaniach standaryzowanych to przypuszczenie, które ma zostać zweryfikowane w toku badań. W badaniach jakościowych hipotezy rozumie się w sposób bardziej metaforyczny (np. jako hipotezy robocze) i nie zakłada się, że muszą one zostać sformułowane przed przystąpieniem do badań, a następnie przetestowane³⁷⁷.

Earl Babbie uważa, że hipoteza to określone, weryfikowalne oczekiwanie co do rzeczywistości, sformułowane na bazie ogólniejszego twierdzenia; szerzej –

³⁷⁶ H. Muszyński, Wstęp do metodologii pedagogiki, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1971, s. 188.

³⁷⁷ U. Flick, Jakość w badaniach jakościowych, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2011, s. 226.

przewidywanie dotyczące natury rzeczy wyprowadzone z teorii. Stwierdzenie, że jeśli teoria jest prawdziwa, to powinno być zaobserwowane określone zjawisko³⁷⁸.

Hipotezy wyjaśniają nam fakty, procesy czy zjawiska w zakresie sformułowanych przez nas zagadnień.(...) orzekają o zależnościach zachodzących między faktami, które chcemy zbadać, oraz o ogólnych prawidłowościach, według których te fakty zachodzą. Hipotezy robocze kierują jak gdyby naszymi poczynaniami czy obserwacjami w procesie zbierania materiałów empirycznych, stąd też wynika ich ważność i przydatność praktyczna. Przyjęcie określonych hipotez roboczych pozwala przeciwstawić się tzw. oczywistym poglądom czy wpływom powszechnych i uznanych w danym środowisku wierzeń i przesądów, jako hipotez oraz unikać w procesie badawczym materiałów jednostronnych czy ślepych uliczek³⁷⁹.

Hipotezą może być więc tylko takie twierdzenie, które ma charakter naukowy, jest skonstruowane w języku właściwym danej dyscyplinie, jak też jest weryfikowalne za pomocą metod charakterystycznych dla określonej nauki³⁸⁰.

Dla potrzeb realizacji założonych pytań badawczych opracowałam hipotezy w następującym brzmieniu:

1. Młode częstochowianki będą miały następujące potrzeby osiągnąć:
 - w sferze edukacji i kariery zawodowej – uzyskanie zaplanowanego wykształcenia i pozycji zawodowej;
 - w sferze życia rodzinnego i osobistego – założenie szczęśliwej rodziny oraz utrzymywanie dobrych relacji z innymi ludźmi;
 - w sferze społeczno–politycznej – uczestniczenie w życiu społecznym i politycznym.
2. Najważniejszymi potrzebami badanych kobiet będą: uzyskanie wykształcenia i zdobycie pozycji zawodowej, a następnie założenie szczęśliwej rodziny i uczestnictwo w życiu społeczno–politycznym.
3. Hierarchię potrzeb respondentek w dużym stopniu będą kształtować czynniki społeczno–demograficzne, takie jak: wiek, wykształcenie, stan cywilny, sytuacja zawodowa, wykształcenie rodziców, sytuacja materialna rodziców.
4. Młode częstochowianki podejmują działania transgresyjne.

³⁷⁸ E. Babbie, Podstawy badań społecznych, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2008, s. 547.

³⁷⁹ F. Krzykała, Metodologia badań..., op.cit., s. 33.

³⁸⁰ E. Glińska, Specyfika metodologiczna nauk społecznych [w:] Metody badań naukowych z przykładami ich zastosowania pod red. B. Poskrobko, Wydawnictwo Ekonomia i Środowisko, Białystok 2012, s. 97.

5. Działaniami typu „poza” podejmowanymi przez badane kobiety będą:
 - inwestowanie w edukację i rozwijanie kariery zawodowej;
 - aktywne uczestnictwo w życiu społeczno–politycznym.
6. Czynniki demograficzno–społeczne determinują działania transgresyjne respondentek.
7. Aspiracje młodych częstochowianek będą analogiczne do ich potrzeb.
8. Hierarchia treściowa dążeń życiowych częstochowianek będzie odmienna od ich potrzeb.
9. Istnieje rozbieżność pomiędzy potrzebami deklarowanymi przez respondentki a ich aspiracjami.
10. Poziom wykształcenia i wiek wpływają na aspiracje młodych kobiet.

4.4. Zmienne i wskaźniki

Kolejnym etapem procesu badawczego jest dobór zmiennych i ich wskaźników. Zmienne stanowią podstawowe kategorie pojęciowe we wszelkich badaniach empirycznych i eksperymentalnych. Są podstawowymi łącznikami między dość abstrakcyjnymi pojęciami a empiryczną rzeczywistością, której one dotyczą³⁸¹.

Stefan Nowak twierdzi, że zmienna określa pod jakim względem interesują nas analizowane przedmioty i zjawiska, specyfikując ich możliwe własności, stany lub zdarzenia, którym podlegają, a ponadto jakie typy relacji będziemy uwzględniać między przedmiotami rozpatrywanymi pod danym względem³⁸².

W metodologii wyróżnia się dwa rodzaje zmiennych: zależną i niezależną. Zmienna zależna to taka, która jest przedmiotem badania, której związki z innymi zmiennymi badacz chce określić. Przekształcenia tej zmiennej są skutkiem oddziaływania jednej lub więcej jakichś zmiennych niezależnych. Zmienna niezależna natomiast to taka, której zmiany nie zależą od zespołu innych zmiennych występujących w badanym zbiorze, jednak oddziałuje ona na zmienne zależne³⁸³.

E. Babbie zmienną zależną definiuje jako zmienną, co do której zakłada się, że jest powodowana przyczynowo lub uzależniona od innej zmiennej (zmiennej niezależnej). Natomiast zmienna niezależna to zmienna, której wartości w analizie

³⁸¹ S. Zagórny, Wybrane problemy metodologii nauk społecznych wraz z tekstami źródłowymi, Politechnika Opolska, Opole 2008, s. 27.

³⁸² S. Nowak, Metodologia badań społecznych, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2007, s. 152.

³⁸³ R.A. Podgórski, Metodologia..., op.cit., s. 142.

traktuje się jako dane i nie próbuje się tłumaczyć. Zakłada się, że zmienne niezależne determinują wartości zmiennych zależnych lub wpływają na nie³⁸⁴.

Zdaniem Jerzego Brzezińskiego, zmienną zależną jest zmienna, która jest przedmiotem naszego badania i której związku z innymi zmiennymi chce się określić (wyjaśnić). Natomiast zmiennymi niezależnymi są zmienne, od których ona zależy i które na nią oddziałują³⁸⁵.

W tabeli 5 zawarłam zmienne zależne i niezależne istotne z punktu widzenia mojej pracy.

Tabela 5. Zmienne niezależne i zmienne zależne

ZMIENNE NIEZALEŻNE	ZMIENNE ZALEŻNE
Wiek	Aspiracje edukacyjne
Wykształcenie	Aspiracje zawodowe
Poziom dochodów	Aspiracje rodzinne
Wykształcenie rodziców	Aspiracje osobiste
Pochodzenie z rodziny wielodzietnej	Aspiracje społeczne - polityczne
Posiadanie potomstwa	Potrzeba osiągnięć
	Działania transgresyjne

Do poszczególnych zmiennych dobrałam odpowiednie wskaźniki. Wskaźniki to pewne cechy czy zjawiska, stosunkowo łatwo obserwowalne czy stwierdzalne. Na wskaźniki w badaniach nadają się przede wszystkim zjawiska, stany rzeczy i zdarzenia (zachowania) łatwo dostępne obserwacji i to takie, których właściwa psychologiczno-kulturowa interpretacja rozumiejąca jest stosunkowo niezawodna³⁸⁶.

Układ wskaźników dobranych do zmiennych zależnych przedstawia tabela 6.

³⁸⁴ E. Babbie, Podstawy badań..., op.cit., s. 554.

³⁸⁵ J. Brzeziński, Elementy metodologii badań psychologicznych, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1984, s. 24.

³⁸⁶ S. Nowak, Metodologia badań..., op.cit., s. 166.

Tabela 6. Zmienne zależne i wskaźniki

ZMIENNE ZALEŻNE	WSKAŹNIKI
Aspiracje edukacyjne	- poziom wykształcenia - zamiar poszerzania wiedzy w najbliższym czasie - sposób poszerzania wiedzy w najbliższym czasie - podjęte działania w celu poszerzania wiedzy
Aspiracje zawodowe	- aktywność zawodowa - rodzaj wykonywanej pracy - poziom satysfakcji z wykonywanej pracy - zamiar zmiany wykonywanej pracy - podjęte działania w celu zmiany pracy - gotowość z rezygnacji założenia rodziny na rzecz kariery zawodowej - wybór dotyczący drogi zawodowej - hierarchia wartości w pracy zawodowej
Aspiracje rodzinne	- hierarchia wartości dotycząca życia rodzinnego - gotowość rezygnacji z kariery na rzecz rodziny - ilość posiadanych dzieci - stan cywilny
Aspiracje osobiste	- posiadanie marzeń dotyczących sfery życia osobistego - treść „marzeń” dotyczących życia osobistego
Aspiracje społeczno - polityczne	- aktywność w życiu społecznym - sposób uczestnictwa w życiu społecznym - aktywność w życiu politycznym - sposób uczestnictwa w życiu politycznym
Potrzeba osiągnięć	- chęć poszerzania wiedzy - sposób poszerzania wiedzy - chęć uczestnictwa w życiu społeczno-politycznym - sposób uczestnictwa w życiu społeczno-politycznym
Działania transgresyjne	- osiągnięcie celu, który wydawał się niemożliwy do zrealizowania - sposób osiągnięcia tego celu - czynniki które pomogły w osiągnięciu tego celu

4.5. Metody, techniki i narzędzia badawcze

Następnym krokiem procesu badawczego jest dobór metody badawczej. Metoda powinna być silnie powiązana z przyjętą teorią, w której niejako „zakotwiczony” jest założony problem badawczy. Metoda i teoria stanowią dwie nierozzerwalnie ze sobą związane, współwystępujące i wzajemnie na siebie oddziałujące strony poznania obiektywnej rzeczywistości³⁸⁷.

Metody badawcze w literaturze przedmiotu definiuje się jako powtarzalne i systematycznie uporządkowane sposoby postępowania, które umożliwiają realizację zamierzonego celu³⁸⁸. Przez metodę rozumie się na ogół system założeń i reguł, pozwalający na uporządkowanie praktycznej lub teoretycznej działalności, która umożliwia osiągnięcie celu, do jakiego badacz świadomie zmierza³⁸⁹.

Metoda badawcza, zdaniem S. Nowaka, to zalecany lub faktycznie stosowany w danej nauce schemat czynności służących do udzielania odpowiedzi na formułowane w niej pytania. W naukach empirycznych metoda badawcza to przede wszystkim typowy i powtarzalny sposób zbierania, opracowywania, analizy i interpretacji danych empirycznych, służący do uzyskiwania maksymalnie (lub optymalnie) uzasadnionych odpowiedzi na stawiane w niej pytania³⁹⁰.

Metoda naukowa powinna odznaczać się takimi cechami, jak: a) precyzja obserwacji przedmiotów, zjawisk, zdarzeń i procesów, pozwalająca uzyskać identyczne czy podobne wyniki przez dowolnego badacza stosującego daną metodę, b) pewność i ważność dochodzenia do prawdy lub do uzyskania obiektywnego czy prawdziwego obrazu wybranego fragmentu rzeczywistości społecznej (fizycznej), c) poprawność rozumowania, pozwalająca na eliminację złudzeń lub zafałszowań subiektywnych badacza oraz błędów i deformacji logicznych³⁹¹.

W niniejszych badaniach posłużyłam się metodą sondażu diagnostycznego, która polega na zbieraniu i analizowaniu danych o zjawiskach oraz dynamice ich rozwoju, stanach świadomości, a także opiniach i poglądach respondentów. Pozwala ona na poznanie określonego zjawiska społecznego, ustalenie jego zasięgu, zakresu, poziomu i intensywności, a następnie na ocenę i w wyniku tego zaprojektowanie modyfikacji. Umożliwia wyjaśnienie pewnych zjawisk masowych czy

³⁸⁷ J. Sztumski, Wstęp..., op.cit., s. 47.

³⁸⁸ Ibidem, s. 68.

³⁸⁹ Ibidem, s. 60.

³⁹⁰ S. Nowak, Metodologia badań..., op.cit., s. 22.

³⁹¹ F. Krzykała, Metodologia badań..., op.cit., s. 10.

kwestionariusza, po drugie, sam akt badania tego przedmiotu może mieć na niego wpływ³⁹⁴.

Podsumowując, można stwierdzić, że słabą stroną sondaży jest trafność, mocną zaś – rzetelność. W porównaniu z badaniami terenowymi sztuczność formy sondażu prowadzi do ograniczenia jego trafności. Rzetelność jest prostszą sprawą. Prezentując wszystkim badanym standaryzowany bodziec, badania sondażowe przyczyniają się w znacznym stopniu do eliminowania nierzetelności obserwacji powodowanej przez badacza. Także staranne sformułowanie pytań może znacząco zredukować nierzetelność powodowaną przez samych badanych³⁹⁵.

Z metodami ściśle związane są techniki badawcze, czyli sposoby jakimi badacz będzie posługiwał się w swojej pracy. Technika badawcza jest działaniem uwarunkowanym wyborem metody badawczej, problemem naukowym lub hipotezą. To skonkretyzowany sposób postępowania badawczego. Każda technika badawcza posługuje się sobie charakterystycznym zestawem narzędzi badawczych, będących określonymi przedmiotami, za pomocą których wykonuje się badania. Zatem pod pojęciem narzędzia naukowego kryje się fizyczny lub pojęciowy aparat użyty w badaniu naukowym (komputer, kwestionariusz, test, arkusz obserwacji). Naukowy sposób posługiwania się narzędziami określa się mianem techniki naukowej³⁹⁶. W sensie logicznym techniki badań naukowych są pojęciami podrzędnymi w stosunku do metody badawczej, a w sensie rzeczowym – o zdecydowanie węższym zakresie znaczeniowym³⁹⁷.

W niniejszych badaniach w obrębie sondażu diagnostycznego wykorzystałam następujące techniki badawcze: ankietę i wywiad.

Ankieta jest szczególną odmianą wywiadu, odbywającego się w formie pisemnej. Stanowi zbiór pytań, zawartych w kwestionariuszu ankietowym. Celem jest uzyskanie odpowiedzi służących rozwiązaniu pewnego problemu badawczego. Odpowiedzi są następnie opracowywane statystycznie, a wyniki objaśniane – interpretowane³⁹⁸.

³⁹⁴ Ibidem, s. 312-313.

³⁹⁵ Ibidem, s. 313.

³⁹⁶ B. Bankiewicz, W. Wojtulewski, Techniki pozyskiwania i gromadzenia informacji [w:] Metody badań naukowych z przykładami ich zastosowania pod red. B. Poskrobko, Wydawnictwo Ekonomia i Środowisko, Białystok 2012, s.68.

³⁹⁷ J. Apanowicz, Metodologiczne uwarunkowania..., op.cit., s. 57.

³⁹⁸ B. Bankiewicz, W. Wojtulewski, Techniki pozyskiwania ..., op.cit., s. 68.

Ankieta to taka standaryzowana technika otrzymywania informacji w procesie wzajemnego komunikowania się, w której porozumiewanie odbywa się w formie pisemnej, a więc bez pośrednictwa osoby badającej (tj. ankietera). Ankieta zatem stanowi technikę o wysokim stopniu samoczynności. Rola osób badających sprowadza się jedynie do rozprowadzenia i zebrania kwestionariuszy ankiety³⁹⁹.

Badania ankietowe mają charakter masowy. Badacz posługuje się ankietą w celu zbadania różnych kwestii, problemów i zjawisk o charakterze społecznym oraz kulturalnym. Służy zdobyciu informacji o cechach jakiejś zbiorowości, informacji o opiniach, poglądach i stanowiskach dotyczących danego tematu, zjawiska lub wydarzenia⁴⁰⁰.

Ze względów praktycznych i ekonomicznych niemożliwe jest przeprowadzenie badania ankietowego dla całej populacji generalnej. Powodem są ogromne koszty badania, zbyt duży nakład pracy; takie badanie może być również bezcelowe⁴⁰¹.

Gwarancją sukcesu badania ankietowego jest odpowiednio dobrana reprezentatywna próbna zbiorowość, będąca odbiciem społeczności, dzięki której można otrzymać informacje o wysokim stopniu poznawczym. Reprezentacyjność próbnej grupy pozwala uogólniać otrzymane wyniki badań, dając w rezultacie poprawne i adekwatne wnioski⁴⁰².

W stronę ankiety kierowanych jest jednak kilka zastrzeżeń:

- Pierwszym ograniczeniem tej techniki jest niemożność wychwycenia indywidualnych różnic pomiędzy respondentami. Każdy z ankietowanych traktowany jest tak samo bezosobowo, czyli nie możemy dogłębnie poznać jego opinii na określone tematy.
- Poczucie anonimowości, które dla jednych respondentów jest szansą na udzielenie szczerych odpowiedzi, dla innych może być przeszkodą. Ludzie nie lubią być traktowani bezosobowo, a brak kontaktu fizycznego z badaczem na niektórych respondentów wpływa niekorzystnie, ograniczając liczbę szczerych odpowiedzi.
- Prostota i niewielka objętość kwestionariusza. To uwaga natury technicznej. Ankieta powinna być możliwie bardzo krótka i napisana prostym językiem.

³⁹⁹ R.A. Podgórski, *Metodologia...*, op.cit., s. 197.

⁴⁰⁰ B. Bankiewicz, W. Wojtulewski, *Techniki pozyskiwania...*, op.cit., s. 69.

⁴⁰¹ Ch. Frankfort-Nachmias, D. Nachmias, *Metody badawcze w naukach społecznych*, Wydawnictwo Zysk i S-ka, Poznań 2001, s. 261-262.

⁴⁰² B. Bankiewicz, W. Wojtulewski, *Techniki pozyskiwania...*, op.cit., s. 70.

Posługiwanie się techniką wywiadu nie jest łatwe i proste. Wymaga bardzo dobrego przygotowania metodologicznego, a także dużych umiejętności nawiązywania kontaktów z respondentami. Główne trudności w prowadzeniu wywiadu i uzyskiwaniu tą drogą wartościowych informacji są następujące:

- badacz pragnie uzyskać określone informacje od osoby badanej, a osoba ta odnosi się do niego niechętnie,
- badacz posiada określony czas na rozmowę, a badany nie ma czasu potrzebnego do jej przeprowadzenia,
- badacz pragnie otrzymać maksimum informacji na dany temat, a badany podaje tylko niektóre informacje, a inne ukrywa,
- badacz posiada określony cel swoich badań, a rozmówca jest do tego źle ustosunkowany (do konkretnego zagadnienia),
- badacz pragnie zanotować wszystkie udzielane informacje, a rozmówca nie zgadza się na żadne notowanie jego wypowiedzi,
- badacz podchodzi do rozmówcy z zaufaniem, a rozmówca traktuje go kpiąco i udziela informacji fałszywych.

Biorąc pod uwagę powyższe, wymienione trudności badacz musi bardzo dokładnie przemyśleć sam problem i temat wywiadu, dobrać dokładnie rozmówców, określić ściśle technikę prowadzenia wywiadu, opracować narzędzia główne (przewodnik) i pomocnicze (dyktafon) oraz przewidzieć różne warunki i okoliczności, jakie mogą wystąpić w czasie badań⁴⁰⁹.

Niewątpliwą zaletą wywiadu jest to, że komunikowanie się jest ustne, nie dokonuje się za pośrednictwem pisma, jak w technikach ankietowych lub przy zdobywaniu celowo wywołanych, pisemnych niestandardyzowanych wypowiedzi⁴¹⁰. Ponieważ wzajemne ustne komunikowanie w wywiadzie występuje z reguły podczas naocznego kontaktu ankietera z respondentem, możliwe jest w tym wywiadzie dokonywanie obserwacji⁴¹¹. Dzięki naocznemu kontaktowi oddziaływanie w wywiadzie nie ogranicza się tylko do wywołania wypowiedzi respondenta oraz odbierania tych przekazów. Jest ono bogate w swojej treści, a jego inne składniki, a także otoczenie, w którym się ono odbywa, mogą oddziaływać na proces

⁴⁰⁹ K. Czarnecki, H. Hrapkiewicz, *Metody badań ...*, op.cit., s. 83.

⁴¹⁰ J. Lutyński, *Wywiad kwestionariuszowy a ankieta [w:] Wywiad kwestionariuszowy. Analizy teoretyczne i badania empiryczne*, pod red. K. Lutyńskiej i A. P. Wejlana, Wrocław 1983, s. 42.

⁴¹¹ *Ibidem*, s. 42.

wzajemnego komunikowania i, w konsekwencji, na proces zdobywania informacji⁴¹². Zaletą wywiadu jest to, że uzyskujemy bezpośrednie informacje od osoby badanej o jej przeżyciach, uczuciach, zainteresowaniach, a jednocześnie możemy gromadzić obserwacyjnie pewne dane o zachowaniu się rozmówcy. Zachowanie się badanego w czasie wywiadu może wskazywać na to, czy mówi on prawdę, czy kłamie, czy posiada dobrą znajomość określonych faktów, czy też podaje je niepewnie i niedokładnie, czy z pewnymi faktami jest związany emocjonalnie pozytywnie czy też negatywnie⁴¹³.

Obok odpowiednich metod i technik, warunkiem prowadzenia dalszej procedury badawczej jest dobór właściwych narzędzi badawczych.

Narzędzia badawcze to przedmioty, instrumenty, urządzenia techniczne oraz aparatura służące do realizacji pomiarów. Narzędzia badawcze często wymagają koncepcyjnej pracy dostosowującej je do celu i koncepcji badania. Służą do zbierania, rejestrowania i przechowywania badanych faktów, informacji i zjawisk. O ile technika badawcza oznacza czynność, to narzędzie badawcze jest instrumentem gromadzenia i przechowywania danych z badania⁴¹⁴.

Do przeprowadzenia badań posłużyłam się następującymi narzędziami badawczymi: kwestionariuszem ankiety oraz kwestionariuszem wywiadu.

Kwestionariusz to dokument zawierający pytania i inne narzędzia służące do zebrania informacji, które mają zostać przeanalizowane⁴¹⁵.

F. Krzykała wskazuje na trzy cele badań kwestionariuszowych. Po pierwsze, kwestionariusz jest narzędziem umożliwiającym sprawne i efektywne przeprowadzenie badań, zwłaszcza gdy cel badań wymaga stawiania długich, złożonych i różnorodnych pytań o różnym stopniu standaryzacji. Kwestionariusz jest również narzędziem kontroli prawidłowości prowadzenia badań i to niezależnie od uzyskanych rezultatów badań oraz niezależnie od osobowości danego ankietera. Po drugie pytania kwestionariusza powinny posiadać właściwość, na podstawie której byłaby możliwa transpozycja problematyki badań w sposób umożliwiający sprawdzenie hipotez roboczych oraz dziedziny przez nie zakreślone. Oznacza to, że zarówno pytania, jak i uzyskane odpowiedzi powinny być zgodne z celami badań w sposób nie budzący zasadniczych zastrzeżeń. Po trzecie, kwestionariusz stanowi

⁴¹² Ibidem, s. 42.

⁴¹³ K. Czarnecki, H. Hrapkiewicz, *Metody badań ...*, op.cit., s. 84.

⁴¹⁴ J. Apanowicz, *Metodologiczne uwarunkowania...*, op.cit., s. 58.

⁴¹⁵ E. Babbie, *Podstawy badań...*, op.cit., s. 548.

cenną pomoc dla ankietera w nawiązaniu właściwego stosunku społecznego i nakłonieniu badanego do przekazania badaczowi potrzebnych i oczekiwanych informacji⁴¹⁶.

Kwestionariusz ankiety, zdaniem autora, to arkusz z odpowiednio przygotowanym zbiorem pytań, sprecyzowanych w taki sposób, iż ich treść nie wymaga dodatkowych informacji ze strony badacza, ponieważ treść i brzmienie tych pytań wystarcza do otrzymania właściwej odpowiedzi respondenta. Kwestionariusz ankiety nie wymaga pośrednictwa ankietera, ponieważ pytania są sprecyzowane w taki sposób, że wymagają bądź to odpowiedzi otwartej czy zamkniętej, bądź też tylko podkreślenia jednej, uprzednio przygotowanej w kwestionariuszu odpowiedzi⁴¹⁷.

Kwestionariusz ankiety – narzędzie własnego autorstwa, który wykorzystałam w niniejszych badaniach był anonimowy. Składał się z trzech części: preambuły, w której określony został cel badań oraz prośba o udzielenie szczerych i wyczerpujących odpowiedzi, pytań właściwych i metryczki. Wśród trzydziestu jeden pytań właściwych, poświęconych tematyce dotyczącej potrzeb, działań transgresyjnych i aspiracji częstochowianek, dwadzieścia osiem to pytania zamknięte, natomiast pozostałe trzy to pytania otwarte, czyli dające możliwość udzielenia własnej odpowiedzi. Pośród dwudziestu ośmiu pytań zamkniętych, szesnaście z nich stanowiły pytania z kafeterią zamkniętą dysjunktywną, dziesięć z kafeterią półotwartą koniunktywną i dwa z kafeterią półotwartą dysjunktywną. W metryczce zostały umieszczone pytania dotyczące respondentek: ich wieku, stanu cywilnego, wykształcenia, poziomu dochodów, a także wykształcenia rodziców, pochodzenia z rodziny wielodzietnej i posiadanego potomstwa. Wzór kwestionariusza ankiety zamieściłam w aneksie.

W przeciwieństwie do ankiety, kwestionariusz wywiadu jest takim uprzednio przygotowanym i podporządkowanym celom badawczym zbiorem pytań, który wymaga pośrednictwa badacza, prowadzącego wywiad. „Od prowadzącego wywiad oczekujemy, aby przystosował brzmienie i kolejność pytań do warunków rozmowy, cech rozmówcy i treści uzyskanych poprzednio odpowiedzi. Zakładamy, iż w zależności od przebiegu wywiadu będzie uzupełniał kwestionariusz o nowe pytania rozszerzające, „sondujące” pewne partie zagadnień, w miarę jak uzna, iż

⁴¹⁶ F. Krzykała, *Metodologia badań...*, op.cit., s. 77.

⁴¹⁷ Ibidem, s. 63.

w przypadku tego właśnie rozmówcy są one szczególnie doniosłe dla problematyki stadium.(...)”⁴¹⁸.

Wykorzystany w badaniach kwestionariusz wywiadu, to narzędzie własnego autorstwa. Składał się on z dwudziestu sześciu pytań. Dwadzieścia pięć z nich to pytania otwarte. Natomiast ostatnie, dwudzieste szóste pytanie, dotyczyło danych osobowych respondentek: imienia i nazwiska, wieku, stanu cywilnego oraz wykonywanego zawodu. Wywiad przeprowadziłam z pięćdziesięcioma kobietami, realizującymi się zawodowo i często też zamieszkającymi w Częstochowie. Wzór wywiadu kwestionariuszowego również umieściłam w aneksie.

4.6. Charakterystyka terenu i przebiegu badań

Częstochowa to miasto na prawach powiatu, liczące przeszło 235 tysięcy mieszkańców, o powierzchni 160 km². Jest położona nad rzeką Wartą, w sercu południowej Polski na Wyżynie Krakowsko-Częstochowskiej i Wyżynie Woźnicko-Wieluńskiej. Częstochowa jest centralnym miastem aglomeracji częstochowskiej, a także największym ośrodkiem gospodarczym, kulturalnym i administracyjnym w subregionie północnym województwa śląskiego. W mieście znajduje się bazylika i klasztor na Jasnej Górze z uważanym przez część chrześcijan za cudowny obrazem Matki Boskiej Częstochowskiej – główny ośrodek kultu maryjnego i pielgrzymowania w Polsce.

Częstochowa jest głównym ośrodkiem Częstochowskiego Okręgu Przemysłowego, trzeciego co do wielkości w województwie śląskim. Do największych i najbardziej znanych zakładów przemysłowych na terenie miasta należą: ISD Huta Częstochowa – jedna z największych hut stali w Polsce, TRW Automotive – producent systemów bezpieczeństwa do samochodów, CSF Poland (grupa Cooper Standard; daw. Systemy Polimeryczne Barre Thomas Poland) – producent m.in. przewodów, systemów antywibracyjnych i uszczelek do samochodów, Brembo Poland – wytwórca elementów układów hamulcowych, CGR Polska – producent podzespołów motoryzacyjnych dla takich firm jak TRW, FAURECJA, Koksownia Częstochowa Nowa – czołowy producent koksu w kraju, wyodrębniony ze struktury Huty Częstochowa, Guardian Industries Poland – huta szkła, Stółzle-Częstochowa – huta szkła artystycznego i użytkowego, Odlewnia Żeliwa WULKAN – odlewnia

⁴¹⁸ Ibidem, s. 63.

żeliwa, najstarsza fabryka działająca na terenie miasta. Została założona w 1894 roku i Dospel – producent systemów wentylacji.

Na terenie Częstochowy działa wiele miejskich i niezależnych instytucji kulturalnych, których zaangażowana działalność tworzy różnorodną ofertę kulturalną miasta. Oprócz klasztoru Jasnogórskiego działalność muzealną i wystawienniczą prowadzą również inne instytucje: Muzeum Częstochowskie, Miejska Galeria Sztuki, Muzeum Produkcji Zapalek, Muzeum Historii Kolei, Muzeum Archidiecezji Częstochowskiej, Muzeum Zdzisława Beksińskiego czy Muzeum Wyobraźni – galeria i pracownia Tomasza Sętowskiego. W mieście znajduje się również Filharmonia Częstochowska im. Bronisława Hubermana, Teatr im. Adama Mickiewicza oraz Ośrodek Promocji Kultury *Gaude Mater*. W Częstochowie działają dwa kina wielosalowe należące do sieci Cinema City: Cinema City Wolność, otwarte w 2004 roku, oraz znajdujący się w Galerii Jurajskiej multipleks, uruchomiony w 2009 roku. W mieście działa także od 1991 kino studyjne Ośrodka Kultury Filmowej.

Częstochowa jest miastem akademickim. Wśród szkół wyższych, których w mieście działa 12, największe są: Akademia im. Jana Długosza, Politechnika Częstochowska oraz Akademia Polonijna.

Pomimo, że Częstochowa jest największym ośrodkiem gospodarczym, kulturalnym i administracyjnym w subregionie północnym województwa śląskiego, ostatnie dziesięć lat to okres regresu w rozwoju miasta. Częstochowę charakteryzuje mała ilość inwestycji gospodarczych w porównaniu z miastami o podobnym potencjale. Ponadto znajduje się ona w pierwszej dziesiątce najszybciej wyludniających się miast w Polsce. Dotyka ją ujemny przyrost naturalny: minus 1,6 proc. A saldo migracji wynosi minus 3,1 proc. Zaobserwować można migracje do pobliskich wsi, do dużych miast i za granicę. Jedną z głównych przyczyn stopniowego wyludniania się miasta jest wysoka stopa bezrobocia. Wyliczona przez GUS na koniec lipca 2012 r. wynosiła 12,2 proc. (w województwie jest o dwa procenty niższa). Ogółem liczba mieszkańców Częstochowy pozostających bez pracy wynosiła wówczas 14 tysięcy 572 osoby. W tym bezrobotnych kobiet było 7 tysięcy 297⁴¹⁹. Częstochowianie poszukują pracy w innych, większych miastach. Niektórzy poszukują swojej szansy w innych krajach.

⁴¹⁹ Zob.: http://www.pup.czystochowa.pl/statystyka/Statystyka_2012.html

Ponadto warto zauważyć, że wieloletnie starania o utworzenie uniwersytetu nie przyniosły zamierzonych efektów. W głównej mierze jest to wynikiem słabej pozycji częstochowskich elit w przestrzeni polityczno-społecznej, które dodatkowo zostały osłabione po utracie województwa częstochowskiego.

Nakreślony powyżej szkic sytuacji społeczno-ekonomicznej terenu badań nie pozostaje bez wpływu na aspiracje życiowe częstochowianek, co zostanie przedstawione w empirycznej części pracy.

Badania ankietowe przeprowadziłam w dwóch etapach. Pierwszy etap obejmował badania pilotażowe, drugi zaś badania właściwe. Badania pilotażowe przeprowadziłam w celu weryfikacji wiedzy z zakresu poruszanego w pracy problemu oraz sprawdzenia skuteczności przygotowanego narzędzia badawczego. W badaniach pilotażowych wzięło udział 20 kobiet. Po przeprowadzeniu badań nie wprowadziłam zasadniczych zmian do narzędzia badawczego. Jedynie w kilku pytaniach naniosałam korektę treści odpowiedzi zawartych w kafeterii. Badania pilotażowe pozwoliły mi uzyskać informacje czy temat, cel i charakter badań są wystarczająco wyjaśnione oraz czy instrukcja wypełniania kwestionariusza ankiety jest zrozumiała dla respondentek. Ponadto czy kwestionariusz ankiety jest przejrzysty i logiczny, a także czy badane kobiety rozumieją treść pytań i udzielają na nie odpowiedzi. Właściwe badania empiryczne przeprowadziłam w okresie od października 2011 roku do czerwca 2012 roku. Kwestionariusze ankiet trafiały do respondentek poprzez rodzinę, znajomych i instytucje publiczne, takie jak: Powiatowy Urząd Pracy, Urząd Miasta, szkoły podstawowe i średnie oraz uczelnie. Z 350 rozdanych kwestionariuszy ankiet uzyskałam 319 zwrotów, spośród których jako poprawnie wypełnione zakwalifikowałam 300. Odrzuciłam ankiety, które posiadały braki w odpowiedziach uniemożliwiające ich analizę (np. brak wypełnionej metryczki).

W ramach projektu badawczego przeprowadziłam również pięćdziesiąt pogłębionych wywiadów standaryzowanych. Badania trwały od września 2006 roku do października 2008 roku. Poszukiwania kobiet do wywiadu rozpoczęłam od odwiedzenia częstochowskiej klubokawiamy „Babie Lato” – pierwszej w Polsce, której klientkami z założenia miały być wyłącznie kobiety. Pierwsze wywiady przeprowadziłam z właścicielkami lokalu. Dzięki ich pomocy otworzyła się możliwość dotarcia do szerszego grona „kobiet sukcesu” – czyli kobiet realizujących się w różnych sferach: gospodarczej, politycznej, społeczno-kulturalnej czy rodzinnej.

Kolejne wywiady zrealizowałam dzięki osobistej inicjatywie poprzez bezpośredni kontakt z respondentkami. Badania miały następujący przebieg: uzyskanie zgody na udział w procesie badawczym, ustalenie dogodnego terminu spotkania, przeprowadzenie i zarejestrowanie wywiadu. Niemal każdy z przeprowadzonych wywiadów poprzedzony był wcześniejszą rozmową telefoniczną. Wywiady najczęściej odbywały się w miejscach publicznych, a tylko niektóre w prywatnych mieszkaniach lub domach respondentek. Wszystkim spotkaniom towarzyszyła miła i przyjazna atmosfera. Przeciętna długość jednego wywiadu to 1,5 godziny.

4.7. Dobór próby badawczej i charakterystyka badanej populacji

W badaniach ankietowych, w których wzięło udział trzysta respondentek, zastosowałam celowy dobór próby. To nieprobabilistyczna technika wyboru próby, polegająca na tym, że badacz na podstawie swojej wiedzy o populacji sam wskazuje jednostki populacji, które zostaną włączone do próby. Jednostki te – w opinii badacza – są albo reprezentatywne dla badanej populacji, albo z innych względów odpowiednie, np. dlatego, że spełniają określone wcześniej charakterystyki⁴²⁰. Założeniem niniejszej pracy było zbadanie aspiracji życiowych częstochowianek w przedziale wiekowym 24–29 lat, w tym stu pięćdziesięciu z wykształceniem wyższym i stu pięćdziesięciu nie posiadających wykształcenia wyższego. W związku z tym celowy dobór próby uznałam za najbardziej trafny.

W narzędziu badawczym wyodrębniłam dwie kategorie wiekowe: 24–26 oraz 27–29 lat. Zamierzeniem takiego podziału było zbadanie czy dążenia życiowe kobiet prawie trzydziestoletnich są odmienne od aspiracji nieco młodszych respondentek. W badaniach wzięły udział 163 osoby z przedziału 24 – 26 lat i 137 kobiet w wieku od 27 do 29 lat.

⁴²⁰ M. Szreder, *Metody i techniki sondażowych badań opinii*, Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 2010, 56-57.

ważniejszych procesów występujących w zbiorowościach na podstawie reprezentatywnych prób statystycznych. Dostarcza ilościowych i porównywalnych danych. Badania tego typu mogą być przeprowadzone na całej populacji (badanie całościowe, wyczerpujące) lub wśród wybranej części zbiorowości (badanie reprezentacyjne)³⁹².

Sondaże są szczególnie przydatne przy opisywaniu cech większej populacji. Starannie dobrana próba losowa w połączeniu ze standaryzowanym kwestionariuszem umożliwia formułowanie wyszukanych twierdzeń opisowych o mieście, o społeczności kraju czy też o dowolnej innej dużej populacji. Sondaże umożliwiają stosowanie dużych prób, na przykład dwóch tysięcy osób. Duża liczba przypadków jest bardzo istotna zarówno w analizach opisowych, jak i wyjaśniających, zwłaszcza gdy poddaje się analizie wiele zmiennych naraz. Sondaże są w pewnym sensie elastyczne. Można w nich zadać wiele pytań dotyczących danego tematu, co potem daje znaczną elastyczność w analizach³⁹³.

Sondaże mają również słabe strony. Przede wszystkim wydaje się, że wymóg standaryzacji często kończy się upychaniem na siłę materii do zbyt ciasnej formy. Standaryzowane pytania kwestionariusza są często najmniejszym wspólnym mianownikiem przy określaniu postaw, poglądów, sytuacji materialnej czy doświadczeń ludzi. Przy układaniu pytań, które będą przynajmniej w minimalnym stopniu odpowiednie dla wszystkich respondentów, można przeoczyć coś, co jest najodpowiedniejsze dla wielu z nich. W tym znaczeniu sondaże często sprawiają wrażenie powierzchownego traktowania złożonych tematów. Badania sondażowe rzadko mają też do czynienia z kontekstem życia społecznego. Mimo że kwestionariusze mogą dostarczyć informacji na ten temat, rzadko zdarza się, aby badacze sondażowi mieli tego rodzaju wycucie całościowej sytuacji życiowej, w której myślą i działają respondenci. Sondaże nie mogą mierzyć działań społecznych. Mogą one jedynie gromadzić relacje badanych o ich przeszłych działaniach bądź też o działaniach przyszłych lub hipotetycznych. Wreszcie, sondaże poprzez sztuczność sytuacji badawczej prowadzą do artefaktów. Ma to dwa aspekty, po pierwsze, przedmiot badań może nie nadawać się do pomiaru za pomocą

³⁹² J. Sztumski, Wstęp..., op.cit., s. 86.

³⁹³ E. Babbie, Podstawy badań..., op.cit., s. 312.

Długi kwestionariusz zniechęca respondentów do uczestnictwa w badaniu. Nawet jeżeli jest wypełniany, to niedbale a część pytań jest w ogóle pomijana. Sytuację pozornie może uratować dołączona do wywiadu instrukcja, której zadaniem jest wyjaśnienie trudniejszych kwestii związanych z pytaniami. Praktyka pokazuje, że ankietowani rzadko czytają instrukcję i najczęściej wypełniają kwestionariusz według własnego mniemania, które często jest sprzeczne z koncepcją badacza.

- W prawidłowo skonstruowanym kwestionariuszu ankiety, pytania są ułożone w ściśle określonej kolejności, która gwarantuje uzyskanie pożądaných informacji. Niedopuszczalne jest dowolne przeskakiwanie pytań, pomijanie ich, czy wracanie do poprzednio prezentowanych kwestii, gdyż zniekształca to wynik całego badania. W badaniu ankietowym nie mamy żadnej możliwości sprawdzenia, czy respondenci stosują się do tego postulatu. Uważna analiza ankiety wskazuje, że część pytań jest pomijana, zniekształcając ostateczny efekt badania.
- W każdej zbiorowości istnieje duży odsetek ludzi, którzy nie są w stanie z różnych powodów wypełnić właściwie ankiety. Przyczyną tego zjawiska może być słabe wykształcenie respondenta, brak skupienia, niezrozumienie, czy wreszcie zła wola. Wszystkie te osoby poprzez błędne wypełnienie kwestionariusza fałszują wynik badania. Badacz nie jest w stanie określić, czy dana odpowiedź jest faktyczną opinią badanego, czy też wynikiem pomyłki.
- Ponieważ badacz nie ma kontaktu personalnego z respondentem, nie jest możliwe wychwycenie wszelkich form niewerbalnych, które zwykle towarzyszą badaniu. Gesty, mimika, przejawy uczuć są istotnymi elementami, które pozwalają poznać prawdziwe stanowisko respondenta wobec określonych zagadnień. Ankieta nie pozwala na ich rejestrację.
- Prawidłowe przeprowadzenie badania ankietowanego, jeżeli ma faktycznie być miarodajne, wymaga od badacza niezbędnej wiedzy metodologicznej oraz dużego doświadczenia badawczego. W przeciwnym razie uzyskane wyniki są fikcyjne i fałszują całe badanie⁴⁰³.

⁴⁰³ J. Kobyliński, Ankieta jako specyficzna technika wywiadu standaryzowanego, adres strony internetowej, zob. http://www.koweziu.edu.pl/edukator/index.php?option=com_content&view=article&id=76&catid=1:artykuly-archiwalne

Mimo zastrzeżeń i uwag krytycznych, kierowanych pod adresem ankiety i badań tą techniką, trzeba obiektywnie i rzeczowo stwierdzić, że jest to jedna z wielu technik dobrze służąca określonym badaniom określonych tematów. Wartość materiału badawczego zgromadzonego za pomocą techniki ankietowej tkwi przede wszystkim w dobrze sprecyzowanym temacie, dobrze zbudowanej ankiecie, a także w technice badań ankietowych i sensownym opracowaniu materiałów⁴⁰⁴.

Wywiad z kolei jest rozmową – sztuką zadawania pytań i słuchania. Nie jest neutralnym narzędziem, jako że rzeczywistość sytuacji wywiadu jest tworzona przez co najmniej dwoje ludzi. W tym kontekście udzielane są odpowiedzi. Tak więc wywiad wytwarza pewne usytuowane rozumienia, zakorzenione w specyficznych epizodach interakcyjnych, a wpływ nań mają osobiste cechy ankietera, włączając w to jego rasę, klasę, przynależność etniczną i płeć⁴⁰⁵.

Według Brunona Hołysta wywiad to technika badawcza, która polega na stawianiu osobie badanej szeregu pytań, by następnie z odpowiedzi udzielonych przez osobę badaną, i często przez wiele innych osób, wysnuć drogą analizy statystycznej wnioski na interesujące badacza tematy⁴⁰⁶.

F. Krzykała wywiad rozumie jako technikę czy instrument badawczy, stosowany w naukach społecznych, który poprzez zaplanowaną ukierunkowaną rozmowę z wybranym osobnikiem danej zbiorowości i stawianie przez badacza szeregu celowych pytań oraz poddawania impulsów czy stwarzanie odpowiedniej motywacji pozwala uzyskać od badanego wyznaczone przez plan i procedurę badawczą, określonego rodzaju informacje⁴⁰⁷.

Natomiast według Steinar Kvale wywiad jest rozmową, której struktura i cel są określone przez jedną ze stron – osobę przeprowadzającą wywiad. Jest to profesjonalna interakcja, która wykracza poza spontaniczną wymianę opinii, jak to się dzieje w codziennej rozmowie, i polega na starannym zadawaniu pytań oraz uważnym wysłuchiowaniu odpowiedzi w celu zdobycia szczegółowo sprawdzonej wiedzy⁴⁰⁸.

⁴⁰⁴ K. Czarnecki, H. Hrapkiewicz, *Metody badań zagadnień psychologicznych w pedagogice pracy*, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa 1979, s. 91.

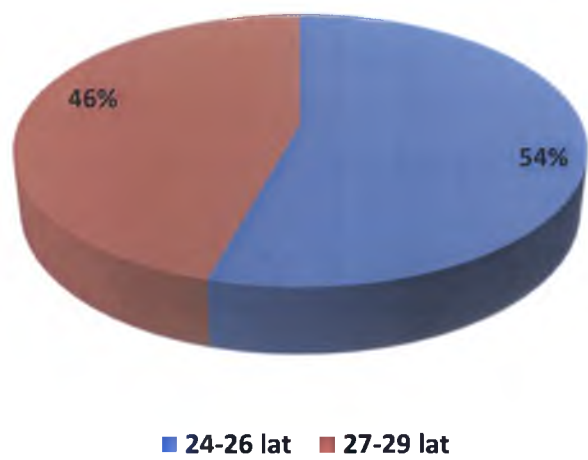
⁴⁰⁵ N.K. Denzin, Y.S. Lincoln red. *Metody badań jakościowych t.2*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2009, s. 5.

⁴⁰⁶ B. Hołyst, *Suicydologia*, Wydawnictwo Prawnicze LexisNexis, Warszawa 2002, s. 176.

⁴⁰⁷ F. Krzykała, *Metodologia badań...*, op.cit., s. 62.

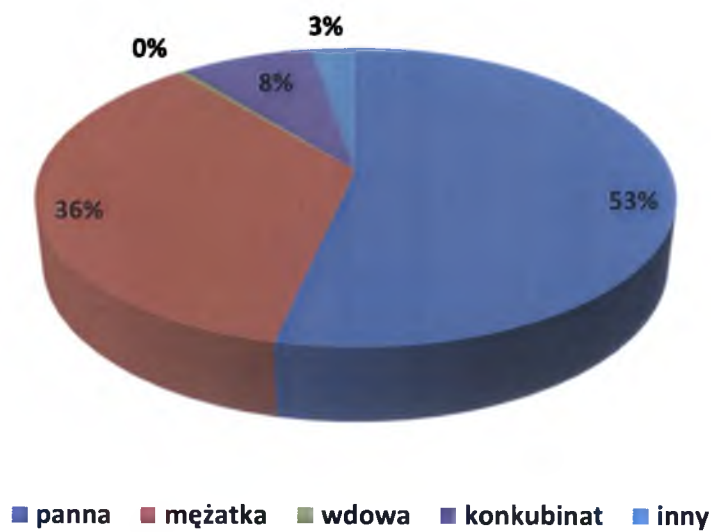
⁴⁰⁸ S. Kvale, *Prowadzenie wywiadów*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2010, s. 37.

Wykres 3. Wiek respondentek

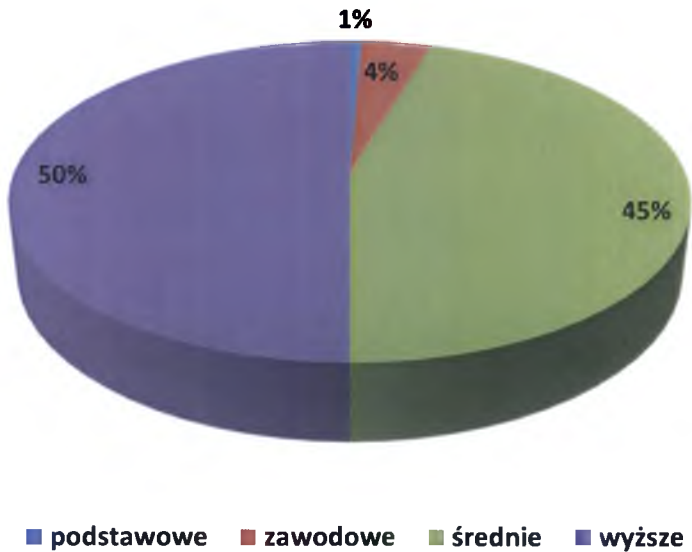
Ze względu na stan cywilny, wśród ankietowanych częstochowianek najwięcej jest panien. Stanowią one ponad połowę badanej populacji, a dokładnie jest ich 160. Nieco mniej – 107 – to mężatki. 24 kobiety zadeklarowały, że żyją w wolnym związku (konkubincie). Jedna respondentka jest wdową, a pozostałe 8 wskazało na odpowiedź „Inny? Jaki?” wpisując: „rozwidziona” bądź „w trakcie rozwodu”.

Wykres 4. Stan cywilny respondentek

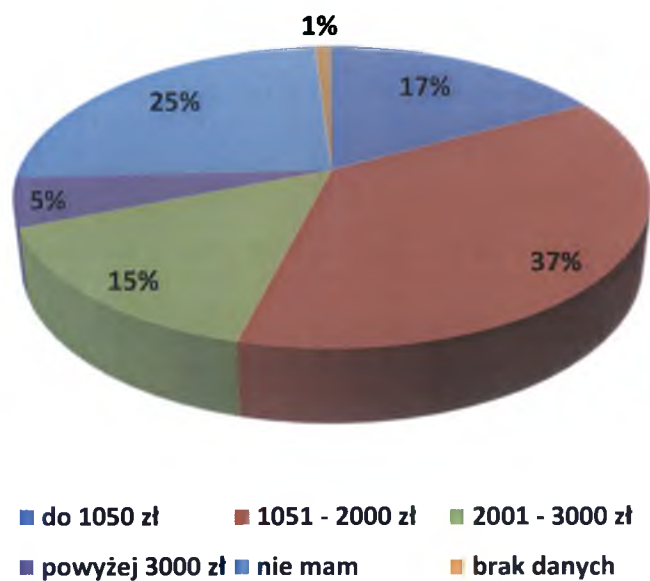
Kolejne kryterium, niezwykle istotne w niniejszej rozprawie, stanowi wykształcenie badanych kobiet. Ukończenie edukacji na szczeblu wyższym deklaruje 150 respondentek. Wykształcenie średnie posiada 136 kobiet, zawodowe – 12, a podstawowe – 2. W dalszej części pracy zostaną zaprezentowane wyniki badań dotyczące wpływu wykształcenia na aspiracje życiowe ankietowanych kobiet.

Wykres 5. Wykształcenie respondentek

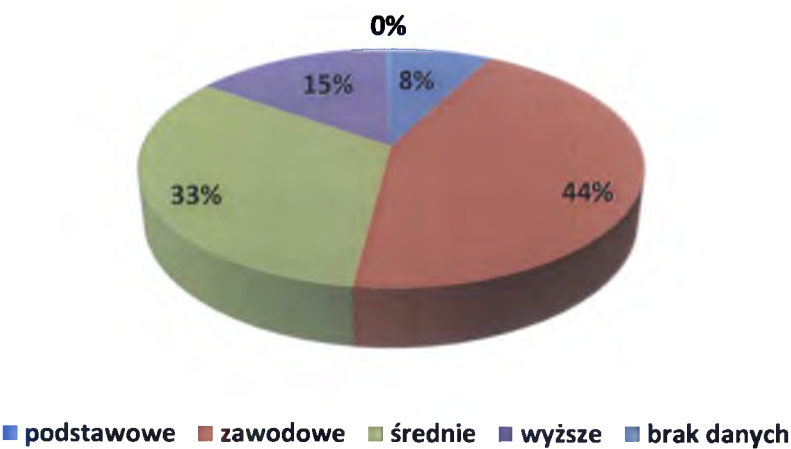
W badaniach uwzględniłam również dochody respondentek. 111 z 300 kobiet wskazało na dochód od 1051 do 2000 zł. 74 osoby oświadczyły, iż nie posiadają dochodów. Natomiast 51 respondentek zaznaczyło kwotę do 1050 zł. Zarobki 45 kobiet oscylują w granicach od 2001 do 3000 zł, a 16 osób zarabia powyżej 3000 zł. Jedynie 3 ankietowane nie udzieliły odpowiedzi na pytanie.

Wykres 6. Dochody respondentek

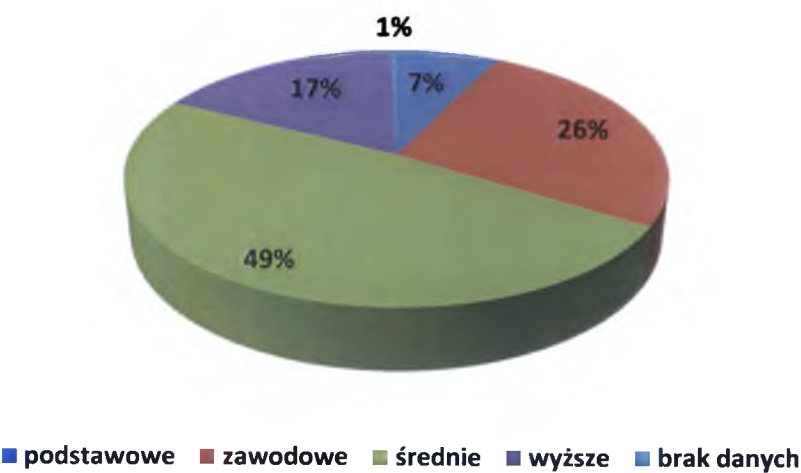

W narzędziu badawczym pytałam też respondentki o wykształcenie rodziców. Z uzyskanych odpowiedzi wynika, iż ojcowie częstochowianek posiadają przede wszystkim wykształcenie zawodowe (133 mężczyzn) i średnie (98). Wyższe natomiast posiada 45 ojców, a podstawowe 23. Jedna osoba nie zaznaczyła odpowiedzi. Wśród matek ankietowanych 146 ma wykształcenie średnie, a 79 zawodowe. Wyższe natomiast posiadają 52 kobiety, o 7 więcej w porównaniu z ojcami. 22 częstochowianki wskazały, iż ich matki posiadają wykształcenie podstawowe, a jedna osoba nie zaznaczyła odpowiedzi. Powyższe wyniki pokazują, że matki ankietowanych kobiet najczęściej posiadają wykształcenie średnie, a wśród ojców dominuje wykształcenie zawodowe.

Wykres 7. Wykształcenie rodziców - ojciec

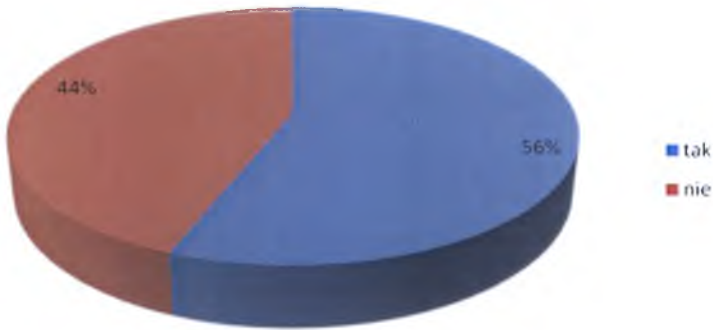

Wykres 8. Wykształcenie rodziców – matka

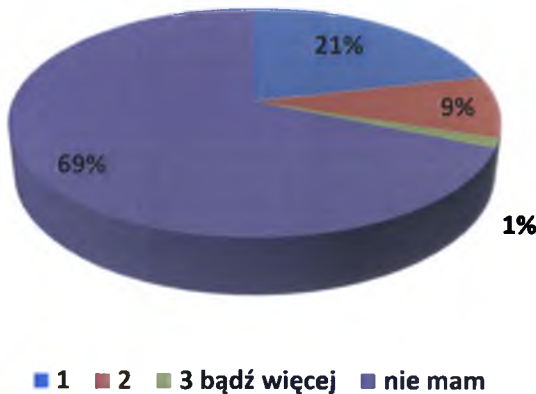
Kolejnym elementem mogącym mieć wpływ na dążenia badanych kobiet jest pochodzenie z rodziny wielodzietnej. 167 na 300 respondentek odpowiedziało, iż pochodzą z rodziny posiadającej minimum troje dzieci.

Wykres 9. Pochodzenie z rodziny wielodzietnej

Ostatnie pytanie dotyczyło liczby posiadanego potomstwa. Wyniki badań pokazują, że większość, bo 206 respondentek, nie ma dzieci. 64 kobiety posiadają jedno dziecko, a 26 dochoowało się dwóch potomków. Jedynie 4 ankietowane są matkami trojga lub więcej dzieci.

Wykres 10. Ilość posiadanych dzieci

ROZDZIAŁ V

Lokalna rewolucja feministyczna? Prezentacja wyników badań

5.1. Potrzeby respondentek w świetle badań empirycznych

Programując badania empiryczne, które miały być wykorzystane w niniejszej dysertacji, zdawałam sobie sprawę, że różnorodność teoretycznych ujęć, nomenklatury potrzeb wymusi na mnie dość obszerne opisanie powyższego zagadnienia. Odwołując się do części teoretycznej mojej pracy przypomnę, iż termin potrzeba najczęściej określa się jako przeżywanie braku dóbr materialnych lub niematerialnych, których posiadanie jest warunkiem życia lub przynajmniej zadowolenia z niego, albo też, że jest to brak czegoś, co wprowadza organizm w niepożądany stan i stanowi motyw działań zmierzających do zmiany tego stanu, ukierunkowujący nasze zachowanie⁴²¹.

W niniejszej rozprawie, wśród całej palety potrzeb szczególną uwagę zwróciłam na potrzebę osiągnięć. Mówimy o niej wtedy, gdy człowiek dąży do sukcesu jako do wartości autotelicznej (czyli wartości „samej w sobie”). Zaspokojenie tych dążeń rodzi satysfakcję i wywołuje dumę, zwiększa poczucie osobistego bezpieczeństwa, scala indywidualną osobowość i pozwala optymistycznie patrzeć na świat, nadaje wreszcie sens życiu⁴²².

Punktem wyjścia do badania potrzeby osiągnięć młodych częstochowianek było pytanie o ich marzenia, które w mojej ocenie stanowią motyw działań zmierzających do zmiany obecnego stanu. Takie podejście w sposób zdecydowany koresponduje z ujęciem definicji potrzeb w przedmiotowej literaturze.

Zadając pytanie o najważniejsze marzenie miałam przekonanie, że znaczna część respondentek udzieli odpowiedzi twierdzącej. Większą uwagę przywiązywałam do zawartości treściowej marzeń. Zakładałam, że zapoznając się z odpowiedziami badanych kobiet będę mogła ocenić czy mają one charakter pragnienia, które można potraktować jako potrzebę osiągnięcia, czy też stanowią bliżej nieokreśloną i trudną do realizacji myśl.

⁴²¹ J. Skorupska-Sobańska, *Potrzeby nastolatków...*, op.cit., s. 12.

⁴²² J. Koziński, *Człowiek wielowymiarowy...*, op.cit., s. 52.

W hipotezie dotyczącej pierwszego problemu badawczego zawarłam tezę, że respondentki będą miały następujące potrzeby osiągnięć:

- w sferze edukacji i kariery zawodowej – uzyskanie zaplanowanego wykształcenia i pozycji zawodowej;
- w sferze życia rodzinnego i osobistego – założenie szczęśliwej rodziny oraz utrzymanie dobrych relacji z ludźmi;
- w sferze społeczno-politycznej – uczestniczenie w życiu społecznym i politycznym.

W zaprezentowanej dalej analizie dotyczącej marzeń młodych częstochowianek zweryfikuję czy mogą być one źródłem potrzeby osiągnięć respondentek.

Zgodnie z oczekiwaniami zdecydowana większość respondentek potwierdziła posiadanie marzeń. Jedynie 5% badanych kobiet stwierdziło, że ich nie ma (wykres 11). W tabelach, od 7 do 12, przedstawiłam odpowiedź na to pytanie z uwzględnieniem zmiennych takich jak: wiek, wykształcenie, stan cywilny, poziom dochodów i wykształcenie rodziców.

Wykres 11. Posiadanie marzeń przez młode częstochowianki

Tabela 7. Posiadanie marzeń – wiek respondentek

Tabela krzyżowa marzenia * wiek							
			wiek		Ogółem		
			24-26	27-29			
marzenia	tak	Liczebność	150	135	285		
		% z marzenia	52,6%	47,4%	100,0%		
		% z wiek	92,0%	98,5%	95,0%		
		% z Ogółem	50,0%	45,0%	95,0%		
	nie	Liczebność	13	2	15		
		% z marzenia	86,7%	13,3%	100,0%		
		% z wiek	8,0%	1,5%	5,0%		
		% z Ogółem	4,3%	,7%	5,0%		
		Ogółem		Liczebność	163	137	300
				% z marzenia	54,3%	45,7%	100,0%
% z wiek	100,0%			100,0%	100,0%		
% z Ogółem	54,3%			45,7%	100,0%		

Tabela 8. Posiadanie marzeń – wykształcenie respondentek

Tabela krzyżowa marzenia * wykształcenie							
			wykształcenie				Ogółem
			podstawowe	zawodowe	średnie	wyższe	
marzenia	tak	Liczebność	2	9	127	147	285
		% z marzenia	,7%	3,2%	44,6%	51,6%	100,0%
		% z wykształcenie	100,0%	75,0%	93,4%	98,0%	95,0%
		% z Ogółem	,7%	3,0%	42,3%	49,0%	95,0%
	nie	Liczebność	0	3	9	3	15
		% z marzenia	0,0%	20,0%	60,0%	20,0%	100,0%
		% z wykształcenie	0,0%	25,0%	6,6%	2,0%	5,0%
		% z Ogółem	0,0%	1,0%	3,0%	1,0%	5,0%
Ogółem		Liczebność	2	12	136	150	300
		% z marzenia	,7%	4,0%	45,3%	50,0%	100,0%
		% z wykształcenie	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%
		% z Ogółem	,7%	4,0%	45,3%	50,0%	100,0%

Tabela 9. Posiadanie marzeń – stan cywilny respondentek

Tabela krzyżowa marzenia * stan cywilny								
			stan cywilny					Ogółem
			panna	mężatka	wdowa	konkubinat	inny	
marzenia	tak	Liczebność	152	103	1	21	8	285
		% z marzenia	53,3%	36,1%	,4%	7,4%	2,8%	100,0%
		% z stan cywilny	95,0%	96,3%	100,0%	87,5%	100,0%	95,0%
		% z Ogółem	50,7%	34,3%	,3%	7,0%	2,7%	95,0%
	nie	Liczebność	8	4	0	3	0	15
		% z marzenia	53,3%	26,7%	0,0%	20,0%	0,0%	100,0%
		% z stan cywilny	5,0%	3,7%	0,0%	12,5%	0,0%	5,0%
		% z Ogółem	2,7%	1,3%	0,0%	1,0%	0,0%	5,0%
Ogółem		Liczebność	160	107	1	24	8	300
		% z marzenia	53,3%	35,7%	,3%	8,0%	2,7%	100,0%
		% z stan cywilny	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%
		% z Ogółem	53,3%	35,7%	,3%	8,0%	2,7%	100,0%

Tabela 10. Posiadanie marzeń – poziom dochodów respondentek

Tabela krzyżowa marzenia * dochody									
			dochody						Ogółem
			do 1050	1051 - 2000	2001 - 3000	powyżej 3000	nie mam	brak danych	
marzenia	tak	Liczebność	47	107	42	14	73	2	285
		% z marzenia	16,5%	37,5%	14,7%	4,9%	25,6%	,7%	100,0%
		% z dochody	92,2%	96,4%	93,3%	87,5%	98,6%	66,7%	95,0%
		% z Ogółem	15,7%	35,7%	14,0%	4,7%	24,3%	,7%	95,0%
	nie	Liczebność	4	4	3	2	1	1	15
		% z marzenia	26,7%	26,7%	20,0%	13,3%	6,7%	6,7%	100,0%
		% z dochody	7,8%	3,6%	6,7%	12,5%	1,4%	33,3%	5,0%
		% z Ogółem	1,3%	1,3%	1,0%	,7%	,3%	,3%	5,0%
Ogółem		Liczebność	51	111	45	16	74	3	300
		% z marzenia	17,0%	37,0%	15,0%	5,3%	24,7%	1,0%	100,0%
		% z dochody	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%
		% z Ogółem	17,0%	37,0%	15,0%	5,3%	24,7%	1,0%	100,0%

Tabela 11. Posiadanie marzeń – wykształcenie ojca

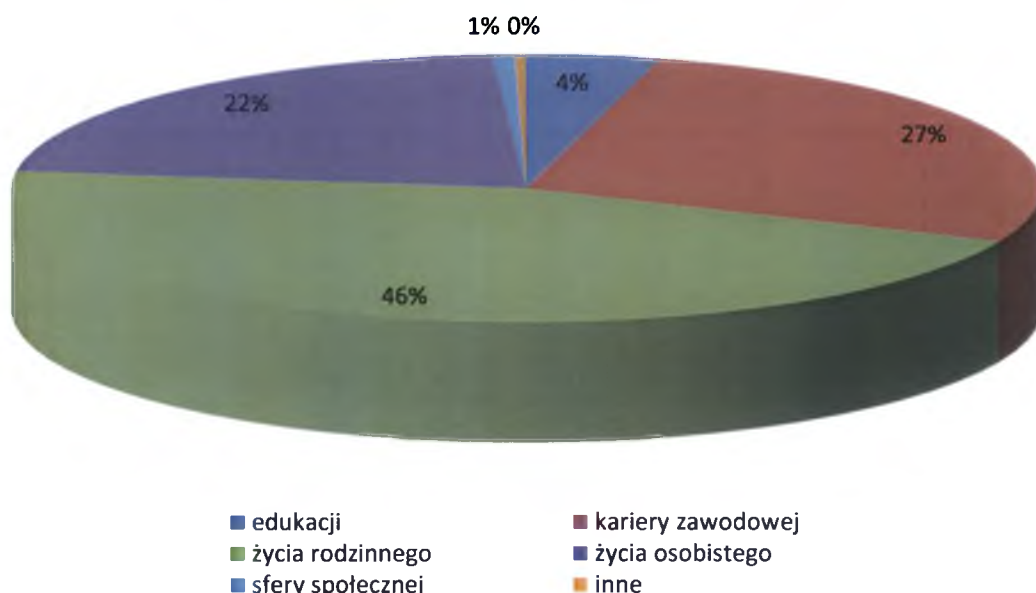
Tabela krzyżowa marzenia * wykształcenie ojca								
			wykształcenie ojca					Ogółem
			podstawowe	zawodowe	średnie	wyższe	brak danych	
marzenia	tak	Liczebność	17	129	94	44	1	285
		% z marzenia	6,0%	45,3%	33,0%	15,4%	,4%	100,0%
		% z wykształcenie ojca	73,9%	97,0%	95,9%	97,8%	100,0%	95,0%
		% z Ogółem	5,7%	43,0%	31,3%	14,7%	,3%	95,0%
	nie	Liczebność	6	4	4	1	0	15
		% z marzenia	40,0%	26,7%	26,7%	6,7%	0,0%	100,0%
		% z wykształcenie ojca	26,1%	3,0%	4,1%	2,2%	0,0%	5,0%
		% z Ogółem	2,0%	1,3%	1,3%	,3%	0,0%	5,0%
Ogółem		Liczebność	23	133	98	45	1	300
		% z marzenia	7,7%	44,3%	32,7%	15,0%	,3%	100,0%
		% z wykształcenie ojca	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%
		% z Ogółem	7,7%	44,3%	32,7%	15,0%	,3%	100,0%

Tabela 12. Posiadanie marzeń – wykształcenie matki

Tabela krzyżowa marzenia * wykształcenie matki								
			wykształcenie matki					Ogółem
			podstawowe	zawodowe	średnie	wyższe	brak danych	
marzenia	tak	Liczebność	19	76	139	50	1	285
		% z marzenia	6,7%	26,7%	48,8%	17,5%	,4%	100,0%
		% z wykształcenie matki	86,4%	96,2%	95,2%	96,2%	100,0%	95,0%
		% z Ogółem	6,3%	25,3%	46,3%	16,7%	,3%	95,0%
	nie	Liczebność	3	3	7	2	0	15
		% z marzenia	20,0%	20,0%	46,7%	13,3%	0,0%	100,0%
		% z wykształcenie matki	13,6%	3,8%	4,8%	3,8%	0,0%	5,0%
		% z Ogółem	1,0%	1,0%	2,3%	,7%	0,0%	5,0%
Ogółem		Liczebność	22	79	146	52	1	300
		% z marzenia	7,3%	26,3%	48,7%	17,3%	,3%	100,0%
		% z wykształcenie matki	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%
		% z Ogółem	7,3%	26,3%	48,7%	17,3%	,3%	100,0%

Odnosząc się do treści marzeń, respondentki miały możliwość przypisać swoje najważniejsze pragnienie do jednej ze sfer życiowej aktywności. Najwięcej z nich, bo 68%, swoje największe marzenie sytuowało w sferze życia rodzinnego i osobistego (wykres 12).

Wykres 12. Najważniejsze marzenie – sfera aktywności respondentek

Jak przedstawia się treść marzeń respondentek w odniesieniu do ich sfer aktywności życiowych zaprezentuję w kolejnych tabelach. Ogólny wniosek nasuwający się po analizie tego zagadnienia wskazuje, że cechy społeczno-demograficzne nie wpływają znacząco na umiejscowienie marzeń młodych częstochochcianek. Nie oznacza to jednak, że wymienione zmienne nie różnicują zupełnie poglądów i opinii respondentek.

Jako dwie pierwsze cechy postanowiłam zaprezentować wiek i wykształcenie kobiet, ponieważ to one odegrały znaczącą rolę przy doborze próby w moich badaniach. W przypadku wieku respondentek naturalnym wydaje się, że młodsze kobiety wskazywały częściej na edukację jako sferę realizacji marzeń, a także częściej wybierały sferę kariery zawodowej. W przypadku kobiet z przedziału 27-29 lat opcją częściej występującą była przewaga marzeń związanych z realizacją w życiu rodzinnym i sferą osobistą (tabela 13).

Tabela 13. Najważniejsze marzenie – wiek respondentek

Tabela krzyżowa marzenie dotyczy * wiek					
			wiek		Ogółem
			24-26	27-29	
marzenie dotyczy	edukacji	Liczebność	11	1	12
		% z marzenie dotyczy	91,7%	8,3%	100,0%
		% z wiek	7,3%	,7%	4,2%
		% z Ogółem	3,9%	,4%	4,2%
	kariery zawodowej	Liczebność	48	30	78
		% z marzenie dotyczy	61,5%	38,5%	100,0%
		% z wiek	32,0%	22,2%	27,4%
		% z Ogółem	16,8%	10,5%	27,4%
	życia rodzinnego	Liczebność	61	69	130
		% z marzenie dotyczy	46,9%	53,1%	100,0%
		% z wiek	40,7%	51,1%	45,6%
		% z Ogółem	21,4%	24,2%	45,6%
	życia osobistego	Liczebność	30	32	62
		% z marzenie dotyczy	48,4%	51,6%	100,0%
		% z wiek	20,0%	23,7%	21,8%
		% z Ogółem	10,5%	11,2%	21,8%
	sfery społecznej	Liczebność	0	2	2
		% z marzenie dotyczy	0,0%	100,0%	100,0%
		% z wiek	0,0%	1,5%	,7%
		% z Ogółem	0,0%	,7%	,7%
	inne	Liczebność	0	1	1
		% z marzenie dotyczy	0,0%	100,0%	100,0%
		% z wiek	0,0%	,7%	,4%
		% z Ogółem	0,0%	,4%	,4%
Ogółem		Liczebność	150	135	285
		% z marzenie dotyczy	52,6%	47,4%	100,0%
		% z wiek	100,0%	100,0%	100,0%
		% z Ogółem	52,6%	47,4%	100,0%

W przypadku wykształcenia zaobserwować można, że im wyższy jest poziom edukacji respondentek tym częściej ich marzenia związane są ze sferą kariery zawodowej (tabela 14). Oznaczałoby to, że kobiety lepiej wykształcone są bardziej nastawione na realizowanie się w pracy i bardziej do tego zmotywowane.

Tabela 14. Najważniejsze marzenie – wykształcenie respondentek

Tabela krzyżowa marzenie dotyczy * wykształcenie							
			wykształcenie				Ogółem
			podstawowe	zawodowe	średnie	wyższe	
marzenie dotyczy	edukacji	Liczebność	1	0	9	2	12
		% z marzenie dotyczy	8,3%	0,0%	75,0%	16,7%	100,0%
		% z wykształcenie	50,0%	0,0%	7,1%	1,4%	4,2%
		% z Ogółem	,4%	0,0%	3,2%	,7%	4,2%
	kariery zawodowej	Liczebność	0	2	30	46	78
		% z marzenie dotyczy	0,0%	2,6%	38,5%	59,0%	100,0%
		% z wykształcenie	0,0%	22,2%	23,6%	31,3%	27,4%
		% z Ogółem	0,0%	,7%	10,5%	16,1%	27,4%
	życia rodzinnego	Liczebność	1	5	53	71	130
		% z marzenie dotyczy	,8%	3,8%	40,8%	54,6%	100,0%
		% z wykształcenie	50,0%	55,6%	41,7%	48,3%	45,6%
		% z Ogółem	,4%	1,8%	18,6%	24,9%	45,6%
	życia osobistego	Liczebność	0	2	35	25	62
		% z marzenie dotyczy	0,0%	3,2%	56,5%	40,3%	100,0%
		% z wykształcenie	0,0%	22,2%	27,6%	17,0%	21,8%
		% z Ogółem	0,0%	,7%	12,3%	8,8%	21,8%
	sfery społecznej	Liczebność	0	0	0	2	2
		% z marzenie dotyczy	0,0%	0,0%	0,0%	100,0%	100,0%
		% z wykształcenie	0,0%	0,0%	0,0%	1,4%	,7%
		% z Ogółem	0,0%	0,0%	0,0%	,7%	,7%
	inne	Liczebność	0	0	0	1	1
		% z marzenie dotyczy	0,0%	0,0%	0,0%	100,0%	100,0%
		% z wykształcenie	0,0%	0,0%	0,0%	,7%	,4%
		% z Ogółem	0,0%	0,0%	0,0%	,4%	,4%
Ogółem		Liczebność	2	9	127	147	285
		% z marzenie dotyczy	,7%	3,2%	44,6%	51,6%	100,0%
		% z wykształcenie	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%
		% z Ogółem	,7%	3,2%	44,6%	51,6%	100,0%

W świetle analizy statystycznej stan cywilny respondentek w pewnym zakresie wpływa na lokowanie marzeń w poszczególnych sferach życia częstochowianek. Kariera zawodowa, jako największe marzenie, wskazywana jest częściej przez panny niż mężatki. Kobiety zamężne natomiast częściej wskazywały na rodzinę (tabela 15).

Tabela 15. Najważniejsze marzenie – stan cywilny respondentek

Tabela krzyżowa marzenie dotyczy * stan cywilny								
			stan cywilny					Ogółem
			panna	mężatka	wdowa	konkubinat	inny	
marzenie dotyczy	edukacji	Liczebność	6	4	0	2	0	12
		% z marzenie dotyczy	50,0%	33,3%	0,0%	16,7%	0,0%	100,0%
		% z stan cywilny	3,9%	3,9%	0,0%	9,5%	0,0%	4,2%
		% z Ogółem	2,1%	1,4%	0,0%	,7%	0,0%	4,2%
	kariery zawodowej	Liczebność	58	13	0	6	1	78
		% z marzenie dotyczy	74,4%	16,7%	0,0%	7,7%	1,3%	100,0%
		% z stan cywilny	38,2%	12,6%	0,0%	28,6%	12,5%	27,4%
		% z Ogółem	20,4%	4,6%	0,0%	2,1%	,4%	27,4%
	życia rodzinnego	Liczebność	51	70	1	4	4	130
		% z marzenie dotyczy	39,2%	53,8%	,8%	3,1%	3,1%	100,0%
		% z stan cywilny	33,6%	68,0%	100,0%	19,0%	50,0%	45,6%
		% z Ogółem	17,9%	24,6%	,4%	1,4%	1,4%	45,6%
	życia osobistego	Liczebność	37	13	0	9	3	62
		% z marzenie dotyczy	59,7%	21,0%	0,0%	14,5%	4,8%	100,0%
		% z stan cywilny	24,3%	12,6%	0,0%	42,9%	37,5%	21,8%
		% z Ogółem	13,0%	4,6%	0,0%	3,2%	1,1%	21,8%
	sfery społecznej	Liczebność	0	2	0	0	0	2
		% z marzenie dotyczy	0,0%	100,0%	0,0%	0,0%	0,0%	100,0%
		% z stan cywilny	0,0%	1,9%	0,0%	0,0%	0,0%	,7%
		% z Ogółem	0,0%	,7%	0,0%	0,0%	0,0%	,7%
	inne	Liczebność	0	1	0	0	0	1
		% z marzenie dotyczy	0,0%	100,0%	0,0%	0,0%	0,0%	100,0%
		% z stan cywilny	0,0%	1,0%	0,0%	0,0%	0,0%	,4%
		% z Ogółem	0,0%	,4%	0,0%	0,0%	0,0%	,4%
Ogółem		Liczebność	152	103	1	21	8	285
		% z marzenie dotyczy	53,3%	36,1%	,4%	7,4%	2,8%	100,0%
		% z stan cywilny	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%
		% z Ogółem	53,3%	36,1%	,4%	7,4%	2,8%	100,0%

Ciekawe wyniki wskazują dwie następne tabele, w których odpowiedzi dotyczące marzeń interpretowałam w odniesieniu do wykształcenia rodziców respondentek. Kobiety, których ojcowie posiadali wykształcenie wyższe zdecydowanie częściej największe marzenie umiejscawiały w sferze kariery zawodowej. Dokładnie połowa respondentek z tej grupy prezentowała taki pogląd. Natomiast rzadziej, niż respondentki z innych grup, wskazywały na rodzinę, jako na źródło największego marzenia. Stwierdzenie, że ojcowie młodych częstochowianek

mają duży wpływ na ich marzenia jest może zbyt daleko idące, ale trudno nie zauważyć opisanej powyżej tendencji (tabela 16).

Tabela 16. Najważniejsze marzenie – wykształcenie ojca

Tabela krzyżowa marzenie dotyczy * wykształcenie ojca								
			wykształcenie ojca					Ogółem
			podstawowe	zawodowe	średnie	wyższe	brak danych	
marzenie dotyczy	edukacji	Liczebność	1	6	3	2	0	12
		% z marzenie dotyczy	8,3%	50,0%	25,0%	16,7%	0,0%	100,0%
		% z wykształcenie ojca	5,9%	4,7%	3,2%	4,5%	0,0%	4,2%
		% z Ogółem	,4%	2,1%	1,1%	,7%	0,0%	4,2%
	kariery zawodowej	Liczebność	2	33	21	22	0	78
		% z marzenie dotyczy	2,6%	42,3%	26,9%	28,2%	0,0%	100,0%
		% z wykształcenie ojca	11,8%	25,6%	22,3%	50,0%	0,0%	27,4%
		% z Ogółem	,7%	11,6%	7,4%	7,7%	0,0%	27,4%
	życia rodzinnego	Liczebność	7	64	45	13	1	130
		% z marzenie dotyczy	5,4%	49,2%	34,6%	10,0%	,8%	100,0%
		% z wykształcenie ojca	41,2%	49,6%	47,9%	29,5%	100,0%	45,6%
		% z Ogółem	2,5%	22,5%	15,8%	4,6%	,4%	45,6%
	życia osobistego	Liczebność	7	26	22	7	0	62
		% z marzenie dotyczy	11,3%	41,9%	35,5%	11,3%	0,0%	100,0%
		% z wykształcenie ojca	41,2%	20,2%	23,4%	15,9%	0,0%	21,8%
		% z Ogółem	2,5%	9,1%	7,7%	2,5%	0,0%	21,8%
	sfery społecznej	Liczebność	0	0	2	0	0	2
		% z marzenie dotyczy	0,0%	0,0%	100,0%	0,0%	0,0%	100,0%
		% z wykształcenie ojca	0,0%	0,0%	2,1%	0,0%	0,0%	,7%
		% z Ogółem	0,0%	0,0%	,7%	0,0%	0,0%	,7%
	inne	Liczebność	0	0	1	0	0	1
		% z marzenie dotyczy	0,0%	0,0%	100,0%	0,0%	0,0%	100,0%
		% z wykształcenie ojca	0,0%	0,0%	1,1%	0,0%	0,0%	,4%
		% z Ogółem	0,0%	0,0%	,4%	0,0%	0,0%	,4%
Ogółem		Liczebność	17	129	94	44	1	285
		% z marzenie dotyczy	6,0%	45,3%	33,0%	15,4%	,4%	100,0%
		% z wykształcenie ojca	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%
		% z Ogółem	6,0%	45,3%	33,0%	15,4%	,4%	100,0%

Interesujący wniosek nasuwa także analiza najważniejszych marzeń respondentek w odniesieniu do wykształcenia ich matek. Zachodzi tu podobna prawidłowość jak w przypadku wyników dotyczących wykształcenia ojca, co oznacza, że wyższe wykształcenie matki równa się większej orientacji na karierę zawodową (dotyczy to oczywiście odpowiedzi dotyczących marzeń respondentek - tabela 17). Interpretując odpowiedzi respondentek na pytanie o największe marzenie i sferę

aktywności życiowej, której to marzenie dotyczy, w przypadku pozostałych zmiennych demograficzno-społecznych nie stwierdziłam większych różnic.

Tabela 17. Najważniejsze marzenie – wykształcenie matki

Tabela krzyżowa marzenie dotyczy * wykształcenie matki								
			wykształcenie matki					Ogółem
			podstawowe	zawodowe	średnie	wyższe	brak danych	
marzenie dotyczy	edukacji	Liczebność	0	7	3	2	0	12
		% z marzenie dotyczy	0,0%	58,3%	25,0%	16,7%	0,0%	100,0%
		% z wykształcenie matki	0,0%	9,2%	2,2%	4,0%	0,0%	4,2%
		% z Ogółem	0,0%	2,5%	1,1%	,7%	0,0%	4,2%
	kariery zawodowej	Liczebność	8	19	34	17	0	78
		% z marzenie dotyczy	10,3%	24,4%	43,6%	21,8%	0,0%	100,0%
		% z wykształcenie matki	42,1%	25,0%	24,5%	34,0%	0,0%	27,4%
		% z Ogółem	2,8%	6,7%	11,9%	6,0%	0,0%	27,4%
	życia rodzinnego	Liczebność	9	37	67	16	1	130
		% z marzenie dotyczy	6,9%	28,5%	51,5%	12,3%	,8%	100,0%
		% z wykształcenie matki	47,4%	48,7%	48,2%	32,0%	100,0%	45,6%
		% z Ogółem	3,2%	13,0%	23,5%	5,6%	,4%	45,6%
	życia osobistego	Liczebność	2	13	35	12	0	62
		% z marzenie dotyczy	3,2%	21,0%	56,5%	19,4%	0,0%	100,0%
		% z wykształcenie matki	10,5%	17,1%	25,2%	24,0%	0,0%	21,8%
		% z Ogółem	,7%	4,6%	12,3%	4,2%	0,0%	21,8%
	sfery społecznej	Liczebność	0	0	0	2	0	2
		% z marzenie dotyczy	0,0%	0,0%	0,0%	100,0%	0,0%	100,0%
		% z wykształcenie matki	0,0%	0,0%	0,0%	4,0%	0,0%	,7%
		% z Ogółem	0,0%	0,0%	0,0%	,7%	0,0%	,7%
	inne	Liczebność	0	0	0	1	0	1
		% z marzenie dotyczy	0,0%	0,0%	0,0%	100,0%	0,0%	100,0%
		% z wykształcenie matki	0,0%	0,0%	0,0%	2,0%	0,0%	,4%
		% z Ogółem	0,0%	0,0%	0,0%	,4%	0,0%	,4%
Ogółem		Liczebność	19	76	139	50	1	285
		% z marzenie dotyczy	6,7%	26,7%	48,8%	17,5%	,4%	100,0%
		% z wykształcenie matki	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%
		% z Ogółem	6,7%	26,7%	48,8%	17,5%	,4%	100,0%

Wszystkie przedstawione powyżej analizy dotyczyły marzeń i sfer aktywności życiowych, do których respondentki przyporządkowywały swoje największe marzenia. Pora więc na przedstawienie zawartości treściowej marzeń młodych częstochowianek i próbę interpretacji ich odpowiedzi. Treści marzeń zostały przeze mnie pogrupowane według sfer aktywności życiowych, do których zostały przyporządkowane. Poddając analizie udzielone odpowiedzi wskazałam też potrzeby, które w opinii młodych częstochowianek mogą zostać zrealizowane w przypadku spełnienia się ich marzeń. Nie zawsze bowiem odpowiedzi wskazywane przez kobiety były jednoznaczne, a ich najważniejsze marzenia i sfera ich realizacji nie zawsze były ze sobą tożsame.

Zawartość treściowa marzeń młodych częstochowianek została opracowana w formie tabel. Każda z nich dotyczy jednej ze sfer aktywności życiowych respondentek. W kolumnach, obok treści marzenia, zaprezentowałam potrzeby, które są realizowane przez konkretne marzenie. Potrzeby te pogrupowałam w następujący sposób:

- W – wykształcenie
- P – praca
- S – samorealizacja
- F – finanse
- R – rodzina
- SP – działalność społeczno-polityczna

W przypadku realizowania danej potrzeby przez opisane marzenie, w kolumnie, obok jego treści, zaznaczona jest odpowiednia litera zgodnie z powyższym grupowaniem. Pierwszą sferą, której dotyczą marzenia respondentek jest edukacja. Przypomnijmy, że, zgodnie z wcześniejszą interpretacją wyników statystycznych, na edukację jako pole realizowania największego marzenia, wskazywały częściej kobiety z przedziału wiekowego 24-26 lat.

Tabela 18. Najważniejsze marzenie (edukacja) – realizacja potrzeb respondentek

MARZENIE – SFERA EDUKACJI	POTRZEBY					
	WYKSZTAŁCENIE	PRACA	SAMOREALIZACJA	FINANSE	RODZINA	DZIAŁ. SPOŁ.-POLIT
Pójść na studia.	W					
Rozwijać się zawodowo, kształcić, osiągnąć sukces w tej sferze.	W		S			
Chciałabym skończyć studia prawnicze.	W					
Możliwość pracy i podwyższania swoich kwalifikacji by móc stworzyć swoją firmę lub znaleźć stanowisko pracy, które umożliwiłoby samorealizację z czym wiąże się podwyższenie standardu życia, możliwość zaoferowania dziecku edukacji jakiej tylko zapragnie itp.	W	P	S	F	R	
Skończyć kurs językowy.	W					
Podnieść swoje kwalifikacje, by móc znaleźć lepszą pracę.	W	P				
Rozwijanie talentu artystycznego.			S			
Podjęcie studiów wyższych.	W					
Uzyskać specjalizację z endokrynologii.	W					
Ukończenie studiów i praca w zawodzie lekarza.	W	P				
Marzę o tym, aby w przyszłości skończyć studia prawnicze.	W		S			

Kobiety, których marzenia dotyczyły edukacji, oprócz realizacji potrzeby wykształcenia w treści swoich pragnień wskazywały też na chęć zaspokojenia potrzeb związanych z samorealizacją i pracą zawodową. W jednym przypadku spełnienie marzeń dotyczących edukacji, według opinii respondentki, skutkować będzie zaspokojeniem prawie wszystkich wymienionych potrzeb. Tylko w jednym treść marzenia zaspokajała zarówno potrzebę pracy i samorealizacji (tabela 18).

Zdecydowanie więcej odpowiedzi dotyczących treści marzenia odnosiło się do kariery zawodowej. Marzenia zaspokajały wówczas, oprócz potrzeby pracy, potrzebę samorealizacji i stabilizacji finansowej. W następnej kolejności były potrzeby: edukacji i rodziny. Mogłoby to oznaczać, że kobiety, które zdecydowanie stawiają na karierę zawodową, w mniejszym stopniu odnajdują w sobie chęć zaspokojenia potrzeb dotyczących rodziny (tab.19).

Tabela 19. Najważniejsze marzenie (kariera zawodowa) – realizacja potrzeb respondentek

MARZENIE – KARIERA ZAWODOWA	POTRZEBY					
	WYKSZTAŁCENIE	PRACA	SAMOREALIZACJA	FINANSE	RODZINA	DZIAŁ. SPOŁ.-POLIT
Stać na pracę i dobre zarobki.		P	S			
Aby mieć dobrą pracę.		P				
Mieć dużo pieniędzy.				F		
Mieć własny zakład fryzjerski.		P	F			
Awans w pracy.		P				
Dobrze płatną pracę, w której mogłabym się realizować.		P		F		
Stabilna praca.		P				
Mieć dobrze płatną pracę, być niezależną finansowo.		P		F		
Powiększać swoje umiejętności zawodowe. Doskonalić się zawodowo.			S			
Praca zgodna z wykształceniem, studia doktoranckie.	W	P				
Przede wszystkim kariera zawodowa oraz udane życie rodzinne.		P			R	
Mieć dużo pieniędzy.				F		
Kierownicze stanowisko.		P				
Założyć własną firmę.		P	S			
Zdobycie ciekawej i dobrze płatnej pracy. Rozwój firmy.		P		F		
Mieć dobrze płatną pracę.		P		F		
Rozwój kariery zawodowej.		P	S			
Mieć dobrze prosperującą firmę.		P	S			
Prowadzenie własnego biznesu, z sukcesem.		P	S			
Awans w pracy.			S			
Chciałabym mieć stałą pracę o zarobkach zapewniających "swobodne" życie.		P		F		
Dobra praca.		P				
Dużo kasy.				F		
Zrealizować się w sferze rodzinnej oraz zawodowej oraz osobistej.			S		R	
Kariera zawodowa, praca dająca satysfakcję, udane życie rodzinne.		P	S		R	
Stanowisko dyrektorskie.			S			
Dojść do bardzo dużych pieniędzy.				F		
Zdobycie bardzo ciekawej i bardzo dobrze płatnej pracy, rozwój firmy.		P	S	F		
Założyć własną firmę ogrodniczą.		P	S			
Mieć dobrze płatną pracę.		P		F		
Osiągnąć dobrą pozycję w ścieżce kariery zawodowej.		P				
Stabilna praca.		P				
Mieć taką pracę co pozwoli mi na to aby nie być od nikogo zależną.		P	S			
Aby skończyć szkołę oraz podjąć jak najlepszą i jak najbardziej dobrze płatną pracę.	W	P				

Znaleźć dobrą pracę.		P				
Znaleźć pracę, z której będę zadowolona.		P	S			
Pracować w swoim zawodzie i spełniać się zawodowo, dążyć do zamierzonych celów w życiu i przede wszystkim nie poddawać się.		P	S			
Chcę napisać książkę.			S			
Dobre warunki finansowe.				F		
Praca w zawodzie.	W	P				
Podróże oraz wymarzona praca.		P	S			
Spełnić się zawodowo.			S			
Chciałabym pracować zgodnie ze swoim wykształceniem, a poprzez dalsze doskonalenie umiejętności pokonywać kolejne szczeble kariery.	W	P	S			
Chciałabym znaleźć dobrą pracę.		P				
Zdobycie wymarzonej pracy.		P	S			
Własny gabinet terapeutyczny (własna działalność).		P	S			
Zostać adwokatem.		P				
Znalezienie pracy.		P				
Dostać dobrą pracę.		P				
Dostać się na aplikację prawniczą.		P				
Znaleźć pracę w wyuczonym zawodzie.	W	P				
Mieć dobrą, fajnie płatną pracę w swoim zawodzie.	W	P				
Praca przynosząca satysfakcję.		P	S			
Znalezienie pracy.		P				
Otworzyć własną firmę.		P	S			
Mieć własną działalność gospodarczą w branży ślubnej.		P	S			
Znaleźć dobrą pracę.		P				
Stabilna praca zgodna z wykształceniem.	W	P				
Marzę o tym aby znaleźć pracę, gdzie nie będę musiała dużo pracować aby zarobić odpowiednie pieniądze tak aby wieść godny poziom życia.			S	F		
Marzę by być zdrową i szczęśliwą.			S			
Bardzo chciałabym znaleźć satysfakcjonującą i dobrze płatną pracę.		P	S	F		
Chciałabym zdobyć pracę z której byłabym zadowolona.		P	S			
Rozwinąć się zawodowo - pracuję w Dziale Kadr, kończę studia na kierunku Rachunkowość i dążę do uzyskania certyfikatu księgowego.		P	S			
Kariera zawodowa - objęcie stanowiska adekwatnego do wykształcenia, pogłębianie wiedzy - studia doktoranckie.		P	S			
Znalezienie pracy w zawodzie nauczycielki.	W	P				
Znalezienie satysfakcjonującej i dobrze płatnej pracy.		P	S	F		
Chciałabym znaleźć pracę zgodną z moim wykształceniem.	W	P				
Wyjechać na wakacje i znaleźć dobrze płatną pracę.		P		F		
Mieć dobrą pracę. W ogóle pracować.		P				
Znaleźć pracę zgodną z moim wykształceniem.	W	P				
Znaleźć pracę, która zaspokoi moje potrzeby zarówno materialne jak i potrzeb wyższego szczebla.		P	S	F		
Osiągnąć finansowy sukces.				F		
Dobra praca.		P				

Najwięcej odpowiedzi dotyczących treści marzeń respondentek wypełniły te dotyczące życia rodzinnego. W trakcie interpretowania wyników było to dla mnie pewnym zaskoczeniem, ponieważ w przyjętej przeze mnie hipotezie dotyczącej najważniejszych potrzeb młodych częstochowianek założyłam, że w pierwszej kolejności pojawi się edukacja i kariera zawodowa, dopiero później rodzina. Moje założenie oparte było na obserwacjach własnych poczynionych na studiach, w trakcie pracy na uczelni oraz na wynikach badań socjologicznych dotyczących zmian roli i pozycji kobiet (edukacyjnej i zawodowej) we współczesnej Polsce.

Marzenia dotyczące życia rodzinnego respondentek, oprócz zaspokojenia potrzeb dotyczących rodziny, odnoszą się też do potrzeb stabilizacji finansowej. W następnej kolejności pojawia się potrzeba samorealizacji (okazuje się, że samo posiadanie rodziny dla respondentek może być tożsame z samorealizacją) oraz pracy zawodowej. Zdecydowanie na pierwszy plan w treściach dotyczących sfery życia rodzinnego pojawiają się sformułowania: „posiadanie szczęśliwej rodziny”, „założenie rodziny lub jej powiększenie” oraz „zdrowie w rodzinie”. W przypadku zaspokojenia potrzeby samorealizacji najczęściej wspomniano o: podróżach, budowie własnego domu i realizacji w sferze zawodowej (tab.20).

Interpretując zawartość treściową marzeń dotyczących życia rodzinnego nie sposób uniknąć wrażenia, że w młodych częstochowiankach jest duża potrzeba realizacji w tej sferze ale też, że respondentki przejawiają tendencję, a może bardziej tęsknotę, za „idealną rodziną i idealnym życiem rodzinnym”. Idąc dalej, trzeba zauważyć, że w treści marzeń dotyczących życia rodzinnego trudno doszukać się choćby próby definicji czym jest „szczęśliwa rodzina” lub „szczęśliwe życie rodzinne”. Analizując wypowiedzi respondentek widać, że marzenia dotyczące życia rodzinnego mocno koncentrują się na zaspokojeniu potrzeb dotyczących rodziny i rzadko wychodzą poza tę sferę. Prowadzi to do wniosku, choć nie wprost, że w opinii młodych częstochowianek rodzina stanowi pewnego rodzaju ograniczenie aktywności w innych sferach życiowych i zamyka kobiety na potrzebę realizacji zarówno w sferze edukacji jak i pracy zawodowej.

Tabela 20. Najważniejsze marzenie (życie rodzinne) – realizacja potrzeb respondentek

MARZENIE – ŻYCIE RODZINNE	POTRZEBY					
	WYKSZTAŁCENIE	PRACA	SAMOREALIZACJA	FINANSE	RODZINA	DZIAŁ. SPOŁ.-POLIT.
Szczęście rodzinne, dzieci, dom.					R	
Szczęśliwa i zdrowa rodzina.					R	
Mieć partnera dobrego dla mnie i mojego dziecka. Własne mieszkanie.				F	R	
Chcę założyć rodzinę.					R	
Kupić własne mieszkanie i mieć pieniądze na życie.				F		
Założenie rodziny.					R	
Szczęśliwa, spokojna rodzina.					R	
Założenie rodziny.					R	
Aby moja rodzina była zdrowa i szczęśliwa.					R	
Zdrowa rodzina, szczęśliwa, bez problemów finansowych.				F	R	
W dalszej przyszłości - dom z ogrodem.						
Zrealizować się w sferze rodzinnej oraz zawodowej.		P	S		R	
Mieć kochającego męża i zdrowe dzieci.					R	
Zdrowa rodzina. Zdrowie.					R	
Szczęśliwa rodzina.					R	
Spokojne i szczęśliwe życie całej mojej rodziny.					R	
Stworzenie szczęśliwej rodziny.					R	
Założyć szczęśliwą rodzinę, mieć dobrą pracę.		P			R	
Szczęśliwa rodzina, możliwość rozwoju zawodowego.			S		R	
Dobra, stabilna praca, kochająca rodzina.		P			R	
Zdrowa, szczęśliwa rodzina.					R	
Kochający mąż, dobre dzieci, szczęśliwa rodzina.					R	
Być w ciąży, mieć dziecko.					R	
Powiększenie rodziny.					R	
Założenie rodziny.					R	
Powiększenie rodziny.					R	
Założenie rodziny oraz rozwój kariery zawodowej.		P			R	
Przede wszystkim być szczęśliwą.			S			
Aby moja rodzina była szczęśliwa.					R	
Zdrowie najbliższych.					R	
Szczęśliwe i spokojne życie rodzinne.					R	
Dobrze wychować dzieci, na porządnym, rozsądnym ludzi.					R	
Mieć dziecko.					R	
Podróże z rodziną.			S		R	
Urodzić dziecko.					R	
Aby moja rodzina była zdrowa, nie miała problemów finansowych.				F	R	
Szczęśliwe życie rodzinne.					R	

Zdrowa, szczęśliwa rodzina.					R	
Zdrowa rodzina.					R	
Aby córka była zdrowa.					R	
Mieć spokojną i szczęśliwą rodzinę.					R	
Pragnę założyć rodzinę i stworzyć jej stabilną sytuację materialno-emocjonalną, chcę stworzyć ciepłe relacje w mojej rodzinie.				F	R	
Stworzenie szczęśliwej rodziny.					R	
Założenie rodziny.					R	
Zdrowa, kochająca się rodzina.					R	
Stworzenie szczęśliwej i kochającej rodziny.					R	
Zadbanie o córkę i wychowanie córeczki na szczęśliwego człowieka.					R	
Pełna rodzina.					R	
Kupić własne mieszkanie i wypracować dochód pasywny, by móc być z rodziną i mieć pieniądze na życie.				F		
Shczęśliwa rodzina.					R	
Założenie rodziny.					R	
Mieć męża i dzieci.					R	
Dobrze sytuowany mąż, zdrowe dzieci.				F	R	
Shczęście wszystkich członków mojej rodziny.					R	
Shczęśliwa rodzina.					R	
Mieć kochającego męża i zdrowe dzieci.					R	
Powiększenie rodziny.					R	
Aby moja rodzina była shczęśliwa.					R	
Zdrowie najbliższych.					R	
Moim marzeniem jest to, żeby moja rodzina była shczęśliwa, tzn. chciałabym jeździć z mężem i dziećmi na wycieczki edukacyjne, zapewnić dzieciom możliwość rozwijania zainteresowań, spełnić się jako przykładana żona i matka.			S		R	
Być w życiu shczęśliwą.			S			
Założenie rodziny + dzieci, nie mniej jednak kariera zawodowa jest dla mnie również istotna.		P			R	
Urodzić dziecko.					R	
Własne dzieci.					R	
Podróżować, zwiedzać świat.					R	
Mieć dziecko.					R	
Pragnę dobrze wychować moje dzieci i poprawić moje relacje rodzinne.					R	
Shczęśliwe życie rodzinne.					R	
Zdrowa rodzina.					R	
Posiadanie shczęśliwej rodziny cieszącej się zdrowiem.					R	
Budowa własnego domu.			S	F		
Shczęśliwe życie rodzinne.					R	
Znaleźć pracę, która pozwoli się utrzymać oraz założyć rodzinę (mieć zdrowe dzieci, kochającego męża).		P		F	R	
Chciałabym mieć shczęśliwą rodzinę jednocześnie mieć możliwość rozwoju zawodowego.		P			R	
Aby mieć swój własny dom, shczęśliwe i zdrowe dzieci.					R	
Ciąża - dziecko.					R	
Marzę o powiększeniu rodziny.					R	
Pragnę stworzyć shczęśliwą rodzinę. Z tym wiąże się też marzenie o dobrej pracy.		P			R	
Być shczęśliwą ze swoją rodziną.					R	

Udane życie rodzinne.					R	
Zdrowie dziecka.					R	
Aby moim dzieciom niczego nie brakowało.				F	R	
Marzeń się nie zdradza, ale chodzi o założenie rodziny, urodzić zdrowe dzieci.					R	
Założenie rodziny.					R	
Zapewnienie dobrej przyszłości dzieciom.				F		
Wybudować dom i mieć szczęśliwą rodzinę.			S		R	
Spokojne życie w gronie najbliższych osób.					R	
Zdrowie najbliższych.					R	
Pełnowartościowe życie rodzinne połączone ze spokojnym życiem w sferze finansów.				F	R	
Marzenia aby się spełniły nie można ich zdradzać.						
Urodzić dziecko.					R	
Poprawa finansowa.				F		
Zdrowie, zgoda, zaspokojenie potrzeb dzieci w sferze edukacji, poznania świata, zapewnienie wszystkich potrzeb w dzieciństwie (szczęśliwego dzieciństwa).				F	R	
Duży dom, praca.		P		F		
Posiadać własną rodzinę, męża, dom. Choć nie! To jest cel, do którego dążę. Moim marzeniem jest zobaczyć Nowy York.			D		R	
Mieć szczęśliwą, zdrową i spokojną rodzinę.					R	
Chciałabym mieć troje dzieci i być w stanie zapewnić im dobrą przyszłość.					R	
Zdrowa i szczęśliwa rodzina.					R	
Założenie rodziny.					R	
Godnie żyć, na wysokim poziomie.				F		
Najważniejszym marzeniem jest posiadanie dzieci, gdyż wiem, przekonałam się na własnej skórze, że nie wystarczy chcieć je mieć.					R	
Założenie rodziny, życie w zdrowiu i szczęściu.					R	
Zapewnić dzieciom odpowiednią przyszłość.				F		
Żebyśmy mieli wszystko co nam potrzeba: pieniądze, zdrowie, szczęście, dobrze płatną pracę.		P		F	R	
Marzę, aby moja rodzina była ciepła i pełna miłości.					R	
Chciałabym założyć rodzinę.					R	
Zgodna, kochająca się rodzina.					R	
Chciałabym mieć męża, dzieci. Poznać kogoś odpowiedniego, na całe życie.					R	
Przed wszystkim marzę żeby moja rodzina była zawsze szczęśliwa.					R	
Założyć i utrzymać rodzinę.					R	
Zająć w ciążę. Mieć dziecko.					R	
Stworzyć dziecku jak najlepsze warunki, edukację.				F	R	
Być szczęśliwą w związku małżeńskim. Zdrowie moje, męża i naszych dzieci. Wybudowanie dla nas domku.					R	
Swoje mieszkanie.				F		
Mieć szczęśliwą rodzinę.					R	

W przypadku marzeń dotyczących sfery życia osobistego ich treści najczęściej zaspokajają potrzebę samorealizacji i potrzebę posiadania rodziny. W dalszej kolejności dotyczą potrzeb: stabilizacji finansowej, pracy i edukacji (tabela 21).

Tabela 21. Najważniejsze marzenie (życie osobiste) – realizacja potrzeb respondentek

MARZENIE – ŻYCIE OSOBISTE	POTRZEBY					
	WYKSZTAŁCENIE	PRACA	SAMOREALIZACJA	FINANSE	RODZINA	DZIAŁ. SPOŁ.-POLIT
Być szczęśliwą.			S			
Chciałabym się rozwijać, realizować zawodowo oraz rodzinie.		P	S		R	
Być szczęśliwą.			S			
Stworzenie szczęśliwej i kochającej rodziny oraz uzyskanie tytułu magistra.	W				R	
Nie borykać się z chorobami.						
Ślub.					R	
Podróż po Europie.			S			
Być szczęśliwą, mieć zdrową rodzinę.					R	
Zdrowa, szczęśliwa rodzina.					R	
Spotkać bogatego partnera, być bogatą.				F		
Chciałabym znaleźć satysfakcjonującą pracę, założyć rodzinę i być zadowoloną z życia.		P	S		R	
Chcę być w życiu szczęśliwa.			S			
Shczęśliwa i zdrowa rodzina.					R	
Założenie szczęśliwej rodziny. Stabilizacja finansowa.				F	R	
Udany związek.					R	
Aby być w życiu szczęśliwą, mieć pracę.		P	S			
Założyć rodzinę.					R	
Zawsze ładnie wyglądać, mieć szczupłą sylwetkę.			S			
Chciałabym po skończeniu studiów wyjechać na misje do Afryki bądź Ameryki Południowej.			S			SP
Ślub.					R	
Aby się rozwijać i być szczęśliwą.			S			
Być szczęśliwą.			S			
Mieć udane życie osobiste.			S			
Być szczęśliwą.			S			
Założyć rodzinę.					R	
Shczęście w życiu osobistym.			S			
Założenie rodziny, w której będę szczęśliwa i w której problem ekonomiczny, finansowy nie będzie istniał.				F	R	
Być szczęśliwą.			S			
Udany związek partnerski.					R	
Założyć rodzinę.					R	
Prowadzić satysfakcjonujące życie, realizować pasje i zainteresowania.			S			
Moim największym marzeniem jest osiągnięcie takiego stanu ducha, w którym będę się czuła szczęśliwa i usatysfakcjonowana.			S			
Mam marzenie by zawsze wyglądać szczupło.			S			

Moim najważniejszym marzeniem jest założenie rodziny.					R	
Chcę być szczęśliwym człowiekiem, mieć rodzinę i zdrowie.			S		R	
Aby mieć szczęśliwą i zdrową rodzinę.					R	
Spełnianie swoich celów życiowych, które sobie obieram, w tym momencie to jest znalezienie pracy, w której będę się spełniać, założenie rodziny, budowa domu, zadowolenie z życia.		P	S		R	
Spełniać się rodzinnie i w sferze życia osobistego oraz zawodowego.		P	S		R	
Spokojne życie.			S			
Być szczęśliwym.			S			
Zapewnienie godnego i szczęśliwego życia sobie i bliskim.				F	R	
Zdrowie.						
Samorealizacja w życiu, która przenika wszystkie sfery życiowe. Na teraz konkretnie marzę o samorozwoju w kierunku tańca. Na razie mieści się to w zakresie hobby.			S			
Dobra praca, odpowiedzialny mąż, dzieci.		P			R	
Podróż do Australii.			S			
Wyjazd do Japonii.			S			
Wyjechać za granicę i tam założyć rodzinę.			S		R	
Spokojne życie z ukochaną osobą przy boku.					R	
Szczęście osobiste.			S			
Spełnić się jako partnerka życiowa, wyjechać do Meksyku.			S		R	
Zdrowie i szczęście rodziny.					R	
Życie bez zmartwień, problemów, w dostatku.				F		
Przede wszystkim zdrowie oraz podróżowanie.			S			
Być szczęśliwą, spełnioną osobiście, zawodowo i rodzinnie kobietą.		P	S		R	
Chciałabym założyć szczęśliwą rodzinę z kimś odpowiedzialnym.					R	
Pod pojęciem "sfera życia osobistego" moim zdaniem kryje się sfera edukacji (odpowiednie wykształcenie), sfera zawodowa (właściwa, kierunkowa praca), sfera życia rodzinnego (zdrowie rodziny, miłość, bliskość) oraz uregulowana korzystnie sfera społeczna i polityczna.	W	P	S	F	R	SP
Własne mieszkanie.				F		

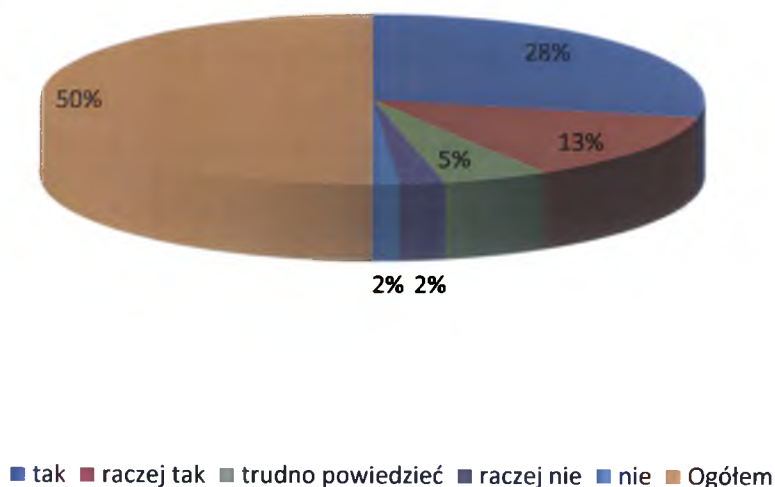
Bardzo charakterystyczne i rzutujące na obraz aktywności młodych częstochowianek jest to, że żadna z respondentek nie wskazała swojego najważniejszego marzenia ze sfery aktywności społeczno-politycznej. Tylko w dwóch treściach marzeń możemy znaleźć odniesienie do zaspokojenia potrzeb w tej sferze. Jedna z respondentek wyraziła pragnienie wyjazdu na misję do Afryki bądź Ameryki Południowej po ukończeniu studiów. Druga odpowiedź była zdecydowanie bardziej ogólna i odnosiła się do „uregulowanej, korzystnej sfery społecznej i politycznej”.

Analiza odpowiedzi dotyczących marzeń młodych częstochowianek pozwoliła na wstępne zaprezentowanie ich potrzeb. Zarówno marzenia jak i potrzeby osiągnięć respondentek odnoszą do trzech podstawowych sfer ich aktywności życiowych:

- sfery edukacji i kariery zawodowej;
- sfery życia rodzinnego i osobistego;
- sfery społeczno-politycznej.

Zadając ogólne pytanie o potrzebę zdobywania wiedzy zakładałam wysoki odsetek odpowiedzi potwierdzających taką potrzebę. Wynika to przede wszystkim z celowego doboru próby, który zakładał, że w badaniach wezmą udział młode kobiety w przedziale wiekowym 24-29 lat czyli takie, dla których poszerzanie wiedzy i jej zdobywanie jest czymś naturalnym. Potwierdzenie tego założenia przedstawia wykres dotyczący potrzeby zdobywania wiedzy przez respondentki. Zdecydowana większość, bo 79% (51% odpowiedzi „tak” i 28% „raczej tak”), młodych częstochowianek zadeklarowała taką potrzebę (wykres 13).

Wykres 13. Potrzeba zdobywania wiedzy przez respondentki

W pierwszej kolejności, tak jak w przypadku poprzednich analiz statystycznych, skupiłam się na odpowiedziach respondentek uwzględniając ich cechy demograficzne takie jak: wiek i wykształcenie.

Potrzebę zdobywania wiedzy zadeklarowała podobna liczba badanych częstochowianek w obu grupach wiekowych (ponad 80%). Przy czym wśród kobiet w wieku 27-29 lat częściej padała odpowiedź „raczej tak” (ponad 33%) wskazująca mniejsze przekonanie co do odpowiedzi potwierdzającej taką potrzebę (tabela 22). W przypadku wykształcenia zdecydowanie ujawniła się tendencja, iż wraz ze wzrostem poziomu edukacji wzrasta potrzeba zdobywania wiedzy. Ponad 90% młodych częstochowianek posiadających wyższe wykształcenie zadeklarowało taką potrzebę (tabela 23).

Tabela 22. Potrzeba wiedzy – wiek respondentek

Tabela krzyżowa potrzeba wiedzy * wiek					
			wiek		Ogółem
			24-26	27-29	
potrzeba wiedzy	tak	Liczebność	101	69	170
		% z potrzeba wiedzy	59,4%	40,6%	100,0%
		% z wiek	62,0%	50,4%	56,7%
		% z Ogółem	33,7%	23,0%	56,7%
	raczej tak	Liczebność	32	46	78
		% z potrzeba wiedzy	41,0%	59,0%	100,0%
		% z wiek	19,6%	33,6%	26,0%
		% z Ogółem	10,7%	15,3%	26,0%
	trudno powiedzieć	Liczebność	14	17	31
		% z potrzeba wiedzy	45,2%	54,8%	100,0%
		% z wiek	8,6%	12,4%	10,3%
		% z Ogółem	4,7%	5,7%	10,3%
	raczej nie	Liczebność	10	3	13
		% z potrzeba wiedzy	76,9%	23,1%	100,0%
		% z wiek	6,1%	2,2%	4,3%
		% z Ogółem	3,3%	1,0%	4,3%
	nie	Liczebność	6	2	8
		% z potrzeba wiedzy	75,0%	25,0%	100,0%
		% z wiek	3,7%	1,5%	2,7%
		% z Ogółem	2,0%	,7%	2,7%
Ogółem		Liczebność	163	137	300
		% z potrzeba wiedzy	54,3%	45,7%	100,0%
		% z wiek	100,0%	100,0%	100,0%
		% z Ogółem	54,3%	45,7%	100,0%

Tabela 23. Potrzeba wiedzy – wykształcenie respondentek

Tabela krzyżowa potrzeba wiedzy * wykształcenie							
			wykształcenie				Ogółem
			podstawowe	zawodowe	średnie	wyższe	
potrzeba wiedzy	tak	Liczebność	1	2	70	97	170
		% z potrzeba wiedzy	,6%	1,2%	41,2%	57,1%	100,0%
		% z wykształcenie	50,0%	16,7%	51,5%	64,7%	56,7%
		% z Ogółem	,3%	,7%	23,3%	32,3%	56,7%
	raczej tak	Liczebność	1	1	37	39	78
		% z potrzeba wiedzy	1,3%	1,3%	47,4%	50,0%	100,0%
		% z wykształcenie	50,0%	8,3%	27,2%	26,0%	26,0%
		% z Ogółem	,3%	,3%	12,3%	13,0%	26,0%
	trudno powiedzieć	Liczebność	0	7	15	9	31
		% z potrzeba wiedzy	0,0%	22,6%	48,4%	29,0%	100,0%
		% z wykształcenie	0,0%	58,3%	11,0%	6,0%	10,3%
		% z Ogółem	0,0%	2,3%	5,0%	3,0%	10,3%
	raczej nie	Liczebność	0	1	8	4	13
		% z potrzeba wiedzy	0,0%	7,7%	61,5%	30,8%	100,0%
		% z wykształcenie	0,0%	8,3%	5,9%	2,7%	4,3%
		% z Ogółem	0,0%	,3%	2,7%	1,3%	4,3%
	nie	Liczebność	0	1	6	1	8
		% z potrzeba wiedzy	0,0%	12,5%	75,0%	12,5%	100,0%
		% z wykształcenie	0,0%	8,3%	4,4%	,7%	2,7%
		% z Ogółem	0,0%	,3%	2,0%	,3%	2,7%
Ogółem		Liczebność	2	12	136	150	300
		% z potrzeba wiedzy	,7%	4,0%	45,3%	50,0%	100,0%
		% z wykształcenie	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%
		% z Ogółem	,7%	4,0%	45,3%	50,0%	100,0%

Analizując stan cywilny respondentek możemy stwierdzić, że na potrzebę wiedzy wskazuje podobna liczba mężatek, jak i kobiet „stanu wolnego”. Choć kobiety niezamężne częściej potwierdzają taką chęć, udzielając odpowiedzi „tak” zamiast „raczej tak” (tabela 24). Poziom dochodów także wpływał na udzielane odpowiedzi. Najwięcej kobiet (prawie 94%) deklarowało potrzebę zdobywania wiedzy z grupy najlepiej zarabiającej (poziom dochodów powyżej trzech tysięcy złotych miesięcznie – tabela 25). Natomiast wykształcenie rodziców respondentek wskazuje, iż nieznacznie, ale jednak częściej potrzebę wiedzy sygnalizowały młode częstochowianki, których ojcowie i matki ukończyły studia. (tabele: 26 i 27).

Tabela 24. Potrzeba wiedzy – stan cywilny respondentek

Tabela krzyżowa potrzeba wiedzy * stan cywilny								
			stan cywilny					Ogółem
			panna	mężatka	wdowa	konkubinat	inny	
potrzeba wiedzy	tak	Liczebność	96	55	0	13	6	170
		% z potrzeba wiedzy	56,5%	32,4%	0,0%	7,6%	3,5%	100,0%
		% z stan cywilny	60,0%	51,4%	0,0%	54,2%	75,0%	56,7%
		% z Ogółem	32,0%	18,3%	0,0%	4,3%	2,0%	56,7%
	raczej tak	Liczebność	39	33	0	4	2	78
		% z potrzeba wiedzy	50,0%	42,3%	0,0%	5,1%	2,6%	100,0%
		% z stan cywilny	24,4%	30,8%	0,0%	16,7%	25,0%	26,0%
		% z Ogółem	13,0%	11,0%	0,0%	1,3%	,7%	26,0%
	trudno powiedzieć	Liczebność	11	16	1	3	0	31
		% z potrzeba wiedzy	35,5%	51,6%	3,2%	9,7%	0,0%	100,0%
		% z stan cywilny	6,9%	15,0%	100,0%	12,5%	0,0%	10,3%
		% z Ogółem	3,7%	5,3%	,3%	1,0%	0,0%	10,3%
	raczej nie	Liczebność	9	1	0	3	0	13
		% z potrzeba wiedzy	69,2%	7,7%	0,0%	23,1%	0,0%	100,0%
		% z stan cywilny	5,6%	,9%	0,0%	12,5%	0,0%	4,3%
		% z Ogółem	3,0%	,3%	0,0%	1,0%	0,0%	4,3%
	nie	Liczebność	5	2	0	1	0	8
		% z potrzeba wiedzy	62,5%	25,0%	0,0%	12,5%	0,0%	100,0%
		% z stan cywilny	3,1%	1,9%	0,0%	4,2%	0,0%	2,7%
		% z Ogółem	1,7%	,7%	0,0%	,3%	0,0%	2,7%
Ogółem		Liczebność	160	107	1	24	8	300
		% z potrzeba wiedzy	53,3%	35,7%	,3%	8,0%	2,7%	100,0%
		% z stan cywilny	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%
		% z Ogółem	53,3%	35,7%	,3%	8,0%	2,7%	100,0%

Tabela 25. Potrzeba wiedzy – poziom dochodów respondentek

Tabela krzyżowa potrzeba wiedzy * dochody									
			dochody						Ogółem
			do 1050	1051 - 2000	2001 - 3000	powyżej 3000	nie mam	brak danych	
potrzeba wiedzy	tak	Liczebność	32	57	25	11	44	1	170
		% z potrzeba wiedzy	18,8%	33,5%	14,7%	6,5%	25,9%	,6%	100,0%
		% z dochody	62,7%	51,4%	55,6%	68,8%	59,5%	33,3%	56,7%
		% z Ogółem	10,7%	19,0%	8,3%	3,7%	14,7%	,3%	56,7%
	raczej tak	Liczebność	8	35	11	4	19	1	78
		% z potrzeba wiedzy	10,3%	44,9%	14,1%	5,1%	24,4%	1,3%	100,0%
		% z dochody	15,7%	31,5%	24,4%	25,0%	25,7%	33,3%	26,0%
		% z Ogółem	2,7%	11,7%	3,7%	1,3%	6,3%	,3%	26,0%
	trudno powiedzieć	Liczebność	5	14	4	0	8	0	31
		% z potrzeba wiedzy	16,1%	45,2%	12,9%	0,0%	25,8%	0,0%	100,0%
		% z dochody	9,8%	12,6%	8,9%	0,0%	10,8%	0,0%	10,3%
		% z Ogółem	1,7%	4,7%	1,3%	0,0%	2,7%	0,0%	10,3%
	raczej nie	Liczebność	3	4	4	0	1	1	13
		% z potrzeba wiedzy	23,1%	30,8%	30,8%	0,0%	7,7%	7,7%	100,0%
		% z dochody	5,9%	3,6%	8,9%	0,0%	1,4%	33,3%	4,3%
		% z Ogółem	1,0%	1,3%	1,3%	0,0%	,3%	,3%	4,3%
	nie	Liczebność	3	1	1	1	2	0	8
		% z potrzeba wiedzy	37,5%	12,5%	12,5%	12,5%	25,0%	0,0%	100,0%
		% z dochody	5,9%	,9%	2,2%	6,3%	2,7%	0,0%	2,7%
		% z Ogółem	1,0%	,3%	,3%	,3%	,7%	0,0%	2,7%
Ogółem		Liczebność	51	111	45	16	74	3	300
		% z potrzeba wiedzy	17,0%	37,0%	15,0%	5,3%	24,7%	1,0%	100,0%
		% z dochody	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%
		% z Ogółem	17,0%	37,0%	15,0%	5,3%	24,7%	1,0%	100,0%

Tabela 26. Potrzeba wiedzy – wykształcenie ojca

Tabela krzyżowa potrzeba wiedzy * wykształcenie ojca								
			wykształcenie ojca					Ogółem
			podstawowe	zawodowe	średnie	wyższe	brak danych	
potrzeba wiedzy	tak	Liczebność	11	70	59	30	0	170
		% z potrzeba wiedzy	6,5%	41,2%	34,7%	17,6%	0,0%	100,0%
		% z wykształcenie ojca	47,8%	52,6%	60,2%	66,7%	0,0%	56,7%
		% z Ogółem	3,7%	23,3%	19,7%	10,0%	0,0%	56,7%
	raczej tak	Liczebność	2	41	23	12	0	78
		% z potrzeba wiedzy	2,6%	52,6%	29,5%	15,4%	0,0%	100,0%
		% z wykształcenie ojca	8,7%	30,8%	23,5%	26,7%	0,0%	26,0%
		% z Ogółem	,7%	13,7%	7,7%	4,0%	0,0%	26,0%
	trudno powiedzieć	Liczebność	7	11	12	0	1	31
		% z potrzeba wiedzy	22,6%	35,5%	38,7%	0,0%	3,2%	100,0%
		% z wykształcenie ojca	30,4%	8,3%	12,2%	0,0%	100,0%	10,3%
		% z Ogółem	2,3%	3,7%	4,0%	0,0%	,3%	10,3%
	raczej nie	Liczebność	3	6	2	2	0	13
		% z potrzeba wiedzy	23,1%	46,2%	15,4%	15,4%	0,0%	100,0%
		% z wykształcenie ojca	13,0%	4,5%	2,0%	4,4%	0,0%	4,3%
		% z Ogółem	1,0%	2,0%	,7%	,7%	0,0%	4,3%
	nie	Liczebność	0	5	2	1	0	8
		% z potrzeba wiedzy	0,0%	62,5%	25,0%	12,5%	0,0%	100,0%
		% z wykształcenie ojca	0,0%	3,8%	2,0%	2,2%	0,0%	2,7%
		% z Ogółem	0,0%	1,7%	,7%	,3%	0,0%	2,7%
Ogółem		Liczebność	23	133	98	45	1	300
		% z potrzeba wiedzy	7,7%	44,3%	32,7%	15,0%	,3%	100,0%
		% z wykształcenie ojca	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%
		% z Ogółem	7,7%	44,3%	32,7%	15,0%	,3%	100,0%

Tabela 27. Potrzeba wiedzy – wykształcenie matki

Tabela krzyżowa potrzeba wiedzy * wykształcenie matki								
			wykształcenie matki					Ogółem
			podstawowe	zawodowe	średnie	wyższe	brak danych	
potrzeba wiedzy	tak	Liczebność	9	48	80	33	0	170
		% z potrzeba wiedzy	5,3%	28,2%	47,1%	19,4%	0,0%	100,0%
		% z wykształcenie matki	40,9%	60,8%	54,8%	63,5%	0,0%	56,7%
		% z Ogółem	3,0%	16,0%	26,7%	11,0%	0,0%	56,7%
	raczej tak	Liczebność	4	18	40	15	1	78
		% z potrzeba wiedzy	5,1%	23,1%	51,3%	19,2%	1,3%	100,0%
		% z wykształcenie matki	18,2%	22,8%	27,4%	28,8%	100,0%	26,0%
		% z Ogółem	1,3%	6,0%	13,3%	5,0%	,3%	26,0%
	trudno powiedzieć	Liczebność	6	7	15	3	0	31
		% z potrzeba wiedzy	19,4%	22,6%	48,4%	9,7%	0,0%	100,0%
		% z wykształcenie matki	27,3%	8,9%	10,3%	5,8%	0,0%	10,3%
		% z Ogółem	2,0%	2,3%	5,0%	1,0%	0,0%	10,3%
	raczej nie	Liczebność	2	4	7	0	0	13
		% z potrzeba wiedzy	15,4%	30,8%	53,8%	0,0%	0,0%	100,0%
		% z wykształcenie matki	9,1%	5,1%	4,8%	0,0%	0,0%	4,3%
		% z Ogółem	,7%	1,3%	2,3%	0,0%	0,0%	4,3%
	nie	Liczebność	1	2	4	1	0	8
		% z potrzeba wiedzy	12,5%	25,0%	50,0%	12,5%	0,0%	100,0%
		% z wykształcenie matki	4,5%	2,5%	2,7%	1,9%	0,0%	2,7%
		% z Ogółem	,3%	,7%	1,3%	,3%	0,0%	2,7%
Ogółem		Liczebność	22	79	146	52	1	300
		% z potrzeba wiedzy	7,3%	26,3%	48,7%	17,3%	,3%	100,0%
		% z wykształcenie matki	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%
		% z Ogółem	7,3%	26,3%	48,7%	17,3%	,3%	100,0%

Powyższe wyniki pokazują, że potrzeba zdobywania wiedzy w odpowiedziach respondentek jawi się jako niezwykle istotna. Większość młodych częstochowianek, bez względu na cechy demograficzno-społeczne, uznała ją jako ważną. Warto więc zaprezentować także w jaki sposób respondentki zamierzają ją realizować. Kafeteria odpowiedzi na pytanie dotyczące sposobów poszerzania wiedzy przez młode częstochowianki zawierała następujące treści:

- Podejmując studia dzienne
- Podejmując studia zaoczne
- Podejmując studia podyplomowe
- Podejmując studia doktoranckie
- Uczestnicząc w kursach językowych
- Decydując się na specjalistyczne szkolenia
- Decydując się na kursy zawodowe
- Korzystając z Internetu
- Oglądając programy edukacyjne i naukowe w TV
- Czytając książki i wydawnictwa fachowe
- Chodząc do kina, teatru, muzeów itp.
- Inne jakie?

Wyniki statystyczne odpowiedzi na to pytanie prezentuje tabela 28. Analiza danych pozwala stwierdzić, że do najważniejszych sposobów poszerzania wiedzy przez młode częstochowianki należą w kolejności: studia dzienne, studia zaoczne, podyplomowe i doktoranckie. Rangę poszczególnych wyborów wskazuje wartość średniej. Im wyższa średnia tym ważniejszy dla respondentek sposób zdobywania wiedzy. Szczegółową informację na temat wyborów respondentek związanych ze zdobywaniem wiedzy pokazuje kolejna tabela, która przede wszystkim określa procent respondentek wybierających wskazaną odpowiedź i uznających ją za najważniejszą. W przypadku studiów dziennych, spośród wszystkich respondentek punktujących ten sposób zdobywania wiedzy, zdecydowana większość, ponad 94%, uznało go za najważniejszy (tabela 29).

Tabela 28. Rangowanie sposobów poszerzania wiedzy wg sumy i średniej punktów przyznawanych przez respondentki

	studia dzienne	studia zaoczne	studia podyplo- mowe	studia doktoran- ckie	kursy językowe	szkolenia	kursy zawodowe	Internet	telewizja	książki	kino, teatr	inne
N	18	64	90	36	157	125	98	90	39	139	63	2
Ważne	186	240	214	268	147	179	206	214	265	165	241	298
Braki danych												
Średnia	3,89	3,36	3,18	3,08	2,90	2,68	2,47	2,07	2,13	1,91	1,59	4,00
Suma	70	215	286	111	456	335	242	186	83	265	100	8

Tabela 29. Sposoby poszerzania wiedzy

(Uwaga! Poniżej wartości odwrócone! 4 oznacza najwyżej punktowaną odpowiedź, 1 najniżej)

studia dzienne					
		Częstość	Procent	Procent ważnych	Procent skumulowany
Ważne	2	1	,3	5,6	5,6
	4	17	5,6	94,4	100,0
	Ogółem	18	5,9	100,0	
studia zaoczne					
		Częstość	Procent	Procent ważnych	Procent skumulowany
Ważne	1	8	2,6	12,5	12,5
	2	3	1,0	4,7	17,2
	3	11	3,6	17,2	34,4
	4	42	13,8	65,6	100,0
	Ogółem	64	21,1	100,0	
studia podypłomowe					
		Częstość	Procent	Procent ważnych	Procent skumulowany
Ważne	1	10	3,3	11,1	11,1
	2	11	3,6	12,2	23,3
	3	22	7,2	24,4	47,8
	4	47	15,5	52,2	100,0
	Ogółem	90	29,6	100,0	
studia doktoranckie					
		Częstość	Procent	Procent ważnych	Procent skumulowany
Ważne	1	6	2,0	16,7	16,7
	2	4	1,3	11,1	27,8
	3	7	2,3	19,4	47,2
	4	19	6,3	52,8	100,0
	Ogółem	36	11,8	100,0	

kursy językowe					
		Częstość	Procent	Procent ważnych	Procent skumulowany
Ważne	1	12	3,9	7,6	7,6
	2	36	11,8	22,9	30,6
	3	64	21,1	40,8	71,3
	4	45	14,8	28,7	100,0
	Ogółem	157	51,6	100,0	
szkolenia					
		Częstość	Procent	Procent ważnych	Procent skumulowany
Ważne	1	13	4,3	10,4	10,4
	2	40	13,2	32,0	42,4
	3	46	15,1	36,8	79,2
	4	26	8,6	20,8	100,0
	Ogółem	125	41,1	100,0	
kursy zawodowe					
		Częstość	Procent	Procent ważnych	Procent skumulowany
Ważne	1	18	5,9	18,4	18,4
	2	34	11,2	34,7	53,1
	3	28	9,2	28,6	81,6
	4	18	5,9	18,4	100,0
	Ogółem	98	32,2	100,0	
Internet					
		Częstość	Procent	Procent ważnych	Procent skumulowany
Ważne	1	34	11,2	37,8	37,8
	2	25	8,2	27,8	65,6
	3	22	7,2	24,4	90,0
	4	9	3,0	10,0	100,0
	Ogółem	90	29,6	100,0	
telewizja					
		Częstość	Procent	Procent ważnych	Procent skumulowany
Ważne	1	10	3,3	25,6	25,6
	2	18	5,9	46,2	71,8
	3	7	2,3	17,9	89,7
	4	4	1,3	10,3	100,0
	Ogółem	39	12,8	100,0	
książki					
		Częstość	Procent	Procent ważnych	Procent skumulowany
Ważne	1	66	21,7	47,5	47,5
	2	35	11,5	25,2	72,7
	3	23	7,6	16,5	89,2
	4	15	4,9	10,8	100,0
	Ogółem	139	45,7	100,0	

kino, teatr					
		Częstość	Procent	Procent ważnych	Procent skumulowany
Ważne	1	36	11,8	57,1	57,1
	2	19	6,3	30,2	87,3
	3	6	2,0	9,5	96,8
	4	2	,7	3,2	100,0
	Ogółem	63	20,7	100,0	
inne					
		Częstość	Procent	Procent ważnych	Procent skumulowany
Ważne	4	2	,7	100,0	100,0

Potrzeby związane z pracą zawodową stanowią kolejny element analizy potrzeb młodych częstochowianek. Tabela 30 przedstawia odpowiedzi na pytanie: „Co jest dla Pani najważniejsze w pracy zawodowej?”. Interpretując te wyniki warto zauważyć, że najwyższą średnią, czyli najwyżej rangowaną odpowiedź, uzyskały uznanie i samorealizacja, a dopiero następnie gratyfikacja finansowa. Szczegółowe informacje na temat wyborów respondentek związanych z najważniejszymi potrzebami w pracy zawodowej pokazuje kolejna tabela. Blisko 60% częstochowianek wskazujących uznanie w pracy nadała mu najważniejsze znaczenie (tabela 31).

Tabela 30. Najważniejsze w pracy wg średniej i sumy punktów nadawanych przez respondentki

Statystyki								
		uznanie	kontakt społeczny	awans	samorealizacja	gratyfikacja finansowa	pogodzenie pracy z rodziną	inne
N	Ważne	62	39	43	80	90	56	0
	Braki danych	242	265	261	224	214	248	300
Średnia		1,60	1,46	1,47	1,54	1,52	1,41	
Suma		99	57	63	123	137	79	

Tabela 31. Najważniejsze w pracy

(Uwaga! Poniżej wartości odwrócone! 2 oznacza wyżej punktowaną odpowiedź, 1 niżej punktowaną)

uznanie					
		Częstość	Procent	Procent ważnych	Procent skumulowany
Ważne	1	25	8,2	40,3	40,3
	2	37	12,2	59,7	100,0
	Ogółem	62	20,4	100,0	
kontakt społeczny					
		Częstość	Procent	Procent ważnych	Procent skumulowany
Ważne	1	21	6,9	53,8	53,8
	2	18	5,9	46,2	100,0
	Ogółem	39	12,8	100,0	
awans					
		Częstość	Procent	Procent ważnych	Procent skumulowany
Ważne	1	23	7,6	53,5	53,5
	2	20	6,6	46,5	100,0
	Ogółem	43	14,1	100,0	
samorealizacja					
		Częstość	Procent	Procent ważnych	Procent skumulowany
Ważne	1	37	12,2	46,3	46,3
	2	43	14,1	53,8	100,0
	Ogółem	80	26,3	100,0	
gratyfikacja finansowa					
		Częstość	Procent	Procent ważnych	Procent skumulowany
Ważne	1	43	14,1	47,8	47,8
	2	47	15,5	52,2	100,0
	Ogółem	90	29,6	100,0	
pogodzenie pracy z rodziną					
		Częstość	Procent	Procent ważnych	Procent skumulowany
Ważne	1	33	10,9	58,9	58,9
	2	23	7,6	41,1	100,0
	Ogółem	56	18,4	100,0	

Potrzeby dotyczące życia rodzinnego w świetle odpowiedzi udzielonych przez respondentki prezentuje tabela 32. Interpretacja tych wyników prowadzi do wniosku, że najważniejszą wartością w życiu rodzinnym młodych częstochowianek jest zdecydowanie zdrowie rodziny. Na zdrowiu rodziny w dużej mierze koncentrowały się też marzenia respondentek dotyczące sfery życia rodzinnego. Przyglądając się szczegółowej analizie wyników grupujących potrzeby życia rodzinnego według respondentek możemy uznać, że ważne są też te wartości odnoszące się do

realizacji indywidualnych potrzeb respondentek np.: potrzeba miłości i akceptacji, partnerski związek. Dopiero w następnej kolejności uznawano stabilizację materialną czy poczucie bezpieczeństwa jako ważną potrzebę (tabela 33).

Tabela 32. Rangowanie wartości dotyczących życia rodzinnego wg sumy i średniej punktów przyznawanych przez respondentki

		zdrowie rodziny	stabilizacja materialna	wykształcenie dzieci	partnerski związek	udane życie seksualne	potrzeba bezpieczeństwa	potrzeba miłości, akceptacji	inne
N	Ważne	254	195	70	112	37	78	136	2
	Braki danych	50	109	234	192	267	226	168	198
Średnia		2,63	1,67	1,53	1,96	1,59	1,62	1,96	3,00
Suma		669	325	107	219	59	126	267	6

Tabela 33. Wartości dotyczące życia rodzinnego

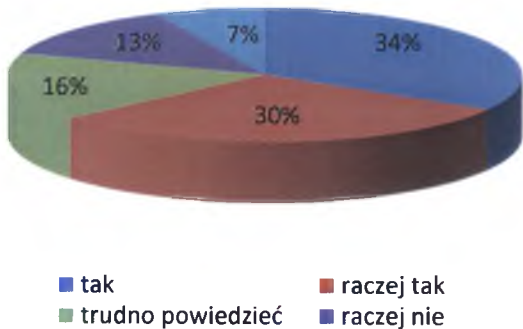
(Uwaga! Poniżej wartości odwrócone! 3 oznacza najwyższą punktowaną odpowiedź, 1 najniższą punktowaną).

zdrowie rodziny					
		Częstość	Procent	Procent ważnych	Procent skumulowany
Ważne	1	27	8,9	10,6	10,6
	2	39	12,8	15,4	26,0
	3	188	61,8	74,0	100,0
	Ogółem	254	83,6	100,0	
stabilizacja materialna					
		Częstość	Procent	Procent ważnych	Procent skumulowany
Ważne	1	90	29,6	46,2	46,2
	2	80	26,3	41,0	87,2
	3	25	8,2	12,8	100,0
	Ogółem	195	64,1	100,0	
wykształcenie dzieci					
		Częstość	Procent	Procent ważnych	Procent skumulowany
Ważne	1	38	12,5	54,3	54,3
	2	27	8,9	38,6	92,9
	3	5	1,6	7,1	100,0
	Ogółem	70	23,0	100,0	
partnerski związek					
		Częstość	Procent	Procent ważnych	Procent skumulowany
Ważne	1	32	10,5	28,6	28,6
	2	53	17,4	47,3	75,9
	3	27	8,9	24,1	100,0
	Ogółem	112	36,8	100,0	

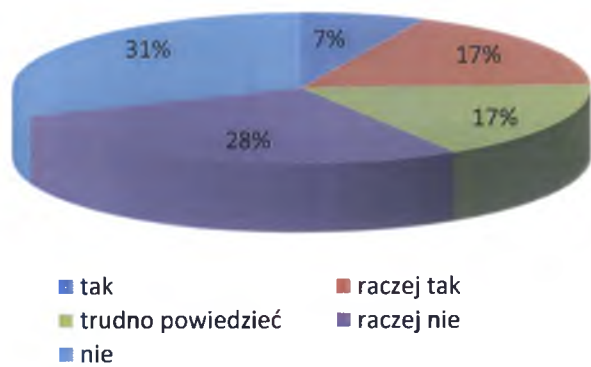
udane życie seksualne					
		Częstość	Procent	Procent ważnych	Procent skumulowany
Ważne	1	21	6,9	56,8	56,8
	2	10	3,3	27,0	83,8
	3	6	2,0	16,2	100,0
	Ogółem	37	12,2	100,0	
potrzeba bezpieczeństwa					
		Częstość	Procent	Procent ważnych	Procent skumulowany
Ważne	1	38	12,5	48,7	48,7
	2	32	10,5	41,0	89,7
	3	8	2,6	10,3	100,0
	Ogółem	78	25,7	100,0	
potrzeba miłości, akceptacji					
		Częstość	Procent	Procent ważnych	Procent skumulowany
Ważne	1	43	14,1	31,6	31,6
	2	55	18,1	40,4	72,1
	3	38	12,5	27,9	100,0
	Ogółem	136	44,7	100,0	

Analizując potrzeby respondentek dotyczące sfery życia społeczno-politycznego należy pamiętać o wcześniej zaprezentowanych wynikach dotyczących najważniejszych marzeń młodych częstochowianek. Interpretując potrzeby potencjalnie zaspokajane przez realizację marzeń respondentek, tylko w dwóch przypadkach stwierdziłam, że dotyczą one sfery społeczno-politycznej. W związku z tym warto dokładnie przytoczyć odpowiedzi respondentek na pytania: 13 i 15 kwestionariusza ankiety. Na pytanie: „Czy ma Pani potrzebę uczestniczenia w życiu społecznym?”, 64% respondentek udzieliło pozytywnej odpowiedzi. W przypadku uczestniczenia w życiu politycznym takich odpowiedzi było już tylko 24% (wykresy: 14 i 15).

Wykres 14. Potrzeba uczestniczenia w życiu społecznym

Wykres 15. Potrzeba uczestniczenia w życiu politycznym

Przyglądając się sposobom realizacji potrzeb planowanym przez młode częstochowianki w sferze społeczno-politycznej (tabele: 34, 35, 36, 37), można dojść do następujących wniosków:

- Jako najważniejszy sposób realizowania się w sferze społecznej respondentki uznały działalność w stowarzyszeniach, a następnie aktywne uczestniczenie w życiu społeczności lokalnych. Jako najmniej ważną formę działalności w tej sferze uznano udział w akcjach charytatywnych.
- Głosowanie w wyborach to najważniejsza potrzeba uznawana przez młode częstochowianki jako sposób realizowania się w sferze politycznej. Kobiety, jako najmniej ważne, wskazały finansowe wspieranie organizacji politycznych i aktywny udział w działalności partyjnej.

Tabela 34. Rangowanie sposobów realizowania się w sferze społecznej wg sumy i średniej punktów przyznawanych przez respondentki

Statystyki							
		stowarzyszenia	społeczności lokalne	akcje charytatywne	demonstracje	petycje	inne
N	Ważne	89	48	104	34	90	3
	Braki danych	215	256	200	270	214	297
Średnia		1,69	1,63	1,41	1,62	1,43	1,33
Suma		150	78	147	55	129	4

Tabela 35. Rangowanie sposobów realizowania się w sferze politycznej wg sumy i średniej punktów przyznawanych przez respondentki

Statystyki						
		partia	bierno prawo wyborcze	czynne prawo wyborcze	datki na organizacje	inne
N	Ważne	13	31	53	21	7
	Braki danych	291	273	251	283	293
Średnia		1,54	1,61	1,87	1,05	1,14
Suma		20	50	99	22	8

Tabela 36. Realizacja potrzeb - działalność w życiu społecznym

(Uwaga! Poniżej wartości odwrócone! 2 oznacza wyżej punktowaną odpowiedź, 1 niżej punktowaną).

stowarzyszenia					
		Częstość	Procent	Procent ważnych	Procent skumulowany
Ważne	1	28	9,2	31,5	31,5
	2	61	20,1	68,5	100,0
	Ogółem	89	29,3	100,0	
społeczności lokalne					
		Częstość	Procent	Procent ważnych	Procent skumulowany
Ważne	1	18	5,9	37,5	37,5
	2	30	9,9	62,5	100,0
	Ogółem	48	15,8	100,0	
akcje charytatywne					
		Częstość	Procent	Procent ważnych	Procent skumulowany
Ważne	1	61	20,1	58,7	58,7
	2	43	14,1	41,3	100,0
	Ogółem	104	34,2	100,0	
demonstracje					
		Częstość	Procent	Procent ważnych	Procent skumulowany
Ważne	1	13	4,3	38,2	38,2
	2	21	6,9	61,8	100,0
	Ogółem	34	11,2	100,0	

petycje					
		Częstość	Procent	Procent ważnych	Procent skumulowany
Ważne	1	51	16,8	56,7	56,7
	2	39	12,8	43,3	100,0
	Ogółem	90	29,6	100,0	
inne					
		Częstość	Procent	Procent ważnych	Procent skumulowany
Ważne	1	2	,7	66,7	66,7
	2	1	,3	33,3	100,0
	Ogółem	3	1,0	100,0	

Tabela 37. Realizacja potrzeb - działalność w życiu politycznym

(Uwaga! Poniżej wartości odwrócone! 2 oznacza wyżej punktowaną odpowiedź, 1 niżej punktowaną).

partia					
		Częstość	Procent	Procent ważnych	Procent skumulowany
Ważne	1	6	2,0	46,2	46,2
	2	7	2,3	53,8	100,0
	Ogółem	13	4,3	100,0	
biernie prawo wyborcze					
		Częstość	Procent	Procent ważnych	Procent skumulowany
Ważne	1	12	3,9	38,7	38,7
	2	19	6,3	61,3	100,0
	Ogółem	31	10,2	100,0	
czynnie prawo wyborcze					
		Częstość	Procent	Procent ważnych	Procent skumulowany
Ważne	1	7	2,3	13,2	13,2
	2	46	15,1	86,8	100,0
	Ogółem	53	17,4	100,0	
datki na organizacje					
		Częstość	Procent	Procent ważnych	Procent skumulowany
Ważne	1	20	6,6	95,2	95,2
	2	1	,3	4,8	100,0
	Ogółem	21	6,9	100,0	

inne					
		Częstość	Procent	Procent ważnych	Procent skumulowany
Ważne	1	6	2,0	85,7	85,7
	2	1	,3	14,3	100,0
	Ogółem	7	2,3	100,0	

Odnosząc się do hierarchii potrzeb młodych częstochowianek warto szczególnie skupić się na sferze edukacji i kariery zawodowej oraz życia rodzinnego. W hipotezie przyjętej w trakcie projektowania badań zakładałam, że wiek respondentek w dużym stopniu będzie wpływał na hierarchię ich potrzeb. Naturalnym wydawało mi się, że w przypadku kobiet w okresie edukacji lub znajdujących się na progu kariery zawodowej, właśnie te sfery dominować będą nad potrzebami związanym z życiem rodzinnym. Jednak analiza zawartości treściowej marzeń badanych kobiet pokazała, że teza ta zdaje się być nietrafna.

Marzenia respondentek w zdecydowanej większości dotyczyły życia rodzinnego, następnie kariery zawodowej i edukacji. O ile marzenia odnoszące się do sfery rodzinnej zakładały przede wszystkim realizację potrzeb związanych z rodziną, to marzenia dotyczące kariery zawodowej i edukacji, oprócz realizacji potrzeb z tych sfer oraz potrzeby samorealizacji, dość często wskazywały także na potrzeby dotyczące rodziny i realizowania się w życiu rodzinnym.

Potwierdzeniem tego może być odpowiedź na pytanie dotyczące gotowości rezygnacji z rodziny na rzecz kariery zawodowej respondentek. Tylko 11% badanych kobiet zadeklarowało taką gotowość, natomiast aż 75% wykluczyło taką możliwość, z tego 49% zdecydowanie (wykres 16). Jeśli spojrzymy na odpowiedzi na to pytanie z uwzględnieniem wieku i wykształcenia badanych kobiet zobaczymy, że te cechy demograficzne nie wpływają na ocenę i postrzeganie tego dylematu (tabele: 38, 39). Podobnie jest w przypadku stanu cywilnego i wykształcenia rodziców.

Wykres 16. Rezygnacja z rodziny na rzecz kariery zawodowej

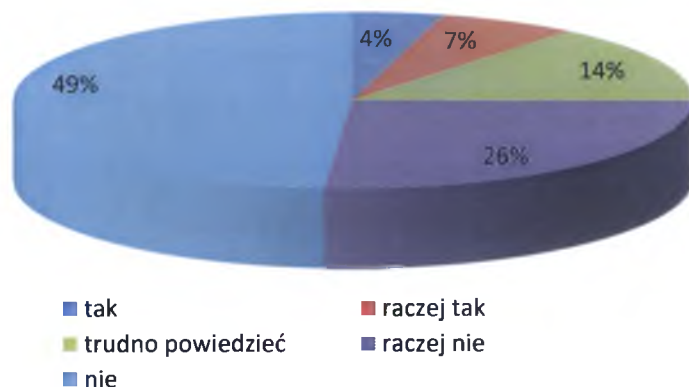

Tabela 38. Rezygnacji z rodziny na rzecz kariery – wiek respondentek

Tabela krzyżowa rezygnacja z rodziny na rzecz kariery * wiek					
			wiek		Ogółem
			24-26	27-29	
rezygnacja z rodziny na rzecz kariery	tak	Liczebność	7	6	13
		% z rezygnacja z rodziny na rzecz kariery	53,8%	46,2%	100,0%
		% z wiek	4,3%	4,4%	4,3%
		% z Ogółem	2,3%	2,0%	4,3%
	raczej tak	Liczebność	7	13	20
		% z rezygnacja z rodziny na rzecz kariery	35,0%	65,0%	100,0%
		% z wiek	4,3%	9,5%	6,7%
		% z Ogółem	2,3%	4,3%	6,7%
	trudno powiedzieć	Liczebność	35	8	43
		% z rezygnacja z rodziny na rzecz kariery	81,4%	18,6%	100,0%
		% z wiek	21,5%	5,8%	14,3%
		% z Ogółem	11,7%	2,7%	14,3%
	raczej nie	Liczebność	46	32	78
		% z rezygnacja z rodziny na rzecz kariery	59,0%	41,0%	100,0%
		% z wiek	28,2%	23,4%	26,0%
		% z Ogółem	15,3%	10,7%	26,0%
	nie	Liczebność	68	78	146
		% z rezygnacja z rodziny na rzecz kariery	46,6%	53,4%	100,0%
		% z wiek	41,7%	56,9%	48,7%
		% z Ogółem	22,7%	26,0%	48,7%
Ogółem		Liczebność	163	137	300
		% z rezygnacja z rodziny na rzecz kariery	54,3%	45,7%	100,0%
		% z wiek	100,0%	100,0%	100,0%
		% z Ogółem	54,3%	45,7%	100,0%

Tabela 39. Rezygnacji z rodziny na rzecz kariery – wykształcenie respondentek

Tabela krzyżowa rezygnacja z rodziny na rzecz kariery * wykształcenie							
			wykształcenie				Ogółem
			podstawowe	zawodowe	średnie	wyższe	
rezygnacja z rodziny na rzecz kariery	tak	Liczebność	0	1	7	5	13
		% z rezygnacja z rodziny na rzecz kariery	0,0%	7,7%	53,8%	38,5%	100,0%
		% z wykształcenie	0,0%	8,3%	5,1%	3,3%	4,3%
		% z Ogółem	0,0%	,3%	2,3%	1,7%	4,3%
	raczej tak	Liczebność	0	0	7	13	20
		% z rezygnacja z rodziny na rzecz kariery	0,0%	0,0%	35,0%	65,0%	100,0%
		% z wykształcenie	0,0%	0,0%	5,1%	8,7%	6,7%
		% z Ogółem	0,0%	0,0%	2,3%	4,3%	6,7%
	trudno powiedzieć	Liczebność	0	4	22	17	43
		% z rezygnacja z rodziny na rzecz kariery	0,0%	9,3%	51,2%	39,5%	100,0%
		% z wykształcenie	0,0%	33,3%	16,2%	11,3%	14,3%
		% z Ogółem	0,0%	1,3%	7,3%	5,7%	14,3%
	raczej nie	Liczebność	2	1	36	39	78
		% z rezygnacja z rodziny na rzecz kariery	2,6%	1,3%	46,2%	50,0%	100,0%
		% z wykształcenie	100,0%	8,3%	26,5%	26,0%	26,0%
		% z Ogółem	,7%	,3%	12,0%	13,0%	26,0%
	nie	Liczebność	0	6	64	76	146
		% z rezygnacja z rodziny na rzecz kariery	0,0%	4,1%	43,8%	52,1%	100,0%
		% z wykształcenie	0,0%	50,0%	47,1%	50,7%	48,7%
		% z Ogółem	0,0%	2,0%	21,3%	25,3%	48,7%
Ogółem		Liczebność	2	12	136	150	300
		% z rezygnacja z rodziny na rzecz kariery	,7%	4,0%	45,3%	50,0%	100,0%
		% z wykształcenie	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%
		% z Ogółem	,7%	4,0%	45,3%	50,0%	100,0%

Jedynym elementem, który różnicuje opinie na temat poświęcenia rodziny dla kariery zawodowej jest poziom dochodu respondentek. Kobiety, które zadeklarowały dochody powyżej trzech tysięcy złotych zdecydowanie częściej gotowe były poświęcić rodzinę dla kariery zawodowej (w sumie z tej grupy twierdząco – „tak” i „raczej tak” odpowiedziało ponad 31%); (tabela 40).

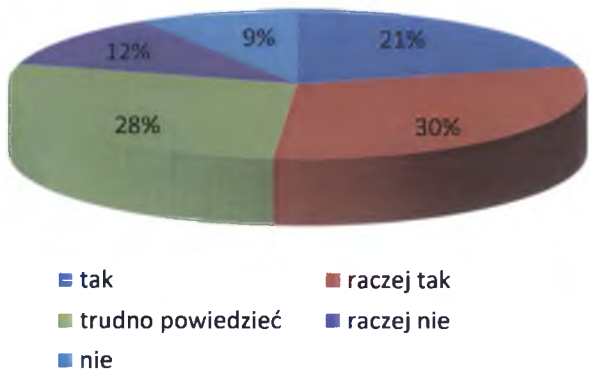
Tabela 40. Rezygnacji z rodziny na rzecz kariery – dochody respondentek

Tabela krzyżowa rezygnacja z rodziny na rzecz kariery * dochody									
			dochody						Ogółem
			do 1050	1051 - 2000	2001 - 3000	powyżej 3000	nie mam	Brak danych	
rezygnacja z rodziny na rzecz kariery	złak na	Liczebność	4	0	3	3	3	0	13
		% z rezygnacja z rodziny na rzecz kariery	30,8%	0,0%	23,1%	23,1%	23,1%	0,0%	100,0%
		% z dochody	7,8%	0,0%	6,7%	18,8%	4,1%	0,0%	4,3%
		% z Ogółem	1,3%	0,0%	1,0%	1,0%	1,0%	0,0%	4,3%
	raczej tak	Liczebność	3	4	5	2	5	1	20
		% z rezygnacja z rodziny na rzecz kariery	15,0%	20,0%	25,0%	10,0%	25,0%	5,0%	100,0%
		% z dochody	5,9%	3,6%	11,1%	12,5%	6,8%	33,3%	6,7%
		% z Ogółem	1,0%	1,3%	1,7%	,7%	1,7%	,3%	6,7%
	trudno powiedzieć	Liczebność	13	13	2	0	14	1	43
		% z rezygnacja z rodziny na rzecz kariery	30,2%	30,2%	4,7%	0,0%	32,6%	2,3%	100,0%
		% z dochody	25,5%	11,7%	4,4%	0,0%	18,9%	33,3%	14,3%
		% z Ogółem	4,3%	4,3%	,7%	0,0%	4,7%	,3%	14,3%
	raczej nie	Liczebność	19	27	11	4	17	0	78
		% z rezygnacja z rodziny na rzecz kariery	24,4%	34,6%	14,1%	5,1%	21,8%	0,0%	100,0%
		% z dochody	37,3%	24,3%	24,4%	25,0%	23,0%	0,0%	26,0%
		% z Ogółem	6,3%	9,0%	3,7%	1,3%	5,7%	0,0%	26,0%
	nie	Liczebność	12	67	24	7	35	1	146
		% z rezygnacja z rodziny na rzecz kariery	8,2%	45,9%	16,4%	4,8%	24,0%	,7%	100,0%
		% z dochody	23,5%	60,4%	53,3%	43,8%	47,3%	33,3%	48,7%
		% z Ogółem	4,0%	22,3%	8,0%	2,3%	11,7%	,3%	48,7%
Ogółem		Liczebność	51	111	45	16	74	3	300
		% z rezygnacja z rodziny na rzecz kariery	17,0%	37,0%	15,0%	5,3%	24,7%	1,0%	100,0%
		% z dochody	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%
		% z Ogółem	17,0%	37,0%	15,0%	5,3%	24,7%	1,0%	100,0%

Aby ściślej określić zależności pomiędzy życiem rodzinnym a zawodowym, sprawdzano zależność między powinnością realizacji w życiu rodzinnym, a gotowością do rezygnowania z życia rodzinnego na rzecz kariery zawodowej. W tym celu przeprowadzono analizę korelacji. Okazało się, że korelacja jest istotna, ale bardzo słaba $r = - 0,27$; $p < 0,001$. Im wyższa powinność realizacji w życiu rodzinnym, tym niższa gotowość do rezygnacji z życia rodzinnego na rzecz rozwoju kariery zawodowej.

Ciekawych odpowiedzi udzielono też na pytanie: „Czy według Pani każda kobieta powinna realizować się w sferze życia rodzinnego?”. O ile większość młodych częstochowianek nie wyobraża sobie, że mogłyby poświęcić dom dla kariery zawodowej, to dość spory odsetek (21%) akceptuje postawę kobiet nie mających potrzeby realizowania się w życiu rodzinnym. Sporo, bo aż 28%, nie ma na ten temat zdania (wykres 17).

Wykres 17. Czy każda kobieta powinna realizować się w rodzinie

Przyglądając się odpowiedziom na to pytanie, uwzględniając cechy społeczno-demograficzne, możemy dojść do następujących wniosków:

- Wiek, wykształcenie oraz stan cywilny respondentek nie wpływają w istotny sposób na postrzeganie roli kobiety i jej powinności rodzinnych. Nieco więcej respondentek (ponad 53%) w przedziale wiekowym 24-26 lat uważa, że każda kobieta powinna realizować się w życiu rodzinnym. W przypadku starszych respondentek odsetek ten wyniósł 48% (tabele: 41, 42, 43).

- Poziom dochodów ma wpływ na opinie na temat realizowania się kobiet w sferze rodzinnej. Respondentki z dochodami powyżej trzech tysięcy złotych miesięcznie częściej prezentują pogląd, że nie wszystkie kobiety muszą pełnić tradycyjne role społeczne w sferze życia rodzinnego (tabela 44).

Tabela 41. Czy każda kobieta powinna realizować się w rodzinie – wiek respondentek

Tabela krzyżowa realizacja w życiu rodzinnym * wiek					
			wiek		Ogółem
			24-26	27-29	
realizacja życiu rodzinnym	tak	Liczebność	33	30	63
		% z realizacja w życiu rodzinnym	52,4%	47,6%	100,0%
		% z wiek	20,2%	21,9%	21,0%
		% z Ogółem	11,0%	10,0%	21,0%
	raczej tak	Liczebność	55	36	91
		% z realizacja w życiu rodzinnym	60,4%	39,6%	100,0%
		% z wiek	33,7%	26,3%	30,3%
		% z Ogółem	18,3%	12,0%	30,3%
	trudno powiedzieć	Liczebność	45	39	84
		% z realizacja w życiu rodzinnym	53,6%	46,4%	100,0%
		% z wiek	27,6%	28,5%	28,0%
		% z Ogółem	15,0%	13,0%	28,0%
	raczej nie	Liczebność	16	19	35
		% z realizacja w życiu rodzinnym	45,7%	54,3%	100,0%
		% z wiek	9,8%	13,9%	11,7%
		% z Ogółem	5,3%	6,3%	11,7%
	nie	Liczebność	14	13	27
		% z realizacja w życiu rodzinnym	51,9%	48,1%	100,0%
		% z wiek	8,6%	9,5%	9,0%
		% z Ogółem	4,7%	4,3%	9,0%
Ogółem		Liczebność	163	137	300
		% z realizacja w życiu rodzinnym	54,3%	45,7%	100,0%
		% z wiek	100,0%	100,0%	100,0%
		% z Ogółem	54,3%	45,7%	100,0%

Tabela 42. Czy każda kobieta powinna realizować się w rodzinie – wykształcenie respondentek

Tabela krzyżowa realizacja w życiu rodzinnym * wykształcenie							
			wykształcenie				Ogółem
			podstawowe	zawodowe	średnie	wyższe	
realizacja życiu rodzinnym	w tak	Liczebność	2	3	32	26	63
		% z realizacja w życiu rodzinnym	3,2%	4,8%	50,8%	41,3%	100,0%
		% z wykształcenie	100,0%	25,0%	23,5%	17,3%	21,0%
		% z Ogółem	,7%	1,0%	10,7%	8,7%	21,0%
	raczej tak	Liczebność	0	1	43	47	91
		% z realizacja w życiu rodzinnym	0,0%	1,1%	47,3%	51,6%	100,0%
		% z wykształcenie	0,0%	8,3%	31,6%	31,3%	30,3%
		% z Ogółem	0,0%	,3%	14,3%	15,7%	30,3%
	trudno powiedzieć	Liczebność	0	6	35	43	84
		% z realizacja w życiu rodzinnym	0,0%	7,1%	41,7%	51,2%	100,0%
		% z wykształcenie	0,0%	50,0%	25,7%	28,7%	28,0%
		% z Ogółem	0,0%	2,0%	11,7%	14,3%	28,0%
	raczej nie	Liczebność	0	0	21	14	35
		% z realizacja w życiu rodzinnym	0,0%	0,0%	60,0%	40,0%	100,0%
		% z wykształcenie	0,0%	0,0%	15,4%	9,3%	11,7%
		% z Ogółem	0,0%	0,0%	7,0%	4,7%	11,7%
	nie	Liczebność	0	2	5	20	27
		% z realizacja w życiu rodzinnym	0,0%	7,4%	18,5%	74,1%	100,0%
		% z wykształcenie	0,0%	16,7%	3,7%	13,3%	9,0%
		% z Ogółem	0,0%	,7%	1,7%	6,7%	9,0%
Ogółem		Liczebność	2	12	136	150	300
		% z realizacja w życiu rodzinnym	,7%	4,0%	45,3%	50,0%	100,0%
		% z wykształcenie	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%
		% z Ogółem	,7%	4,0%	45,3%	50,0%	100,0%

Tabela 43. Czy każda kobieta powinna realizować się w rodzinie – stan cywilny respondentek

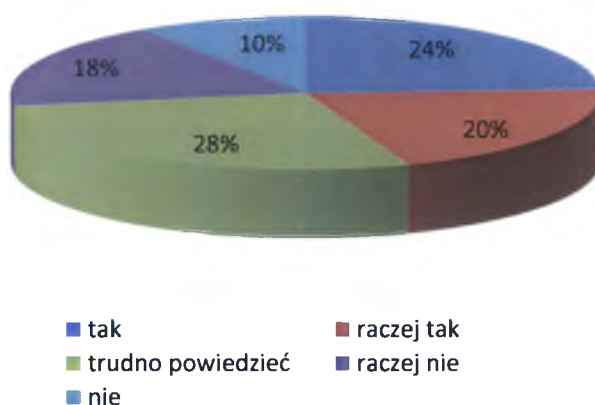
Tabela krzyżowa realizacja w życiu rodzinnym * stan cywilny								
			stan cywilny					Ogółem
			panna	mężatka	wdowa	konkubinat	inny	
realizacja w życiu rodzinnym		Liczebność	33	28	0	2	0	63
		% z realizacja w życiu rodzinnym	52,4%	44,4%	0,0%	3,2%	0,0%	100,0%
		% z stan cywilny	20,6%	26,2%	0,0%	8,3%	0,0%	21,0%
		% z Ogółem	11,0%	9,3%	0,0%	,7%	0,0%	21,0%
	raczej tak	Liczebność	48	34	1	5	3	91
		% z realizacja w życiu rodzinnym	52,7%	37,4%	1,1%	5,5%	3,3%	100,0%
		% z stan cywilny	30,0%	31,8%	100,0%	20,8%	37,5%	30,3%
		% z Ogółem	16,0%	11,3%	,3%	1,7%	1,0%	30,3%
	trudno powiedzieć	Liczebność	48	22	0	11	3	84
		% z realizacja w życiu rodzinnym	57,1%	26,2%	0,0%	13,1%	3,6%	100,0%
		% z stan cywilny	30,0%	20,6%	0,0%	45,8%	37,5%	28,0%
		% z Ogółem	16,0%	7,3%	0,0%	3,7%	1,0%	28,0%
	raczej nie	Liczebność	17	15	0	3	0	35
		% z realizacja w życiu rodzinnym	48,6%	42,9%	0,0%	8,6%	0,0%	100,0%
		% z stan cywilny	10,6%	14,0%	0,0%	12,5%	0,0%	11,7%
		% z Ogółem	5,7%	5,0%	0,0%	1,0%	0,0%	11,7%
	nie	Liczebność	14	8	0	3	2	27
		% z realizacja w życiu rodzinnym	51,9%	29,6%	0,0%	11,1%	7,4%	100,0%
		% z stan cywilny	8,8%	7,5%	0,0%	12,5%	25,0%	9,0%
		% z Ogółem	4,7%	2,7%	0,0%	1,0%	,7%	9,0%
Ogółem		Liczebność	160	107	1	24	8	300
		% z realizacja w życiu rodzinnym	53,3%	35,7%	,3%	8,0%	2,7%	100,0%
		% z stan cywilny	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%
		% z Ogółem	53,3%	35,7%	,3%	8,0%	2,7%	100,0%

Tabela 44. Czy każda kobieta powinna realizować się w rodzinie – stan cywilny respondentek

Tabela krzyżowa realizacja w życiu rodzinnym * dochody									
			dochody						Ogółem
			do 1050	1051 - 2000	2001 - 3000	powyżej 3000	nie mam	brak danych	
realizacja w życiu rodzinnym	tak	Liczebność	8	33	12	1	9	0	63
		% z realizacja w życiu rodzinnym	12,7%	52,4%	19,0%	1,6%	14,3%	0,0%	100,0%
		% z dochody	15,7%	29,7%	26,7%	6,3%	12,2%	0,0%	21,0%
		% z Ogółem	2,7%	11,0%	4,0%	,3%	3,0%	0,0%	21,0%
	raczej tak	Liczebność	12	41	9	3	25	1	91
		% z realizacja w życiu rodzinnym	13,2%	45,1%	9,9%	3,3%	27,5%	1,1%	100,0%
		% z dochody	23,5%	36,9%	20,0%	18,8%	33,8%	33,3%	30,3%
		% z Ogółem	4,0%	13,7%	3,0%	1,0%	8,3%	,3%	30,3%
	trudno powiedzieć	Liczebność	20	22	13	6	22	1	84
		% z realizacja w życiu rodzinnym	23,8%	26,2%	15,5%	7,1%	26,2%	1,2%	100,0%
		% z dochody	39,2%	19,8%	28,9%	37,5%	29,7%	33,3%	28,0%
		% z Ogółem	6,7%	7,3%	4,3%	2,0%	7,3%	,3%	28,0%
	raczej nie	Liczebność	4	10	6	4	10	1	35
		% z realizacja w życiu rodzinnym	11,4%	28,6%	17,1%	11,4%	28,6%	2,9%	100,0%
		% z dochody	7,8%	9,0%	13,3%	25,0%	13,5%	33,3%	11,7%
		% z Ogółem	1,3%	3,3%	2,0%	1,3%	3,3%	,3%	11,7%
	nie	Liczebność	7	5	5	2	8	0	27
		% z realizacja w życiu rodzinnym	25,9%	18,5%	18,5%	7,4%	29,6%	0,0%	100,0%
		% z dochody	13,7%	4,5%	11,1%	12,5%	10,8%	0,0%	9,0%
		% z Ogółem	2,3%	1,7%	1,7%	,7%	2,7%	0,0%	9,0%
Ogółem		Liczebność	51	111	45	16	74	3	300
		% z realizacja w życiu rodzinnym	17,0%	37,0%	15,0%	5,3%	24,7%	1,0%	100,0%
		% z dochody	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%
		% z Ogółem	17,0%	37,0%	15,0%	5,3%	24,7%	1,0%	100,0%

Interesująco prezentują się też wyniki dotyczące pytania o gotowość do rezygnacji z kariery zawodowej na rzecz rodziny. Mogłoby się wydawać, że pytanie to jest analogiczne do pytania o rezygnację z życia rodzinnego dla kariery i wyniki powinny być identyczne, uwzględniając odwrócenie wartości procentowych. Pewnym zaskoczeniem jest fakt, że odsetek kobiet nie zamierzających rezygnować z kariery na rzecz rodziny jest zdecydowanie większy (sięga prawie 27%) od liczby kobiet gotowych zrezygnować z domowego ogniska na rzecz rozwoju zawodowego (tylko 11%) (wykres 18).

Wykres 18. Rezygnacja z kariery na rzecz rodziny

Wszystkie te wyniki pokazują, że trudno mówić o radykalnych zmianach w potrzebach młodych częstochowianek. Zmiany społeczne i obyczajowe nie przynoszą natychmiast zmiany postaw i opinii respondentek co do roli kobiety. Nie można jednak pomijać faktu, że młode częstochowianki coraz częściej dostrzegają i akceptują postawy kobiet korespondujące z hasłami feministycznymi. I choć to rodzina wciąż jest głównym polem do realizowania potrzeb młodych częstochowianek, to coraz śmielej dostrzegają one swoje potrzeby w sferach: edukacyjnej i zawodowej. Martwić może jedynie niski poziom potrzeb i ich pozycja w hierarchii w sferze życia społeczno-politycznego. Mała aktywność na tym polu z pewnością nie przyspiesza zmian mogących przyspieszyć lokalną rewolucję feministyczną.

5.2. Transgresje młodych częstochowianek

W przyjętej przeze mnie hipotezie dotyczącej działań transgresyjnych założyłam, że działania te będą podejmowane przez młode częstochowianki. Postawienie takiej a nie innej hipotezy wynikało z kilku źródeł. Jednym z nich były osobiste doświadczenia i obserwacje zdobyte zarówno w trakcie studiów, jak i po ich ukończeniu. Przemiany społeczne i kulturowe, które nastąpiły w ostatnim dwudziestolecu w Polsce utwierdzały mnie w trafności przyjętej hipotezy. Wpływ tych przemian na zachowania transgresyjne odnotowałam też w badaniach naukowych podejmowanych przez autorów z różnych dyscyplin.

W tym miejscu warto przypomnieć istotę znaczenia terminu „działania transgresyjne” i jego ujęcie, które bezpośrednio odnosi się do tematu niniejszej dysertacji.

W ujęciu J. Kozieleckiego transgresja to działanie – twórcze, innowacyjne i ekspansywne – zarówno indywidualne, jak i zbiorowe, które przekracza dotychczasowe granice ludzkich osiągnięć materialnych, symbolicznych, społecznych i kulturowych. Wykonując je człowiek *wychodzi poza* swoje ograniczone możliwości, poza swoją niedoskonałość, poza swoją skończoność i dzięki temu tworzy nowe wartości oraz realizuje nowe interesy⁴²³. Transgresja to czynności wykraczające poza typowe granice działania, to czynności dzięki którym jednostka lub zbiorowość kształtują nowe struktury lub niszczą struktury już ustabilizowane, tworzą wartości pozytywne i wartości negatywne. Czynności te są źródłem rozwoju i regresu⁴²⁴.

Transgresja indywidualna (jednostkowa) występuje w sytuacjach, w których jednostka intencjonalnie wychodzi poza to, czym jest i co posiada, rozszerza własne terytorium, dokonuje wynalazków i tworzy siebie według własnego projektu.

Czy zatem młode częstochowianki wychodzą poza swoje możliwości i tworzą nowe wartości oraz realizują swoje interesy? W dalszej części przedstawię, jak respondentki oceniają swoje działania typu „poza” i postaram się skomentować je w odniesieniu do przedstawionej powyżej definicji.

⁴²³ J. Kozielecki, *Społeczeństwo transgresyjne...*, op.cit., s. 45.

⁴²⁴ J. Kozielecki, *Koncepcja transgresyjna...*, op.cit., s. 10.

Odpowiedzi na pytanie: „Czy osiągnęła bądź zrobiła Pani coś w swym życiu, co wydawało się niemożliwe do osiągnięcia?” przynoszą ciekawe informacje. Blisko połowa młodych częstochowianek odpowiedziała twierdząco (wykres.19).

Wykres 19. Podejmowanie działań transgresyjnych przez respondentki

Przyjęty przeze mnie dobór próby szczególnej uwadze poleca dwie cechy społeczno-demograficzne: wykształcenie oraz wiek. Warto więc przyjrzeć się działaniom transgresyjnym respondentek z uwzględnieniem tych zmiennych.

Analiza wyników ankiety pokazuje, że podejmowanie działań transgresyjnych zadeklarowało nieco więcej częstochowianek z przedziału 27-29 lat (tabela 45). Natomiast w odniesieniu do wykształcenia uwidacznia się zdecydowana przewaga podejmowania działań typu „poza” u kobiet lepiej wykształconych. Z ogólnej liczby 150 kobiet z wykształceniem wyższym, 83 wskazały doświadczenie zachowań transgresyjnych. Wynika z tego, że poziom wykształcenia respondentek w istotnym stopniu determinuje podejmowanie działań typu „poza”. W wielu przypadkach to właśnie zdobycie wykształcenia wskazywane było jako działanie tego typu (tabela 46).

Tabela 45. Podejmowanie działań transgresyjnych – wiek respondentek

Tabela krzyżowa transgresja * wiek					
			wiek		Ogółem
			24-26	27-29	
transgresja	tak	Liczebność	66	71	137
		% z transgresja	48,2%	51,8%	100,0%
		% z wiek	40,5%	51,8%	45,7%
		% z Ogółem	22,0%	23,7%	45,7%
	nie	Liczebność	97	66	163
		% z transgresja	59,5%	40,5%	100,0%
		% z wiek	59,5%	48,2%	54,3%
		% z Ogółem	32,3%	22,0%	54,3%
Ogółem		Liczebność	163	137	300
		% z transgresja	54,3%	45,7%	100,0%
		% z wiek	100,0%	100,0%	100,0%
		% z Ogółem	54,3%	45,7%	100,0%

Tabela 46. Podejmowanie działań transgresyjnych - wykształcenie respondentek

Tabela krzyżowa transgresja * wykształcenie							
			wykształcenie				Ogółem
			podstawowe	zawodowe	średnie	wyższe	
transgresja	tak	Liczebność	1	1	52	83	137
		% z transgresja	,7%	,7%	38,0%	60,6%	100,0%
		% z wykształcenie	50,0%	8,3%	38,2%	55,3%	45,7%
		% z Ogółem	,3%	,3%	17,3%	27,7%	45,7%
	nie	Liczebność	1	11	84	67	163
		% z transgresja	,6%	6,7%	51,5%	41,1%	100,0%
		% z wykształcenie	50,0%	91,7%	61,8%	44,7%	54,3%
		% z Ogółem	,3%	3,7%	28,0%	22,3%	54,3%
Ogółem		Liczebność	2	12	136	150	300
		% z transgresja	,7%	4,0%	45,3%	50,0%	100,0%
		% z wykształcenie	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%
		% z Ogółem	,7%	4,0%	45,3%	50,0%	100,0%

Inne czynniki społeczno-demograficzne w nieco mniejszym zakresie determinują podejmowanie przez respondentki działań transgresyjnych. Tabela 47 pokazuje, że stan cywilny nie wpływa w sposób istotny na podejmowanie działań typu „poza”. Procent kobiet podejmujących takie działania jest podobny u panien, mężatek oraz tych żyjących w związkach niesformalizowanych i odzwierciedla wynik całej badanej populacji. Inaczej wyniki prezentują się w odniesieniu do dochodów uzyskiwanych przez młode częstochowianki. Możemy zauważyć, że kobiety, które zadeklarowały dochody na poziomie powyżej trzech tysięcy złotych miesięcznie, wyraźnie częściej deklarują fakt osiągnięcia czegoś co wydawało im się niemożliwe do zrealizowania (tabela 48).

Pochodzenie z rodziny wielodzietnej (według przepisów prawnych: „rodzina wielodzietna to rodzina posiadająca przynajmniej troje dzieci”) w świetle badań w żaden istotny sposób nie wpływa na podejmowanie działań transgresyjnych przez respondentki (tabela 49). Natomiast ilość dzieci posiadanych przez częstochowianki pokazuje tendencję, że im więcej potomstwa tym częściej deklarowane jest podejmowanie działań określanych mianem transgresyjne (tabela 50). Warto tu jednak nadmienić, że dla wielu kobiet posiadanie trójki dzieci i łączenie tego z pracą zawodową stanowi takie działanie. Odnosząc się zatem do przyjętej przeze mnie definicji J. Kozieleckiego trudno takie postępowanie obiektywnie ocenić jako transgresję.

W przypadku wykształcenia rodziców respondentek możemy zauważyć dwa interesujące fakty. Wyższe wykształcenie matki lub ojca respondentki skutkuje częstszym podejmowaniem działań transgresyjnych przez młode częstochowianki, a także im wyższe wykształcenie ojca tym wyższy odsetek kobiet podejmujących działania typu „poza” (tabela 51 i tabela 52).

Tabela 47. Podejmowanie działań transgresyjnych – stan cywilny

Tabela krzyżowa transgresja * stan cywilny								
			stan cywilny					Ogółem
			panna	mężatka	wdowa	konkubinat	inny	
transgresja	tak	Liczebność	72	51	1	11	2	137
		% z transgresja	52,6%	37,2%	,7%	8,0%	1,5%	100,0%
		% z stan cywilny	45,0%	47,7%	100,0%	45,8%	25,0%	45,7%
		% z Ogółem	24,0%	17,0%	,3%	3,7%	,7%	45,7%
	nie	Liczebność	88	56	0	13	6	163
		% z transgresja	54,0%	34,4%	0,0%	8,0%	3,7%	100,0%
		% z stan cywilny	55,0%	52,3%	0,0%	54,2%	75,0%	54,3%
		% z Ogółem	29,3%	18,7%	0,0%	4,3%	2,0%	54,3%
Ogółem		Liczebność	160	107	1	24	8	300
		% z transgresja	53,3%	35,7%	,3%	8,0%	2,7%	100,0%
		% z stan cywilny	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%
		% z Ogółem	53,3%	35,7%	,3%	8,0%	2,7%	100,0%

Tabela 48. Podejmowanie działań transgresyjnych – poziom dochodów

Tabela krzyżowa transgresja * dochody									
			dochody						Ogółem
			do 1050	1051 - 2000	2001 - 3000	powyżej 3000	nie mam	999	
transgresja	tak	Liczebność	24	49	21	9	32	2	137
		% z transgresja	17,5%	35,8%	15,3%	6,6%	23,4%	1,5%	100,0%
		% z dochody	47,1%	44,1%	46,7%	56,3%	43,2%	66,7%	45,7%
		% z Ogółem	8,0%	16,3%	7,0%	3,0%	10,7%	,7%	45,7%
	nie	Liczebność	27	62	24	7	42	1	163
		% z transgresja	16,6%	38,0%	14,7%	4,3%	25,8%	,6%	100,0%
		% z dochody	52,9%	55,9%	53,3%	43,8%	56,8%	33,3%	54,3%
		% z Ogółem	9,0%	20,7%	8,0%	2,3%	14,0%	,3%	54,3%
Ogółem		Liczebność	51	111	45	16	74	3	300
		% z transgresja	17,0%	37,0%	15,0%	5,3%	24,7%	1,0%	100,0%
		% z dochody	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%
		% z Ogółem	17,0%	37,0%	15,0%	5,3%	24,7%	1,0%	100,0%

Tabela 49. Podejmowanie działań transgresyjnych – rodzina wielodzietna

Tabela krzyżowa transgresja * pochodzenie z rodziny wielodzietnej					
			pochodzenie z rodziny wielodzietnej		Ogółem
			tak	nie	
transgresja	tak	Liczebność	63	74	137
		% z transgresja	46,0%	54,0%	100,0%
		% z pochodzenie z rodziny wielodzietnej	47,4%	44,3%	45,7%
		% z Ogółem	21,0%	24,7%	45,7%
	nie	Liczebność	70	93	163
		% z transgresja	42,9%	57,1%	100,0%
		% z pochodzenie z rodziny wielodzietnej	52,6%	55,7%	54,3%
		% z Ogółem	23,3%	31,0%	54,3%
Ogółem		Liczebność	133	167	300
		% z transgresja	44,3%	55,7%	100,0%
		% z pochodzenie z rodziny wielodzietnej	100,0%	100,0%	100,0%
		% z Ogółem	44,3%	55,7%	100,0%

Tabela 50. Podejmowanie działań transgresyjnych – ilość dzieci

Tabela krzyżowa transgresja * ilość dzieci							
			ilość dzieci				Ogółem
			1	2	3 bądź więcej	nie mam	
transgresja	tak	Liczebność	25	14	3	95	137
		% z transgresja	18,2%	10,2%	2,2%	69,3%	100,0%
		% z ilość dzieci	39,1%	53,8%	75,0%	46,1%	45,7%
		% z Ogółem	8,3%	4,7%	1,0%	31,7%	45,7%
	nie	Liczebność	39	12	1	111	163
		% z transgresja	23,9%	7,4%	,6%	68,1%	100,0%
		% z ilość dzieci	60,9%	46,2%	25,0%	53,9%	54,3%
		% z Ogółem	13,0%	4,0%	,3%	37,0%	54,3%
Ogółem		Liczebność	64	26	4	206	300
		% z transgresja	21,3%	8,7%	1,3%	68,7%	100,0%
		% z ilość dzieci	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%
		% z Ogółem	21,3%	8,7%	1,3%	68,7%	100,0%

Tabela 51. Podejmowanie działań transgresyjnych – wykształcenie ojca

Tabela krzyżowa transgresja * wykształcenie ojca								
			wykształcenie ojca					Ogółem
			podstawowe	zawodowe	średnie	wyższe	999	
transgresja	tak	Liczebność	5	56	50	26	0	137
		% z transgresja	3,6%	40,9%	36,5%	19,0%	0,0%	100,0%
		% z wykształcenie ojca	21,7%	42,1%	51,0%	57,8%	0,0%	45,7%
		% z Ogółem	1,7%	18,7%	16,7%	8,7%	0,0%	45,7%
	nie	Liczebność	18	77	48	19	1	163
		% z transgresja	11,0%	47,2%	29,4%	11,7%	,6%	100,0%
		% z wykształcenie ojca	78,3%	57,9%	49,0%	42,2%	100,0%	54,3%
		% z Ogółem	6,0%	25,7%	16,0%	6,3%	,3%	54,3%
Ogółem	Liczebność	23	133	98	45	1	300	
	% z transgresja	7,7%	44,3%	32,7%	15,0%	,3%	100,0%	
	% z wykształcenie ojca	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	
	% z Ogółem	7,7%	44,3%	32,7%	15,0%	,3%	100,0%	

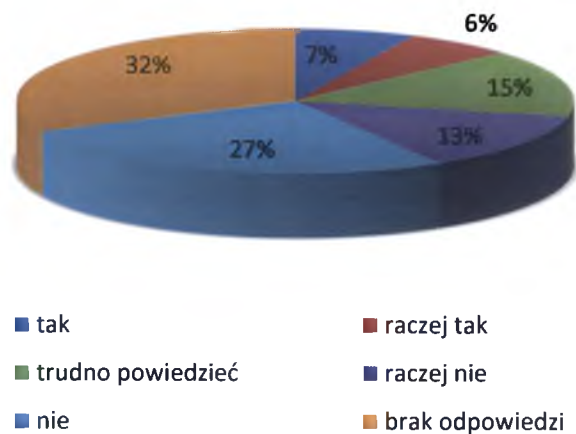
Tabela 52. Podejmowanie działań transgresyjnych – wykształcenie matki

Tabela krzyżowa transgresja * wykształcenie matki								
			wykształcenie matki					Ogółem
			podstawowe	zawodowe	średnie	wyższe	999	
transgresja	tak	Liczebność	9	36	64	27	1	137
		% z transgresja	6,6%	26,3%	46,7%	19,7%	,7%	100,0%
		% z wykształcenie matki	40,9%	45,6%	43,8%	51,9%	100,0%	45,7%
		% z Ogółem	3,0%	12,0%	21,3%	9,0%	,3%	45,7%
	nie	Liczebność	13	43	82	25	0	163
		% z transgresja	8,0%	26,4%	50,3%	15,3%	0,0%	100,0%
		% z wykształcenie matki	59,1%	54,4%	56,2%	48,1%	0,0%	54,3%
		% z Ogółem	4,3%	14,3%	27,3%	8,3%	0,0%	54,3%
Ogółem		Liczebność	22	79	146	52	1	300
		% z transgresja	7,3%	26,3%	48,7%	17,3%	,3%	100,0%
		% z wykształcenie matki	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%
		% z Ogółem	7,3%	26,3%	48,7%	17,3%	,3%	100,0%

W wielu odpowiedziach na pytanie: „Czy osiągnęła bądź zrobiła Pani coś w swym życiu, co wydawało się niemożliwe do osiągnięcia?” młode częstochowianki odnoszą się do sfery zawodowej i często uznają godzenie pracy i życia rodzinnego jak przejaw pokonywania własnych ograniczeń. W przypadku definicji transgresji przyjętej w niniejszej dysertacji nie jest to nazbyt trafne. Dużo bardziej przydatne będzie przeanalizowanie gotowości do zmiany pracy i działań podjętych w tym kierunku przez kobiety biorące udział w badaniach.

Zamiar zmiany pracy zadeklarowało tylko 13% respondentek (z czego odpowiedzi „tak” udzieliło 7%, a „raczej tak” 6%). Znacząca większość nie jest zdecydowana na tego typu działanie lub o nim w ogóle nie myśli (wykres 20).

Wykres 20. Zamiar zmiany pracy

Wśród kobiet, które jednak zadeklarowały taką chęć, większy odsetek stanowiły kobiety z przedziału wiekowego 24-26 lat. Odpowiedzi potwierdzające zamiar zmiany pracy wskazało w sumie 24,7%, a w drugiej grupie wiekowej tylko 15,3% respondentek. Przy czym prawie połowa częstochowianek wykluczała taką możliwość (tabela 53).

Tabela 53. Zamiar zmiany pracy – wiek respondentek

Tabela krzyżowa zamiar zmiany pracy * wiek					
		wiek		Ogółem	
		24-26	27-29		
zamiar zmiany pracy	tak	Liczebność	11	10	21
		% z zamiar zmiany pracy	52,4%	47,6%	100,0%
		% z wiek	11,8%	9,0%	10,3%
		% z Ogółem	5,4%	4,9%	10,3%
	raczej tak	Liczebność	12	7	19
		% z zamiar zmiany pracy	63,2%	36,8%	100,0%
		% z wiek	12,9%	6,3%	9,3%
		% z Ogółem	5,9%	3,4%	9,3%
	trudno powiedzieć	Liczebność	23	22	45
		% z zamiar zmiany pracy	51,1%	48,9%	100,0%
		% z wiek	24,7%	19,8%	22,1%
		% z Ogółem	11,3%	10,8%	22,1%
	raczej nie	Liczebność	22	17	39
		% z zamiar zmiany pracy	56,4%	43,6%	100,0%
		% z wiek	23,7%	15,3%	19,1%
		% z Ogółem	10,8%	8,3%	19,1%
	nie	Liczebność	25	55	80
		% z zamiar zmiany pracy	31,3%	68,8%	100,0%
		% z wiek	26,9%	49,5%	39,2%
		% z Ogółem	12,3%	27,0%	39,2%
Ogółem		Liczebność	93	111	204
		% z zamiar zmiany pracy	45,6%	54,4%	100,0%
		% z wiek	100,0%	100,0%	100,0%
		% z Ogółem	45,6%	54,4%	100,0%

Kolejna analiza zdaje się potwierdzać obserwację, że większą skłonność do zmiany pracy będą miały młodsze respondentki nie będące jeszcze w związkach małżeńskich. Spośród ankietowanych kobiet, panny stanowiły największą grupę noszącą się z zamiarem dokonania zmian w sferze pracy zawodowej. Natomiast ponad 70% mężatek nie brało pod uwagę takich planów (tabela 54).

Większą gotowość do zmiany pracy prezentują także respondentki nie posiadające dzieci. Blisko 25% z nich rozważała taką możliwość.

Należy pamiętać, że na dość niską gotowość do zmiany pracy przez respondentki wpływ może mieć także trudna i niestabilna sytuacja na rynku pracy. W związku z tym kobiety deklarujące gotowość zmiany pracy można z większą pewnością zakwalifikować jako te, które podejmują działania transgresyjne. W tym przypadku w sferze zawodowej.

Tabela 54. Zamiar zmiany pracy – stan cywilny

Tabela krzyżowa zamiar zmiany pracy * stan cywilny								
			stan cywilny					Ogółem
			panna	mężatka	wdowa	konkubinat	inny	
zamiar zmiany pracy	tak	Liczebność	15	4	0	0	2	21
		% z zamiar zmiany pracy	71,4%	19,0%	0,0%	0,0%	9,5%	100,0%
		% z stan cywilny	15,2%	4,7%	0,0%	0,0%	50,0%	10,3%
		% z Ogółem	7,4%	2,0%	0,0%	0,0%	1,0%	10,3%
	raczej tak	Liczebność	8	5	0	6	0	19
		% z zamiar zmiany pracy	42,1%	26,3%	0,0%	31,6%	0,0%	100,0%
		% z stan cywilny	8,1%	5,9%	0,0%	40,0%	0,0%	9,3%
		% z Ogółem	3,9%	2,5%	0,0%	2,9%	0,0%	9,3%
	trudno powiedzieć	Liczebność	24	16	0	5	0	45
		% z zamiar zmiany pracy	53,3%	35,6%	0,0%	11,1%	0,0%	100,0%
		% z stan cywilny	24,2%	18,8%	0,0%	33,3%	0,0%	22,1%
		% z Ogółem	11,8%	7,8%	0,0%	2,5%	0,0%	22,1%
	raczej nie	Liczebność	23	15	0	1	0	39
		% z zamiar zmiany pracy	59,0%	38,5%	0,0%	2,6%	0,0%	100,0%
		% z stan cywilny	23,2%	17,6%	0,0%	6,7%	0,0%	19,1%
		% z Ogółem	11,3%	7,4%	0,0%	,5%	0,0%	19,1%
	nie	Liczebność	29	45	1	3	2	80
		% z zamiar zmiany pracy	36,3%	56,3%	1,3%	3,8%	2,5%	100,0%
		% z stan cywilny	29,3%	52,9%	100,0%	20,0%	50,0%	39,2%
		% z Ogółem	14,2%	22,1%	,5%	1,5%	1,0%	39,2%
Ogółem		Liczebność	99	85	1	15	4	204
		% z zamiar zmiany pracy	48,5%	41,7%	,5%	7,4%	2,0%	100,0%
		% z stan cywilny	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%
		% z Ogółem	48,5%	41,7%	,5%	7,4%	2,0%	100,0%

Kolejne tabele prezentują odpowiedzi na temat zmiany pracy ze względu na wykształcenie i poziom dochodów. W przypadku wykształcenia nie ma znaczących różnic dotyczących chęci zmiany pracy w poszczególnych grupach, choć należy zauważyć, że wyższy odsetek kobiet noszących się z takim zamiarem legitymuje się wykształceniem średnim (tabela 55).

Tabela 55. Zamiar zmiany pracy – wykształcenie

Tabela krzyżowa zamiar zmiany pracy * wykształcenie						
			wykształcenie			Ogółem
			zawodowe	średnie	wyższe	
zamiar zmiany pracy	tak	Liczebność	0	8	13	21
		% z zamiar zmiany pracy	0,0%	38,1%	61,9%	100,0%
		% z wykształcenie	0,0%	9,6%	11,1%	10,3%
		% z Ogółem	0,0%	3,9%	6,4%	10,3%
	raczej tak	Liczebność	0	12	7	19
		% z zamiar zmiany pracy	0,0%	63,2%	36,8%	100,0%
		% z wykształcenie	0,0%	14,5%	6,0%	9,3%
		% z Ogółem	0,0%	5,9%	3,4%	9,3%
	trudno powiedzieć	Liczebność	2	18	25	45
		% z zamiar zmiany pracy	4,4%	40,0%	55,6%	100,0%
		% z wykształcenie	50,0%	21,7%	21,4%	22,1%
		% z Ogółem	1,0%	8,8%	12,3%	22,1%
	raczej nie	Liczebność	1	18	20	39
		% z zamiar zmiany pracy	2,6%	46,2%	51,3%	100,0%
		% z wykształcenie	25,0%	21,7%	17,1%	19,1%
		% z Ogółem	,5%	8,8%	9,8%	19,1%
	nie	Liczebność	1	27	52	80
		% z zamiar zmiany pracy	1,3%	33,8%	65,0%	100,0%
		% z wykształcenie	25,0%	32,5%	44,4%	39,2%
		% z Ogółem	,5%	13,2%	25,5%	39,2%
Ogółem		Liczebność	4	83	117	204
		% z zamiar zmiany pracy	2,0%	40,7%	57,4%	100,0%
		% z wykształcenie	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%
		% z Ogółem	2,0%	40,7%	57,4%	100,0%

Poziom dochodów natomiast ma znaczący wpływ na gotowość do zmian w życiu zawodowym młodych częstochowianek. Zdecydowanie zarysowuje się tendencja, że wraz ze wzrostem dochodów spada chęć zmiany pracy. Najwyższy odsetek kobiet gotowych na zmiany zawodowe stanowią respondentki z najniższymi dochodami (wynagrodzenie na poziomie płacy minimalnej) i jest to równo 50%. Ponad 90% kobiet deklarujących dochody na poziomie powyżej trzech tysięcy złotych miesięcznie nie planuje żadnych zmian w tej sferze (tabela 56).

Tabela 56. Zamiar zmiany pracy – poziom dochodów

Tabela krzyżowa zamiar zmiany pracy * dochody									
			dochody					Ogółem	
			do 1050	1051 - 2000	2001 - 3000	powyżej 3000	nie mam		brak danych
zamiar zmiany pracy	tak	Liczebność	10	6	3	1	1	0	21
		% z zamiar zmiany pracy	47,6%	28,6%	14,3%	4,8%	4,8%	0,0%	100,0%
		% z dochody	27,8%	5,9%	7,5%	6,7%	11,1%	0,0%	10,3%
		% z Ogółem	4,9%	2,9%	1,5%	,5%	,5%	0,0%	10,3%
	raczej tak	Liczebność	8	8	2	0	1	0	19
		% z zamiar zmiany pracy	42,1%	42,1%	10,5%	0,0%	5,3%	0,0%	100,0%
		% z dochody	22,2%	7,9%	5,0%	0,0%	11,1%	0,0%	9,3%
		% z Ogółem	3,9%	3,9%	1,0%	0,0%	,5%	0,0%	9,3%
	trudno powiedzieć	Liczebność	4	33	7	0	1	0	45
		% z zamiar zmiany pracy	8,9%	73,3%	15,6%	0,0%	2,2%	0,0%	100,0%
		% z dochody	11,1%	32,7%	17,5%	0,0%	11,1%	0,0%	22,1%
		% z Ogółem	2,0%	16,2%	3,4%	0,0%	,5%	0,0%	22,1%
	raczej nie	Liczebność	9	12	9	5	2	2	39
		% z zamiar zmiany pracy	23,1%	30,8%	23,1%	12,8%	5,1%	5,1%	100,0%
		% z dochody	25,0%	11,9%	22,5%	33,3%	22,2%	66,7%	19,1%
		% z Ogółem	4,4%	5,9%	4,4%	2,5%	1,0%	1,0%	19,1%
	nie	Liczebność	5	42	19	9	4	1	80
		% z zamiar zmiany pracy	6,3%	52,5%	23,8%	11,3%	5,0%	1,3%	100,0%
		% z dochody	13,9%	41,6%	47,5%	60,0%	44,4%	33,3%	39,2%
		% z Ogółem	2,5%	20,6%	9,3%	4,4%	2,0%	,5%	39,2%
Ogółem		Liczebność	36	101	40	15	9	3	204
		% z zamiar zmiany pracy	17,6%	49,5%	19,6%	7,4%	4,4%	1,5%	100,0%
		% z dochody	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%
		% z Ogółem	17,6%	49,5%	19,6%	7,4%	4,4%	1,5%	100,0%

Jeszcze jednym czynnikiem warunkującym gotowość do zmiany pracy jest rodzaj wykonywanego zajęcia. Najrzadziej chęć zmiany sposobu zarabkowania wyrażały kobiety określające charakter swojej pracy jako "umysłowy". Skłaniało się ku temu jedynie ponad 14% respondentek, przy blisko 63% kobiet nie rozważających takiej możliwości. Wyższy odsetek kobiet gotowych na podjęcie nowych wyzwań zawodowych, (prawie 29%), znajdował się w grupie młodych częstochowianek określających rodzaj wykonywanej pracy jako „pracę fizyczną” (tabela 57).

Tabela 57. Zamiar zmiany pracy – obecnie wykonywana praca

Tabela krzyżowa praca * zamiar zmiany pracy								
			zamiar zmiany pracy					Ogółem
			tak	raczej tak	trudno powiedzieć	raczej nie	nie	
praca	umysłowa	Liczebność	8	9	27	25	49	118
		% z praca	6,8%	7,6%	22,9%	21,2%	41,5%	100,0%
		% z zamiar zmiany pracy	38,1%	47,4%	60,0%	64,1%	61,3%	57,8%
		% z Ogółem	3,9%	4,4%	13,2%	12,3%	24,0%	57,8%
	fizyczna	Liczebność	9	8	8	11	23	59
		% z praca	15,3%	13,6%	13,6%	18,6%	39,0%	100,0%
		% z zamiar zmiany pracy	42,9%	42,1%	17,8%	28,2%	28,8%	28,9%
		% z Ogółem	4,4%	3,9%	3,9%	5,4%	11,3%	28,9%
	twórcza	Liczebność	3	2	9	3	7	24
		% z praca	12,5%	8,3%	37,5%	12,5%	29,2%	100,0%
		% z zamiar zmiany pracy	14,3%	10,5%	20,0%	7,7%	8,8%	11,8%
		% z Ogółem	1,5%	1,0%	4,4%	1,5%	3,4%	11,8%
	inna	Liczebność	1	0	1	0	1	3
		% z praca	33,3%	0,0%	33,3%	0,0%	33,3%	100,0%
		% z zamiar zmiany pracy	4,8%	0,0%	2,2%	0,0%	1,3%	1,5%
		% z Ogółem	,5%	0,0%	,5%	0,0%	,5%	1,5%
Ogółem		Liczebność	21	19	45	39	80	204
		% z praca	10,3%	9,3%	22,1%	19,1%	39,2%	100,0%
		% z zamiar zmiany pracy	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%
		% z Ogółem	10,3%	9,3%	22,1%	19,1%	39,2%	100,0%

Na ocenę, czy zamiar zmiany pracy możemy uznać za działanie transgresyjne, może wpłynąć przeanalizowanie działań podejmowanych w tym kierunku przez młode częstochowianki. W pytaniu dotyczącym tego tematu w kwestionariuszu badane kobiety mogły dokonać wyboru trzech najbardziej właściwych im odpowiedzi spośród zaproponowanej kafeterii (przy czym 1 oznaczała najważniejszą odpowiedź, a 3 najmniej ważną - tabela 58). Statystyczna prezentacja kolejności działań według sumy i średniej punktów przyznawanych przez respondentki zaprezentowana w tabeli numer 59 pokazuje, że najwyższą rangą młode częstochowianki oznaczyły odpowiedź: „Poszukuję pracy za pośrednictwem Internetu”, a następnie: „Odpowiadam na ogłoszenia o wolnych stanowiskach pracy zamieszczanych w mediach” (tabela 59).

Tabela 58. Kafeteria odpowiedzi na pytanie nr 26 kwestionariusza ankiety

PYT.26	JAKIE DZIAŁANIA PODJĘŁA PANI W KIERUNKU ZMIANY PRACY?
a) odpowiadam na ogłoszenia o wolnych stanowiskach pracy zamieszczanych w mediach	
b) składam aplikacje w firmach i instytucjach (listownie lub osobiście)	
c) poszukuje pracy za pośrednictwem Internetu	
d) zamieszczam własną ofertę pracy w prasie, na tablicy ogłoszeń	
e) korzystam z pomocy instytucji i firm pośrednictwa pracy	
f) inwestuje w kursy i szkolenia	
g) poszukuję pracy przez osobiste kontakty i rekomendacje	
h) inne, jakie?	

Tabela 59. Kolejność działań wg sumy i średniej punktów przyznawanych przez respondentki

Statystyki									
		odpowiedź na ogłoszenia w mediach	aplikacje w firmach	Internet	oferta w prasie	instytucje jak PUP	kursy, szkolenia	kontakty i rekomendacje	inne
N	Ważne	18	28	35	9	5	16	13	1
	Braki danych	282	272	265	291	295	284	287	299
Średnia		2,22	1,93	2,49	1,33	2,20	1,56	1,69	3,00
Suma		40	54	87	12	11	25	22	3

Stosunkowo mało respondentek wykorzystuje najbardziej skuteczne formy poszukiwania pracy czyli kontakty osobiste i rekomendacje. Niewiele wskazało kursy i szkolenia podnoszące kwalifikacje jako działanie prowadzące do zmiany pracy. W kontekście definicji transgresji przyjętej w mojej dysertacji trudno więc uznać, że działania podejmowane przez młode częstochowianki w kierunku zmiany pracy są działaniami transgresyjnymi, bowiem zdecydowanie odnoszą się one do biernych form poszukiwania zatrudnienia.

Prezentacja działań transgresyjnych podejmowanych przez młode częstochowianki w świetle ich opinii

Spośród odpowiedzi na pytanie otwarte o treści: „Proszę opisać sytuację, kiedy osiągnęła bądź zrobiła Pani coś w swym życiu co wydawało się Pani niemożliwe do osiągnięcia”, wybrałam te, których charakter i okoliczności działań uzasadniają zakwalifikowanie ich do zachowań i aktywności typu „poza” zgodnie z przyjętą przeze mnie definicją.

W opracowanej analizie pogrupowałam udzielone odpowiedzi uwzględniając opinie respondentek na temat przyczyn pozwalających na osiągnięcie celu, który wydawał się im niemożliwy do zrealizowania. Należy też zaznaczyć, że w trakcie procesu grupowania odrzucałam takie sytuacje, które w opinii respondentek były działaniami przekraczającymi ich możliwości, lecz zgodnie z definicją Kozieleckiego nie mogą być uznane za transgresję.

Poniżej zamieszczam prezentację działań transgresyjnych podejmowanych przez młode częstochowianki z uwzględnieniem przyczyn pozwalających na osiągnięcie celu:

Przyczyna ułatwiająca działania transgresyjne	SILNA OSOBOWOŚĆ
Działanie transgresyjne (odpowiedzi respondentek)	Pomimo dwójki małych dzieci podjęłam studia podyplomowe. I udało mi się wciągnąć w sport
	Pogodziłam samotne macierzyństwo z pracą i zaocznymi studiami.
	Pogodzenie samotnego macierzyństwa z pracą i zaocznymi studiami.
	Skończyłam studia będąc w ciąży i dojeżdżając na studia dzienne 30 km codziennie od poniedziałku do piątku. A następnie wyprowadziłam się do Cz-wy i podjęłam pracę w Tarnowskich Górach. Godzę pracę zawodową z obowiązkami małżeńskimi i rodzinnymi i myślę, że moja rodzina jest szczęśliwa.
	W życiu bym nie pomyślała, że będę pracować w księgowości, a na dzień dzisiejszy na samodzielnym stanowisku kadrowej.
	Kończyłam studia na dwóch różnych uczelniach w tym samym czasie w dwóch różnych miejscowościach.
	Pomimo bardzo ciężkiego stanu zdrowia członka rodziny i ciągłej obecności przy tej osobie udało mi się ukończyć studia wyższe z oceną bdb.

Przyczyna ułatwiająca działania transgresyjne	DETERMINACJA
Działanie transgresyjne (odpowiedzi respondentek)	Ukończyłam studia dzienne przy urodzeniu dziecka na 2 roku studiów bez pomocy rodziców; stworzyliśmy i nadal tworzymy rodzinę.
	Wyjechałam sama do USA.
	Rzuciłam pracę i wyjechałam do pracy za granicą na 6 miesięcy.
	Dostałam się oraz ukończyłam kierunek studiów, który w przeszłości wydawał się dla mnie nieosiągalny.
	Uzyskałam prawo jazdy i prowadzę samochód. Nie wierzyłam, że mi się to uda.
	Podjęłam pracę w branży motoryzacyjnej, którą nigdy się wtedy nie interesowałam

Przyczyna ułatwiająca działania transgresyjne	WIARA W REALIZACJĘ CELU
Działanie transgresyjne (odpowiedzi respondentek)	Dostałam wymarzoną pracę.
	Wyrwałam się ze swojego negatywnego środowiska. Poznałam ludzi pozytywnych, ambitnych, przedsiębiorczych. W tym kręgu przyjemniej jest żyć, korzystać z życia i cieszyć się z cudzych i własnych osiągnięć.
	Otworzyłam z mężem firmę bez żadnych środków finansowych
	Zdobyłam to o czym marzyłam.

Przyczyna ułatwiająca działania transgresyjne	UMIEJĘTNOŚĆ TALENT
Działanie transgresyjne (odpowiedzi respondentek)	Dostałam się na staż do ambasady.
	Wyjechałam za granicę i dostałam satysfakcjonującą pracę w zgodzie z własnym doświadczeniem.

Przyczyna ułatwiająca działania transgresyjne	PRACOWITOŚĆ
Działanie transgresyjne (odpowiedzi respondentek)	Ukończenie studiów podyplomowych zupełnie odmiennych od moich zainteresowań.
	Nigdy nie przypuszczałam, że skończę studia podyplomowe na kierunku chemicznym, gdyż nie wierzyła, że dam radę (jestem umysłem humanistycznym).
	Pogodziłam samotne wychowanie dziecka z nauką.

Przyczyna ułatwiająca działania transgresyjne	POMOC INNYCH OSÓB
Działanie transgresyjne (odpowiedzi respondentek)	Jestem na ogół pesymistką. Nie wierzę w siebie i w swoje możliwości przez co nie mam wysokich ambicji. Sukcesem dla mnie jest to, że studiuję.
	Mając półroczne dziecko zaczęłam studia i udało mi się je skończyć.
	Zebrałam z mężem pieniądze potrzebne na operację córki.

5.3. Aspiracje badanych kobiet. Hierarchia treściowa dążeń życiowych respondentek

Odnosząc się do części teoretycznej mojej pracy i opisanych tam definicji aspiracji, warto jeszcze raz przeanalizować jaka definicja i jakie podejście do terminu aspiracje będzie najbardziej trafne w interpretacji wyników badań ilościowych.

Jak już wcześniej napisałam istnieją ważne różnice pomiędzy psychologicznym a socjologicznym spojrzeniem na omawiane zagadnienie. W pierwszym przypadku rozważania psychologiczne o aspiracjach zbliżają się do zagadnień planów życiowych, którymi zajmują się np. socjologowie, a także niektórzy pedagogowie. W drugim – refleksją o sprawach aspiracji obejmuje się, obok mniej lub bardziej realnych planów życiowych, marzenia czy cele „idealne”⁴²⁵.

Definiowanie aspiracji w aspekcie socjologicznym jest odmienne od psychologicznego pojmowania tego pojęcia.

Socjologowie częściej odwołują się do hierarchii celów czy hierarchii wartości, które mogą stanowić swoistą podstawę dążeń czy też pragnień ludzkich⁴²⁶. Aspiracje

⁴²⁵ T. Lewowicki, Aspiracje dzieci..., op.cit., s. 13.

⁴²⁶ K. Żegnalek, Aspiracje jako wyznacznik..., op.cit., s. 101.

definiuje się wtedy jako „zespół dążeń wyznaczonych przez hierarchię celów, które jednostka akceptuje oraz definiuje jako ważne, a które przesadzają o jej planach życiowych”⁴²⁷.

Swoistą cechą socjologicznego pojmowania aspiracji jest, zdaniem niektórych badaczy, zainteresowanie obiektami pragnień ludzkich – wartościami, sprawami czy rzeczami, które stanowią obiekt tych pragnień. O ile więc psychologów zajmuje raczej „natura” dążeń, psychiczne właściwości występowania dążeń, to socjologów bardziej interesują obiekty ludzkich dążeń⁴²⁸.

Analizując wyniki badań ankietowych szczególną uwagę należy zwrócić na relacje pomiędzy potrzebami a aspiracjami. W założeniach moich badań przyjąłm hipotezę, że aspiracje młodych częstochowianek będą analogiczne do ich potrzeb. Powyższą hipotezę oparłam w dużej mierze na tezie przedstawianej w literaturze między innymi przez P. H. Chombarta de Lauve, że potrzeby wyrażają się w życzeniach będących jednorazowym, krótkotrwałym stanem chęci jej zaspokojenia, a życzenia utrwalone, ukonkretnione, ukierunkowujące działanie człowieka na określony cel stają się aspiracjami. Mechanizm tworzenia się aspiracji w bardzo czytelny sposób przedstawił Z. Skorny:

Potrzeba —> Życzenie —> Aspiracje

Uwzględniając rozróżnienie aspiracji życzeniowych i działaniowych twierdzi, że potrzeby wpływają na kształtowanie się aspiracji życzeniowych. Po ich utrwaleniu i skonkretyzowaniu stają się one aspiracjami działaniowymi pobudzającymi do określonego działania⁴²⁹.

Mając na uwadze przedstawiony mechanizm w dalszej części postaram się odpowiedzieć na pytanie, czy u badanych kobiet zachodzi proces „utrwalania i konkretyzowania” potrzeb. Czy deklarowane potrzeby w sposób naturalny stają się aspiracjami czy może jednak dochodzi do rozdzwieku pomiędzy marzeniami i celami idealnymi a planami życiowymi.

Odpowiedź na to zagadnienie daje porównanie wypowiedzi respondentek na kwestie dotyczące „potrzeby poszerzania wiedzy” i „zamiaru poszerzania wiedzy”. Te

⁴²⁷ T. Lewowicki, *Aspiracje dzieci...*, op.cit., s. 17.

⁴²⁸ B. Galas, T. Lewowicki, *Osobowość...*, op.cit., s. 29-30.

⁴²⁹ *Ibidem*, s. 31.

dwa pytania zawarte w kwestionariuszu ankiety w najbardziej przejrzysty sposób pokazują mechanizm tworzenia aspiracji i relacji w jakich pozostają potrzeby i aspiracje.

Porównajmy więc odpowiedzi na powyższe pytania i spróbujmy zinterpretować uzyskane wyniki statystyczne. Zestawiając ze sobą odpowiedzi udzielone przez respondentki możemy zauważyć, że więcej kobiet deklaruje potrzebę poszerzania wiedzy (w sumie odpowiedzi twierdzące 82,7%) niż ma taki zamiar (71%). Tylko 7% badanych kobiet odpowiedziało, że nie ma potrzeb związanych z rozwijaniem wiedzy, natomiast zamiar doskonalenia w tej sferze odrzuciło 14% respondentek (tabela 60). Już te pierwsze wyniki mogą wskazywać, że nie zawsze i nie wszystkie potrzeby automatycznie stają się aspiracjami wśród młodych częstochowianek, choć warto zauważyć, że dla dużej ich części tak jest.

Tabela 60. Potrzeba i zamiar poszerzania wiedzy

Potrzeba wiedzy		Częstość	Procent
Ważne	tak	170	56,7
	raczej tak	78	26,0
	trudno powiedzieć	31	10,3
	raczej nie	13	4,3
	nie	8	2,7
	Ogółem	300	100,0
Zamiar zdobywania wiedzy		Częstość	Procent
Ważne	tak	150	51,0
	raczej tak	60	20,0
	trudno powiedzieć	42	14,0
	raczej nie	20	6,0
	nie	24	8,0
	Ogółem	300	100

Warto też spojrzeć na odpowiedzi dotyczące zamiaru poszerzania wiedzy, uwzględniając najważniejsze zmienne demograficzne wynikające z zastosowanego przeze mnie doboru próby. W przypadku wieku badanych kobiet możemy zauważyć, że zadeklarowany zamiar rozwijania się w sferze edukacyjnej nieco częściej wskazują kobiety z przedziału wiekowego 24-26 (74,9%) niż 27-29 (65,6%) co wydaje się być sprawą naturalną wynikającą z systemu edukacyjnego (tabela 61). Warto wspomnieć, że w odpowiedzi na pytanie o potrzebę zdobywania wiedzy, uwzględniając wiek respondentek, praktycznie nie było żadnej różnicy procentowej we wskazaniach.

Natomiast w przypadku wykształcenia respondentek, ujawnia się tendencja, wskazująca, że lepiej wykształcone kobiety częściej planują dalszy rozwój w sferze poszerzania wiedzy (tabela 62). Podobna tendencja dotyczyła pytania o potrzebę rozwijania wiedzy. Tu też wykształcenie różnicowało odpowiedzi respondentek.

Tabela 61. Zamiar poszerzania wiedzy – wiek respondentek

Tabela krzyżowa zamiar poszerzania wiedzy * wiek					
			wiek		
			24-26	27-29	
zamiar poszerzania wiedzy	tak	Liczebność	94	59	153
		% z zamiar poszerzania wiedzy	61,4%	38,6%	100,0%
		% z wiek	57,7%	43,1%	51,0%
		% z Ogółem	31,3%	19,7%	51,0%
	raczej tak	Liczebność	28	32	60
		% z zamiar poszerzania wiedzy	46,7%	53,3%	100,0%
		% z wiek	17,2%	23,4%	20,0%
		% z Ogółem	9,3%	10,7%	20,0%
	trudno powiedzieć	Liczebność	17	25	42
		% z zamiar poszerzania wiedzy	40,5%	59,5%	100,0%
		% z wiek	10,4%	18,2%	14,0%
		% z Ogółem	5,7%	8,3%	14,0%
	raczej nie	Liczebność	11	9	20
		% z zamiar poszerzania wiedzy	55,0%	45,0%	100,0%
		% z wiek	6,7%	6,6%	6,7%
		% z Ogółem	3,7%	3,0%	6,7%
	nie	Liczebność	12	12	24
		% z zamiar poszerzania wiedzy	50,0%	50,0%	100,0%
		% z wiek	7,4%	8,8%	8,0%
		% z Ogółem	4,0%	4,0%	8,0%
	999	Liczebność	1	0	1
		% z zamiar poszerzania wiedzy	100,0%	0,0%	100,0%
		% z wiek	,6%	0,0%	,3%
		% z Ogółem	,3%	0,0%	,3%
Ogółem		Liczebność	163	137	300
		% z zamiar poszerzania wiedzy	54,3%	45,7%	100,0%
		% z wiek	100,0%	100,0%	100,0%
		% z Ogółem	54,3%	45,7%	100,0%

Tabela 62. Zamiar poszerzania wiedzy – wykształcenie respondentek

Tabela krzyżowa zamiar poszerzania wiedzy * wykształcenie							
			wykształcenie				Ogółem
			podstawowe	zawodowe	średnie	wyższe	
zamiar poszerzania wiedzy	tak	Liczebność	0	1	63	89	153
		% z zamiar poszerzania wiedzy	0,0%	,7%	41,2%	58,2%	100,0%
		% z wykształcenie	0,0%	8,3%	46,3%	59,3%	51,0%
		% z Ogółem	0,0%	,3%	21,0%	29,7%	51,0%
	raczej tak	Liczebność	0	2	29	29	60
		% z zamiar poszerzania wiedzy	0,0%	3,3%	48,3%	48,3%	100,0%
		% z wykształcenie	0,0%	16,7%	21,3%	19,3%	20,0%
		% z Ogółem	0,0%	,7%	9,7%	9,7%	20,0%
	trudno powiedzieć	Liczebność	1	4	19	18	42
		% z zamiar poszerzania wiedzy	2,4%	9,5%	45,2%	42,9%	100,0%
		% z wykształcenie	50,0%	33,3%	14,0%	12,0%	14,0%
		% z Ogółem	,3%	1,3%	6,3%	6,0%	14,0%
	raczej nie	Liczebność	0	2	13	5	20
		% z zamiar poszerzania wiedzy	0,0%	10,0%	65,0%	25,0%	100,0%
		% z wykształcenie	0,0%	16,7%	9,6%	3,3%	6,7%
		% z Ogółem	0,0%	,7%	4,3%	1,7%	6,7%
	nie	Liczebność	1	3	11	9	24
		% z zamiar poszerzania wiedzy	4,2%	12,5%	45,8%	37,5%	100,0%
		% z wykształcenie	50,0%	25,0%	8,1%	6,0%	8,0%
		% z Ogółem	,3%	1,0%	3,7%	3,0%	8,0%
	brak danych	Liczebność	0	0	1	0	1
		% z zamiar poszerzania wiedzy	0,0%	0,0%	100,0%	0,0%	100,0%
		% z wykształcenie	0,0%	0,0%	,7%	0,0%	,3%
		% z Ogółem	0,0%	0,0%	,3%	0,0%	,3%

Szersze spojrzenie na relacje pomiędzy potrzebami a aspiracjami da analiza i porównanie wyników dotyczących sposobów zdobywania wiedzy zadeklarowanych przez respondentki jako ogólną potrzebę, i jako skonkretyzowane, zaplanowane działanie w ciągu najbliższych sześciu miesięcy. Tabela 63 dotycząca zdobywania wiedzy odnosić się będzie zatem do sfery marzeń i potrzeb, tabela 64 będzie bardziej związana z zaplanowanymi działaniami i bliżej jej będzie do aspiracji. Możemy zauważyć nieznaczne różnice w dokonywanych wyborach, które wskazują, że nie zawsze potrzeby i marzenia zmieniają się automatycznie w aspiracje.

Tabela 63. Rangowanie sposobów poszerzania wiedzy wg sumy i średniej punktów przyznawanych przez respondentki (potrzeby)

		studia dzienne	studia zaoczne	studia podyplomo- - we	studia doktoranckie	kursy językowe	szkolenia	kursy zawodowe	Internet	telewizja	książki	kino, teatr	inne
N	Ważne	18	64	90	36	157	125	98	90	39	139	63	2
	Braki danych	286	240	214	268	147	179	206	214	265	165	241	298
Średnia		3,89	3,36	3,18	3,08	2,90	2,68	2,47	2,07	2,13	1,91	1,59	4,00
Suma		70	215	286	111	456	335	242	186	83	265	100	8

Tabela 64. W jaki sposób kobiety zamierzają poszerzać swoją wiedzę wg średniej i sumy punktów nadawanych przez respondentki (aspiracje)

		studia dzienne	studia zaoczne	studia podyplomo- - we	studia doktoranckie	kursy językowe	szkolenia	kursy zawodowe	Internet	telewizja	książki	kino, teatr	inne
N	Ważne	14	52	60	23	116	107	75	98	52	138	57	7
	Braki danych	286	248	240	277	184	193	225	202	248	162	243	293
Średnia		3,57	3,67	3,23	2,87	3,05	2,91	2,37	1,94	2,00	2,12	1,60	4,00
Suma		50	191	194	66	354	311	178	190	104	293	91	28

Drugą sferą, w której postanowiłam przyjrzeć się aspiracjom młodych częstochowianek, jest sfera dotycząca pracy zawodowej. Na początku konieczne jest zaprezentowanie aktywności zawodowych respondentek. Z pośród kobiet biorących udział w badaniach 63,5 % zadeklarowało, że pracuje zawodowo, natomiast 36,5% nie było nigdzie zatrudnionych. Co oczywiste, większy odsetek respondentek aktywnych zawodowo znalazł się w grupie wiekowej 27-29 lat. Wśród kobiet w wieku 24-26 pracowało zawodowo niespełna 50% (tabela 65). Podobnie większy odsetek pracujących kobiet znajdziemy w grupie mężatek niż panien (tabela 66). Może to wskazywać, że dla młodych częstochowianek godzenie pracy zawodowej i życia rodzinnego jest naturalne, a także w dużej mierze wynika z konieczności ekonomicznej. Model mężczyzny pracującego na utrzymanie rodziny i kobiety dbającej o ognisko rodzinne, poświęcającej się życiu domowemu w przypadku

badanych kobiet nie jest aktualny. Na aktywność zawodową młodych częstochowianek nie wpływa też ilość posiadanych dzieci. Respondentki posiadające potomstwo stanowiły podobny, a nawet nieco wyższy procent wśród kobiet aktywnych zawodowo. Biorąc to pod uwagę trudno wnioskować o aspiracjach zawodowych badanych kobiet tylko na podstawie ich aktywności zawodowej. Więcej pokazuje analiza wyników dotycząca pracy zawodowej w odniesieniu do wykształcenia. W tym przypadku widać, że odsetek pracujących wzrasta wraz ze wzrostem wykształcenia. Zdecydowanie łatwiej więc pokusić się o wniosek, że na aspiracje zawodowe w dużej mierze wpływa wykształcenie. Wyraźniej widać tu zaprezentowany wcześniej mechanizm tworzenia się aspiracji. Potrzeba rozwoju zawodowego poparta pracą (w tym wypadku nauką i edukacją) wpływa na aspiracje zawodowe.

Tabela 65. Aktywność zawodowa. Wiek respondentek

Tabela krzyżowa czy pracuje * wiek					
			wiek		Ogółem
			24-26	27-29	
czy pracuje	tak	Liczebność	81	109	190
		% z czy pracuje	42,6%	57,4%	100,0%
		% z wiek	49,7%	80,1%	63,5%
		% z Ogółem	27,1%	36,5%	63,5%
	nie	Liczebność	82	27	109
		% z czy pracuje	75,2%	24,8%	100,0%
		% z wiek	50,3%	19,9%	36,5%
		% z Ogółem	27,4%	9,0%	36,5%
Ogółem		Liczebność	163	136	299
		% z czy pracuje	54,5%	45,5%	100,0%
		% z wiek	100,0%	100,0%	100,0%
		% z Ogółem	54,5%	45,5%	100,0%

Tabela 66. Aktywność zawodowa. Stan cywilny

Tabela krzyżowa czy pracuje * stan cywilny								
			stan cywilny					Ogółem
			panna	mężatka	wdowa	konkubinat	inny	
czy pracuje	tak	Liczebność	87	83	1	15	4	190
		% z czy pracuje	45,8%	43,7%	,5%	7,9%	2,1%	100,0%
		% z stan cywilny	54,4%	78,3%	100,0%	62,5%	50,0%	63,5%
		% z Ogółem	29,1%	27,8%	,3%	5,0%	1,3%	63,5%
	nie	Liczebność	73	23	0	9	4	109
		% z czy pracuje	67,0%	21,1%	0,0%	8,3%	3,7%	100,0%
		% z stan cywilny	45,6%	21,7%	0,0%	37,5%	50,0%	36,5%
		% z Ogółem	24,4%	7,7%	0,0%	3,0%	1,3%	36,5%
Ogółem		Liczebność	160	106	1	24	8	299
		% z czy pracuje	53,5%	35,5%	,3%	8,0%	2,7%	100,0%
		% z stan cywilny	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%
		% z Ogółem	53,5%	35,5%	,3%	8,0%	2,7%	100,0%

Tabela 67. Aktywność zawodowa. Ilość posiadanych dzieci

Tabela krzyżowa czy pracuje * ilość dzieci							
			ilość dzieci				Ogółem
			1	2	3 bądź więcej	nie mam	
czy pracuje	tak	Liczebność	48	18	1	123	190
		% z czy pracuje	25,3%	9,5%	,5%	64,7%	100,0%
		% z ilość dzieci	75,0%	69,2%	25,0%	60,0%	63,5%
		% z Ogółem	16,1%	6,0%	,3%	41,1%	63,5%
	nie	Liczebność	16	8	3	82	109
		% z czy pracuje	14,7%	7,3%	2,8%	75,2%	100,0%
		% z ilość dzieci	25,0%	30,8%	75,0%	40,0%	36,5%
		% z Ogółem	5,4%	2,7%	1,0%	27,4%	36,5%
Ogółem		Liczebność	64	26	4	205	299
		% z czy pracuje	21,4%	8,7%	1,3%	68,6%	100,0%
		% z ilość dzieci	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%
		% z Ogółem	21,4%	8,7%	1,3%	68,6%	100,0%

Wśród badanych kobiet największą grupę stanowiły te, które w odpowiedzi na rodzaj wykonywanej pracy odpowiadały „umysłowa”. Było ich blisko 40%. Prawie 20% określało swoją pracę jako „fizyczną” (wykres 21). W tym przypadku również wykształcenie jest najważniejszą zmienną wpływającą na aspiracje zawodowe młodych częstochowianek. Im wyższe wykształcenie tym większy odsetek kobiet deklaruujących swoją pracę jako „umysłową” (tabela 68). Widać tu także pewną prawidłowość w odniesieniu do wykształcenia rodziców respondentek. Im wyższe wykształcenie rodziców tym częściej wskazywana odpowiedź o rodzaj wykonywanej pracy określanej jako „umysłowa” (tabela 69).

Wykres 21. Rodzaj wykonywanej pracy

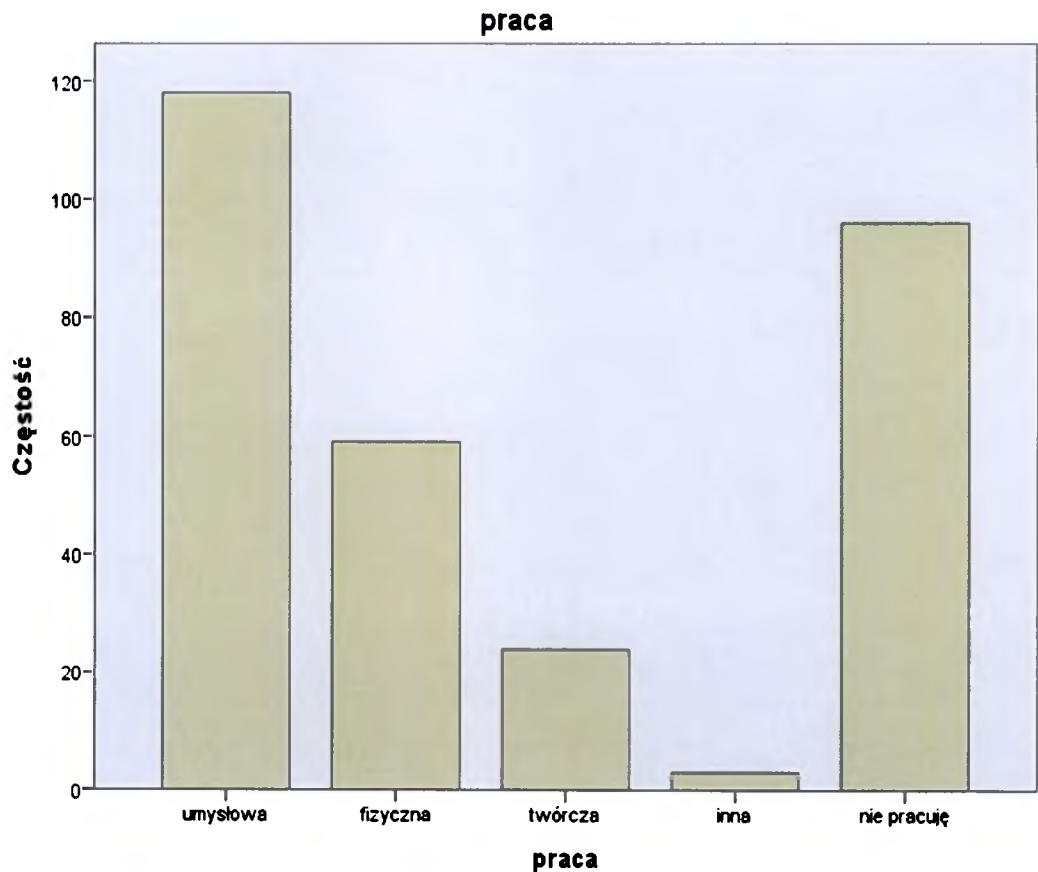

Tabela 68. Rodzaj wykonywanej pracy. Wykształcenie respondentek

Tabela krzyżowa praca * wykształcenie							
			wykształcenie				Ogółem
			podstawowe	zawodowe	średnie	wyższe	
praca	umysłowa	Liczebność	0	0	34	84	118
		% z praca	0,0%	0,0%	28,8%	71,2%	100,0%
		% z wykształcenie	0,0%	0,0%	25,0%	56,0%	39,3%
		% z Ogółem	0,0%	0,0%	11,3%	28,0%	39,3%

Tabela 69. Rodzaj wykonywanej pracy. Wykształcenie rodziców

Tabela krzyżowa praca * wykształcenie ojca							
			wykształcenie ojca				
			podstawowe	zawodowe	średnie	wyższe	Ogółem
praca	umysłowa	Liczebność	5	48	39	26	118
		% z praca	4,2%	40,7%	33,1%	22,0%	100,0%
		% z wykształcenie ojca	21,7%	36,1%	39,8%	57,8%	39,3%
		% z Ogółem	1,7%	16,0%	13,0%	8,7%	39,3%

Tabela krzyżowa praca * wykształcenie matki							
			wykształcenie matki				
			podstawowe	zawodowe	średnie	wyższe	Ogółem
praca	umysłowa	Liczebność	5	23	65	25	118
		% z praca	4,2%	19,5%	55,1%	21,2%	100,0%
		% z wykształcenie matki	22,7%	29,1%	44,5%	48,1%	39,3%
		% z Ogółem	1,7%	7,7%	21,7%	8,3%	39,3%

Interesująco prezentują się też odpowiedzi na pytanie o satysfakcję z pracy. Ponad 70% respondentek deklaruje, że jest z niej zadowolona (wykres 22). Mogłoby to świadczyć o tym, że praca zawodowa jest dla respondentek nie tylko koniecznością ekonomiczną, jak już wcześniej pisałam, ale daje im poczucie realizacji i spełnienia. Analizując ten aspekt w odniesieniu do zmiennych społeczno-demograficznych możemy stwierdzić, że w przypadku wieku i wykształcenia czy też stanu cywilnego nie ma istotnych różnic w poziomie satysfakcji z pracy respondentek. Pewną tendencję możemy zaobserwować tylko w przypadku poziomu dochodów. Wyniki badań pokazują, że wraz ze wzrostem dochodów zwiększa się odsetek kobiet spełniających się zawodowo (tabela 70).

Wykres 22. Satysfakcja z pracy

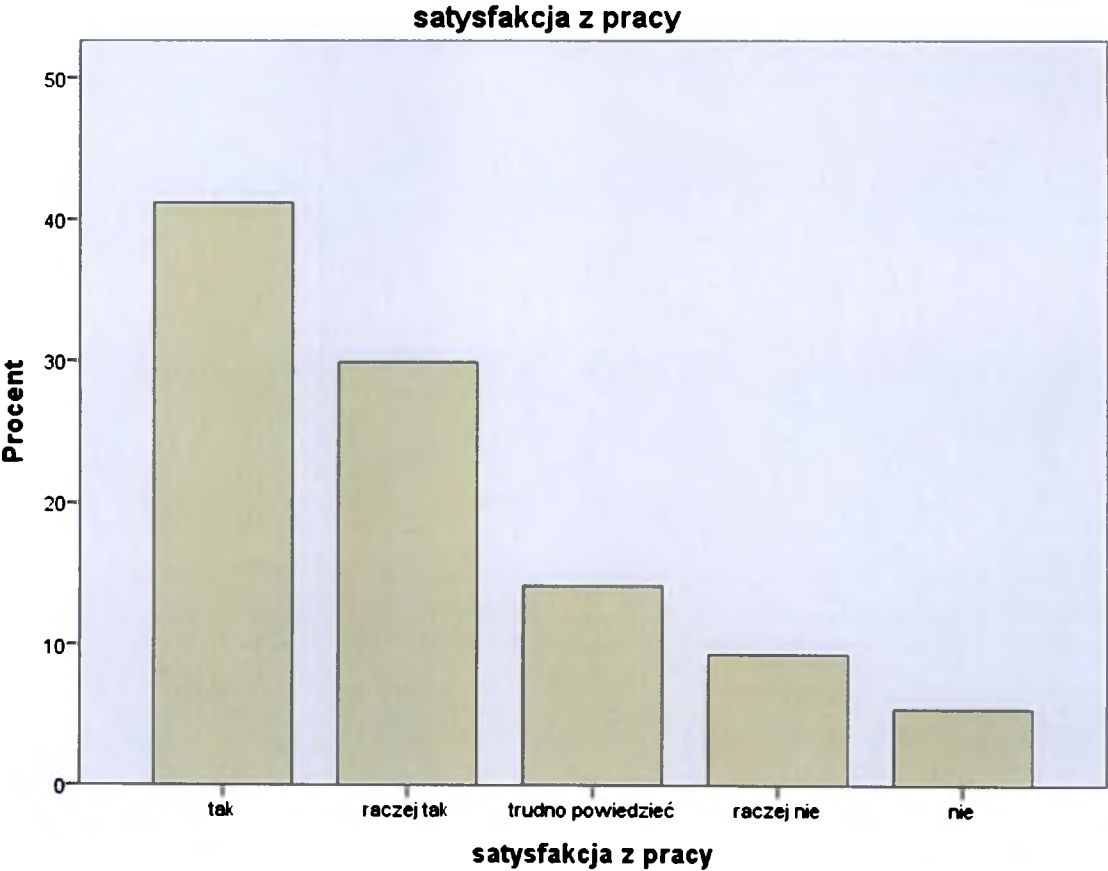

Tabela 70. Satysfakcja z pracy. Poziom dochodów respondentek

Tabela krzyżowa satysfakcja z pracy * dochody									
			dochody						Ogółem
			do 1050	1051 - 2000	2001 - 3000	powyżej 3000	nie mam	brak danych	
satysfakcja z pracy	tak	Liczebność	8	41	18	10	6	1	84
		% z satysfakcja z pracy	9,5%	48,8%	21,4%	11,9%	7,1%	1,2%	100,0%
		% z dochody	22,2%	40,6%	45,0%	66,7%	66,7%	33,3%	41,2%
		% z Ogółem	3,9%	20,1%	8,8%	4,9%	2,9%	,5%	41,2%
	raczej tak	Liczebność	12	26	17	4	1	1	61
		% z satysfakcja z pracy	19,7%	42,6%	27,9%	6,6%	1,6%	1,6%	100,0%
		% z dochody	33,3%	25,7%	42,5%	26,7%	11,1%	33,3%	29,9%
		% z Ogółem	5,9%	12,7%	8,3%	2,0%	,5%	,5%	29,9%
	trudno powiedzieć	Liczebność	8	20	0	1	0	0	29
		% z satysfakcja z pracy	27,6%	69,0%	0,0%	3,4%	0,0%	0,0%	100,0%
		% z dochody	22,2%	19,8%	0,0%	6,7%	0,0%	0,0%	14,2%
		% z Ogółem	3,9%	9,8%	0,0%	,5%	0,0%	0,0%	14,2%
	raczej nie	Liczebność	7	9	2	0	1	0	19
		% z satysfakcja z pracy	36,8%	47,4%	10,5%	0,0%	5,3%	0,0%	100,0%
		% z dochody	19,4%	8,9%	5,0%	0,0%	11,1%	0,0%	9,3%
		% z Ogółem	3,4%	4,4%	1,0%	0,0%	,5%	0,0%	9,3%
	nie	Liczebność	1	5	3	0	1	1	11
		% z satysfakcja z pracy	9,1%	45,5%	27,3%	0,0%	9,1%	9,1%	100,0%
		% z dochody	2,8%	5,0%	7,5%	0,0%	11,1%	33,3%	5,4%
		% z Ogółem	,5%	2,5%	1,5%	0,0%	,5%	,5%	5,4%
Ogółem		Liczebność	36	101	40	15	9	3	204
		% z satysfakcja z pracy	17,6%	49,5%	19,6%	7,4%	4,4%	1,5%	100,0%
		% z dochody	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%
		% z Ogółem	17,6%	49,5%	19,6%	7,4%	4,4%	1,5%	100,0%

Opisując poziom satysfakcji zawodowej należy zaznaczyć, że rodzaj wykonywanej pracy nie wpływa na zadowolenie z jej wykonywania. W zweryfikowaniu tej tezy został wykorzystany test Kruskala Wallisa dla grup niezależnych przy nie spełnionych założeniach testów parametrycznych. Przyjęto hipotezę zerową = poziom satysfakcji z pracy jest jednakowy w każdym rodzaju pracy. Wykazano, że nie ma różnic w poziomie satysfakcji z pracy ze względu na rodzaj wykonywanej pracy $p>0,1$.

Choć rodzaj wykonywanej pracy w świetle tych wyników nie wpływa na poziom satysfakcji, to warto jeszcze spojrzeć na to, czy samo zadowolenie z pracy wpływa na aspiracje zawodowe młodych częstochowianek. W tym celu badano czy poziom satysfakcji z pracy jest taki sam u kobiet zamierzających zmienić pracę jak u tych, które nie zamierzają zmieniać pracy. Przyjęta hipoteza zerowa zakłada, że poziom satysfakcji z pracy jest w obu grupach taki sam. W tym celu wykonano test U-Manna Whitneya dla grup niezależnych, przy niespełnieniu założeń dla testów parametrycznych. Wykazano, że są różnice między grupami, o czym świadczy statystyka $U = 3840$; $p<0,001$. Grupa kobiet nie zamierzająca zmieniać pracy ma istotnie wyższy poziom satysfakcji z pracy (średnia ranga 92,27) od kobiet, które zamierzają zmienić pracę (średnia ranga 43,50).

W ostatnim elemencie dotyczącym aspiracji zawodowych respondentek badano czy to, co dla respondentek jest najważniejsze w pracy zawodowej wpływa na satysfakcję z pracy. Hipoteza zerowa = aspiracje są takie same u kobiet usatysfakcjonowanych z pracy i nieusatysfakcjonowanych. W tym celu wykonano test U-Manna Whitneya dla grup niezależnych, przy niespełnieniu założeń dla testów parametrycznych. Wykazano, że to co jest najważniejsze dla kobiet w pracy zawodowej nie zależy od satysfakcji z pracy ($p>0,1$).

Podobnej analizie, jak w przypadku aktywności zawodowej, poddałam odpowiedzi respondentek w odniesieniu do sfery życia rodzinnego. Przypomnę, że analizując potrzeby respondentek dotyczące rodziny doszłam do zaskakującego wniosku, że dla wielu młodych częstochowianek spełnienie się w roli żony i matki często niesie za sobą ograniczenie aktywności w innych sferach życiowych. Stoi to jednak w sprzeczności z przytoczonymi powyżej wynikami dotyczącymi aspiracji zawodowych badanych kobiet, z których wynika, że posiadanie rodziny nie tylko nie ogranicza kobiet w sferze zawodowej lecz wręcz odwrotnie, możemy zaobserwować większą aktywność zawodową kobiet realizujących się na polu rodzinnym.

Na pytanie: „Czy jest Pani zadowolona ze swojego życia rodzinnego?” blisko 80% udzieliło twierdzącej odpowiedzi wybierając „tak” lub „raczej tak”, a tylko niewiele ponad 3% było zdecydowanie niezadowolonych (wykres 23). Ciekawe, że w grupie kobiet zamężnych liczba deklaracji o zadowoleniu z życia rodzinnego sięgała ponad 90%. Był to znacznie większy odsetek niż w grupie kobiet niezamężnych (tabela 71). W przypadku innych zmiennych nie wystąpiły istotne różnice. Podobny poziom satysfakcji z rodziny wskazywały respondentki bez względu na ilość posiadanych dzieci czy też pochodzenie z rodziny wielodzietnej.

Wykres 23. Zadowolenie z życia rodzinnego

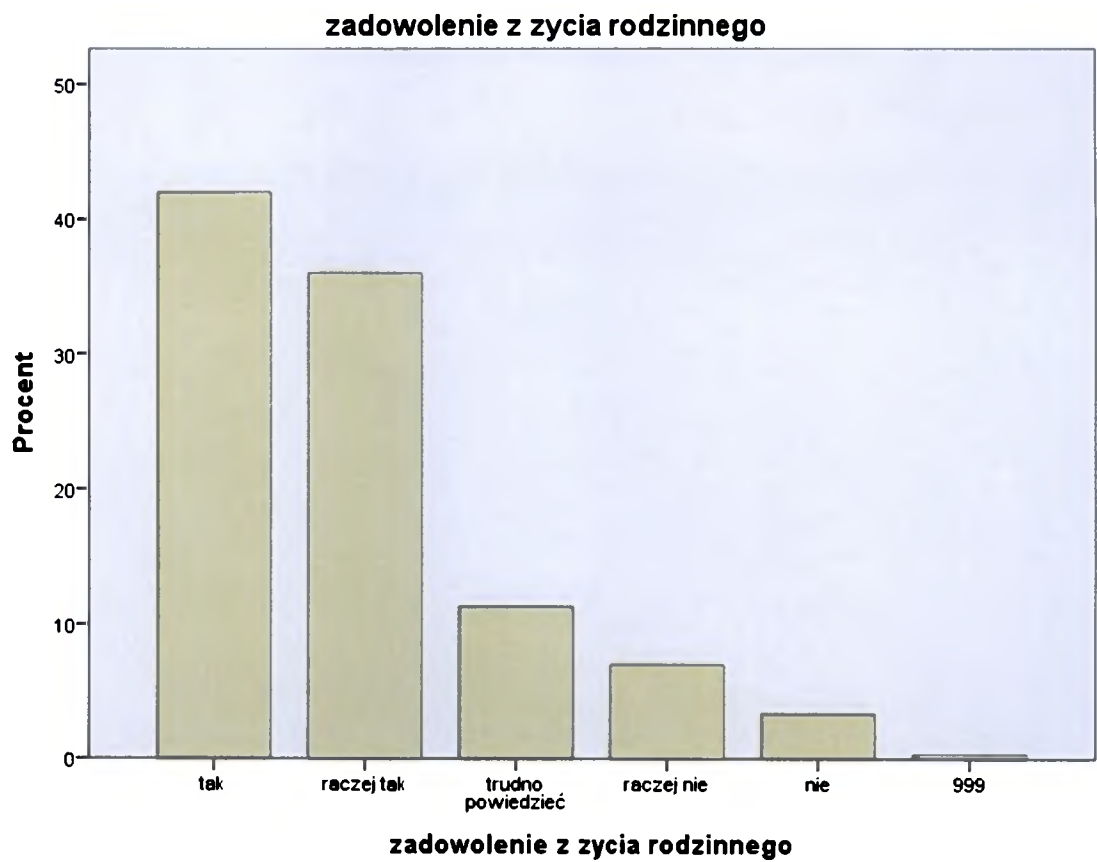

Tabela 71. Zadowolenie z życia rodzinnego. Stan cywilny respondentek

Tabela krzyżowa zadowolenie z życia rodzinnego * stan cywilny								
			stan cywilny					Ogółem
			panna	mężatka	wdowa	konkubinat	inny	
zadowolenie z życia rodzinnego	tak	Liczebność	52	63	1	8	2	126
		% z zadowolenie z życia rodzinnego	41,3%	50,0%	,8%	6,3%	1,6%	100,0%
		% z stan cywilny	32,5%	58,9%	100,0%	33,3%	25,0%	42,0%
		% z Ogółem	17,3%	21,0%	,3%	2,7%	,7%	42,0%
	raczej tak	Liczebność	58	36	0	12	2	108
		% z zadowolenie z życia rodzinnego	53,7%	33,3%	0,0%	11,1%	1,9%	100,0%
		% z stan cywilny	36,3%	33,6%	0,0%	50,0%	25,0%	36,0%
		% z Ogółem	19,3%	12,0%	0,0%	4,0%	,7%	36,0%
	trudno powiedzieć	Liczebność	22	7	0	4	1	34
		% z zadowolenie z życia rodzinnego	64,7%	20,6%	0,0%	11,8%	2,9%	100,0%
		% z stan cywilny	13,8%	6,5%	0,0%	16,7%	12,5%	11,3%
		% z Ogółem	7,3%	2,3%	0,0%	1,3%	,3%	11,3%
	raczej nie	Liczebność	17	1	0	0	3	21
		% z zadowolenie z życia rodzinnego	81,0%	4,8%	0,0%	0,0%	14,3%	100,0%
		% z stan cywilny	10,6%	,9%	0,0%	0,0%	37,5%	7,0%
		% z Ogółem	5,7%	,3%	0,0%	0,0%	1,0%	7,0%
	nie	Liczebność	10	0	0	0	0	10
		% z zadowolenie z życia rodzinnego	100,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	100,0%
		% z stan cywilny	6,3%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	3,3%
		% z Ogółem	3,3%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	3,3%
	999	Liczebność	1	0	0	0	0	1
		% z zadowolenie z życia rodzinnego	100,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	100,0%
		% z stan cywilny	,6%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	,3%
		% z Ogółem	,3%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	,3%
Ogółem		Liczebność	160	107	1	24	8	300
		% z zadowolenie z życia rodzinnego	53,3%	35,7%	,3%	8,0%	2,7%	100,0%
		% z stan cywilny	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%
		% z Ogółem	53,3%	35,7%	,3%	8,0%	2,7%	100,0%

Ciekawą obserwację dotyczącą zadowolenia z życia rodzinnego młodych częstochowianek przynosi odniesienie poziomu tej satysfakcji do wartości dotyczących życia rodzinnego wśród których wymieniono takie jak:

- zdrowie najbliższych;
- stabilizację materialną;
- wykształcenie dzieci;
- partnerskie relacje w związku;
- udane życie seksualne;
- potrzebę bezpieczeństwa;
- potrzebę miłości i akceptacji.

Badano czy poziomy poszczególnych wartości dotyczących życia rodzinnego są różne u kobiet zadowolonych ze swojego życia rodzinnego od kobiet niezadowolonych. W przyjętej hipotezie zerowej przyjęto, że poziomy wartości dotyczących życia rodzinnego, nie różnią się w obu grupach. W tym celu wykonano test U-Manna Whitneya dla grup niezależnych, przy niespełnieniu założeń dla testów parametrycznych. Wykazano, że są różnice między grupami dla zmiennej "stabilizacja materialna" o czym świadczy statystyka testu $U = 1981,5$; $p < 0,01$. Dla kobiet nie zadowolonych ze swojego życia rodzinnego istotnie wyższa okazała się wartość stabilizacji materialnej (średnia ranga 109,58) od kobiet zadowolonych ze swojego życia rodzinnego (średnia ranga 79,33). W pozostałych wartościach dotyczących życia rodzinnego nie stwierdzono istotnych różnic między kobietami zadowolonymi ze swojego życia rodzinnego, a niezadowolonymi.

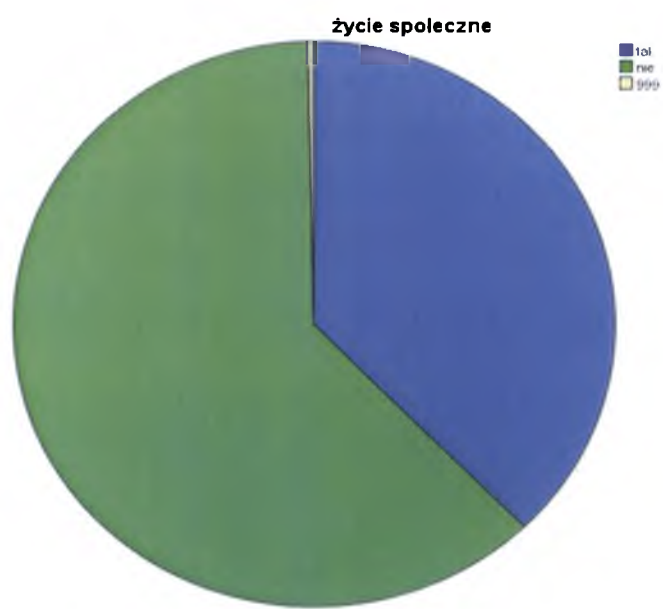
Poszukując odpowiedzi na pytanie o hierarchię aspiracji badanych kobiet, na pierwszy plan wysuwają się dwie sfery aktywności respondentek: sfera zawodowa i sfera życia rodzinnego. Z wcześniejszych wyników badań wyłania się obraz, w którym młode częstochowianki łączą życie rodzinne z pracą zawodową. Warto więc przyjrzeć się, czy poziom zadowolenia z życia rodzinnego jest taki sam w grupie kobiet gotowych zrezygnować z życia rodzinnego na rzecz kariery, jak w grupie kobiet nie przyjmujących takiego rozwiązania. W przyjętej hipotezie zerowej przyjęto, że poziom zadowolenia z życia rodzinnego jest taki sam w obu grupach. W tym celu wykonano test U-Manna Whitneya dla grup niezależnych, przy niespełnieniu założeń dla testów parametrycznych. Wykazano, że nie ma istotnych różnic na poziomie istotności $p = 0,05$, ale istnieje istotny poziom trendu dla statystyki $U = 4397$ $p = 0,052$.

Kobiety które nie chcą rezygnować z życia rodzinnego na rzecz kariery zawodowej mają wyższy poziom zadowolenia z życia rodzinnego (średnia ranga 131,72) od kobiet które są gotowe zrezygnować z życia rodzinnego na rzecz kariery (średnia ranga 106,76).

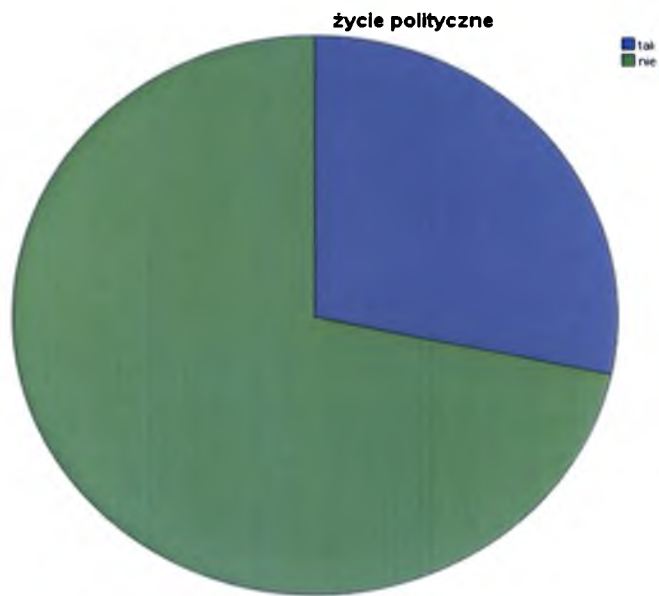
Podobne wnioski nasuwają się analizując gotowość młodych częstochowianek do rezygnacji z kariery zawodowej na rzecz życia rodzinnego. Badano czy poziom zadowolenia z życia rodzinnego jest taki sam w grupie kobiet gotowych zrezygnować z kariery zawodowej na rzecz życia. Hipoteza zerowa = poziom zadowolenia z życia rodzinnego jest taki sam w obu grupach. W tym celu wykonano test U-Manna Whitneya dla grup niezależnych, przy niespełnieniu założeń dla testów parametrycznych. Wykazano, że istnieją różnice w poziomie zadowolenia między grupami o czym świadczy statystyka $U=4428$; $p<0,05$. Kobiety które są gotowe zrezygnować z kariery zawodowej aby poświęcić się rodzinie mają istotnie wyższy poziom zadowolenia z życia rodzinnego (średnia ranga 115,71) od kobiet które nie są gotowe zrezygnować z kariery zawodowej (średnia ranga 95,50).

Ostatnią sferą aktywności młodych częstochowianek na tle której prześledziłam ich aspiracje jest sfera życia społeczno-politycznego. Przypomnę, że analizując potrzeby i marzenia badanych kobiet w tym temacie były one najmniej sprecyzowane i pozostawały zdecydowanie na drugim planie. W przypadku aspiracji ta tendencja zdecydowanie się pogłębia. Młode częstochowianki w świetle wyników badań przeprowadzonych przeze mnie skupione są przede wszystkim na rodzinie, edukacji i karierze zawodowej. Tylko niespełna 40% z nich zadeklarowała jakąkolwiek formę aktywności w tej sferze życia społecznego (wykres 24). Jeśli chodzi o życie polityczne było ich jeszcze mniej bo tylko 28%. Dla ponad 70% badanych kobiet sfera życia politycznego pozostaje zupełnie obca co oznacza, że nie tylko nie uczestniczą w organizacjach partyjnych, ale przede wszystkim nie biorą udziału w wyborach (wykres 25).

Wykres 24. Uczestnictwo respondentek w życiu społecznym

Wykres 25. Uczestnictwo respondentek w życiu politycznym

Najczęściej występującą formą uczestnictwa w życiu społecznym jest udział w stowarzyszeniach, następnie udział w życiu społeczności lokalnych i włączanie się w akcje charytatywne (tabela 72). W przypadku życia politycznego najczęściej aktywność przejawia się poprzez udział i głosowanie w wyborach (tabela 73).

Tabela 72. W jaki sposób kobiety uczestniczą w życiu społecznym wg średniej i sumy punktów nadawanych przez respondentki

Statystyki							
		stowarzyszenia	społeczności lokalne	akcje charytatywne	demonstracje	petycje	inne
N	Ważne	67	41	31	4	29	9
	Braki danych	233	259	269	296	271	291
Średnia		1,87	1,59	1,52	1,25	1,34	1,56
Suma		125	65	47	5	39	14

Tabela 73. Tabela 73. W jaki sposób kobiety uczestniczą w życiu społecznym wg średniej i sumy punktów nadawanych przez respondentki

Statystyki						
		partia	biernie prawo wyborcze	czynne prawo wyborcze	datki na organizacje	inne
N	Ważne	5	32	67	8	6
	Braki danych	295	268	233	292	294
Średnia		1,60	1,47	1,87	1,50	1,50
Suma		8	47	125	12	9

Analizując aspiracje społeczne i polityczne młodych częstochowianek z uwzględnieniem zmiennych demograficzno-społecznych można stwierdzić, że wraz ze wzrostem wykształcenia zwiększa się aktywność badanych kobiet w wymienionych sferach (tabela 74 i tabela 75).

Tabela 74. Uczestnictwo w życiu społecznym. Wykształcenie respondentek

Tabela krzyżowa życie społeczne * wykształcenie							
			wykształcenie				Ogółem
			podstawowe	zawodowe	średnie	wyższe	
życie społeczne	tak	Liczebność	0	0	43	70	113
		% z życie społeczne	0,0%	0,0%	38,1%	61,9%	100,0%
		% z wykształcenie	0,0%	0,0%	31,6%	46,7%	37,7%
		% z Ogółem	0,0%	0,0%	14,3%	23,3%	37,7%
	nie	Liczebność	2	12	93	79	186
		% z życie społeczne	1,1%	6,5%	50,0%	42,5%	100,0%
		% z wykształcenie	100,0%	100,0%	68,4%	52,7%	62,0%
		% z Ogółem	,7%	4,0%	31,0%	26,3%	62,0%
	999	Liczebność	0	0	0	1	1
		% z życie społeczne	0,0%	0,0%	0,0%	100,0%	100,0%
		% z wykształcenie	0,0%	0,0%	0,0%	,7%	,3%
		% z Ogółem	0,0%	0,0%	0,0%	,3%	,3%
Ogółem		Liczebność	2	12	136	150	300
		% z życie społeczne	,7%	4,0%	45,3%	50,0%	100,0%
		% z wykształcenie	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%
		% z Ogółem	,7%	4,0%	45,3%	50,0%	100,0%

Tabela 75. Uczestnictwo w życiu politycznym. Wykształcenie respondentek

Tabela krzyżowa życie polityczne * wykształcenie							
			wykształcenie				Ogółem
			podstawowe	zawodowe	średnie	wyższe	
życie polityczne	tak	Liczebność	0	2	30	53	85
		% z życie polityczne	0,0%	2,4%	35,3%	62,4%	100,0%
		% z wykształcenie	0,0%	16,7%	22,1%	35,3%	28,3%
		% z Ogółem	0,0%	,7%	10,0%	17,7%	28,3%
	nie	Liczebność	2	10	106	97	215
		% z życie polityczne	,9%	4,7%	49,3%	45,1%	100,0%
		% z wykształcenie	100,0%	83,3%	77,9%	64,7%	71,7%
		% z Ogółem	,7%	3,3%	35,3%	32,3%	71,7%
	Ogółem	Liczebność	2	12	136	150	300
		% z życie polityczne	,7%	4,0%	45,3%	50,0%	100,0%
		% z wykształcenie	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%
		% z Ogółem	,7%	4,0%	45,3%	50,0%	100,0%

5.4. Potrzeby a aspiracje – rozbieżności w deklaracjach młodych częstochowianek

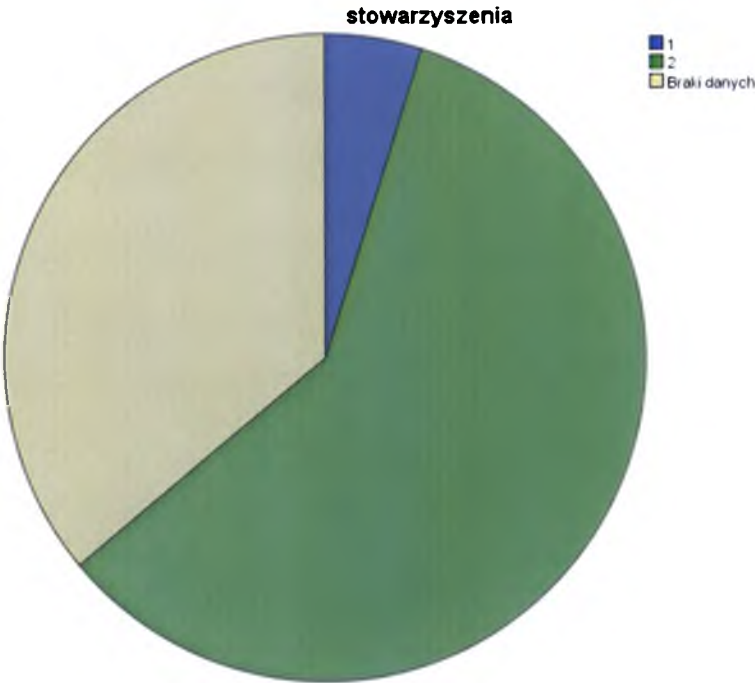
W hipotezie dotyczącej problemu rozbieżności pomiędzy potrzebami osiągnięć a aspiracjami młodych częstochowianek, założyłam istnienie takiej rozbieżności. Przyjęcie tej hipotezy wynikało z analizy wyników innych badań socjologicznych prowadzonych na podobny temat, a także z własnych doświadczeń i obserwacji. Hipotezy zerowe przyjęte do analizy wyników tego problemu były następujące:

Badano zależność między poziomem aspiracji u kobiet a poziomem potrzeby osiągnięć. Przyjęta hipoteza zerowa = nie ma zależności pomiędzy zmiennymi. W tym celu wykonano analizę korelacji liniowej. Okazało się, że zależność jest nieprzypadkowa, korelacja silna $r=0,5$; $p<0,001$. W świetle tych wyników można powiedzieć, że im wyższa potrzeba osiągnięć u kobiet tym wyższy wskaźnik aspiracji.

W dalszej analizie próbowałam znaleźć odpowiedź na następujące pytania: czy potrzeba uczestniczenia w życiu społecznym jest jednakowa u kobiet uczestniczących aktywnie w życiu społecznym i nieuczestniczących oraz czy potrzeba uczestniczenia w życiu politycznym jest jednakowa u kobiet uczestniczących aktywnie w życiu politycznym i nieuczestniczących? W obu przypadkach założyłam w hipotezie zerowej, że potrzeba ta dla obu grup jest taka sama. W tym celu wykonano test U-Manna Whitneya dla grup niezależnych, przy niespełnieniu założeń dla testów parametrycznych. W pierwszym przypadku wykazano, że są różnice w średnim poziomie potrzeby uczestniczenia w życiu społecznym między kobietami uczestniczącymi i nie w życiu społecznym o czym świadczy statystyka $U=5416,5$, $p<0,001$. Kobiety aktywnie uczestniczące w życiu społecznym mają średnio wyższą potrzebę uczestniczenia w życiu społecznym (średnia ranga 195,99) od kobiet które nie uczestniczą w życiu społecznym (średnia ranga 122,62). Podobnie było w przypadku drugim. Wyniki analiz pokazały różnicę pomiędzy dwiema grupami o czym świadczy statystyka $U=5416,5$, $p<0,001$. Kobiety aktywnie uczestniczące w życiu społecznym mają średnio wyższą potrzebę uczestniczenia w życiu społecznym (średnia ranga 195,99) od kobiet które nie uczestniczą w życiu społecznym (średnia ranga 122,62).

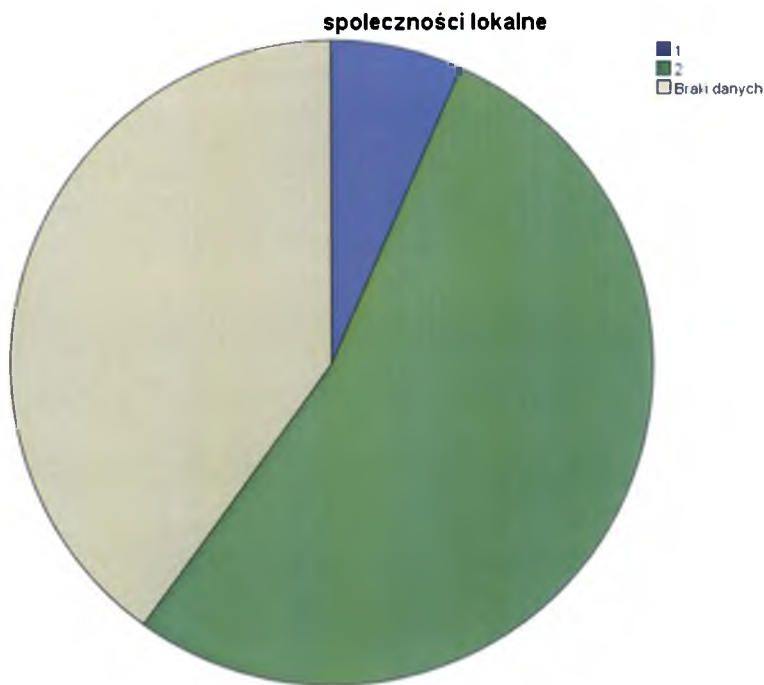
Interesująco przedstawiają się także wyniki dotyczące deklarowanych potrzeb respondentek a ich faktyczną realizacją w życiu poprzez działania podejmowane w tym kierunku. Analiza ta pokazuje, że u znacznej części młodych częstochowianek potrzeby nie przechodzą w aspiracje. Nie zmieniają się w zamiary, skonkretyzowane plany i podejmowane działania.

Wykres 26. Potrzeba uczestnictwa w życiu społecznym i realizowanie tej potrzeby.
Udział w stowarzyszeniach

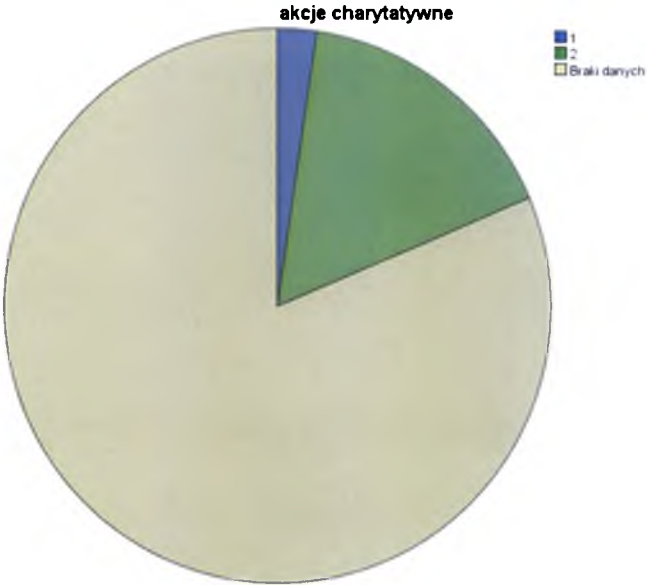
Z kobiet deklarujących potrzebę uczestniczenia w stowarzyszeniach realizuje 63,9%, w tym dla 59% jest to wybór pierwszy. Natomiast dla 36,1% kobiet potrzeba ta w praktyce jest niezrealizowana (wykres 26). W życiu społeczności lokalnych bierze udział 60% badanych kobiet, które zadeklarowały taką potrzebę. Dla ponad 50% jest to najważniejsza forma aktywności (wykres 27).

Wykres 27. Potrzeba uczestnictwa w życiu społecznym i realizowanie tej potrzeby.
 Udział w życiu społeczności lokalnych

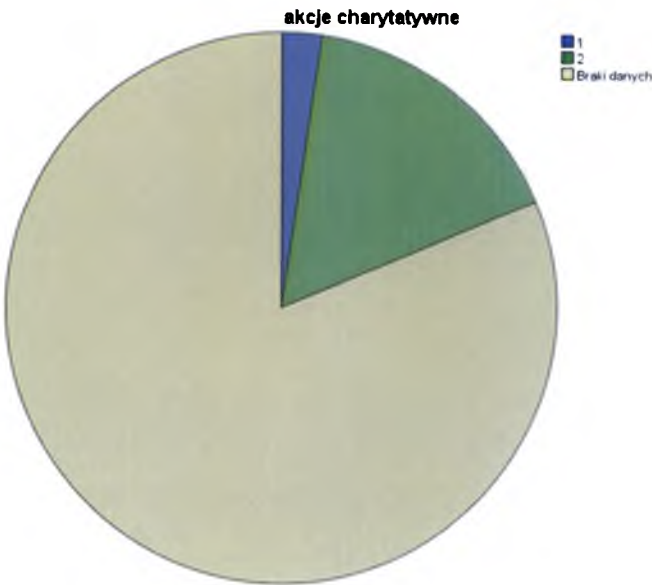

Wśród respondentek deklarujących zamiar realizowania się w akcjach charytatywnych tylko 18,6% faktycznie w nich uczestniczy, w tym 16,3% badanych wskazała go jako pierwszy wybór (wykres 28). Jeszcze mocniej rozminięcie się potrzeb i aspiracji przedstawia kolejny wykres, pokazujący procent kobiet deklarujących potrzebę udziału w demonstracjach i manifestacjach. Ponad 90% z nich nie podejmuje takich działań (wykres 29). Ostatnią z form aktywności w sferze życia społecznego jaką jest pisanie petycji w praktyce realizuje tylko 33,3% respondentek deklarujących taką potrzebę. Dla blisko 70% są to jedynie chęci nie poparte żadnymi działaniami (wykres 30).

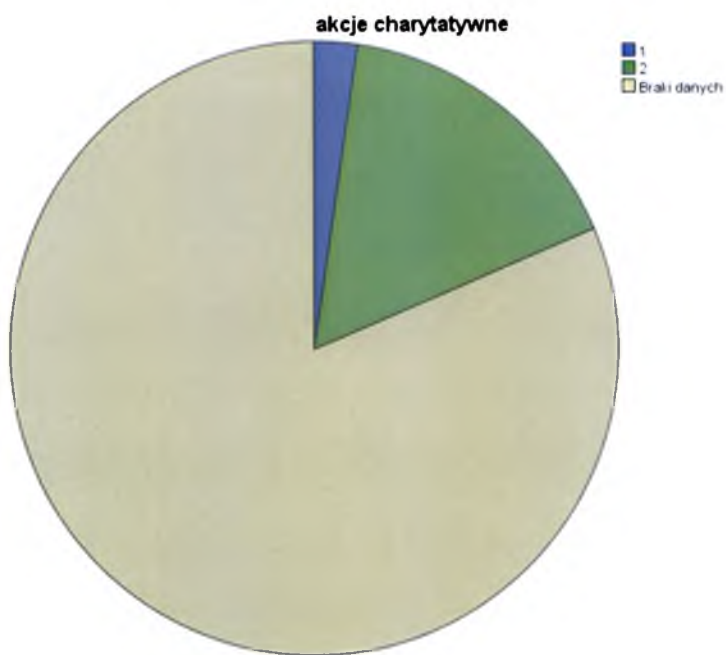
Wykres 28. Potrzeba uczestnictwa w życiu społecznym i realizowanie tej potrzeby.
Akcje charytatywne

Wykres 29. Potrzeba uczestnictwa w życiu społecznym i realizowanie tej potrzeby.
Demonstracje, manifestacje

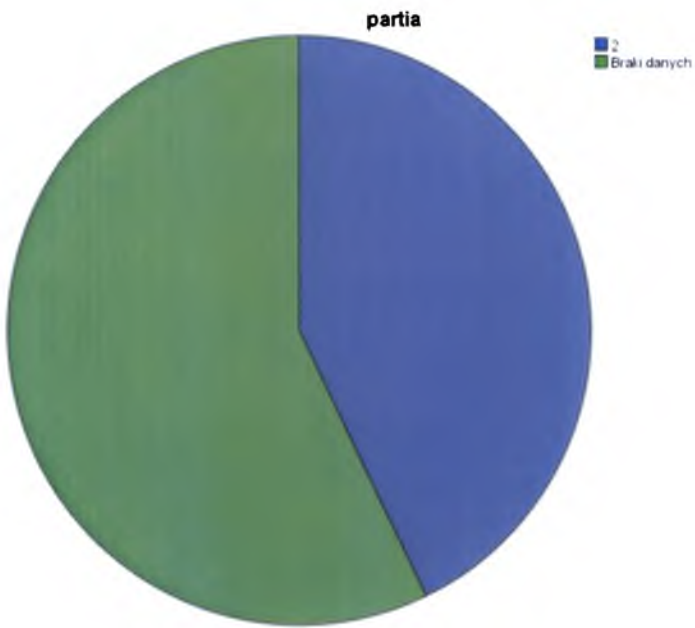

Wykres 30. Potrzeba uczestnictwa w życiu społecznym i realizowanie tej potrzeby.
Petycje

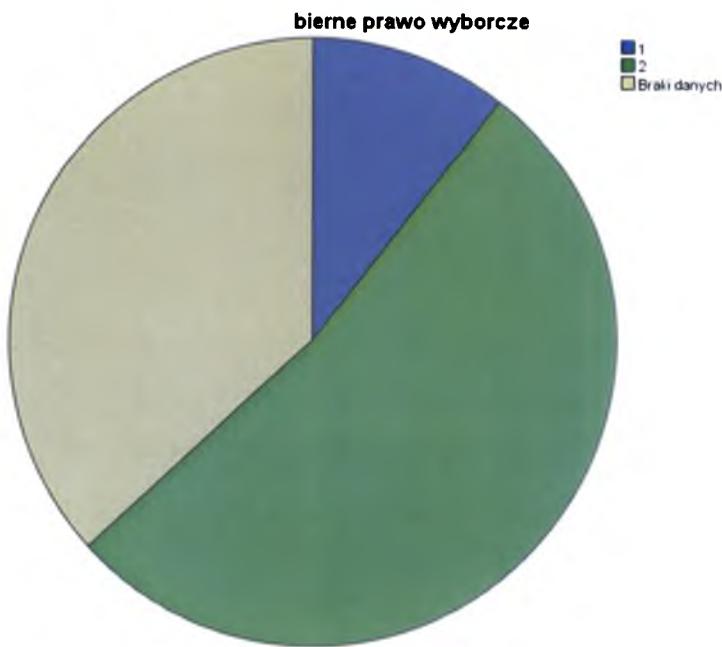

Podobne wyniki wskazujące na to, że często potrzeby osiągnąć nie przekładają się na konkretnie podejmowane działania i realizowane plany, pokazują wykresy dotyczące aktywności młodych częstochowianek w sferze politycznej. Wyniki badań pokazują, że zaangażowanie w działalność partii politycznych deklaruje tylko niewiele ponad 40% respondentek uznających to za swoją potrzebę (wykres 31). Warto zaznaczyć, że taką potrzebę wskazało tylko 7 badanych kobiet z ponad 300 biorących udział w badaniach. Więcej, bo 63,2% młodych częstochowianek deklarujących potrzebę korzystania z biernego prawa wyborczego realizuje to w praktyce (wykres 32). Najwięcej bo ponad 82% respondentek chcących głosować w wyborach udaje się do lokali wyborczych i spełnia swój obywatelski obowiązek (wykres 33). Zwrócić należy jednak uwagę, że gotowość głosowania w wyborach wskazało 46 osób co stanowi niewiele ponad 15% ogółu kobiet biorących udział w badaniach.

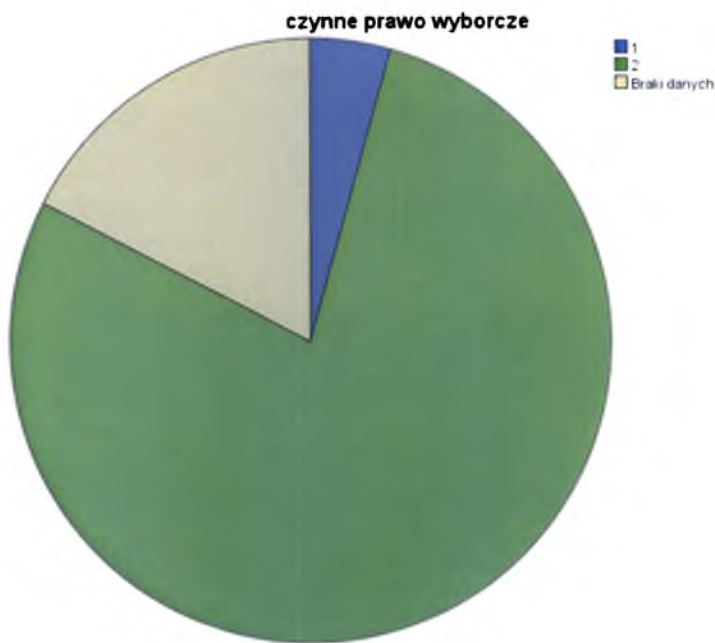
Wykres 31. Potrzeba uczestnictwa w życiu politycznym i realizowanie tej potrzeby.
Zaangażowanie w działalność partii politycznych

Wykres 32. Potrzeba uczestnictwa w życiu politycznym i realizowanie tej potrzeby.
Bierne prawo wyborcze

Wykres 33. Potrzeba uczestnictwa w życiu politycznym i realizowanie tej potrzeby –
Czynne prawo wyborcze

Różnice pomiędzy chęcią zdobywania wiedzy a aspiracjami edukacyjnymi pokazują odpowiedzi na pytanie 1 i 20 kwestionariusza ankiety. Analiza odpowiedzi na te pytania nie uwidacznia może dużej dysproporcji pomiędzy potrzebami i aspiracjami w sferze edukacji lecz pokazuje jednak pewną tendencję. Potrzebę zdobywania wiedzy potwierdziło w odpowiedziach blisko 83% respondentek natomiast zamiar jej zdobywania już tylko ponad 70% badanych kobiet. Chęć rozwijania w sferze edukacyjnej zdecydowanie wykluczyło 2,7 %, lecz zamiar taki jako realny zakwestionowało z przekonaniem 8% młodych częstochowianek (tabela 76 i tabela 77).

Tabela 76. Deklarowana chęć zdobywania wiedzy

		potrzeba wiedzy			
		Częstość	Procent	Procent ważnych	Procent skumulowany
Ważne	tak	170	56,7	56,7	56,7
	raczej tak	78	26,0	26,0	82,7
	trudno powiedzieć	31	10,3	10,3	93,0
	raczej nie	13	4,3	4,3	97,3
	nie	8	2,7	2,7	100,0
	Ogółem	300	100,0	100,0	

Tabela 77. Realny zamiar zdobywania wiedzy

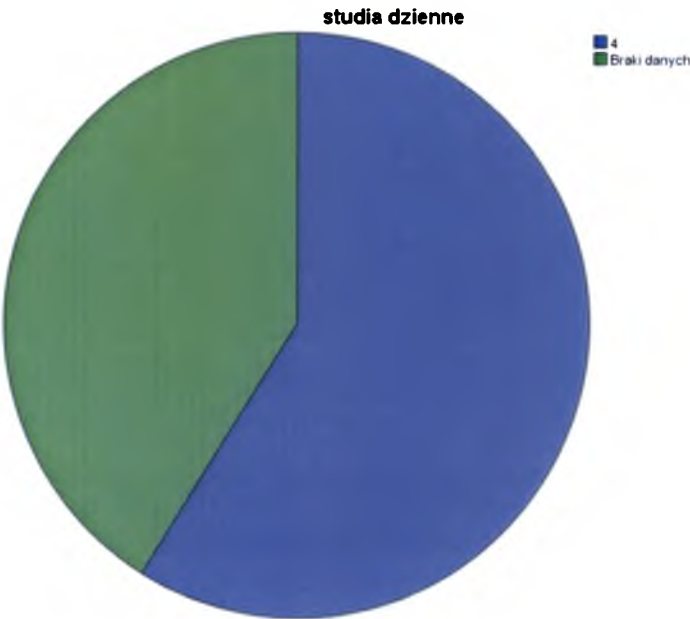
		zamiar poszerzania wiedzy			
		Częstość	Procent	Procent ważnych	Procent skumulowany
Ważne	tak	153	51,0	51,0	51,0
	raczej tak	60	20,0	20,0	71,0
	trudno powiedzieć	42	14,0	14,0	85,0
	raczej nie	20	6,7	6,7	91,7
	nie	24	8,0	8,0	99,7
	brak odpowiedzi	1	,3	,3	100,0
	Ogółem	300	100,0	100,0	

Równie ciekawie prezentują się odpowiedzi respondentek pokazujące relacje pomiędzy potrzebami a aspiracjami w sferze edukacji. Podobnie jak w przypadku działalności społecznej i politycznej często chęć realizacji potrzeb dotyczących poszerzania wiedzy nie idzie w parze z podejmowanymi działaniami. W przypadku moich badań zapytałam respondentki o potrzebę i zamiar poszerzania wiedzy poprzez następujące formy:

- podjęcie studiów dziennych;
- podjęcie studiów zaocznych;
- podjęcie studiów podyplomowych;
- podjęcie studiów doktoranckich;
- uczestniczenie w kursach językowych;
- uczestniczenie w szkoleniach i kursach zawodowych;
- korzystanie z Internetu, edukacyjnych materiałów audio-wideo, wytworów kultury (książki, kino, teatr, muzea itp.).

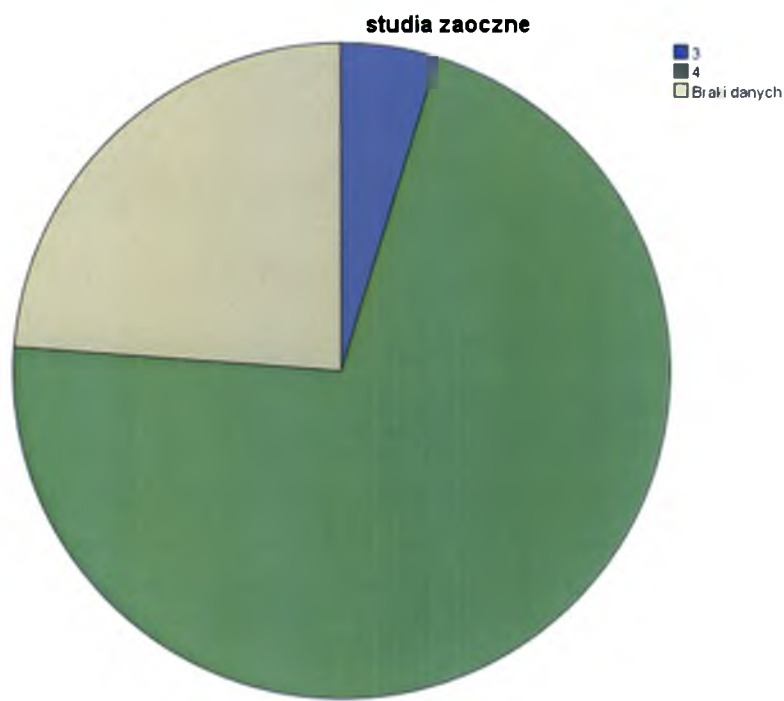
Chęć poszerzania wiedzy poprzez podjęcie studiów dziennych potwierdziło 17 kobiet lecz tylko 10 z nich, czyli niespełna 60%, wskazało tę odpowiedź jako realny do zrealizowania zamiar (wykres 34).

Wykres 34. Chęć i zamiar poszerzania wiedzy – studia dzienne

Na studiach zaocznych zamierza kształcić się ponad 76% kobiet spośród tych, które ujawniły taką potrzebę. Dla 71,4% zamiar ten jest priorytetowy. Blisko ¼ bo prawie 24% respondentek pomimo wyrażonych chęci nie podejmuje działań urealniających potrzebę studiowania w takiej formie (wykres 35).

Wykres 35. Chęć i zamiar poszerzania wiedzy – studia zaoczne

W przypadku studiów podyplomowych blisko 30% respondentek pomimo wyrażonej chęci realizowania się w sferze edukacji nie zamierza tego robić. 72,3% planuje takie studia, a 59,6% z nich uważa te zamiary za bardzo ważne (tabela 78). Nieco inaczej sytuacja wygląda w przypadku studiów doktoranckich. Zdecydowanie mniej kobiet, które w ten sposób chciałyby rozwijać się naukowo ma taki realny zamiar. Dotyczy to 47,4% respondentek spośród których dla 36,8 % jest to bardzo ważne (tabela 79).

Tabela 78. Chęć i zamiar poszerzania wiedzy – studia podyplomowe

studia podyplomowe

		Częstość	Procent
Ważne *	1	2	4,3
	2	2	4,3
	3	2	4,3
	4	28	59,6
	Ogółem	34	72,3
Braki danych**	Systemowe braki danych	13	27,7
Ogółem		47	100,0

* skala od 1 do 4, gdzie 4 bardzo ważne, 1 najmniej ważne

** braki danych – kobiety, które chciałyby podjąć studia lecz nie zamierzają tego zrobić

Tabela 79. Chęć i zamiar poszerzania wiedzy – studia doktoranckie

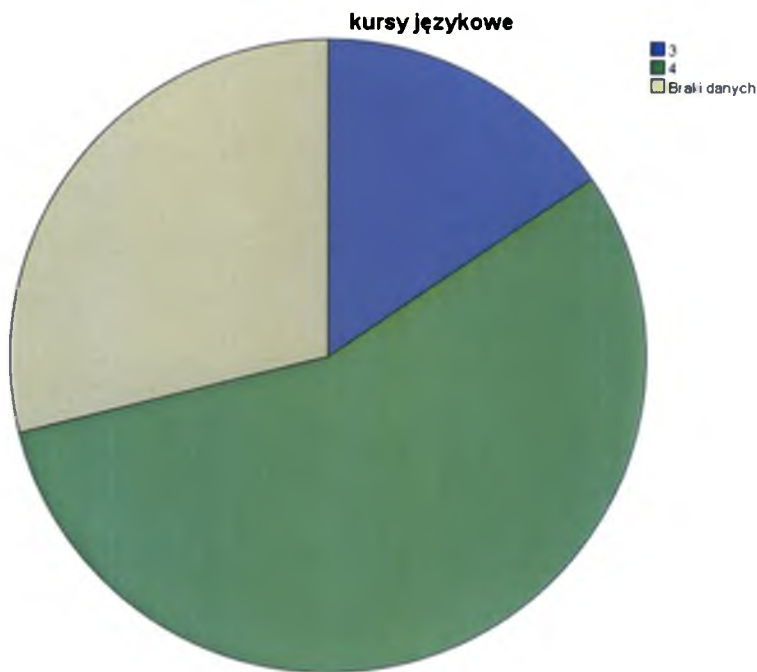
		Częstość	Procent
Ważne*	2	1	5,3
	3	1	5,3
	4	7	36,8
	Ogółem	9	47,4
Braki danych	Systemowe braki danych	10	52,6
Ogółem		19	100,0

* skala od 2 do 4, gdzie 4 bardzo ważne, 2 mniej ważne

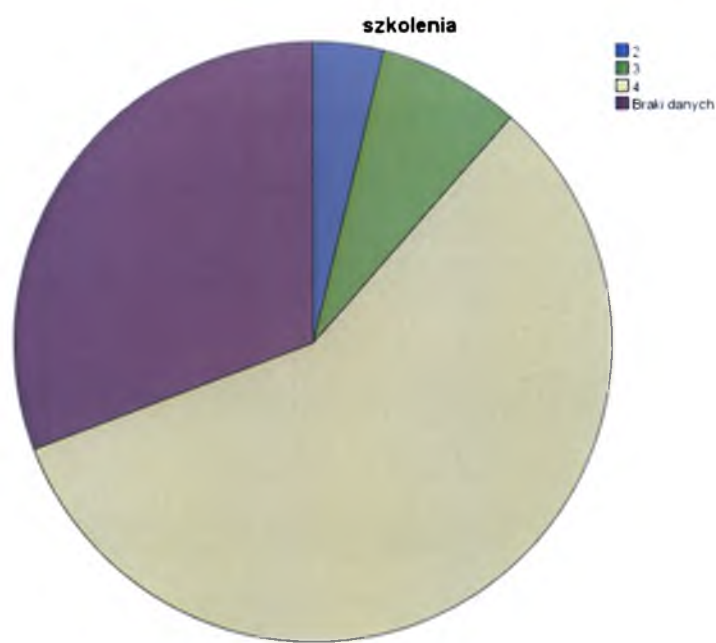
** braki danych – kobiety, które chciałyby podjąć studia lecz nie zamierzają tego zrobić

W przypadku poszerzania wiedzy poprzez podejmowanie nauki języka na kursach językowych, blisko ¾ kobiet mających taką potrzebę zamierza to robić. Ogółem potrzebę taką wyraziło 45 respondentek, z czego dla 25 są to realne plany, które określiły jako bardzo ważne (wykres 36). Mniejsza liczba młodych częstochowianek zadeklarowała chęć poszerzania wiedzy poprzez specjalistyczne szkolenia. Taki wybór wskazało 26 badanych kobiet z czego dla 69,2% potrzeba ta jest tożsama z aspiracjami w tej sferze (wykres 37). Kursy zawodowe jako podnoszenie swojej wiedzy i kwalifikacji wybrało 18 kobiet, z których dla 12 wybór ten wiąże się z konkretnymi planami i działaniami zmierzającymi do osiągnięcia tego celu (wykres 38).

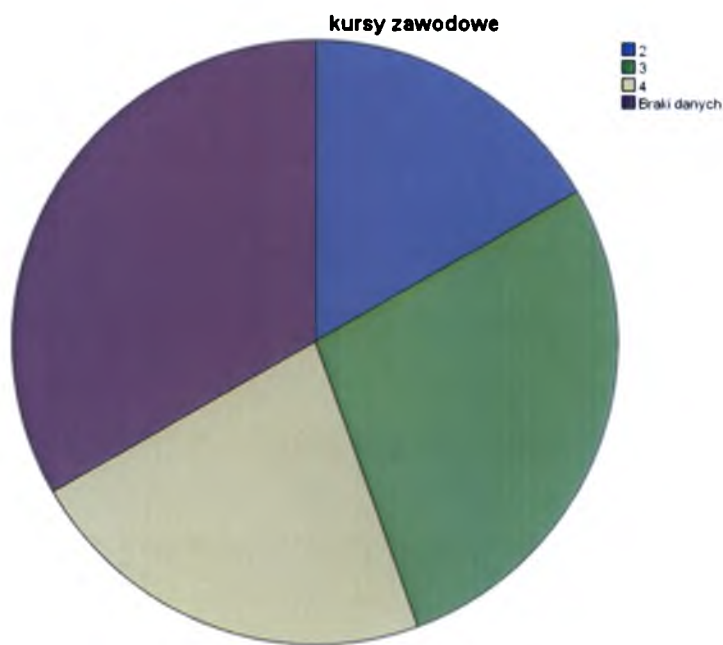
Wykres 36. Chęć i zamiar poszerzania wiedzy – kursy językowe

Wykres 37. Chęć i zamiar poszerzania wiedzy – specjalistyczne szkolenia

Wykres 38. Chęć i zamiar poszerzania wiedzy – kursy zawodowe

Formy poszerzania wiedzy poprzez szeroko rozumiane wytwory kultury (tj. książki, kino, teatr, telewizja, Internet) wskazywała mniejsza ilość respondentek (tabele: 80, 81, 82, 83). Najczęstszym deklarowanym sposobem w jaki młode częstochowianki chcą rozwijać swoją edukację jest czytanie książek. Odpowiedź taką wskazało 15 kobiet (tabela 82).

Tabela 80. Chęć i zamiar poszerzania wiedzy – Internet

Internet		Częstość	Procent
Ważne	2	1	11,1
	4	3	33,3
	Ogółem	4	44,4
Braki danych	Systemowe braki danych	5	55,6
Ogółem		9	100,0

Tabela 81. Chęć i zamiar poszerzania wiedzy – telewizja

telewizja		Częstość	Procent
Ważne	1	2	50,0
	3	2	50,0
	Ogółem	4	100,0

Tabela 82. Chęć i zamiar poszerzania wiedzy – książki

książki

		Częstość	Procent
Ważne	2	2	13,3
	3	1	6,7
	4	11	73,3
	Ogółem	14	93,3
Braki danych	Systemowe braki danych	1	6,7
Ogółem		15	100,0

Tabela 83. Chęć i zamiar poszerzania wiedzy – kino, teatr

kino, teatr

		Częstość	Procent
Ważne	4	1	50,0
Braki danych	Systemowe braki danych	1	50,0
Ogółem		2	100,0

5.5. Wiek i wykształcenie respondentek a ich aspiracje

Przyjmując założenia do badań, w hipotezie dziesiątej zawarłam twierdzenie, że zarówno poziom wykształcenia jak i wiek mają wpływ na aspiracje młodych częstochowianek. Zakładałam, że młodsze kobiety (przedział wiekowy 24-26 lat) z racji znajdowania się na początku swojej drogi zawodowej będzie cechował wyższy poziom aspiracji niż kobiety z przedziału wiekowego 27-29 lat. W przypadku wykształcenia teza o wpływie wykształcenia na aspiracje powstała na skutek doświadczeń osobistych. Założyłam, że im wyższe wykształcenie tym większa jest chęć do podnoszenia swoich kwalifikacji i poszerzania wiedzy, a także rozwijania kariery zawodowej.

Przeprowadzając analizę tego problemu badałam czy poziom wykształcenia różnicuje poziom aspiracji młodych kobiet. Hipoteza zerowa zakładała, że wykształcenie nie wpływa na poziom aspiracji. W tym celu wykonano test Kruskala-Wallisa dla prób niezależnych przy nie spełnionych założeniach testów parametrycznych. Wynik testu wskazuje, że nie ma istotnych różnic w poziomie aspiracji ze względu na poziom wykształcenia $p > 0,05$.

W przypadku badania tezy o wpływie wieku na aspiracje przyjęto następującą hipotezę zerową: wiek nie wpływa na poziom aspiracji. W tym celu wykonano test U Manna Whitney'a dla prób niezależnych przy nie spełnionych założeniach testów parametrycznych. Okazało się, że wiek w sposób istotny statystycznie różnicuje poziom aspiracji kobiet, o czym świadczy statystyka $U=7974$; $p < 0,001$. Kobiety młodsze mają średnio wyższy poziom aspiracji (średnia ranga 169,28) od kobiet starszych (średnia ranga 127,20).

Wyższy poziom aspiracji u młodszych respondentek pokazują odpowiedzi udzielone na pytanie numer 20 i 25, czyli odpowiednio o zamiar poszerzania wiedzy jak i o zamiar zmiany pracy. Wśród ogółu kobiet, które brały udział w badaniach zamiar poszerzania wiedzy wskazało 71%, z czego 50% udzieliło odpowiedzi „tak”, a 21 „raczej tak” (wykres 39).

Wykres 39. Zamiar poszerzania wiedzy

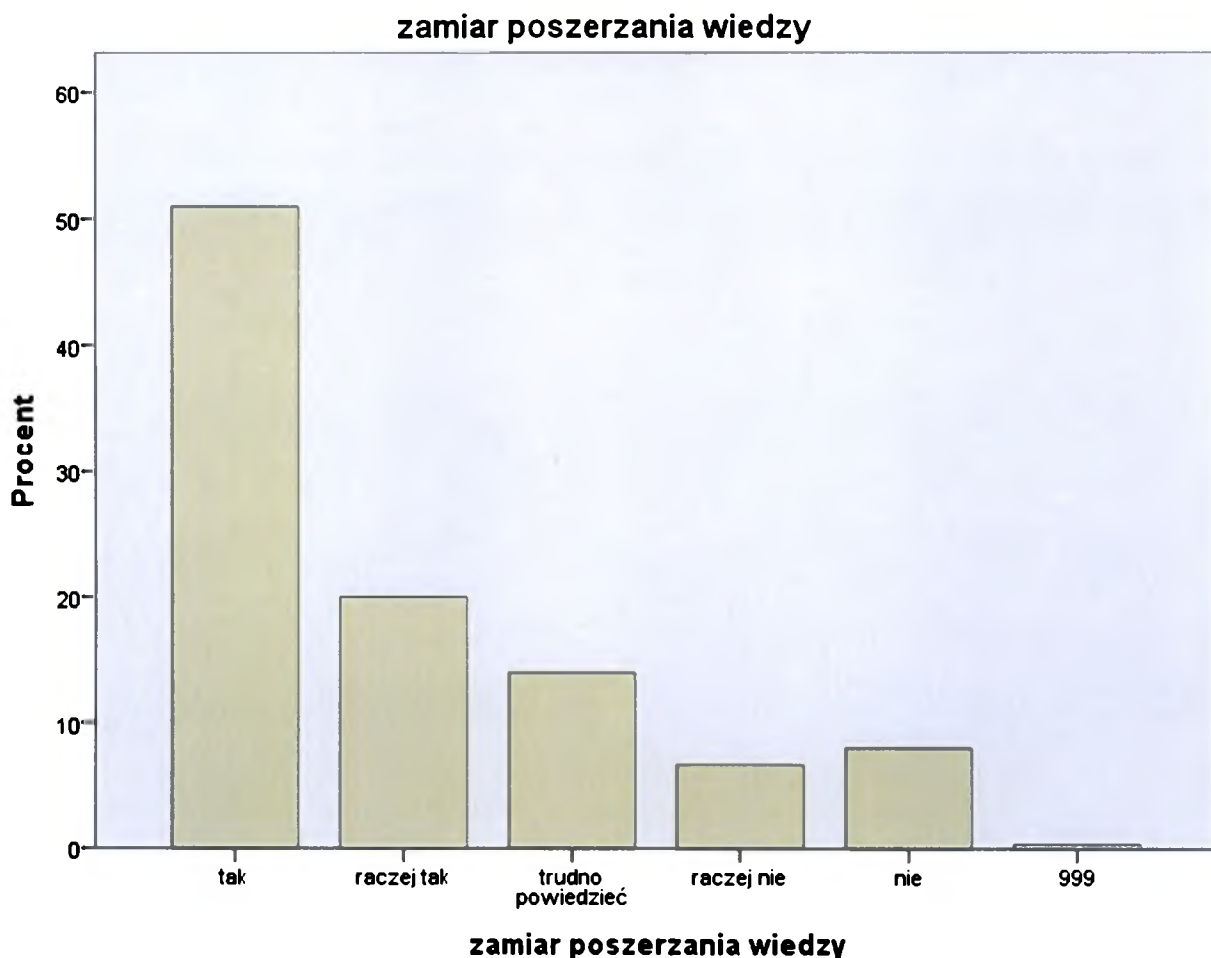

Tabela 84 obrazuje natomiast dość szczegółowo analizę statystyczną odpowiedzi dotyczących zamiaru zdobywania wiedzy z uwzględnieniem wieku respondentek. Z zamiarem takim nosi się ponad 60% kobiet w przedziale wiekowym 24-26 lat i niespełna 39% respondentek w wieku 27-29 lat. Większy odsetek starszych respondentek udzielił też odpowiedzi „trudno powiedzieć”.

Tabela 84. Zamiar poszerzania wiedzy z uwzględnieniem wieku respondentek

			wiek		Ogółem
			24-26	27-29	
zamiar poszerzania wiedzy	tak	Liczebność	94	59	153
		% z zamiar poszerzania wiedzy	61,4%	38,6%	100,0%
		% z wiek	57,7%	43,1%	51,0%
		% z Ogółem	31,3%	19,7%	51,0%
	raczej tak	Liczebność	28	32	60
		% z zamiar poszerzania wiedzy	46,7%	53,3%	100,0%
		% z wiek	17,2%	23,4%	20,0%
		% z Ogółem	9,3%	10,7%	20,0%
	trudno powiedzieć	Liczebność	17	25	42
		% z zamiar poszerzania wiedzy	40,5%	59,5%	100,0%
		% z wiek	10,4%	18,2%	14,0%
		% z Ogółem	5,7%	8,3%	14,0%
	raczej nie	Liczebność	11	9	20
		% z zamiar poszerzania wiedzy	55,0%	45,0%	100,0%
		% z wiek	6,7%	6,6%	6,7%
		% z Ogółem	3,7%	3,0%	6,7%
	nie	Liczebność	12	12	24
		% z zamiar poszerzania wiedzy	50,0%	50,0%	100,0%
		% z wiek	7,4%	8,8%	8,0%
		% z Ogółem	4,0%	4,0%	8,0%
	inna odpowiedź	Liczebność	1	0	1
		% z zamiar poszerzania wiedzy	100,0%	0,0%	100,0%
		% z wiek	,6%	0,0%	,3%
		% z Ogółem	,3%	0,0%	,3%
Ogółem		Liczebność	163	137	300
		% z zamiar poszerzania wiedzy	54,3%	45,7%	100,0%
		% z wiek	100,0%	100,0%	100,0%
		% z Ogółem	54,3%	45,7%	100,0%

Nieco inaczej prezentują się wyniki w przypadku zamiaru zmiany pracy. W odpowiedziach respondentek gotowość i chęć zmiany pracy wyraża tylko czterdzieści z dwustu czterech częstochowianek udzielających odpowiedzi na to pytanie (wykres 40). Warto jednak zauważyć, że uwzględniając wiek badanych kobiet mamy do czynienia z podobną tendencją jak w pytaniu o „zamiar poszerzania wiedzy”. Kobiety z „młodszej” przedziału wiekowego częściej wyrażają taką chęć niż ich starsze koleżanki (tabela 85). Przyczyny tego można dopatrywać się w fakcie, że dla kobiet z przedziału wiekowego 24-26 lat praca, którą wykonują jest często ich pierwszą aktywnością zawodową, a ich sytuacja zawodowa, a także osobista, jest częściej nieuregulowana. Gotowość do zmian zdecydowanie częściej zgłaszają panny niż mężatki (tabela 86).

Wykres 40. Zamiar zmiany pracy

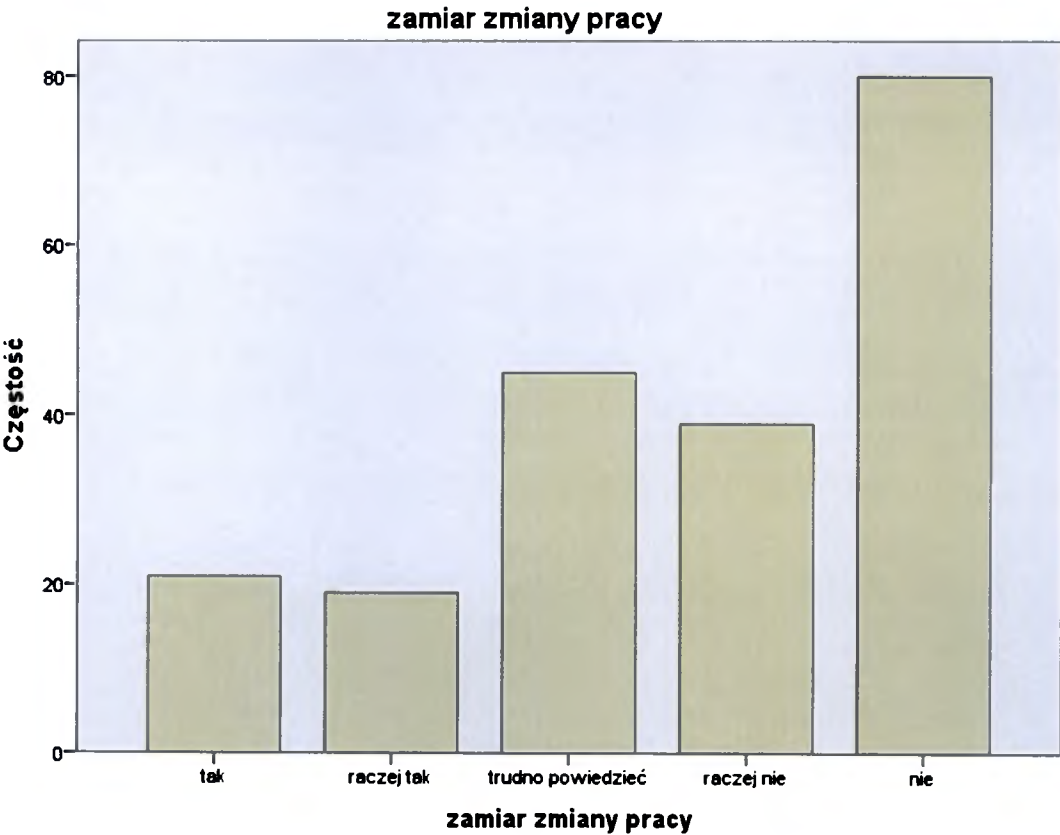

Tabela 85. Zamiar zmiany pracy z uwzględnieniem wieku respondentek

			wiek		Ogółem
			24-26	27-29	
zamiar zmiany pracy	tak	Liczebność	11	10	21
		% z zamiar zmiany pracy	52,4%	47,6%	100,0%
		% z wiek	11,8%	9,0%	10,3%
		% z Ogółem	5,4%	4,9%	10,3%
	raczej tak	Liczebność	12	7	19
		% z zamiar zmiany pracy	63,2%	36,8%	100,0%
		% z wiek	12,9%	6,3%	9,3%
		% z Ogółem	5,9%	3,4%	9,3%
	trudno powiedzieć	Liczebność	23	22	45
		% z zamiar zmiany pracy	51,1%	48,9%	100,0%
		% z wiek	24,7%	19,8%	22,1%
		% z Ogółem	11,3%	10,8%	22,1%
	raczej nie	Liczebność	22	17	39
		% z zamiar zmiany pracy	56,4%	43,6%	100,0%
		% z wiek	23,7%	15,3%	19,1%
		% z Ogółem	10,8%	8,3%	19,1%
	nie	Liczebność	25	55	80
		% z zamiar zmiany pracy	31,3%	68,8%	100,0%
		% z wiek	26,9%	49,5%	39,2%
		% z Ogółem	12,3%	27,0%	39,2%
Ogółem		Liczebność	93	111	204
		% z zamiar zmiany pracy	45,6%	54,4%	100,0%
		% z wiek	100,0%	100,0%	100,0%
		% z Ogółem	45,6%	54,4%	100,0%

Tabela 86. Zamiar zmiany pracy z uwzględnieniem stanu cywilnego respondentek

			stan cywilny					Ogółem
			panna	mężatka	wdowa	konkubinat	inny	
zamiar zmiany pracy	tak	Liczebność	15	4	0	0	2	21
		% z zamiar zmiany pracy	71,4%	19,0%	0,0%	0,0%	9,5%	100,0%
		% z stan cywilny	15,2%	4,7%	0,0%	0,0%	50,0%	10,3%
		% z Ogółem	7,4%	2,0%	0,0%	0,0%	1,0%	10,3%
	raczej tak	Liczebność	8	5	0	6	0	19
		% z zamiar zmiany pracy	42,1%	26,3%	0,0%	31,6%	0,0%	100,0%
		% z stan cywilny	8,1%	5,9%	0,0%	40,0%	0,0%	9,3%
		% z Ogółem	3,9%	2,5%	0,0%	2,9%	0,0%	9,3%
	trudno powiedzieć	Liczebność	24	16	0	5	0	45
		% z zamiar zmiany pracy	53,3%	35,6%	0,0%	11,1%	0,0%	100,0%
		% z stan cywilny	24,2%	18,8%	0,0%	33,3%	0,0%	22,1%
		% z Ogółem	11,8%	7,8%	0,0%	2,5%	0,0%	22,1%
	raczej nie	Liczebność	23	15	0	1	0	39
		% z zamiar zmiany pracy	59,0%	38,5%	0,0%	2,6%	0,0%	100,0%
		% z stan cywilny	23,2%	17,6%	0,0%	6,7%	0,0%	19,1%
		% z Ogółem	11,3%	7,4%	0,0%	,5%	0,0%	19,1%
	nie	Liczebność	29	45	1	3	2	80
		% z zamiar zmiany pracy	36,3%	56,3%	1,3%	3,8%	2,5%	100,0%
		% z stan cywilny	29,3%	52,9%	100,0%	20,0%	50,0%	39,2%
		% z Ogółem	14,2%	22,1%	,5%	1,5%	1,0%	39,2%
Ogółem		Liczebność	99	85	1	15	4	204
		% z zamiar zmiany pracy	48,5%	41,7%	,5%	7,4%	2,0%	100,0%
		% z stan cywilny	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%
		% z Ogółem	48,5%	41,7%	,5%	7,4%	2,0%	100,0%

ROZDZIAŁ VI

Potrzeby, aspiracje i działania transgresyjne w biografiach „kobiet sukcesu”

Naszą największą słabością jest poddawanie się. Najpewniejszą drogą do sukcesu jest próbowanie po prostu, jeden, następny raz.

- Thomas Alva Edison

W niniejszym rozdziale zaprezentuję wnioski płynące z analizy wywiadów pogłębionych, przeprowadzonych z pięćdziesięcioma „kobietami sukcesu”. Zanim jednak przedstawię rezultaty badań, rozpocznę od zdefiniowania dwóch istotnych określeń takich jak: „sukces” i „kobieta sukcesu”.

Słowo „sukces” najczęściej kojarzone jest z wyrazami: powodzenie, przezwyciężenie, triumf, wygrana, osiągnięcie, wyczyn, pomyślność, kariera, szczęście czy zwycięstwo.

W „Słowniku języka polskiego” pojęcie sukcesu określone jest jako „udanie się czegoś, pomyślny wynik jakiegoś przedsięwzięcia, jakiejś imprezy itp.; powodzenie, triumf”⁴³⁰.

Sukces opisywany jest również jako „działanie na najwyższym poziomie możliwości jednostki, w kierunku spełnienia jej marzeń i pragnień przy jednoczesnym zachowaniu równowagi pomiędzy wszystkimi płaszczyznami życia. Człowiek osiąga sukces, wtedy gdy spełniają się wszystkie jego oczekiwania”⁴³¹.

Amerykański poeta i eseista Ralph W. Emerson, jeden z najbardziej wpływowych myślicieli i pisarzy XIX wieku, dzieli się inną, odmienną od powyższych, i wartą przytoczenia, definicją sukcesu. Według Emersona odnieść sukces to znaczy: „Śmiać się często i mocno kochać; Zdobyć szacunek ludzi inteligentnych i przywiązanie dzieci; Zasłużyć na uznanie uczciwych krytyków i znieść zdradę fałszywych przyjaciół; Cieszyć się pięknem; Znajdować w innych to, co najlepsze; Dawać siebie, nie oczekując nawet przez chwilę zapłaty; Uczynić świat trochę lepszym, zostawiając po sobie zdrowe dziecko, uratowaną duszę, kawałek wyplewionego ogrodu czy poprawę warunków społecznych; Bawić się oraz śmiać

⁴³⁰M. Szymczak (red.), Słownik języka polskiego, op.cit., s. 368.

⁴³¹Zob. http://pl.wikipedia.org/wiki/Sukces_%28stan%29

z entuzjazmem i śpiewać z zachwytu przez całe życie; Wiedzieć, że choć jeden człowiek mógł zaczerpnąć głębszego oddechu, bo żyliśmy.”⁴³²

Definicji sukcesu jest wiele. Są one ściśle powiązane z indywidualnym systemem wartości każdego człowieka. Zależą od tego, co dana jednostka definiuje jako istotne i warte zabiegów. Dla kogoś sukcesem może być udane życie rodzinne, zdrowie dzieci czy posiadanie przyjaciół. A ktoś inny z kolei może cenić sobie dobra materialne bądź realizowanie swoich pasji czy zainteresowań. Mimo ogromnej różnorodności w rozumieniu i ujmowaniu pojęcia „sukcesu życiowego”, można wyodrębnić jego kilka wymiarów, powszechnie uważanych za ważne składniki powodzenia życiowego człowieka.

Na plan pierwszy wybija się wymiar materialny. Ujmuje się go najczęściej w kategoriach wysokich dochodów, dobrej sytuacji materialnej oraz posiadania cenionych dóbr – zwłaszcza domu czy mieszkania, samochodu, działki lub innych form majątku. Ważnym składnikiem powodzenia życiowego jest także wymiar stratyfikacyjno-prestiżowy. Myśląc o karierze czy sukcesie życiowym w tych kategoriach, podkreśla się najczęściej fakt osiągnięcia przez jednostkę relatywnie wysokiego poziomu wykształcenia oraz wykonywania zawodu lub zajmowania pozycji społecznej cieszącej się wysokim prestiżem. Względnie niezależna czy mniej zależna od wymienionych wyżej sfera zjawisk, istotna dla udanego życia, mieści się w szeroko rozumianym wymiarze emocjonalno-afiliacyjnym. Zalicza się do niego posiadanie rodziny, szczęście małżeńskie i rodzinne, odwzajemnione uczucia, serdeczne kontakty przyjacielskie i towarzyskie itp. Ostatni wreszcie – najbardziej nasycony subiektywizmem – wymiar określić można jako samorealizacyjny: w jego skład wchodzi cały szereg wartości, których wspólnym mianownikiem jest osiągnięcie czy realizowanie tego, co sprawia człowiekowi satysfakcję, przynosi radość, doskonali, rozwija – a więc np. realizacja zaplanowanych celów życiowych, spełnienie ambicji i marzeń, zadowolenie z siebie i z życia, samodoskonalenie i rozwój intelektualny, moralny, emocjonalny, duchowy i fizyczny⁴³³.

Jak w takim razie zdefiniować „kobietę sukcesu”? Aby odpowiedzieć na to pytanie, warto zapoznać się z wizerunkiem „kobiety sukcesu” prezentowanym w środkach masowego przekazu.

⁴³² Zob. <http://www.zamyslenie.pl/autorzy/Emerson,Ralph,Waldo>

⁴³³ A. Firkowska-Mankiewicz, *Zdolnym być... Kariery i sukces życiowy warszawskich trzydziestolatków*, Wydawnictwo IFiS PAN, Warszawa 1999, s. 17-18.

W drogich, kolorowych magazynach dominuje wyobrażenie zadbanej, kobiecej i uwodzicielskiej, a jednocześnie profesjonalnej i wymagającej superkobiety, która sprawnie łączy obowiązki żony i matki oraz szefowej. Pomagają jej w tym babcia i gosposia, ale naprawdę ważne sfery życia rodzinnego to jednak wyłączna domena pani domu. Pisma tańsze, typu „Przyjaciółka” czy „Cienie i Blaski” przedstawiają raczej typ kobiety, dla której sukcesem jest to, że umiała sobie poradzić z przeciwnościami losu. Straciła pracę, albo mężowi się nie powiodło, zaryzykowała, znalazła nową pracę w prywatnej firmie lub wraz z mężem prowadzi biznes rodzinny, ciężko harowała, poświęcała się, ale w końcu się udało, „wyszli wreszcie na swoje”. Sukces kobiety z „Przyjaciółki” to powodzenie „rodziny”. Dla kobiety z „Twojego Stylu” czy „Elle” sukces to przede wszystkim „dla siebie samej”, lecz, jak często sugerują autorzy tego typu artykułów, gdy kobieta jest zadowolona, jej rodzina czy partner tylko na tym zyskują. Triumf kobiety z „Przyjaciółki” to wciąż sukces w stylu gospodyni domowej⁴³⁴.

Tymczasem Sabine Asgodom w swoim poradniku, o dość intrygującym tytule, „Sukces jest sexy! Kobiecość gwarancją satysfakcji zawodowej”, dokonuje porównania kryteriów sukcesu kobiet oraz mężczyzn i dochodzi do wniosku, że różnią się one, i to znacznie. Zdaniem autorki mężczyźni stawiają na karierę, pieniądze, symbole statusu, znaczenie, władzę; chcą być niezastąpieni, lubią mieć zawsze coś do powiedzenia, chętnie podejmują wyzwania. Kobiety w ostatnich latach zdefiniowały na nowo słowo „sukces”. Ich pojęcie sukcesu jest o wiele barwniejsze, bardziej zindywidualizowane. Oprócz pieniędzy i władzy chcą czerpać radość z wykonywanej pracy, odnaleźć jej sens, dążą do samookreślenia, przekonania o własnej wartości, zachowania więzi z rodziną, dobrej współpracy z ludźmi i w dodatku wspaniałego nastroju. Badania Fundacji Konrada Adenauera dotyczące stylu życia kobiety współczesnej wykazały, że w ciągu ostatnich 40 lat żądza sukcesu i wysokich zarobków została zastąpiona przede wszystkim pragnieniem spełnienia. To oznacza, że obowiązki służbowe powinny być interesujące, adekwatne do osobistych predyspozycji i skłonności, umożliwiające samodzielność. Dzięki temu praca postrzegana jest jako środek służący do samorealizacji. Kobiety, charakteryzowane przez naukowców jako „zorientowane na pracę, nastawione nie materialistycznie i świadome siebie”, w większości

⁴³⁴ E. Grzeszczyk, Sukces: amerykańskie wzory – polskie realia, Wydawnictwo IFiS PAN, Warszawa 2003, s. 153.

przypadków, osiągając „niespodziewane bogactwo”, nie porzuciłyby pracy. Autorka poradnika konkluduje, że sukces jest sexy tylko wtedy, kiedy nie zatracamy się w stałym dążeniu do zysku i zaspokajamy nasze najgłębsze potrzeby: bliskości, człowieczeństwa, radości i przygody, prowokacji lub uznania, wolnego czasu i przyjemności⁴³⁵.

W niniejszej dysertacji „kobietę sukcesu” definiuję jako osobę, która realizuje się w ważnych dla siebie sferach życia i obiektywnie jest tak postrzegana. Respondentki, uczestniczące w wywiadach, bez wątpienia wpisują się w powyższą definicję.

6.1. Kim są „kobiety sukcesu”?

Wywiady z „kobietami sukcesu” realizowałam na przestrzeni lat 2006-2008. Pierwsze rozmowy przeprowadziłam z właścicielkami częstochowskiej klubokawiarni „Babie Lato” – pierwszej w Polsce, której klientkami z założenia miały być wyłącznie panie. Dzięki ich pomocy otworzyła się możliwość dotarcia do szerszego grona „kobiet sukcesu” – czyli osób realizujących się w różnych sferach: gospodarczej, politycznej, społeczno-kulturalnej czy rodzinnej. Przyjazne nastawienie, otwartość i szczerść respondentek zaowocowały bogatym i interesującym materiałem badawczym o nich samych. Kim są badane kobiety?

Pytania zawarte w kwestionariuszu wywiadu dotyczyły między innymi pochodzenia i domu rodzinnego respondentek. Okazało się że, większość, bo trzydzieści dwie kobiety, to rodowite częstochowianki. Dziesięć pań pochodzi z innych miast, takich jak: Kłobuck, Warszawa, Końskie, Rybnik, Żary, Głucholazy, Myszków, Działoszyn i Białystok. Na wsi natomiast wychowało się osiem respondentek. Wiele moich interlokuterek wspominało dom rodzinny jako ciepły i kochający. O problemach, kłótniach w domu, alkoholizmie ojca czy rozwodzie rodziców nadmienily trzy kobiety. Tyle samo wychowywało się w rodzinach niepełnych, w których jedyną żywicielką rodziny była matka. Większość respondentek wyniosła z domu wzór matki – kobiety pracującej. Jedynie 15 pań przyznało, że ich matki nie pracowały zawodowo, ale zajmowały się prowadzeniem domu. Można przypuszczać, że postawy rodziców, realizujących się rodzinnie

⁴³⁵ S. Asgodom, *Sukces jest sexy! Kobiecość gwarancją satysfakcji zawodowej*, Wydawnictwo Studio Emka, Warszawa 2001, s. 16-17.

i zawodowo, miały wpływ na edukacyjne i zawodowe aspiracje córek. Wśród kobiet biorących udział w badaniu, naukę na poziomie wyższym ukończyły trzydzieści cztery respondentki. Szesnaście pań posiada wykształcenie średnie.

Wśród pięćdziesięciu kobiet, najwięcej, bo trzydzieści siedem, to mężatki. Sześć kobiet to panny, cztery są rozwiedzione. Wywiadu udzieliła mi również pani żyjąca w separacji, wdowa oraz kobieta żyjąca w wolnym związku (konkubinacie).

Większość pań biorących udział w badaniu tworzy typowy obecnie model rodziny, składający się z jednego lub dwójki dzieci (kolejno szesnaście i osiemnaście respondentek). Natomiast siedem kobiet to mamy co najmniej trójki pociech. Jedynie dziewięć respondentek nie ma dzieci.

Na pytanie o zajmowane stanowisko, pełnioną funkcję – dwadzieścia dwie kobiety odpowiedziały, że prowadzą własną działalność gospodarczą. Pozostałe respondentki to: posłanki na Sejm, aktorki, samodzielni pracownicy naukowci, sędzia Sądu Okręgowego, sędzia Sądu Apelacyjnego, mediator sądowy, nauczycielka plastyki i malarka, dyrektor szpitala, marketing manager, rzecznik prasowy, dziennikarka, gospodyni domowa, analityk finansowy, sekretarz sądowy, psycholog oraz kobiety piastujące kierownicze stanowiska w instytucjach publicznych.

6.2. Dziecięce marzenia

Pytanie, rozpoczynające każdy wywiad, brzmiało: „Kim chciała Pani zostać w dzieciństwie?”. Moje rozmówczynie najczęściej marzyły o zostaniu piosenkarką, aktorką, tancerką, a także nauczycielką czy lekarką. Zawody te wymieniło trzydzieści kobiet. Wynika z tego, że jako dziewczynki pragnęły przede wszystkim rozwijać się artystycznie, nauczać lub nieść pomoc innym ludziom. Niektóre kobiety chciały zostać podróżniczkami, a inne marzyły o karierze sportsmenki czy modelki. Jedna pani rozmyślała o wstąpieniu do zakonu. Inna z kolei marzyła przede wszystkim o tym, „żeby w życiu nie było zimno i głodno” (Kobieta prowadząca własną działalność gospodarczą, 43l.). Warto zaznaczyć, że dwadzieścia kobiet zrealizowało pragnienia z dzieciństwa. A czternaście z nich wykonuje bądź wykonywało zawód, o jakim marzyło.

6.3. Ścieżki karier badanych kobiet

Kolejne pytania dotyczyły sfery edukacji i kariery zawodowej badanych kobiet. Aż czterdzieści dwie respondentki w czasie nauki w szkole średniej brały udział w zajęciach pozaszkolnych. Najczęściej uczestniczyły w kołach naukowych (z języka polskiego, matematyki i historii), w kołach teatralnych, zajęciach sportowych (takich jak: basen, siatkówka czy koszykówka), w kursach tańca, w chórze, balecie i harcerstwie. Rozwijały swoje zainteresowania i pasje. Osiemnaście z nich przyznało, że szkoła średnia wpłynęła na decyzje dotyczące przyszłego zawodu, a dwie kobiety stwierdziły, że przyczyniła się ona do wyboru kierunku studiów.

Studia wyższe, jak pisałam wcześniej, ukończyły trzydzieści cztery osoby. Na uczelniach poza Częstochową kształciło się dwadzieścia kobiet (w Katowicach, Sosnowcu, Krakowie, Wrocławiu, Warszawie, Poznaniu, Gdańsku, Łodzi i Lublinie). Respondentki te obrały następujące kierunki studiów: prawo, muzykologię, medycynę, historię, polonistykę, anglistykę, architekturę, pedagogikę, bibliotekoznawstwo, finanse i bankowość czy kulturoznawstwo. Pozostałe czternaście pań wybrało Wyższą Szkołę Pedagogiczną w Częstochowie (obecnie Akademia im. Jana Długosza) i pedagogikę, bądź Politechnikę Częstochowską i Wydział Budowy Maszyn lub Wydział Marketingu i Zarządzania.

Ścieżki karier badanych kobiet przebiegają w różny sposób. Niektóre respondentki przez wiele lat zdobywały kolejne szczeble kariery zawodowej. Inne, często po ślubie, decydowały się, wraz z mężem, na rozpoczęcie działalności gospodarczej. A niektóre doksztalcały się, zdobywały nowe umiejętności, aby obecnie realizować się w innych, zupełnie nowych, zawodowych wymiarach. Istotne, że dwadzieścia sześć kobiet wykonuje pracę adekwatną do wykształcenia. A dwanaście pań prowadzi działalność gospodarczą razem z mężem. Jedna respondentka nie realizuje się zawodowo. Jest gospodynią domową. Zajmuje się domem i opieką nad dziećmi. To w pełni świadoma, nie przymuszona decyzja mojej interlokutorki, dla której największym i najważniejszym sukcesem jest rodzina.

Kolejne pytanie zawarte w kwestionariuszu wywiadu brzmiało: „Czy ktoś bądź coś miał wpływ na Panią przy wyborze zawodu?”. Dwadzieścia jeden respondentek odpowiedziało twierdząco, wskazując najczęściej na rodziców, dziadków, męża, a także na nauczycieli i znajomych. Niektóre kobiety twierdziły, iż wykonywana przez

nie praca jest rezultatem splotu wydarzeń lub sytuacji życiowej. Jednak dla większości badanych kobiet wybór zawodu był decyzją indywidualną i niezależną.

6.4. Wizerunek współczesnej Polki w oczach „kobiet sukcesu”

Następne kwestie poruszane podczas wywiadu miały na celu poznanie opinii respondentek na temat roli kobiety we współczesnym społeczeństwie. Czy kobieta powinna realizować się przede wszystkim jako żona i matka, czy też jako doskonała pracownica? Jakie znaczenie mają dla kobiety te role? Co jest istotniejsze: rodzina czy kariera? Czy można pogodzić te sfery życia? Czy kariera „przez łóżko”, to w ogóle kariera? Te i podobne pytania pozwoliły uzyskać szereg interesujących odpowiedzi.

Wiele respondentek zapytanych „Jakie czynniki ułatwiają kobietom przebieg kariery?” wymieniło cechy osobowe, takie jak: bezpośredniość, wrażliwość, pracowitość, optymizm, pewność siebie, życzliwość, inteligencję, wytrwałość, stanowczość, cierpliwość, a także umiejętność nawiązywania kontaktów z ludźmi.

„Konkretna wiedza, komunikatywność, przedsiębiorczość, elastyczność w rozmowach z ludźmi” (Kobieta prowadząca własną działalność gospodarczą, 42l.).

„Trzeba mieć dobrze poukładane w głowie. Zdrowe poczucie własnej wartości. Intuicję, empatię i umiejętność nawiązywania kontaktów” (Kobieta aktywna zawodowo w sferze publicznej, 40l.).

„Pewność siebie, konsekwencja, upór w dążeniu do celu, determinacja, przekonanie absolutne o tym czego się chce” (Aktorka, 30l.).

„Odporność na stres, nie przejmowanie się i też odpowiednie reagowanie na komentarze panów. Ważna jest przebojowość, pokazanie, że radzisz sobie ze stresem, z problemami, że potrafisz zarządzać zespołem” (Analityk finansowy, 38l.).

Jednak większość badanych kobiet wskazywała na wsparcie rodziny – męża, rodziców, teściów, podkreślając zarazem, że bez ich udziału rozwój kariery nie byłby możliwy.

„Ważna jest sprzyjająca atmosfera w domu. Wsparcie męża, jego pomoc, porady” (Dziennikarka, 42l.).

„Rodzina, jeśli jest uporządkowana i ma się jej poparcie, to jest to najlepsza przepustka by robić karierę” (Sędzia Sądu Okręgowego, 46l.).

„Sprzyjające warunki w rodzinie, bo inaczej nic nie wyjdzie. Rodzina nie jest obciążeniem. Wręcz przeciwnie, dzięki niej ma się motywację do działania, do wysiłku” (Poślanka, 61l.).

„Pomoc rodziców, odpowiedni mąż, który jest partnerem życiowym, a nie poszukującym w żonie gosposi” (Sędzia Sądu Apelacyjnego, 61l.)

„Odpowiednie warunki w domu, pomoc męża, rodziców, ich doping” (Kobieta aktywna zawodowo w sferze publicznej, 44l.).

Wspominano także o zadbanym wyglądzie i atrakcyjności, jako czynniku sprzyjającym rozwojowi kariery.

„Uroda – w pewnym momencie oraz bardzo dobra samoocena” (Aktorka, 35l.).

„Sposób pierwszego wrażenia. Kobieta musi być zadbana, elegancka, z klasą” (Rzecznik prasowy, 42l.).

Natomiast wśród czynników utrudniających kobietom realizowanie się w sferze zawodowej, wymieniano: egoizm, pesymizm, brak wiary w siebie, niską samoocenę, nieśmiałość, lenistwo, nadmierną emocjonalność, zazdrość, brak wykształcenia i ambicji oraz nadmiar empatii.

„W człowieku zawsze walczy leń z pracusiem. Nie ma żadnych dyskryminujących kobiety czynników. Jeśli człowiek wie co robi, to nie ma bata. Musi się udać” (Dyrektor szpitala, 55l.).

„Nadmiar empatii i zbytne zaufanie w intuicję” (Kobieta aktywna zawodowo w sferze publicznej, 40l.).

„Brak wykształcenia, brak chęci poznawania pracy, mierna reputacja, lekceważenie pracy” (Kobieta prowadząca własną działalność gospodarczą, 59l.).

Według moich rozmówczyń rodzina, podział obowiązków domowych i macierzyństwo to nie tylko czynniki ułatwiające, ale też często utrudniające przebieg kariery.

„Trudno realizować się zawodowo, kiedy kobieta za bardzo angażuje się w sprawy domowe. Trudno mieć dom jaki pokazywały babcie. Kariera zawsze jest kosztem domu. To ciepło rodzinne jest inne” (Kobieta prowadząca własną działalność gospodarczą, 53l.).

„Obowiązki domowe, z których też trzeba się wywiązać i w pewnym sensie dzieci, zwłaszcza dorastające” (Sędzia Sądu Apelacyjnego, 61l.).

„Kobieta musi włożyć więcej wysiłku, aby coś osiągnąć. Zakłada się, że przede wszystkim musi wywiązywać się z obowiązków domowych, takich jak prowadzenie domu i wychowywanie dzieci. To stereotyp” (Kobieta aktywna zawodowo w sferze publicznej, 57l.).

„Rodzina cierpi, jeśli kobieta chce realizować się zawodowo. Jeśli będzie realizowała się w domu, to będzie gorzej w pracy. I na odwrót. Coś kosztem czegoś” (Kobieta prowadząca własną działalność gospodarczą, 38l.).

„Brak pomocy ze strony małżonka, brak wsparcia rodziny przy wychowywaniu dzieci” (Samodzielny pracownik naukowy, 38l.).

„Małżeństwo, a później macierzyństwo, nie ułatwiają kobiecie uprawiania sportu. Zawsze będzie myślała o dziecku, co robi, co się z nim dzieje. Bycie mamą ograniczało mnie, ale nigdy tego nie żałowałam. Jak przychodzą sukcesy, to zapomina się o tym rozdarciu” (Kobieta aktywna zawodowo w sferze publicznej, 45l.).

„Rodzenie dzieci. Ktoś chce mieć na stanowisku osoby pewne” (Kobieta prowadząca własną działalność gospodarczą, 42l.).

„Macierzyństwo, przerwa w zawodzie. Często byłam świadkiem, że jeśli chodzi o wysokie stanowisko, to bierze się pod uwagę ewentualną ciążę kobiety oraz posiadanie dzieci” (Analityk finansowy, 38l.).

„Zauważyłam, że kiedy do pracy przychodzi młoda kobieta, to zazwyczaj jest takie przeczekiwanie kiedy oznajmi szefowi, że jest w ciąży. Ten czynnik wpływa na karierę” (Sekretarz sądowy, 32l.).

Wymienione wyżej cechy osobowości oraz posiadanie rodziny, dzieci zdaniem wielu respondentek mogą negatywnie wpływać na przebieg kariery. Bardzo często wskazywano też na nierówne traktowanie kobiet i mężczyzn na rynku pracy oraz na krytyczny stosunek panów wobec pań aktywnych zawodowo.

„Mężczyźni, którzy nie doceniają umiejętności kobiet, utrudniają im karierę. W moim życiu mężczyźni podchodzili do kobiet z powątpiewaniem i niedowierzaniem” (Kobieta prowadząca własną działalność gospodarczą, 52l.).

„Mężczyzna, aby osiągnąć sukces, wystarczy, że przejdzie połowę drogi. Kobieta musi przejść dwie i pół drogi” (Samodzielny pracownik naukowy, 37l.).

„Zakłada się, że mężczyzna może zrobić karierę bez problemu, a kobieta nie musi” (Samodzielny pracownik naukowy, 39l.).

„By być zauważonymi, kobiety muszą znacznie więcej pracować niż mężczyźni” (Kobieta aktywna zawodowo w sferze publicznej, 57l.).

„Czasami mężczyźni krzywo patrzą na kobietę, która prowadzi interesy, zawiera umowy” (Kobieta prowadząca własną działalność gospodarczą, 38l.).

„Moim zdaniem przeszkadza nastawienie mężczyzn, że kobiety są gorsze, mniej potrafią” (Kobieta prowadząca własną działalność gospodarczą, 34l.).

Podczas wywiadów, respondentki przyznawały, iż w rozwoju kariery kobiety przeszkadzają sobie nawzajem. To fakt istotny i warty odnotowania.

„W pracy kobiety surowiej oceniają i częściej karzą panie niż panów. Zauważyłam również, że kobiety utrudniają pracę innym kobietom, a nie mężczyznom. Panie są również bardziej zazdrosne” (Samodzielny pracownik naukowy, 37l.).

„Według mnie kobiety same sobie przeszkadzają” (Posłanka, 56l.).

Często wspomniano też o barierach natury finansowej oraz o braku akceptacji ze strony otoczenia, w którym się żyje.

„Myślę, że utrudnia brak pieniędzy. Mnie i mojemu narzeczonemu żyło się bardzo ciężko, gdy pisałam pracę. Uczelnia nie za wszystko była w stanie zwrócić mi pieniądze. Pieniądze to podstawa, żeby robić karierę naukową (wyjazdy badawcze, papier, drukarka itp.). Czasem brakowało pieniędzy na jedzenie, bo wydaliśmy je na moje wyjazdy badawcze. Od posiadania pieniędzy zależy czy człowiek może w siebie zainwestować” (Samodzielny pracownik naukowy, 36l.).

„Dotykają nas nieprzychylnie i krytyczne recenzje. Niedocenienie boli, ale nie każdemu wszystko musi się podobać” (Aktorka, 35l.).

Udzielając odpowiedzi na następne pytanie: „Jak postrzega Pani rolę kobiety we współczesnym społeczeństwie?”, połowa respondentek stwierdziła, że kobietom jest obecnie łatwiej osiągnąć sukces. I to w wielu sferach życiowych.

„Kobiety są bardzo ważne. Dawniej były postrzegane wyłącznie jako matki. Teraz zaczęły się doceniać. Pracują w zawodach wcześniej niedostępnych” (Kobieta prowadząca własną działalność gospodarczą, 42l.).

„Kobiety mają coraz lepiej. Patrząc na kręgi zastrzeżone dla władzy, coraz więcej kobiet służy w służbach mundurowych, jest ich też więcej w polityce” (Rzecznik prasowy, 42l.).

„Moim zdaniem mają coraz lepiej w porównaniu z epoką socjalizmu. Kobiety korzystają z szans, z własnych możliwości. Są coraz bardziej świadome swojej roli.

Przestajemy ścigać się z mężczyznami i rozumieć, że nie o to chodzi” (Kobieta prowadząca własną działalność gospodarczą, 34l.).

„Kobiety są partnerkami mężczyzn. Kobieta stała się ważna jako pracownik, a nie jako gosposia przy mężu. Kobiet powinno być coraz więcej, bo gdyby zaczęły rządzić, na pewno wiele by zmieniły. Tyle, że mądre kobiety. Jak Hillary Clinton. Kobieta ma wpływ nie tylko na to, co dzieje się w domu, ale i w pracy, i w kraju – to ideał roli” (Sędzia Sądu Apelacyjnego, 61l.).

„Kobieta według mnie we współczesnym świecie stoi na równi lub nawet trochę wyżej niż mężczyzna. Duża większość z nich kończy studia, szuka atrakcyjnej i dobrze płatnej pracy, chce założyć rodzinę i żyć na wyższym poziomie niż ten, który miały w domu rodzinnym. Obecnie kobiety są zauważane i postrzegane przez pracodawców bardziej niż w poprzednich latach. Mogą studiować na wymarzonym kierunku, zdobyć każdą pracę, ponieważ są bardzo odpowiedzialne, dokładne, lepsze, bardziej wydajne i pracowite” (Kobieta prowadząca własną działalność gospodarczą, 59l.).

„Rola kobiety jest na pewno znacząca, ważna, bez której społeczeństwo nie może istnieć, bo kobiety są ambitne, dużo osiągają, i to coraz więcej. Drażnią mnie trochę ruchy feministyczne, które te role deprecjonują, uważają że kobiety są poniżane, niedoceniane. Ja tego nigdy nie doświadczyłam, mimo że pracowałam z wieloma mężczyznami. Nie doświadczyłam żadnej stygmatyzacji w obrębie swojej płciowości. Nikt nie traktował mnie z tego tytułu, że jestem kobietą, gorzej. Chociaż uważam, że kobieta ma w społeczeństwie trudniej – zawsze pracuje na dwa etaty. Ja tego nie widzę, bo inaczej sobie zorganizowałam swoje życie. Ja nie czuję takiej odpowiedzialności, że dom jest na mojej głowie. Jeśli możemy, to razem gotujemy z mężem, zmywamy. Jeśli nie, to on to robi, a jeśli mam czas to bardzo się cieszę, że mogę przygotować kolację mężowi. Kobiety coraz więcej znaczą, osiągają, coraz bardziej się z nimi świat liczy. Ale też nie widzę żeby kobiety były celowo hamowane w tym co robią. Jeśli kobieta ma wsparcie, nie rzadko mężczyzn jak ja, motywację, ambicje, środki ku temu, to może się rozwijać. Mężczyźni, z którymi rozmawiałam o kobietach, z którymi widzą swoją przyszłość, zdecydowanie mówili, że wolą kobiety przedsiębiorcze, które się rozwijają. Uważam, że kariery kobiet nie są hamowane przez mężczyzn. To teoria spiskowa. Kobieta może zdobyć tyle samo co mężczyzna. Mężczyzna nawet będzie jej pomagał” (Samodzielny pracownik naukowy, 36l.).

Odmienne zdania było dziewięć „kobiet sukcesu”.

„Była, jest i będzie dyskryminacja kobiet. W firmie faworyzowaliśmy mężczyznę. Kwalifikował się do zwolnienia, ale został. Kobieta pewnie byłaby wyrzucona. Chociaż trochę się to zmienia. Są lepsze czasy” (Kobieta prowadząca własną działalność gospodarczą, 40l.).

„Mają dużo trudniej. Muszą być piękne, super kochankami, matkami, równocześnie pracować. Wymaga się nie tylko domowego ogniska, ale i realizowania się w pracy. Nie można być wszystkim naraz. Nie da się tego zmieścić w czasie” (Kobieta prowadząca własną działalność gospodarczą, 29l.).

„Kobiety nie mają łatwiej. Muszą wykazać się większą wiedzą niż mężczyźni. Mężczyzna ma stanowisko wpisane w metrykę urodzenia, nawet w sfeminizowanych zakładach pracy. Cieszy mnie jednak, że wiele kobiet zajmuje wysokie stanowiska. Powoli się przebijamy” (Kobieta aktywna zawodowo w sferze publicznej, 52l.).

„Sądzę, że jest to rola trudniejsza do spełnienia niż jeszcze kilka lat temu, bo z jednej strony daje się kobiecie możliwość rozwoju, z drugiej natomiast cały czas rosną oczekiwania z tym związane. Bycie mamą, żoną, córką, siostrą, pracownikiem bywa czasami wręcz niemożliwe do pogodzenia. Sądzę, że to nadal powinna być przede wszystkim rola mamy i żony, a dopiero na drugim miejscu rola zorganizowanego pracownika, rola osoby która realizuje się zawodowo. Powinien się znaleźć sposób, żeby obie czy wszystkie te role pogodzić. Gdyby okazało się, że nie da się ich pogodzić, to w jakimś zakresie ta kobieta będzie czuła się nieszczęśliwa, niezrealizowana. Byłoby dobrze, gdybyśmy doceniali te kobiety, które całkowicie poświęcają się dla swoich rodzin i rezygnują ze swoich ambicji zawodowych. Zostają ze swoimi dziećmi i mężami w domu po to, żeby te dzieci były spokojniejsze” (Samodzielny pracownik naukowy, 38l.).

Pojawiły się również następujące opinie:

„Kobiety trochę się oddaliły od swej roli „kobiety”. Zapomnieliśmy o rodzinie, dzieciach, co nie przeszkadza godzić domu z pracą. Wszystko chciałyby robić za mężczyzn. Walka z mężczyznami o dominację nie ma sensu” (Kobieta prowadząca własną działalność gospodarczą, 36l.).

„To wszystko zależy od kobiety. Wychodzę z założenia, że kobieta ma takie same role co mężczyzna do spełnienia. Kobieta nie ma jakiegoś specjalnego posłannictwa. Ważna jest znajomość samego siebie. Te role mogą się wymieniać” (Samodzielny pracownik naukowy, 39l.).

„Rola kobiety (jak w poprzednich wiekach) jest zająć się ciążą i urodzić wiele dzieci” (Dyrektor szpitala, 55l.).

„Gdyby kobiet było więcej przy władzy, lepiej funkcjonowałoby nasze państwo. Z niczego potrafią zrobić coś. Racjonalnie zarządzają budżetem” (Kobieta aktywna zawodowo w sferze publicznej, 59l.).

„Uważam, że kobieta powinna realizować się zawodowo, ale też rodzinnie. Nie mam obrzydzenia do prac domowych. Jeśli kocham moich bliskich, to robię to dla nich. W redakcji jestem antyfeministką. Większość kobiet, które tu pracują jest samotnych. Nie wiem czy to jest dla nich dobre. Nie mają z kim pogadać jak przychodzą wyprane z roboty. Faceci są dla mnie jako szefa wsparciem. Wszystko mogę im wrzucić” (Kobieta aktywna zawodowo w sferze publicznej, 42l.).

„Mamy te same prawa co mężczyźni. Jednak kobiety nie zawsze chcą realizować się zawodowo. Mało jest kobiet w polityce. Muszę też przyznać, że lepiej pracuje się pod kierownictwem mężczyzny. Nie zawsze kobiety pełniące funkcje kierownicze powinny je pełnić. Są małostkowe, niepewne, otaczają się nie najlepszymi osobami. Spotkałam się z takimi przypadkami” (Sędzia Sądu Okręgowego, 46l.).

„Mnie zależy żeby być z dziećmi i z mężem. Mój obraz to obraz matki, nie matki-wariatki, która jest wpatrzona w dzieci, ale matki, nauczającej rezygnowania z siebie, dawania a nie brania. Ważna jest szczerość i zaufanie między mną i mężem. Niezwykle istotne jest przebaczenie, zrozumienie drugiej osoby, współpraca między małżonkami. Pomaga nam wspólna modlitwa z dziećmi. Naszą rolą jest wychowanie dzieci na dobrych ludzi, którzy potrafią przebaczyć” (Gospodyni domowa, 37l.).

„Nie rozróżniam w zasadzie ról: kobieta, mężczyzna. Kobieta to też człowiek. Nie jestem feministką. Obie płcie są zdolne do wielu ról. Mogą sobie wybrać te role, które chcą, jeśli mają możliwości. Ważne, żeby robić to w czym jest się dobrym” (Psycholog, 36l.).

W dalszej części wywiadu pytałam respondentki jaka jest ich opinia o kobiecie, która rezygnuje z założenia rodziny na rzecz rozwoju kariery zawodowej i odwrotnie, kiedy rezygnuje z kariery, aby poświęcić się rodzinie. Czy akceptują te postawy. Z wypowiedzi moich rozmówczyń wynika, że dwadzieścia jeden pań nie akceptuje sytuacji, w której kobieta rezygnuje z rodziny na rzecz kariery.

„Nie akceptuję takiej postawy. Kobieta powinna przeżyć macierzyństwo. Rodzina jest ważniejsza od kariery” (Samodzielny pracownik naukowy, 37l.).

„Beznadziejna. Nie ma nic piękniejszego od założenia rodziny” (Kobieta prowadząca własną działalność gospodarczą, 55l.).

„Jeżeli kobieta rezygnuje z rodziny, to uważam to za porażkę. Rodzina jest esencją, podstawą” (Kobieta prowadząca własną działalność gospodarczą, 42l.).

Siedemnaście „kobiet sukcesu” jest skłonna zaakceptować taką postawę.

„Akceptuję taką postawę. Uważam, że człowiek powinien realizować się według własnej koncepcji” (Samodzielny pracownik naukowy, 39l.).

„Każdy wybór jest dobry. Każda kobieta sama wybiera i podejmuje decyzje. Akceptuję” (Kobieta aktywna zawodowo w sferze publicznej, 59l.).

„Akceptuję, jeżeli jej to odpowiada. Ale myślę, że każda kobieta marzy o założeniu rodziny” (Kobieta aktywna zawodowo w sferze publicznej, 57l.).

Natomiast dwanaście pań uważa, że rezygnacja z założenia rodziny na rzecz rozwoju kariery zawodowej, to indywidualny wybór kobiety.

„Jej decyzja. Każdy ma do tego prawo. Każdy jest kowalem swojego losu. Żeby poczuć się wolnym, to należy wiedzieć, że to moja decyzja, że to ja decyduję o swoim życiu” (Kobieta prowadząca własną działalność gospodarczą, 53l.).

„To jest indywidualna decyzja każdej kobiety. Może być bardzo szczęśliwa, że coś w życiu osiągnęła. Decyduje sama o sobie” (Rzecznik prasowy, 42l.).

Przypadek, w którym kobieta wybiera rodzinę i dla niej rezygnuje z realizacji w sferze zawodowej, zaaprobowala prawie połowa respondentek (dwadzieścia cztery osoby).

„Jestem pełna uznania dla niej. Podziwiam takie kobiety. Mogłabym w tej chwili zrezygnować z pracy na rzecz wychowania wnuka. Podziwiam kobiety, które rezygnują z pracy, ze studiów. Takie dzieci są mądrzejsze, dopieszczane” (Kobieta aktywna zawodowo w sferze publicznej, 52l.).

„Jeśli tak lubi to czemu nie. Nie można kogoś potępiać. Akceptuję taką postawę, ale sama bym tak nie postąpiła” (Marketing manager, 32l.).

„Akceptuję, rozumiem. Jeżeli się spełniają, są szczęśliwe, to również jest piękne. To jest również sukces kobiety, jeśli wychowa dobrze swoje dzieci, na uczciwych ludzi. To jest również powód do dumy. Uważam, że kobieta, która rodzi dziecko jest już kobietą sukcesu” (Samodzielny pracownik naukowy, 36l.).

Natomiast dla osiemnastu respondentek taka sytuacja jest nie do zaakceptowania.

„Jestem przeciwna, gdy kobieta poświęca się wyłącznie rodzinie. Można to pogodzić. To wspaniałe, kiedy realizuje się ona zawodowo – rodzina jest z niej dumna, jest osobą pogodną, docenianą, usatysfakcjonowaną” (Kobieta prowadząca własną działalność gospodarczą, 25l.).

„Nie akceptuję takiej postawy. Jeżeli kobieta ma zdrowe dzieci, to powinna pracować, nawet nie w pełnym wymiarze godzin. Jeżeli człowiek chce, to wszystko pogodzi i może żyć pełnią życia” (Kobieta aktywna zawodowo w sferze publicznej, 57l.).

„Nie jestem przekonana, że tak jest dobrze. Są kobiety, które poświęcają się rodzinie, rodzą się typowymi matkami. Może to wynika z wychowania. Myślę, że kobieta powinna pracować, robić cokolwiek, żeby zapomnieć o domowych problemach. Myślę, że nikt nie doceni tego, że poświęciła się dla rodziny. Ważne jest pójście do ludzi, porozmawianie z nimi. Siedzenie w domu nie rozwija. Dzieci dorastają, chcą mieć swój świat. Nie chcą żeby ktoś nad nimi siedział non stop. Nie powinno się tak w domu zamykać, to ogranicza kobiety” (Kobieta aktywna zawodowo w sferze publicznej, 45l.).

Osiem badanych kobiet uznało, że przedkładanie rodziny nad karierę, to indywidualna decyzja, nie podlegająca ocenie.

„To jest jej wybór. Nie możemy tego oceniać jako czegoś złego lub dobrego. Daj Boże, aby miała satysfakcję z tego co robi. To nie jest nic nagannego” (Sędzia Sądu Okręgowego, 46l.).

„To osobisty wybór człowieka. Każdy wie najlepiej jak mu jest wygodnie” (Psycholog, 36l.).

Jak wynika z powyższych deklaracji, więcej „kobiet sukcesu” jest w stanie zaakceptować sytuację, w której kobieta rezygnuje z kariery na rzecz domu rodzinnego. Rodzina, w oczach respondentek, jest wartością cenniejszą niż jakiegokolwiek awanse i sukcesy zawodowe. Wiele pań przekonuje również, że obie sfery można bez problemu pogodzić, znaleźć czas na pracę i dla najbliższych.

„Każda kobieta może realizować się zawodowo i rodzinnie. Im więcej kobieta ma do zrobienia, tym lepiej sobie poradzi. Siła jest dwa razy większa” (Kobieta prowadząca własną działalność gospodarczą, 25l.).

„Uważam, że można pogodzić rodzinę i karierę. Jest to trudne, ale należy się postarać” (Kobieta prowadząca własną działalność gospodarczą, 42l.).

W kolejnym pytaniu poprosiłam respondentki o wyrażenie opinii na temat kobiet realizujących karierę „przez łóżko”. Dwadzieścia dziewięć z nich kategorycznie przeciwstawiło się takiemu typowi kariery.

„Myślę, że to najprostsza i najkrótsza droga. Zdecydowanie potępiam. Taka kariera do niczego nie prowadzi, szybko się kończy” (Kobieta prowadząca własną działalność gospodarczą, 25l.).

„Jeśli pracowałabym w firmie i była dobrym pracownikiem, gdzie inna kobieta awansuje „przez łóżko”, to poczekałabym, bo jestem pewna, że jej braki wyjdą. Poza tym takiego szefa nie uważałabym za profesjonalistę i chyba bym odeszła. To są głupie kobiety” (Kobieta prowadząca własną działalność gospodarczą, 40l.).

„Myślę, że to dotyczy sfery artystycznej. Oceniam to krytycznie. To się odbije na psychice” (Poślanka, 61l.).

„Pogarda. To jest dobre słowo. Trzeba być totalnym nieudacznikiem żeby polegać na takiej ścieżce kariery” (Kobieta prowadząca własną działalność gospodarczą, 29l.).

„Absolutnie krytyczna. To jest dla mnie sposób myślenia, który jest dla mnie nawet niewyobrażalny. Nie potrafię nawet się odnaleźć w komentarzu wobec takich zachowań. To jest sfera niewyobrażalna dla mnie. Także nie, nie, absolutnie nie” (Samodzielny pracownik naukowy, 38l.).

Piętnaście pań nie potępia takiej kariery, ale i nie pochwała.

„Nie tędy droga. Słyszałam o takich karierach, ale się nie wtrącam. Źle się o takich osobach mówi w zespole, nie są lubiane, nie są wiarygodne. Trzeba mieć wysoką odporność żeby tak funkcjonować” (Analityk finansowy, 38l.).

„Szkoda mi tych pań. Są zniszczone psychicznie. Mamy takie panie we wspólnocie, które tak żyły i one są strasznie zniszczone. Błogosławią Boga za to, że zbliżyły się do Niego. Żal mi takich kobiet, chętnie bym im pomogła. To kwestia wychowania, bycia w grupie rówieśniczej, oddziaływania na nie, na ich psychikę. Nie mam konkretnej opinii. To nie opinia, ale jakieś pochylenie się nad nimi” (Gospodyni domowa, 37l.).

„Nie osądzam. Obiecałyśmy z koleżanką, że dla kariery nie przejdziemy przez łóżko. Jest dużo propozycji. Uważam, że jeśli kobiety mają coś do powiedzenia, to i tak dojdą do wytyczonego celu. Wcześniej czy później” (Aktorka, 35l.).

Niektóre panie zaakceptowały taki sposób awansu, wspinania się po szczeblach kariery zawodowej.

„Jeśli to lubią, to tak. Nie znam takich kobiet. To jest jak stąpanie po kruchym lodzie” (Mediator sądowy, 50l.).

„Nie zastanawiałam się nad tym. Wykorzystują swoje 5 minut. Jeżeli im to ułatwia karierę, nie robią innym krzywdy, to akceptuję. Ja bym tego nie zrobiła” (Kobieta prowadząca własną działalność gospodarczą, 33l.).

„Ten temat mnie rozśmiesza. Uważam, że są kobiety, które w ten sposób osiągnęły korzyści. Można tak robić karierę. Nie staram się być krytykiem, bo można kogoś łatwo źle osądzić. Musiała być jakaś sytuacja, która doprowadziła do takiego czynu” (Samodzielny pracownik naukowy, 39l.).

6.5. „Kobieta sukcesu” – *superwoman* w każdej z podejmowanych ról?

W dalszej części rozmowy zapytałam respondentki czy godzą role: żony, matki i „kobiety sukcesu”. Jeżeli tak, to w jaki sposób? Dziewięć pań miało trudności z udzieleniem odpowiedzi, ponieważ nie zrealizowały się jeszcze jako żony i matki. Trzydzieści pięć kobiet oznajmiło, że godzi te role, a pięć przyznało, że starają się je godzić.

„Oczywiście, że godzę. Wszystko jest do zrobienia. Można tak poukładać życie, że na wszystko jest czas. Na pewno jest to trudne dla kobiet, które pracują w systemie pracy od 10.00 do 18.00, ale po to jest rodzina żeby się uzupełniać. Są też cudowni dziadkowie, babcie, którzy pomagają” (Kobieta prowadząca własną działalność gospodarczą, 31l.).

„Jak najbardziej te role godzę. Czasami jest trudniej, ale godzę” (Kobieta prowadząca własną działalność gospodarczą, 33l.).

„Najlepiej godzę jak mogę. Muszę sobie postawić szóstkę. Może czasami się buntuję, ale godzę” (Poślanka, 61l.).

„Staram się, ale bywa to trudne. Udaje mi się próbować ją godzić. Dzięki wsparciu męża, wsparciu teścia, dzięki niani, która jest z rodziną od lat, która wychowała wszystkie dzieci i dla której warto podjąć drugi etat, żeby móc ją opłacić, co właśnie uczyniłam” (Samodzielny pracownik naukowy, 38l.).

Jedynie dwie respondentki odpowiedziały przecząco. Dwie pozostałe stwierdziły, że mogliby to ocenić ich bliscy.

„Trzeba by spytać moja rodzinę. Robienie kariery odbywa się kosztem rodziny. Czas, który moglibyśmy jej poświęcić, poświęcamy na samorealizację. Część obowiązków musiał przejąć mąż i dzieci. Często wyjeżdżam, prowadzę wykłady dla sędziów. Czynności prozaiczne wykonuje mąż lub dzieci. To spowodowało usamodzielnienie dzieci. Córka piecze pyszne ciasta. A syn smaczną pizzę. Sprzątają na zmianę. Jak wracam do domu, to wiem, że ktoś na mnie czeka” (Sędzia Sądu Okręgowego , 46l.).

Kolejne pytanie, jakie zadałam respondentkom brzmiało: „Czy uważa Pani, że dotychczasowe lata są dla Pani okresem samorealizacji?”. Większość, trzydzieści trzy kobiety, odpowiedziała twierdząco. „Zdecydowanie tak” – oznajmiło trzynaście kobiet.

„Tak, okres ostatnich lat jest dla mnie okresem samorealizacji i spełnienia osobistego i zawodowego” (Kobieta prowadząca własną działalność gospodarczą, 52l.).

„Tak, uważam minione lata za swój najlepszy okres w karierze zawodowej i politycznej, które przyczyniły się do mojej samorealizacji” (Posłanka, 56l.).

„W pełni. Myślę, że się realizuję – rodzinnie, zawodowo, politycznie, społecznie” (Posłanka, 61l.).

„Tak. Nie bez problemów, ale tak. Wiele poświęceń to kosztowało. Wiele chorób, bo jednak przeciążenia dały znać o sobie w pewnym momencie, ale warto było i cieszę się z tego gdzie jestem obecnie. Szczególnie w kontekście rodzinnym, a w drugiej kolejności w kontekście zawodowym. Ta hierarchia zawsze tak będzie wyglądać” (Samodzielny pracownik naukowy, 38l.).

„Gdyby ktoś popatrzył z zewnątrz, to mógłby powiedzieć że niekoniecznie, bo będąc w tym wieku, w którym jestem i mając to co mam, mógłby powiedzieć, że to jest porażka. Natomiast zrobiłam coś, co dla wielu ludzi byłoby niewykonalne, bo mając takie zaplecze, takie możliwości i taką pomoc z zewnątrz zrobiłam tyle ile się udało – jedno studia, drugie studia, nauczanie się języków, podróżowanie po świecie, ułożenie sobie w głowie co chcę, kim jestem i to właściwie wszystko zrobiłam sama. Sama od początku. Nikt mi na to nie dał ani złotówki, ani żadnego wsparcia. W tym sensie tak, to jest moje, i to jest coś czego nie da mi się odebrać” (Psycholog, 36l.).

„Oczywiście, na pewno przez te trzydzieści kilka lat nie straciłam nic. Uczę się nadal. Moje plany spełniły się w dziewięćdziesięciu kilku procentach” (Kobieta aktywna zawodowo w sferze publicznej, 52l.).

Tylko trzy panie przyznały, że nie realizują się w pełni. A jedna respondentka oświadczyła, że samorealizację postrzega negatywnie i stara się jej wystrzegać.

„Powiedzmy, że tak. Chociaż mam wrażenie, że, może się nie cofam, ale trochę przystanęłam” (Kobieta prowadząca własną działalność gospodarczą, 33l.).

„Nie do końca zrealizowałam się jako księgowa. Ale w niektórych kwestiach udało mi się. Myślę, że jeszcze wiele przede mną” (Sekretarz sądowy, 32l.).

„Staram się tego wystrzegać. Jak się sama realizuję, to bez Pana Boga. Jeżeli realizuję jakieś plany, marzenia to w oparciu o innych. Ja realizuję się dzięki wspólnocie. Mam wspaniałego męża, rodzinę. Samorealizacja kojarzy mi się negatywnie, jako nastawienie tylko na mnie. Rozmawialiśmy z mężem o naszych wspólnych 15 latach. Jesteśmy zadowoleni z naszego małżeństwa, ja z męża, on ze mnie. Dzieci by chyba cierpiały, gdybym realizowała się sama. To jest dla mnie nie sprzyjający wyraz” (Gospodyni domowa, 37l.).

Czy moje interlokutorki przez otoczenie są postrzegane jako „kobiety sukcesu”? Otóż trzydzieści cztery respondentki uważają, że tak. Sześć nie jest pewnych.

„Myślę, że tak. Często się z tym spotykam. Kobiety mi o tym mówią” (Kobieta prowadząca własną działalność gospodarczą, 43l.).

„Uważam, że tak. Jestem tak odbierana przez pracowników, studentów, sąsiadki. W pewien sposób zmieniałam nawet kilka osób. Pod wpływem obcowania ze mną zmieniły swój wizerunek – fryzurę, ubiór” (Samodzielny pracownik naukowy, 37l.).

„Oczywiście. Na pewno tak. Nie z racji tego co robię, z racji wyróżnień, nagród” (Kobieta aktywna zawodowo w sferze publicznej, 44l.).

„Myślę, że bardziej niż ja sama” (Kobieta aktywna zawodowo w sferze publicznej, 40l.).

„Chyba nie przez całe otoczenie, ale przez większość” (Dziennikarka, 42l.).

„Nie wiem. Ja po prostu robię to, co najlepiej potrafię” (Kobieta aktywna w sferze publicznej, 59l.).

„Nie wiem. Mam duże uznanie wśród znajomych, klientów, własnych dzieci. Ogólnie jestem poważana, szanowana i to jest mój sukces. Sukcesem dla mnie jest też opinia jaką często o sobie słyszę: ‘grzeczna, kulturalna, uprzejma i zawsze pomoże w miarę możliwości, doradzi i wspomogę’.” (Kobieta prowadząca własną działalność gospodarczą, 59l.).

Pozostałe dziesięć pań udzieliło między innymi takich odpowiedzi:

„Część uważa, że jestem kobietą sukcesu, część otoczenia że nie, że jest to normalne. Natomiast starsze pokolenie uważa, że się marnuję. To zależy od kryteriów sukcesu przyjętych przez konkretne otoczenie” (Samodzielny pracownik naukowy, 39l.).

„Najbliżsi: przyjaciele i rodzina – chyba jednak tak nie uważają, bo wiedzą, czym ten sukces jest okupiony – ogromną pracą” (Pośtanka, 56l.).

„Nie wiem. Myślę, że jest różnie. Słyszę, że się marnuję, że mogłam zrobić dużo więcej. Wszystkie rzeczy, których się uczyłam, wchodziły mi łatwo. Może mogłam więcej. Ale to jest moje życie” (Psycholog, 36l.).

„Nie wiem. Jestem kobietą szczęśliwą” (Mediator sądowy, 50l.).

Jedna z respondentek odpowiedziała, że przez otoczenie jest uważana za kobietę, która odniosła sukces. I dodała: *„Dla mnie sukcesem jest moja rodzina. To jest mój życiowy sukces. Reszta to ważny dodatek”* (Sędzia Sądu Okręgowego, 46l.).

6.6. Marzenia i plany na przyszłość

W następnej kolejności zapytałam „kobiety sukcesu” o plany zawodowe. Najczęściej dotyczyły one stworzenia firmy bądź jej rozwoju, oraz podnoszenia kwalifikacji zawodowych i dokształcania się. Niektóre kobiety zamierzają dalej robić to co dotychczas, inne czują się spełnione i planują przejść na emeryturę.

Także plany na przyszłość w większości związane są z doskonaleniem zawodowym, zwiększaniem kompetencji i umiejętności oraz z kontynuacją pracy.

„Planuję wykonywać solidnie to co robię. Chciałabym zostawić po sobie opinię, że robię coś dobrze, solidnie. Praca daje mi satysfakcję” (Kobieta aktywna zawodowo w sferze publicznej, 40l.).

„Chciałabym zagrać w filmie u dobrego reżysera (u Kazimierza Kutza). Nagrać płytę z tekstami Haliny Poświatowskiej. Zaśpiewać na ważnych i prestiżowych festiwalach. Śpiewać koncerty w Sali Kongresowej” (Aktorka, 30l.)

„Chciałabym robić to co lubię – pracować z pacjentami klinicznymi, mieć kontakt z psychologią kliniczną czyli chcę zrobić specjalizację z psychologii klinicznej” (Psycholog, 36l.).

„Myślę o pracy księgowej. Chciałabym się jeszcze dokształcić w tym kierunku. Myślę o dodatkowych studiach” (Sekretarz sądowy, 32l.).

„Chciałabym wydawać kolejne bajeczki dla dzieci i malować. Rozwijać się” (Nauczycielka plastyki i malarka, 53l.).

„Chciałabym rozwinąć firmę. Napisać pracę doktorską z historii, zostać radnym albo posłem” (Kobieta prowadząca własną działalność gospodarczą, 34l.).

Oprócz doskonalenia zawodowego, „kobiety sukcesu” planują również: rozwijać swoje pasje i zainteresowania, podróżować po świecie, założyć rodzinę, być mamą, wykształcić dzieci, wybudować dom lub wprowadzić się do niego, mieszkać blisko rodziców, bądź przejść na emeryturę, bawić wnuki, czy ułożyć sobie życie. Jak widać plany te łączą się przede wszystkim ze sferą osobistą oraz ze sferą rodzinną.

„Zamierzam dalej malować. Poza tym chciałabym być dobrą babcią. Na pewno rozpieszczałabym wnuki. Jeździłabym też z nimi na wystawy malarskie” (Kobieta prowadząca własną działalność gospodarczą, 55l.).

„Chciałabym lepiej wykorzystywać swój wolny czas, inwestować w siebie i w swoje zdrowie” (Kobieta prowadząca własną działalność gospodarczą, 52l.).

„Jestem jedynaczką. Rodzice mieszkają w Warszawie. Ważne jest dla mnie, żeby być blisko nich. Dlatego budujemy z mężem dom. Dla dzieci i dla dziadków” (Kobieta prowadząca własną działalność gospodarczą, 40l.).

„Chciałabym wprowadzić się do domku, który się buduje. To potrwa jeszcze dwa lata” (Kobieta prowadząca własną działalność gospodarczą, 32l.).

„Chciałabym znaleźć więcej czasu dla siebie, podróżować i ułożyć sobie na nowo życie” (Kobieta prowadząca własną działalność gospodarczą, 33l.).

„Bardzo chciałabym założyć rodzinę, mieć dom, dwoje dzieci – chłopca i dziewczynkę. I oczywiście dalej pracować” (Marketing manager, 32l.).

„W ciągu następnych 10 lat pragnę towarzyszyć mojej córce w dorastaniu. Obecnie ma 8 lat. Zastanawiam się też nad kolejnym macierzyństwem” (Kobieta prowadząca własną działalność gospodarczą, 34l.).

„Plany na przyszłość to przejście na emeryturę. Wówczas chciałabym realizować swoje zainteresowania. Przeczytam wiele książek, poszydełkuję, posłucham muzyki, i wyjadę od czasu do czasu. Może do Norwegii” (Kobieta aktywna w sferze publicznej, 57l.).

A o czym marzą „kobiety sukcesu”? Przede wszystkim, aby ich rodziny były szczęśliwe, a dzieci zdrowe i wykształcone.

„Moim marzeniem jest szczęśliwa rodzina, zdrowe dzieci, aby dobrze je wychować. Zapewnić dzieciom godziwy byt. Rodzina zawsze będzie ważniejsza od kariery” (Samodzielny pracownik naukowy, 37l.).

„Równowaga i szczęście rodziny. Nie mam marzeń materialnych. Może żeby starczyło na spokojne życie. Żeby syn był szczęśliwy i wyrósł na wartościowego człowieka. Nie był egoistą, materialistą, bo tego nie znoszę. Żeby kochał ludzi” (Kobieta prowadząca własną działalność gospodarczą, 42l.).

„Powypuszczać dzieci sensownie w świat. Pomóc im wystartować. Żeby dobrze wybrały studia. Jeśli to wymagałoby rezygnacji z kariery – to natychmiast. Jednak finanse pomagają” (Kobieta aktywna w sferze publicznej, 40l.).

„Kobiety sukcesu” tęsknią za odpoczynkiem, marzą o wakacjach i podróżach. „Moje marzenie to pojechać na Polinezję Francuską i na Barbados. Nic nie robić. Czytać, patrzeć na wodę, niebo” (Kobieta prowadząca własną działalność gospodarczą, 52l.).

„Chciałabym pojechać do krajów skandynawskich z bliskimi osobami” (Kobieta prowadząca własną działalność gospodarczą, 53l.).

„Jechać do Brazylii. Wyrwać się na miesiąc” (Kobieta prowadząca własną działalność gospodarczą, 34l.).

„Wyjazd do Afryki. Byłam sześć razy i stale tam wracam. Ja tam odpoczywam. Żyją tam wspaniali ludzie. Panują inne obyczaje, zachowanie” (Sędzia Sądu Okręgowego, 46l.).

„Pojechać do Ziemi Świętej. Chcielibyśmy też z mężem pojechać nad morze z dziećmi. Jesteśmy trochę zmęczeni. Dzieci lubią z nami jeździć” (Gospodyni domowa, 37l.).

Marzą też o posiadaniu niedużego domu, o tym żeby mieć dużo pieniędzy, o nowym aucie, a także o zdrowiu, o radosnym życiu osobistym, o powiększeniu rodziny, również o tym żeby schudnąć.

„Chciałabym mały, biały domek. Niedaleko od miasta. Może być parterowy z dużym salonem dla gości. Otwarty dom” (Nauczycielka plastyki, malarka, 53l.).

„Chciałabym mieć własną chałupę, która stoi na ziemi a nie w blokach. Zrobić doktorat. Aby dzieci rozwijały się naukowo. Rozwój naukowy swój i dzieci” (Kobieta aktywna zawodowo w sferze publicznej, 51l.).

„Chciałabym zarobić dużo pieniędzy na: volvo, stadninę, trzy labradory i dom z dużymi oknami. Abym osiągnęła taki poziom życiowy, żebym mogła komfortowo żyć i jeszcze pomagała innym” (Kobieta prowadząca własną działalność gospodarczą, 31l.).

„Byłoby cudownie, gdybym wygrała w totka” (Kobieta prowadząca własną działalność gospodarczą, 34l.).

„Schudnąć 10kg. Podróżować: piechotą, samochodem, na narty, w góry, na jachty... Marzy mi się kupić starą chatę, nad jeziorem, gdzie będę mogła przebywać z moimi wnukami (co podniesie moją atrakcyjność jako babci). Szczęście moich dzieci. Żeby mi się urodziła zdrowa wnuczka w maju. Jestem generalnie szczęśliwą osobą” (Dyrektor szpitala, 55l.).

„Bardzo chciałabym się spełnić w roli mamy. To mnie uzdrowi w sensie takiego nadmiernego zaangażowania w pracę i dopełni mojego życia w sensie bycia szczęśliwą. Jestem szczęśliwa pod względem zawodowym, ale chciałabym się zaangażować w bycie mamą i to dopełni mojego poczucia szczęścia” (Samodzielny pracownik naukowy, 36l.).

„Nie mam takich marzeń. Generalnie zdrowie. To jest najważniejsze” (Analityk finansowy, 38l.).

„Cieszyć się z tego co mam. Doceniać to co jest w tym momencie. Mieć szacunek do tego co zdobyliśmy z mężem. Aby mój dom był jak ten u babci, który był taką ostoją spokoju, ciepły, rodzinny, zawsze miło się tam wracało” (Sekretarz sądowy, 32l.).

„Chciałabym być kiedyś dobrą babcią. Chociaż sama jeszcze nie wiem co to oznacza. Czy uda mi się być taką babcią jak dziadkowie ze strony mojego męża, czy też, niestety, jak to wygląda u moich rodziców, którzy cały czas pracują i dla wnuków nie mają czasu. Chciałabym kiedyś z mężem trochę pojeździć po świecie, kiedy dzieci będą duże. Chcielibyśmy zbudować sobie mały, drewniany domek pod Częstochową. Być może jeszcze wyjechać na stypendium (co jest związane z habilitacją). Jednak największym marzeniem na teraz i na zawsze jest zdrowie i szczęście w rodzinie” (Samodzielny pracownik naukowy, 38l.).

„Marzenia wiążę z życiem osobistym, żeby było radosne” (Kobieta prowadząca własną działalność gospodarczą, 53l.).

Moje rozmówczynie wspominały także o zdrowej, spokojnej i szczęśliwej starości. Chcą mieć poczucie, że dobrze przeżyły swoje życie.

„Bardzo oryginalne, w którym mieści się wszystko, jest indiańskie zaklęcie: „żebyś ze starości umarł”. Tego bym chciała – umrzeć ze świadomością, że było OK, że czas odpocząć. Mieć poczucie, że „odszedł syty dni”, że nie było zmarnowane to życie” (Kobieta aktywna w sferze publicznej, 40l.).

„Marzeniem – przeżyć życie tak, że jak nastąpi ten koniec, westchnąć – ale było fajnie...” (Aktorka, 35l.).

„Chciałabym stworzyć taki dom, w którym, jako staruszkowie z mężem, będziemy spędzać święta z wnuczkami, prawnuczkami” (Kobieta prowadząca własną działalność gospodarczą, 31l.).

„Moje marzenie to zdrowa i szczęśliwa starość. Żeby mój pogrzeb był świętem. Żeby umierała szczęśliwa i spełniona. Pogrzeb to koniec czegoś i początek czegoś dalej” (Kobieta prowadząca własną działalność gospodarczą, 34l.).

6.7. „Kobiety sukcesu” – częstochowiankom

Ostatnie pytanie, niezwykle istotne z punktu widzenia tematu niniejszej dysertacji, brzmiało: „Jakich rad udzieliłaby Pani młodym częstochowiankom?”. Wśród licznych zaleceń, „kobiety sukcesu” najczęściej zachęcały mieszkanki Częstochowy do zdobywania wiedzy, kształcenia się i podnoszenia kwalifikacji zawodowych, a także do postępowania zgodnie ze swoimi przekonaniami i wytrwałego dążenia do wytyczonego celu.

„Żeby się nie bały, dążyły do celu. Żeby miały pasję, wiedziały co chcą robić. Słuchały swojej intuicji. Każdy ma jakiś cel do spełnienia. Uczyły się, doskonaliły. Musza wiedzieć czego chcą, określić się. Żeby postępowały zgodnie ze sobą. Słuchały siebie. Żeby miały swoje zdanie. Były uważnymi obserwatorkami” (Kobieta prowadząca własną działalność gospodarczą, 36l.).

„Mają nie mieć kompleksów, że są częstochowiankami. Żeby wychodziły za mąż (niekoniecznie za częstochowian) i żeby przyjeżdżały z dobytkiem do Częstochowy. Jeśli będą wracać do Częstochowy, to podniosą poziom tego miasta. Żeby starały się rozwinąć miasto i jego kulturę. Żeby były zdrowe. Rozwijały się w zgodzie ze sobą” (Dyrektor szpitala, 55l.).

„Przede wszystkim wykształcenie. Niech się kształcą. Ważne, żeby zachowały godność. Kobieta ma być kobietą, świadomą matką. Aby zachowały to co nam natura dała dla drugiej osoby. Realizowały zadania najlepiej jak potrafią” (Kobieta aktywna w sferze publicznej, 59l.).

„Niech postawią na naukę. Dla mnie najważniejsze było skończenie studiów. Najważniejsze, żeby określiły sobie jakiś cel i ten cel wszystko zbuduje. Wiedziały co chcą osiągnąć. Radzę, aby wyjeżdżały na studia, poznawały ludzi, wyjeżdżały na stypendia, nie zamykały się w jednym środowisku” (Kobieta prowadząca własną działalność gospodarczą, 30l.).

„Liczyć na siebie, zdobywać wiedzę i kwalifikacje. Być bardzo konsekwentnym w tym co się robi. Wtedy uzyskuje się szacunek. Uczyć się przez całe życie, sięgać po najlepsze wzorce, nie poddawać się w trudnych sytuacjach. Nabyć ogromne poczucie własnej wartości. Jeśli nie polubimy siebie, to nie poradzimy sobie z problemami. Trzeba mieć określony system wartości, siłę i umiejętność ponoszenia konsekwencji, przyznania się do błędu” (Sędzia Sądu Okręgowego, 46l.).

„Aby próbowały być samowystarczalne. Inwestowały w wiedzę. Żeby miały różne możliwości własnej realizacji. Aby nie zamykały się w jednej rzeczy, nie ograniczały się tylko do rodziny lub tylko do pracy. Aby to łączyły” (Kobieta prowadząca własną działalność gospodarczą, 38l.).

„Żeby pracowały, pracowały i pracowały. Pokonywały trudności, nie poddawały się. Żeby bardzo kochały i pozwalały sobie kochać. Kształciły się, pracowały. I żeby trochę czasu poświęcały na rozrywkę. Łączyły wszystko” (Kobieta aktywna w sferze publicznej, 51l.).

„Młode częstochowianki: uczcie się, studiujcie, pracujcie i nie liczcie na nikogo. Zachowujcie się zawsze godnie, niech nie będzie w was za dużo pychy i arogantstwa. Młode niech będą przyzwoitymi, porządnymi panienkami, mężatki niech żyją godnie, szanują siebie i swoją rodzinę” (Kobieta prowadząca własną działalność gospodarczą, 59l.).

„Trzeba wiedzieć czego się chce, konsekwentnie dążyć do celu, ale nie po trupach” (Dziennikarka, 42l.).

„Mieć wielką wiarę w siebie, w swoje umiejętności. Nawet jeśli rzucają kłody, iść dalej. Jasno wyznaczyć sobie cel, co chce się osiągnąć. Nie wyznaczać czasu, a jeśli tak to bardzo płynnie. Próbować osiągnąć ten cel. Próbować realizować się dalej. Nie bać się i otwarcie mówić co się chce. Zawsze otwarcie, jasno przedstawiać sobie cele. Wierzyć w siebie, umieć się dobrze sprzedawać. Być zdecydowanym i zapracować sobie na sukces. Wobec przełożonych być najlepszym, umieć się doskonale zaprezentować. I później małymi kroczkami to realizować. Nie załamywać się. Mówić sobie, że jest się najlepszym w tym co się robi. Małe kroczki lub jeden zdecydowany, duży. Próbować” (Rzecznik prasowy, 42l.).

„Żeby były uparte. Jak sobie wytyczą cel, żeby do niego dążyły i jednocześnie aby nie zapominały, że są kobietami. Bo sukces zawodowy, kariera nie musi i nie powinna łączyć z maskulinizacją życia. Niech będą ciepłymi kobietami dla domu, dla rodziny i dla dzieci” (Sędzia Sądu Apelacyjnego, 61l.).

„Parę razy ja otrzymywałam taką radę od innych osób: „jeżeli faktycznie ktoś robi karierę trzeba być sobą, wiernym sobie i swoim zasadom, odczuciom i rozsądkowi” (Kobieta aktywna w sferze publicznej, 40l.).

„Ludzie powinni być wierni samym sobie, swoim przekonaniom, być naturalni. Wtedy wszystko układa się pozytywnie” (Mediator sądowy, 50l.).

„Być sobą, to przede wszystkim. Te swoje priorytety bycia matką czy „kobietą sukcesu” realizować, ale mieć wzgląd na drugą osobę. Wtedy dużo drzwi się otwiera. Iść z rozsądkiem w życie, co jest trudne dla młodych dziewczyn. Słuchać osób doświadczonych, ich rad. Niekoniecznie ich używać, ale wysłuchać, przeanalizować. Być plastycznym, nie zrażać się trudnościami. Czasami młoda dziewczyna nie zna swojej wartości, może być zagubiona. Trzeba mieć swoją godność, znać swoją wartość. Uwierzyć w siebie. Być otwartym i dostrzegać drugiego człowieka. Dla nas punktem podparcia jest Jezus Chrystus, Bóg. Jeżeli jest człowiek wierzący, to ta wiara spożytkowana daje efekty. Mnie to pomaga” (Gospodyni domowa, 37l.).

„Jeśli mają jakiś plan na życie, to faktycznie żeby go realizowały, ale też nie za wszelką cenę. Ważna jest konsekwencja w działaniu. Jeśli sobie coś postanowi, to konsekwentnie do tego dążyć. Nie mieć bardzo wygórowanych ambicji na początku, tylko spokojnie. Myślę, że jest szansa żeby coś osiągnąć. Być sobą. Być prawdziwym w tym co się robi” (Sekretarz sądowy, 32l.).

„Dla mnie podstawową zasadą życiową jest: „Nie rób drugiemu, co tobie niemiłe”. Jeśli człowiek przestrzega tej zasady, to będzie popełniał mniej błędów. Żyć w zgodzie ze sobą. Czasem człowiek postępuje niezgodnie ze swoimi zasadami – wtedy wybrać zło najmniejsze. Cieszyć się najmniejszymi, codziennymi sprawami, czerpać z nich radość. Odnosić się do ludzi z przyjaźnią. Nawet jeśli człowiek poniesie porażkę, to nie zrażać się. Pozytywny stosunek do drugiego człowieka obliguje do podobnego zachowania się” (Kobieta aktywna w sferze publicznej, 57l.).

„Przede wszystkim być sobą i drażnić tematy, w których chcemy się odnaleźć. Nie zamykać się. Być otwartym. Nie bać się. Nie załamywać się, jeśli pojawią się słowa krytyki. Interesować się światem. Nie tylko, jak deklaruje większość dziewczyn, mieć dobrą pracę i dobrze zarabiać, ale rozwijać się cały czas. Cieszyć się z każdego, nawet najmniejszego, sukcesu, uśmiechać się, być życzliwym dla siebie. Patrząc na kobiety obserwuję, że same chcemy być dobrze traktowane, ale my nie zawsze traktujemy dobrze innych. Zalecam nieoglądanie telewizji, bo w naszej telewizji wszystko jest na nie, jedynie negatywny przekaz. Nakręca negatywnie. Wyłapywać z życia tylko to co nas pcha do przodu, a o porażkach zapominać” (Kobieta aktywna w sferze publicznej, 45l.).

„Ważne, żeby starać się zawsze robić to co się robi, jak najlepiej. Należy odpowiedzieć sobie na pytanie: „co chcę osiągnąć?” i robić to jak najlepiej. Warto się w tę pracę zaangażować. Warto się kształcić, edukować i czerpać z pracy przyjemność, radość. Być w zgodzie ze sobą” (Aktorka, 30l.).

Moje interlokutorki często proponowały, aby młode kobiety nie bały się realizacji swoich marzeń, umiały współpracować z ludźmi i odnosiły się do nich życzliwie, a także żeby szanowały się i były pracowite.

„Nie bać się realizacji swoich marzeń. Być nastawionym na sukces i wytrwałym w realizacji zadań. Trzeba się bardzo starać i myśleć jak najwięcej o celu. Szukać maksymalnej liczby rozwiązań. Kontaktować się z jak największym gronem osób i mówić o problemie, pytać jak te osoby postąpiłyby, gdyby znalazły się na moim miejscu. Słuchać rad, a przy tym "mieć swój rozum" i "chodzić po ziemi" (Kobieta prowadząca własną działalność gospodarczą, 52l.).

„Nie bać się marzeń. Dążyć do celu. Nie załamywać się. Wytyczony cel realizować krok po kroku i go osiągnąć. Być konsekwentną” (Kobieta prowadząca własną działalność gospodarczą, 53l.).

„Żeby nie bały się marzyć. Tylko realizowały marzenia, dążyły do nich. Od nas zależy nasze życie. Wszystko co sobie wymarzymy na pewno osiągniemy. Czasami noga się powinie, ale nie należy się martwić, tylko dążyć naprzód. Nie cofać się. Więcej pewności siebie, zaufania do swoich możliwości. Wiele dziewczyn mówi: 'chciałabym, ale nie wiem...'. Tak nie należy mówić” (Kobieta prowadząca własną działalność gospodarczą, 38l.).

„Bardzo ważne jest to, aby młode częstochowianki umiały współżyć z ludźmi. Czasami osiągnięcia w życiu nie świadczą o niczym, tylko to, że jest się lubianym. Trzeba być otwartym na świat, na innych ludzi” (Kobieta aktywna zawodowo w sferze publicznej, 57l.).

„Niech doceniają własną wartość, że są kimś, że nie bez powodu są na tym świecie. Trzeba się realizować we własnych marzeniach, ambicjach. Ważne żeby kobiety same się szanowały, wtedy inni będą je szanować” (Kobieta prowadząca własną działalność gospodarczą, 25l.).

„Uczę młode częstochowianki. Uważam, że region częstochowski umożliwia rozwój kariery w różnych kierunkach. Stwierdzenie, że w Częstochowie nie można się rozwijać jest absurdalne. Trzeba wiedzieć co człowiek zaplanował, co chce robić. Większe miasto nie decyduje o rozwoju kariery. Osoby spoza Warszawy również się rozwijają. O karierze decydują czynniki wewnętrzne. Ważna jest pracowitość, samozaparcie, wytrwałość – czyli wewnętrzne umiejscowienie kontroli nad sytuacją życiową. Trzeba być upartym, konsekwentnym, wiedzieć, że sukces ma różne oblicza. Nie uzależniać się od otoczenia i jego zdania” (Samodzielny pracownik naukowy, 39l.).

Wśród innych wskazówek życiowych były takie jak:

„Radzę młodym dziewczynom, żeby były samolubne. Myślały o sobie, w domu i w pracy. Żeby miały pasję. Ale też aby dbały o to, żeby inni ludzie chcieli z nimi przebywać” (Kobieta prowadząca własną działalność gospodarczą, 43l.).

„Aby spoglądały optymistycznie. Nie przejmowały się jak im coś nie wyjdzie. Jeśli pojawi się przeszkoda, to widocznie tak miało być. Może czegoś nauczyć. Niech będą otwarte, życzliwe, serdeczne. Bo to procentuje. Nie naiwne, ale otwarte, pomocne i uśmiechnięte” (Nauczycielka plastyki, malarka, 53l.).

„Więcej wiary w siebie, odwagi, samokrytyki, wyobraźni, aby móc pomyśleć o swojej przyszłości” (Marketing manager, 32l.).

„Generalnie nie znoszę dawania rad. Niech słuchają siebie i ponoszą konsekwencje z tym związane. Człowiek szczęśliwy musi się często zmieniać” (Kobieta prowadząca własną działalność gospodarczą, 34l.).

„Można powiedzieć bardzo dużo. Nigdy się nie poddawać. Nic nie przychodzi łatwo. Należy pogodzić życie zawodowe z rodzinnym. Ważne jest podejście racjonalne i kierowanie się sercem. Porażka powinna być sukcesem, oznaką, że do czegoś dążę. Należy podnieść głowę do góry. Wierzyć w siebie. Ważne jest wsparcie partnera. „Wychowanie” męża, aby też sprzątał czy ugotował obiad. Kto powiedział, że mężczyzna nie może tego robić? Istotne jest, żeby dzieci widziały, że ich mama do czegoś dąży, nie jest na zawołanie, że jest w bibliotece, że pracuje. Ważne jest planowanie, kreowanie życia i przygotowanie rodziny” (Samodzielny pracownik naukowy, 37l.).

„Młodym częstochowiankom radzę włączać się w życie społeczne miasta. Niekoniecznie od razu w politykę. Najpierw w działalność społeczną, na rzecz określonych środowisk, a później w szerzej rozumiane życie lokalne. Takie doświadczenia są bardzo pomocne, a poza tym pomagają przezwyciężać tremę i uczą współpracy z ludźmi. Najważniejszym warunkiem jest jednak własna i dobrowolna chęć działania na rzecz innych ludzi, bowiem jeżeli się nie ma takiego powołania - to o jakimkolwiek spełnieniu nie ma mowy” (Posłanka, 56l.).

„Jestem daleka od udzielania rad. Patrząc na to z punktu mojego zawodu, posadziłabym takiego człowieka tutaj i kazałabym mu wyobrazić sobie wszystkie możliwe drogi jakie ma przed sobą. Niech je przeanalizuje na 20 lat do przodu, przejrzy wszystkie „za” i „przeciw”, a następnie niech wybierze, która droga jest mu najbliższa” (Psycholog, 36l.).

Z przeprowadzonych przeze mnie wywiadów wyłania się obraz pewnej siebie, wytrwale dążącej do celu, inteligentnej i pracowitej kobiety. Potrafiącej pogodzić życie rodzinne z karierą zawodową. Co, jak często podkreślały moje interlokutorki, nie jest łatwe, ale możliwe do zrealizowania i ogromnie satysfakcjonujące. Większość respondentek wyraziła chęć dalszego kształcenia, rozwijania swoich umiejętności i podnoszenia kwalifikacji zawodowych. Znaczna część pań deklarowała jednocześnie, że sukcesy zawodowe, choćby największe, nie są tak ważne jak posiadanie rodziny. Świadczą o tym ich wypowiedzi, z których wynika, że blisko połowa respondentek nie akceptuje sytuacji, kiedy kobieta rezygnuje z założenia rodziny na rzecz rozwoju kariery zawodowej. Ponadto równie często akceptowano

przypadek, w którym kobieta rezygnuje z kariery na rzecz najbliższych. Jedna z interlokuterek zakończyła swoją wypowiedź takimi słowami: *„Dla mnie sukcesem jest moja rodzina. To jest mój życiowy sukces. Reszta to ważny dodatek”* (Sędzia Sądu Okręgowego, 46l.). I chociaż dla wielu moich rozmówczyń rodzina to najważniejsza wartość w życiu, często przyznawały, że realizowanie się w sferze zawodowej odbywa się właśnie jej kosztem. *„Kariera zawsze jest kosztem domu. To ciepło rodzinne jest inne”* (Kobieta prowadząca własną działalność gospodarczą, 53l.). Warto dodać, że marzenia respondentek również były silnie powiązane ze sferą prywatną. Wiele z nich pragnie przede wszystkim szczęścia i zdrowia w rodzinie oraz wyedukowania swoich dzieci.

Częstochowiankom radziły natomiast, by przede wszystkim inwestowały w wiedzę, podnoszenie swoich umiejętności oraz doskonaliły się zawodowo. Często sugerowały, aby młode kobiety były odważne i wiernie swoim zasadom, wierzyły w siebie, zapominały o porażkach i spełniały swoje marzenia. O założeniu rodziny i realizowaniu się w rolach żony i mamy wspomnieli zaledwie kilka pań.

Zakończenie

Kiedy we wrześniu 2006 roku przekraczałam progi częstochowskiej klubokawiami „Babie Lato” – pierwszej w Polsce, prowadzonej przez kobiety dla kobiet, mogłam odnieść wrażenie, że jest to pierwszy przyczółek, pierwsza zdobycz lokalnej rewolucji feministycznej. Taki też tytuł nadałam części empirycznej mojej pracy stawiając jednak na końcu znak zapytania: „Lokalna rewolucja feministyczna?”. W wymienionej klubokawiami poznałam wiele kobiet, które zgodziły się udzielić mi pogłębionych wywiadów opisujących ich wybory, marzenia, potrzeby i aspiracje z jakimi wkraczały w dorosłe życie. Poznałam ich biografie oraz wartości i przekonania, które pozwoliły im odnieść sukces w różnych dziedzinach życia. Obraz, który coraz wyraźniej wyłaniał się z kolejnych rozmów prezentował pewną siebie, dążącą do celu, inteligentną i pracowitą „kobietę sukcesu”, potrafiącą pogodzić życie rodzinne z zawodowym. Łączenie tych ról w opiniach kobiet nie jest łatwe, ale możliwe do zrealizowania i ogromnie satysfakcjonujące. Choć biografie kobiet wskazywały, że rodzina w ich życiu stanowi punkt wyjścia do kariery zawodowej i w większości były one świadome, że ich aktywność i samorealizacja odciskały pewnego rodzaju piętno na życiu rodzinnym, to w radach udzielanych młodym częstochowiankom wskazywały na to, by przede wszystkim inwestowały w podnoszenie swoich umiejętności i doskonaliły się zawodowo.

Wywiady te stanowiły dla mnie punkt odniesienia w badaniach potrzeb i aspiracji częstochowianek. Czy młode kobiety podążają drogą swoich starszych koleżanek robiących karierę, ale wciąż mocno zakotwiczonych w tradycyjnych wartościach i rolach? Czy też zgodnie z ich radami wychodzą z tych ról stawiając na indywidualizm i samorealizację? Czy podejmują działania transgresyjne, czy raczej adaptują się do zmieniającej się rzeczywistości? Czy mamy w końcu do czynienia z lokalną rewolucją feministyczną czy też raczej z ewolucją, w której częstochowianki realizują uwspółcześniony lecz jednak wciąż tradycyjny model kobiety – żony, matki, dodatkowo aktywnej edukacyjnie i zawodowo? Myślę, że analiza wyników badań w znacznym stopniu przybliżyła nas do odpowiedzi na powyższe pytania.

Przedstawiając w części teoretycznej mojej pracy definicje podstawowych pojęć takich jak: „potrzeba osiągnięcia”, „transgresja” i „aspiracje”, wskazywałam na ich podobieństwo i wzajemne przenikanie się. Ujawniło się to w trakcie analizy uzyskanych wyników. Już pierwsze pytanie o marzenia młodych częstochowianek

zdecydowanie potwierdziło to spostrzeżenie. Zawartość treściowa marzeń respondentek wskazywała na ich potrzeby i sfery życia, których potrzeby te dotyczą. Jak się później okazało, marzenia te były też punktem wyjścia do podejmowania działań transgresyjnych i tworzenia się aspiracji badanych kobiet. Analizując treści marzeń dokonałam grupowania, które pokazało, że poszczególne marzenia i pragnienia kobiet mimo przyporządkowania ich do którejś ze sfer życia, realizują wiele innych potrzeb życiowych. Najwięcej odpowiedzi dotyczących marzeń badanych kobiet związanych było ze sferą życia rodzinnego, co negatywnie zweryfikowało moją hipotezę, że dla młodych częstochowianek kariera zawodowa i edukacja będą stanowić pole największych pragnień. Warto też przypomnieć raz jeszcze, że w odpowiedziach badanych kobiet pojawiła się wyraźna tęsknota za „idealną rodziną” i „idealnym życiem rodzinnym”.

Odpowiedzi na pytanie o marzenia ujawniły też te zmienne demograficzno-społeczne, które, jak się później okazało, były znaczące i wskazywały na różnice w poglądach, przekonaniach i działaniach podejmowanych przez młode kobiety. W trakcie zapoznawania się z materiałem badawczym i analizami statystycznymi coraz wyraźniej dostrzegałam znaczenie wykształcenia i poziomu dochodów w prezentowanych poglądach i dokonywanych przez respondentki wyborach. W mniejszym stopniu zmienne takie jak: wykształcenie rodziców i stan cywilny różnicowały odpowiedzi kobiet. Ku mojemu zaskoczeniu, najmniejsze znaczenie w analizie wyników miały: ilość posiadanych dzieci oraz pochodzenie lub nie z rodziny wielodzietnej.

W odniesieniu do marzeń pojawiła się tendencja pokazująca, że wraz ze wzrostem wykształcenia pragnienia badanych kobiet częściej związane są ze sferą edukacyjną i zawodową. Respondentki lepiej wykształcone były bardziej nastawione na samorealizację i bardziej do tego zmotywowane.

Badania potwierdziły, zakładany przeze mnie, wysoki poziom potrzeby zdobywania wiedzy. Jak już wcześniej pisałam wynikało to w dużej mierze z zastosowanego doboru próby, uwzględniającego kobiety w wieku tzw. „aktywności edukacyjnej”. Wykształcenie, podobnie jak powyżej, było zmienną różnicującą w sposób zdecydowany odpowiedzi kobiet. Najczęściej na taką potrzebę wskazywały kobiety z wyższym wykształceniem. Warto też zauważyć, że potrzeby tego rodzaju były również deklarowane przez kobiety najlepiej zarabiające (w przypadku moich badań były to respondentki o dochodach powyżej trzech tysięcy złotych miesięcznie).

Równie wysoko w hierarchii potrzeb wskazywanych przez młode częstochowianki były te odnoszące się do życia rodzinnego. Analizując najważniejsze wartości w tej sferze częstochowianki wskazywały przede wszystkim potrzeby związane ze zdrowiem i życiem osobistymi (potrzebę miłości i akceptacji), a dopiero następnie stabilizację materialną i poczucie bezpieczeństwa.

Potrzebami zdecydowanie najmniej ważnymi do zrealizowania dla badanych kobiet były te, dotyczące aktywności społecznej i politycznej. O ile jeszcze potrzeby dotyczące życia społecznego za ważne uznało ponad 60% respondentek, to sfera polityczna była istotna już tylko dla niewiele ponad 20% kobiet.

W przyjętej przeze mnie hipotezie zakładałam, że najwyżej w hierarchii potrzeb młodych częstochowianek znajdują się te dotyczące edukacji i kariery zawodowej, a dopiero następne będą związane z rodziną. Moje założenie wynikało z tego, że badałam młode kobiety stojące u progu kariery zawodowej i w wieku największej aktywności edukacyjnej. Wyniki badań zakwestionowały trafność tej tezy. Potwierdzeniem może być gotowość do rezygnacji z rodziny na rzecz kariery zawodowej. Tylko 11% młodych częstochowianek potwierdziło taki zamiar, a 75% wykluczyło, z tego blisko 50% zdecydowanie. W tym przypadku ani wykształcenie, ani wiek kobiet nie wpływały na wybory respondentek. Jedynie kobiety z najwyższymi dochodami były częściej gotowe do podejmowania takich rozwiązań. Warto jednak podkreślić, że poglądy na ten temat przechodzą pewną ewolucję. O ile większość częstochowianek nie wyobraża sobie powyższej sytuacji, to ponad 20% ją akceptuje uznając, że nie każda kobieta musi realizować się rodzinnie.

Analizując zachowania transgresyjne młodych częstochowianek, przedstawiłam opinie samych respondentek na temat podejmowanych przez nie działań typu „poza”. W tym przypadku również ujawniła się zależność wynikająca z poziomu wykształcenia. W świetle wyników statystycznych można stwierdzić, że poziom wykształcenia w istotnym stopniu determinuje podejmowanie czynów transgresyjnych. Kobiety lepiej wykształcone częściej realizowały takie działania. Choć warto dodać, że zdobycie wykształcenia było często traktowane jako transgresja. Respondentki o wysokim poziomie dochodów także częściej deklarowały osiągnięcie czegoś co wydawało im się niemożliwe do zdobycia. Działania transgresyjne były również podejmowane przez kobiety posiadające dzieci. Trzeba jednak wyjaśnić, że dla wielu z nich łączenie obowiązków domowych z pracą zawodową jawiło się jako działanie typu „poza”.

Bardziej obiektywnym przejawem działań transgresyjnych był zamiar zmiany pracy i działania podejmowane dla realizacji tego celu. Tylko 13% respondentek należało do tej grupy i częściej były to kobiety niezamężne, i nie posiadające dzieci. Działania podejmowane przez respondentki w niewielkim stopniu dotyczyły najbardziej skutecznych form poszukiwania pracy i dość rzadko wiązały się z deklaracją podnoszenia kompetencji, więc i w tym przypadku, w świetle przyjętej przeze mnie definicji transgresji, trudno je tak traktować.

Aby nie pozostawiać wątpliwości i niejasności, pogrupowałam działania transgresyjne podejmowane przez młode kobiety w świetle ich opinii, w odniesieniu do cech, które były niezbędne aby je zrealizować.

Odpowiadając na pytanie wynikające z celów badawczych, a mianowicie: „Czy transgresja wpływa na aspiracje młodych częstochowianek?”, zbadałam zależność między poziomem aspiracji u kobiet i transgresją. Hipotezę zakładającą brak takiej zależności zweryfikowano wykonując analizę korelacji liniowej. Okazało się, że nie ma zależności $p > 0,05$. Zbadałam także, czy aspiracje kobiet zależą od działań transgresyjnych. Hipoteza zerowa = poziom aspiracji jest taki sam zarówno dla kobiet, które dokonały działań transgresyjnych, jak i dla tych które nie dokonały. W tym celu wykonano test U-Manna Whitneya dla grup niezależnych, przy niespełnieniu założeń dla testów parametrycznych. Okazało się, że kobiety nie różnią się poziomem aspiracji ze względu na podejmowanie działań transgresyjnych $p > 0,05$.

Aspiracje młodych częstochowianek nie mogły być analizowane w oderwaniu od ich potrzeb. Wynika to ze związku obu pojęć, zaprezentowanego wcześniej, ale też z jednego z problemów badawczych sformułowanych w części metodologicznej, mianowicie: „Czy istnieją rozbieżności między potrzebami a aspiracjami młodych częstochowianek?”. Analizując wyniki badań koncentrowałam się na tym czy dochodzi do utrwalania i konkretyzowania się potrzeb respondentek i czy istnieją zależności pomiędzy poziomem aspiracji a poziomem potrzeby osiągnięcia.

Wyniki badań aspiracji częstochowianek, pokazują, że respondentki częściej deklarują pewne postawy i wartości niż podejmują działania w celu ich realizacji. Dotyczy to przypadku poszerzania i zdobywania wiedzy. Z deklarujących taką potrzebę kobiet część nie wprowadza jej w życie. Tu też przejawia się wcześniej opisywana prawidłowość dotycząca poziomu wykształcenia. Kobiety lepiej

wykształcone częściej zamieniają pragnienia dotyczące edukacji na konkretne plany oparte o działania.

W przypadku pracy zawodowej coraz częściej możemy dostrzec prezentowany przeze mnie model uwspółcześnionej tradycyjnej roli kobiety. Wyniki badań wskazują na dużą aktywność zawodową kobiet zamężnych i posiadających dzieci. Aktywność ta nie jest spowodowana tylko i wyłącznie koniecznością ekonomiczną, ale wynika też z potrzeby samorealizacji i aspiracji zawodowych kobiet. A potwierdzeniem tego jest wysoki odsetek respondentek deklarujących satysfakcję z pracy.

Podobnej analizie poddałam aspiracje rodzinne częstochowianek. Warto przypomnieć, że w przytaczanych opiniach na temat potrzeb w sferze życia rodzinnego występowało przekonanie, że rodzina w pewien sposób ogranicza aktywność w innych sferach życiowych. Wyniki badań dotyczące aspiracji pokazują odwrotną tendencję, że posiadanie rodziny nie tylko nie ogranicza lecz wręcz aktywizuje kobiety w sferze zawodowej i nie wynika to tylko z sytuacji ekonomicznej rodzin.

Próbując opisać hierarchię aspiracji młodych częstochowianek można powiedzieć, że aspiracje w sferze życia rodzinnego i zawodowego wysuwają się na pierwszy plan. Zdecydowanie niższą pozycję zajmują aspiracje społeczno-polityczne respondentek. Wyraźnie też widać zależność pomiędzy poziomem aspiracji i poziomem potrzeby osiągnięć. Im wyższa potrzeba osiągnięć tym wyższy wskaźnik aspiracji młodych częstochowianek. Badano czy aspiracje kobiet zależą od potrzeby osiągnięć. Hipoteza zerowa = poziom aspiracji jest taki sam zarówno dla kobiet, które mają potrzebę osiągnięć, jak i dla tych, które takiej potrzeby nie mają. W tym celu wykonano test U-Manna Whitneya dla grup niezależnych, przy niespełnieniu założeń dla testów parametrycznych. Okazało się, że kobiety różnią się poziomem aspiracji w zależności od potrzeby osiągnięć o czym świadczy statystyka $U=16495$; $p<0,001$. Kobiety, które mają potrzebę osiągnięć mają wyższy poziom aspiracji (średnia ranga 187,99) od kobiet, które nie mają potrzeby osiągnięć (średnia ranga 116,10).

Wszystkie wyniki zaprezentowane w części empirycznej mojej pracy skłaniają bardziej do wniosku, że mamy do czynienia raczej z lokalną ewolucją, a nie rewolucją feministyczną. Zmiany społeczne, obyczajowe, kulturowe i polityczne nie przynoszą natychmiastowej korekty postaw, opinii, potrzeb i aspiracji młodych częstochowianek. Choć respondenci tkwią w dużym stopniu w tradycyjnych rolach:

żon, matek i gospodyń, to nie można pomijać faktu, że badane kobiety coraz częściej dostrzegają i akceptują postawy korespondujące z hasłami i programami feministycznymi. Rodzina wciąż jest dla młodych częstochowianek punktem odniesienia, lecz coraz śmielej dostrzegają i komunikują swoje potrzeby w sferach edukacji i kariery zawodowej. Jedyne co może martwić to niski poziom potrzeb i aspiracji oraz ich pozycja w hierarchii w sferze życia społecznego i politycznego. Mała aktywność na tym polu z pewnością nie przyspiesza zmiany postaw i ról społecznych mieszkanki Częstochowy.

Bibliografia

Bibliografia obejmuje pozycje zarówno powoływane w tekście, jak i ważniejsze wykorzystane prace, odnoszące się do poruszanej w rozprawie problematyki.

DRUKI ZWARTE

- Adamska-Sałaciak A. (red. tomu), Transgression [w:] Nowy Słownik Fundacji Kościuszkowskiej Angielsko-Polski pod red. J. Fisiak, Dom Wydawniczy Towarzystwo Autorów i Wydawców Prac Naukowych UNIVERSITAS, Kraków 2003
- Apanowicz J., Metodologiczne uwarunkowania pracy naukowej, Difin, Warszawa 2005
- Aranowska E., Goszczyńska M. (red.), Człowiek wobec wyzwań i dylematów współczesności. Księga jubileuszowa dedykowana Profesorowi Józefowi Kozielskiemu, Wydawnictwo Naukowe SCHOLAR, Warszawa 2006
- Aronson E., Wilson T., Akert R., Psychologia społeczna, Wydawnictwo Zysk i S-ka, Poznań 1997
- Asgodom S., Sukces jest sexy! Kobiecość gwarancją satysfakcji zawodowej, Wydawnictwo Studio Emka, Warszawa 2001
- Atkinson J.W., Feather N.T., A theory of achievement motivation, New York, 1966
- Babbie E., Podstawy badań społecznych, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2008
- Balcerzak-Paradowska B. (red.), Praca kobiet w sektorze prywatnym. Szanse i bariery, Instytut Pracy i Spraw Socjalnych, Warszawa 2003
- Bandura A., Caprara G.V., Regalia C., Sociocognitive self-regulatory mechanisms governing transgressive behavior, Journal of Personality and Social Psychology, 80, 2001
- Bankiewicz B., Wojtulewski W., Techniki pozyskiwania i gromadzenia informacji [w:] Metody badań naukowych z przykładami ich zastosowania pod red. Poskrobko B., Wydawnictwo Ekonomia i Środowisko, Białystok 2012
- Bańka A., Motywacja osiągnięć. Podstawy teoretyczne i konstrukcja skali do pomiaru motywacji osiągnięć w wymiarze międzynarodowym, Studio PRINT-B, Instytut Rozwoju Kariery, Poznań-Warszawa 2005
- Barska A., Mandal E. (red.), Tożsamość społeczno-kulturowa płci, Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego, Opole 2005
- Bartosz B., Keplinger A., Straś-Romanowska M., Transgresje – innowacje – twórczość, Wydawnictwo Uniwersytetu Lubelskiego, Wrocław 2011
- Beauvoir S., Druga płeć, Wydawnictwo Czarna Owca, Warszawa 2009

- Borysenko J., Księga życia kobiety. Ciało. Psychika. Duchowość, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk 2003
- Brzeziński J., Elementy metodologii badań psychologicznych, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1984
- Budrowska B. (red.), Kobiety. Feminizm. Demokracja, Wydawnictwo IFiS PAN, Warszawa 2009
- Budrowska B., Macierzyństwo jako punkt zwrotny w życiu kobiety, Wydawnictwo Funna, Wrocław 2000
- Butler J., Uwikłani w płęć, Wydawnictwo Krytyki Politycznej, Warszawa 2008
- CBOS, Opinie o pracy zawodowej kobiet. Komunikat z badań, Warszawa 2006
- CBOS, Potrzeby prokreacyjne oraz preferowany i realizowany model rodziny. Komunikat z badań, Warszawa 2012
- Chomczyńska-Rubacha M., Role płciowe. Socjalizacja i rozwój, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Humanistyczno-Ekonomicznej w Łodzi, Łódź 2006
- Cofer Ch.N., Appley M.H., Motywacja. Teoria i badania, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1972
- Czarnecki K., Hrapkiewicz H., Metody badań zagadnień psychologicznych w pedagogice pracy, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa 1979
- Denzin N.K., Lincoln Y.S. (red.), Metody badań jakościowych t.2, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2009
- Domański H., Hierarchie i bariery społeczne w latach dziewięćdziesiątych, Instytut Spraw Publicznych, Warszawa 2000
- Domański H., Zadowolony niewolnik? Studium o nierównościach między mężczyznami i kobietami w Polsce, IFiS PAN, Warszawa 1992
- Duch-Krzystoszek D., Kto rządzi w rodzinie, Wydawnictwo IFiS PAN, Warszawa 2007
- Duraj-Nowakowska K., Integrowanie edukacji wczesnoszkolnej: modernizacja teorii i praktyki, „Impuls”, Kraków 1998
- Elliot A., Współczesna teoria społeczna, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2011
- Firkowska-Mankiewicz A. Zdolnym być... Kariery i sukces życiowy warszawskich trzydziestolatków, Wydawnictwo IFiS PAN, Warszawa 1999
- Flick U., Jakość w badaniach jakościowych, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2011
- Frankfort-Nachmias Ch., Nachmias D., Metody badawcze w naukach społecznych, Wydawnictwo Zys i S-ka, Poznań 2001

- Frąckowiak-Sochańska M., Królikowska S. (red.), *Kobiety w polskiej transformacji 1989-2009. Podsumowania, interpretacje, prognozy* Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2010
- Frąckowiak-Sochańska M., *Preferencje łańdów normatywnych w postawach kobiet wobec wartości w Polsce na przełomie XX i XXI wieku*, Wydawnictwo Poznańskie, Poznań 2009
- Friedan B., *Mistyka kobiecości*, Wydawnictwo Czarna Owca, Warszawa 2012
- Fuszara M., *Kobiety w polityce*, Trio, Warszawa 2006
- Gajewska A., *Hasło: feminizm*, Wydawnictwo Poznańskie, Poznań 2008
- Garczyński S., *Potrzeby psychiczne. Niedosyt. Zaspokojenie*, Nasza Księgarnia, Warszawa 1972
- Gasiul H., *Teorie emocji i motywacji. Rozważania psychologiczne*, Wydawnictwo Uniwersytetu Stefana Wyszyńskiego, Warszawa 2002
- Gawrycka M., Wasilczuk J., Zwiech P., *Szklany sufit i ruchome schody – kobiety na rynku pracy*, Wydawnictwa Fachowe CeDeWu, Warszawa 2007
- Geisler R., Marzec D, Rosół A., Szczepański M.S. (red.), *Polska szkoła: system oświatowy w procesie przeobrażeń*, Częstochowa-Katowice 1999
- Giddens A., *Nowe metody zasady socjologicznej*, Zakład Wydawniczy „Nomos”, Kraków 2001
- Giddens A., *Nowoczesność i tożsamość*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2006
- Glińska E., *Specyfika metodologiczna nauk społecznych [w:] Metody badań naukowych z przykładami ich zastosowania pod red. Poskrobko B.*, Wydawnictwo Ekonomia i Środowisko, Białystok 2012
- Gołębiowski B., *Dynamika aspiracji*, KiW, Warszawa 1977
- Górnikowska-Zwolak E., *Szkic do portretu Ślązaczki. Refleksja feministyczna*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2004
- Graff A., *Świat bez kobiet. Płeć w polskim życiu publicznym*, Wydawnictwo W.A.B., Warszawa 2001
- Grzeszczyk E. *Sukces: amerykańskie wzory – polskie realia*, Wydawnictwo IFiS PAN, Warszawa 2003
- Hansen-Shaevitz M., *The Superwoman Syndrome*, Warner Books, New York 1984 [w:] *Macierzyństwo jako punkt zwrotny w życiu kobiety*, Budrowska B., Wydawnictwo Funna, Wrocław 2000
- Hilgard E.R., *Wprowadzenie do psychologii*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1967

- Hilgard E.R., Wprowadzenie do psychologii, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1972
- Hołówka T., Nikt nie rodzi się kobietą, Czytelnik, Warszawa 1982
- Hołyst B., Problemy młodego pokolenia. Studium z zakresu profilaktyki społecznej, Wydawnictwo Prawnicze, Warszawa 1991
- Hołyst B., Suicydologia, Wydawnictwo Prawnicze LexisNexis, Warszawa 2002
- Inglehart R., Globalization and Postmodern Values, „The Washington Quarterly”23/1, 2000 [w:] Preferencje łańdów normatywnych w postawach kobiet wobec wartości w Polsce na przełomie XX i XXI wieku, Frąckowiak-Sochańska M., Wydawnictwo Poznańskie, Poznań 2009
- Inglehart R., Norris P., Wzbierająca fala. Równouprawnienie płci a zmiana kulturowa na świecie, PIW, Warszawa 2009
- Jałowiecki S., Struktura systemu wartości. Studium zróżnicowań międzygeneracyjnych, Wydawnictwa Instytutu Śląskiego w Opolu, Warszawa-Wrocław 1978
- Janowski A., Aspiracje młodzieży szkół średnich, PWN, Warszawa 1977
- Jasińska-Kania A., Marody M., Polacy wśród Europejczyków. Wartości społeczeństwa polskiego na tle innych krajów europejskich, Wydawnictwo Naukowe SCHOLAR, Warszawa 2002
- Jasińska-Kania A., Nijakowski L.M., Szacki J., Ziółkowski M., Współczesne teorie socjologiczne, Wydawnictwo Naukowe SCHOLAR, Warszawa 2006
- Kamiński A., Funkcje pedagogiki społecznej. Praca socjalna i kulturalna, Warszawa 1972
- Kańtoch B., Szatur-Jaworska B., Potrzeby ludzkie i poziom życia w polityce społecznej, [w:] Polityka społeczna – materiały do studiowania, Rajkiewicz A., Supińska J., Księżpolski M., Wydawnictwo Śląsk, Katowice 1998
- Kocowski T., Potrzeby człowieka. Koncepcja systemowa, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Łódź 1982
- Kopaliński W., Słownik wyrazów obcych i zwrotów obcojęzycznych, Wiedza Powszechna, Warszawa 1975
- Kowalski P., Potrzeby ludzkie a prawa człowieka, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Łódź 1989
- Kowalski P., Wędrowanie i poszukiwanie, czyli przekraczanie granic [w:] O granicach i ich przekraczaniu pod red. P. Kowalskiego, M. Sztandary, Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego, Opole 2004

- Kozakiewicz M., Bariery awansu poprzez wykształcenie, Instytut Wydawniczy CRZZ, Warszawa 1973
- Koziński J., Człowiek wielowymiarowy, Wydawnictwo Akademickie „Żak”, Warszawa 1998,
- Koziński J., Koncepcja transgresyjna człowieka. Analiza psychologiczna, Państwowe Wydawnictwa Naukowe, Warszawa 1987
- Koziński J., Psychotransgresjonizm. Nowy kierunek psychologii, Wydawnictwo Akademickie „Żak”, Warszawa 2007
- Koziński J., Społeczeństwo transgresyjne. Szansa i ryzyko, Wydawnictwo Akademickie „Żak”, Warszawa 2004
- Koziński J., Transgresja i kultura, Wydawnictwo Akademickie „Żak”, Warszawa 1997
- Krzykała F., Metodologia badań i technik badawczych w socjologii, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej w Poznaniu, Koszalin – Poznań 1986
- Krzysztofek K., Szczepański M.S., Zrozumieć rozwój: od społeczeństw tradycyjnych do informacyjnych: podręcznik socjologii rozwoju społecznego dla studentów socjologii, nauk politycznych i ekonomii, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2005
- Kvale S., Prowadzenie wywiadów, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2010
- Lemert Ch.C., Gillan G., Michel Foucault. Teoria społeczna i transgresja, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa-Wrocław 1999
- Leszczyńska-Rejchert A., Człowiek starszy i jego wspomaganie – w stronę pedagogiki starości, Wydawnictwo Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego, Olsztyn 2006
- Leszczyńska-Rejchert A., Człowiek starszy i jego wspomaganie – w stronę pedagogiki starości, Wydawnictwo Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego, Olsztyn 2006
- Leśniak-Moczuk K., Role społeczne kobiet wiejskich w perspektywie zmian systemowych [w:] Kobiety w polskiej transformacji 1989-2009. Podsumowania, interpretacje, prognozy pod red. Frąckowiak-Sochańskiej M., Królikowskiej S., Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2010
- Lewowicki T. Aspiracje dzieci i młodzieży, PWN, Warszawa 1987
- Lutyński J., Metody badań społecznych. Wybrane zagadnienia, Łódzkie Towarzystwo Naukowe, Łódź 1994

- Lutyński J., Wywiad kwestionariuszowy a ankieta [w:] Wywiad kwestionariuszowy. Analizy teoretyczne i badania empiryczne, pod red. Lutyńskiej K. i Wejlанда A.P., Wrocław 1983
- Łaciak B., Wzór osobowy współczesnej Polki [w:] Co to znaczy być kobietą w Polsce pod red. Titkow A., Domańskiego H., PAN IFiS, Warszawa 1995
- Łoś M., Aspiracje a środowisko, PWN, Warszawa 1972
- Łukaszewicz R., Wyznaczniki kształtowania sukcesów zawodowych, Zakład Narodowy im. Ossolińskich – Wydawnictwo Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1979
- Malinowska E. (red.), Sex i gender. Płeć biologiczna i kulturowa w refleksjach i badaniach młodych socjologów, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2004
- Malinowska E., Feminizm europejski, demokracja parytetowa a polski ruch kobiet. Socjologiczna analiza walki o równouprawnienie płci, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2000
- Malinowski B., Szkice z teorii kultury, Książka i Wiedza, Warszawa 1958
- Mandal E., Kobiecość i męskość, Wydawnictwo Akademickie „Żak”, Warszawa 2003
- Marshall G. (red.), Słownik socjologii i nauk społecznych, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2006
- Maslow A., Motywacja i osobowość, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2006
- Matlary J.H., Nowy feminizm. Kobieta i świat wartości, Wydawnictwo Polskiej Prowincji Dominikanów, Poznań 2000
- McClelland D.C., Atkinson J.W., Clark R.A., Lovell E.L., The Achievement Motive, New York 1953, Appleton
- McClelland D.C., Human motivation, Cambridge University Press, 1987
- Merton R.K., Teoria socjologiczna i struktura społeczna, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2002
- Moir A., Jessel D., Płeć mózgu, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa 2005
- Murray E.J. Motywacja i uczucia, Państwowe Wydawnictwa Naukowe, Warszawa 1968
- Musialska K., Aspiracje życiowe młodzieży stojącej u progu dorosłości, Oficyna Wydawnicza "Impuls", Kraków 2008
- Nosal C.S., Nadzieja, czas i heurystyka żagla [w:] Człowiek wobec wyzwań i dylematów współczesności. Księga jubileuszowa dedykowana Profesorowi Józefowi Kozieleckiemu pod red. E. Aranowskiej, M. Goszczyńskiej, Wydawnictwo Naukowe SCHOLAR, Warszawa 2006
- Nowacki T.W., Leksykon pedagogiki pracy, WSP TWP, Warszawa 2004

- Nowak A., Wójcik M., Kobieta w rodzinie w II Rzeczypospolitej i współcześnie. Zagadnienia filozoficzne, społeczno-edukacyjne i prawne, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2000
- Nowak S., Metodologia badań społecznych, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2007
- Obuchowski K., Galaktyka potrzeb. Psychologia dążeń ludzkich, Wydawnictwo Zysk i S-ka, Poznań 2000
- Obuchowski K., Psychologia dążeń ludzkich, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1983
- Okoń W., Nowy słownik pedagogiczny, Wydawnictwo Akademickie Żak, Warszawa 1995
- Olechnicki K., Załęcki P., Słownik socjologiczny, Wydawnictwo Graffiti BC, Toruń 1997
- Orzechowska G., Aktualne problemy gerontologii społecznej, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej, Olsztyn 1999
- Paprzycka E., Kobiety żyjące w pojedynkę. Między wyborem a przymusem, Wydawnictwo Akademickie ŻAK, Warszawa 2008
- Pieter J., Ogólna metodologia pracy naukowej, Ossolineum, Wrocław – Warszawa 1967 Muszyński M., Wstęp do metodologii pedagogiki, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1971
- Pilch T., Zasady badań pedagogicznych, Wydawnictwo Akademickie „Żak”, Warszawa 1998
- Podgórski R.A., Metodologia badań socjologicznych, Oficyna Wydawnicza Branta, Bydgoszcz 2007
- Pohorille M., Potrzeby. Podział. Konsumpcja, Państwowe Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 1985
- Poskrobko B. (red.), Metody badań naukowych z przykładami ich zastosowania, Wydawnictwo Ekonomia i Środowisko, Białystok 2012
- Pospiszył K., Psychologia kobiety, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1978
- Pufal-Struzik I., Efekty socjalizacji rodzajowej dla rozwoju i twórczego funkcjonowania kobiet i mężczyzn [w:] Role płciowe. Socjalizacja i rozwój, pod red. Chomczyńskiej-Rubachy M., Wydawnictwo Wyższej Szkoły Humanistyczno-Ekonomicznej w Łodzi, Łódź 2006
- Rajkiewicz A., Supińska J., Księżpolski M., Polityka społeczna – materiały do studiowania, Wydawnictwo Śląsk, Katowice 1998

- Renzetti C.M., Curran D.J., Kobiety, mężczyźni i społeczeństwo, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2005
- Reszke I., Nierówności płci w teoriach. Teoretyczne wyjaśnienia nierówności płci w sferze pracy zawodowej, Polska Akademia Nauk IFiS, Warszawa 1991
- Reszke I., Prestiż społeczny a płeć. Kryteria prestiżu zawodów i osób, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Łódź, Wydawnictwo PAN, 1984
- Reutt J, Reuttowa N, Badania osobowości metodą T.A.T. Murray, Warszawa 1960
- Reykowski J., Procesy emocjonalne. Motywacja. Osobowość [w:] Psychologia ogólna, pod red. Tomaszewskiego T., Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1992
- Reykowski J., Z zagadnień psychologii motywacji, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa 1977
- Ritzer G., Encyclopedia of Social Theory. Thousands Oaks: Sage Publications, 2005
- Rosół A., Szczepański M.S. (red.), Nowoczesna szkoła – nowoczesność w szkole. Szkice i studia, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Częstochowie, Częstochowa 1995
- Rosół A., Szczepański M.S. (red.), Pokusy nowoczesności. Elity polityczne. System wychowania. Szkice z socjologii polityki i socjologii wychowania, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Częstochowie, Częstochowa 1993
- Sadowski A., Dlaczego socjologia pogranicza? [w:] Socjologia ogólna pod red. M. Malikowskiego, S. Marczyk, t. 3, WSSG, Tyczyn 1999
- Sillamy N., Słownik psychologii, Książnica, Katowice 1995
- Skorny Z. (red.), Mechanizmy funkcjonowania aspiracji, Prace Psychologiczne XIII, Wydawnictwa Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 1980
- Skorny Z. Pojęcie aspiracji oraz mechanizmy ich funkcjonowania [w:] Mechanizmy funkcjonowania aspiracji. Prace Psychologiczne XIII, pod red. Skornego Z., Wydawnictwa Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 1980
- Skorny Z., Aspiracje młodzieży oraz kierujące nimi prawidłowości, Zakład Narodowy im. Ossolińskich Wydawnictwo, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1980
- Skorupska-Sobańska J., Potrzeby nastolatków a wychowanie w rodzinie, Nasza Księgarnia, Warszawa 1971
- Siany K., Alternatywne formy życia małżeńsko-rodzinnego w ponowoczesnym świecie, Zakład Wydawniczy NOMOS, Kraków 2002
- Słomczyński M.K. (red.), Kariera i sukces. Analizy socjologiczne, Oficyna Wydawnicza Uniwersytetu Zielonogórskiego, Zielona Góra-Warszawa 2007
- Sokołowska A., Stosunek młodzieży do jej perspektyw życiowych, PWN, Warszawa 1967

- Szczepański J. Elementarne pojęcia socjologii, PWN, Warszawa 1965
- Szczepański M.S., Pokusy nowoczesności – polskie dylematy rozwojowe [w:] Pokusy nowoczesności. Elity polityczne. System wychowania. Szkice z socjologii polityki i socjologii wychowania pod red. Rosoła A., Szczepańskiego M.S., Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Częstochowie, Częstochowa 1993
- Szczepański M.S., Polska szkoła: między tradycją a nowoczesnością. Refleksje z badań empirycznych [w:] Nowoczesna szkoła – nowoczesność w szkole. Szkice i studia, pod red. Rosoła A., Szczepańskiego M.S. (red.), Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Częstochowie, Częstochowa 1995
- Szefer-Timoszenko J., Aspiracje w życiu człowieka, UŚ, Katowice 1981
- Szkiłdź, H., Transgresja [w:] Słownik języka polskiego PWN, t. 3, pod red. M. Szymczak, PWN, Warszawa 2005
- Szlendak T., Socjologia rodziny. Ewolucja, historia, zróżnicowanie, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2010
- Szreder M., Metody i techniki sondażowych badań opinii, Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 2010
- Sztumski J., Wstęp do metod i technik badań społecznych, Wydawnictwo Śląsk, Katowice 1995
- Szymczak M. (red.), Słownik języka polskiego, PWN, Warszawa 1978
- Ślaski S., Motywacyjno-osobowościowe wyznaczniki zachowań transgresyjnych i ochronnych, Wydawnictwo Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego, Warszawa 2012
- Ślaski S., Sylwetka psychologiczna osób przejawiających transgresje w sferze zawodowej [w:] Transgresje – innowacje – twórczość pod red. B. Bartosz, A. Keplinger i M. Straś-Romanowskiej, Wydawnictwo Uniwersytetu Lubelskiego, Wrocław 2011
- Środa M., Kobiety i władza, Wydawnictwo W.A.B., Warszawa 2009
- Titkow A. (red.), Szklany sufit. Bariery i ograniczenia karier kobiet. Monografia zjawiska, Instytut Spraw Publicznych, Warszawa 2003
- Titkow A., Domański H. (red.), Co to znaczy być kobietą w Polsce, PAN IFiS, Warszawa 1995
- Titkow A., Duch-Krzystoszek D., Budrowska B., Nieodpłatna praca kobiet. Mity, realia, perspektywy, Wydawnictwo IFiS PAN, Warszawa 2004
- Titkow A., Tożsamość polskich kobiet. Ciągłość, zmiana, konteksty, Wydawnictwo IFiS PAN, Warszawa 2007
- Tokarski J. (red.), Słownik wyrazów obcych, PWN, Warszawa 1980

- Tomaszewski T., Aktywność człowieka [w:] Kształtowanie motywacji i postaw. Socjotechniczne problemy działalności ideowo-wychowawczej, pod red. Czapówa Cz., Książka i Wiedza, Warszawa 1976
- Turowski J., Małe struktury społeczne, Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, Lublin 1994
- Tyrła P., Aspiracje a rzeczywistość edukacyjno-wychowawcza w okresie przeobrażeń, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej, Rzeszów 1997
- Tyszkowa M., Problemy psychicznej odporności dzieci i młodzieży, Nasza Księgarnia, Warszawa 1972 [w:] Aspiracje życiowe młodzieży stojącej u progu dorosłości, Musialska K., Oficyna Wydawnicza "Impuls", Kraków 2008
- Walczewska S. (red.), Feministki własnym głosem o sobie, Wydawnictwo eFKa, Kraków 2005
- Walsh M.R. (red.), Kobiety, mężczyźni i płeć. Debata w toku, Wydawnictwo IFiS PAN, Warszawa 2003
- Wierszal-Bazyl M., Ukierunkowanie motywacji osiągnięć a poziom wykonania pracy, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1979
- Wielka Encyklopedia Powszechna, PWN, Warszawa 1962
- Winławski W., Słownik biograficzny socjologii polskiej t.2, Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń 2004
- Wiśniewska-Roszkowska K., Feminizm zreformowany, Wydawnictwo Wrocławskiej Księgarni Archidiecezjalnej, Wrocław 1993
- Woźniak-Krakowian A., Aspiracje edukacyjne i zawodowe młodzieży województwa katowickiego [w:] Polska szkoła: system oświatowy w procesie przeobrażeń, pod red. Geisler R., Marzec D., Rosoła A., Szczepańskiego M.S., Częstochowa-Katowice 1999
- Zachorowska-Mazurkiewicz A., Kobiety i instytucje. Kobiety na rynku pracy w Stanach Zjednoczonych, Unii Europejskiej i w Polsce, Śląsk, Katowice 2006
- Zaczynski W., Praca badawcza nauczyciela, WSIP, Warszawa 1968
- Zagórny S., Wybrane problemy metodologii nauk społecznych wraz z tekstami źródłowymi, Politechnika Opolska, Opole 2008
- Zimbardo P.G., Rucha F.L., Psychologia i życie, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1998
- Ziółkowski M., O różnorodności teraźniejszości. Pomiędzy tradycją, spuścizną socjalizmu, nowoczesnością i ponowoczesnością, „Kultura i Społeczeństwo” 1997, nr 4 [w:] Preferencje ładów normatywnych w postawach kobiet wobec wartości w Polsce na przełomie XX i XXI wieku, Frąckowiak-Sochańska M., Wydawnictwo Poznańskie, Poznań 2009

- Ziółkowski M., Przemiany interesów i wartości społeczeństwa polskiego, Wydawnictwo Fundacji Humaniora, Poznań, s. 119 [w:] Preferencje łańdów normatywnych w postawach kobiet wobec wartości w Polsce na przełomie XX i XXI wieku, Frąckowiak-Sochańska M., Wydawnictwo Poznańskie, Poznań 2009
- Znaniecki F., Ludzie terażniejsi a cywilizacja przyszłości, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1974
- Żegnalek K., Aspiracje jako wyznacznik efektywności edukacyjno-wychowawczej [w:] Aspiracje a rzeczywistość edukacyjno-wychowawcza w okresie przeobrażeń pod red. Tyrały P., Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej, Rzeszów 1997

PUBLIKACJE ZE STRON INTERNETOWYCH

- Baranowska E., Teoria motywacji i jej zastosowanie w zarządzaniu zasobami ludzkimi, <http://www.cdniku.pl/pliki/teoria.pdf>
- Dmitruk G., Funkcjonalna teoria kultury Bronisława Malinowskiego. Istota i krytyka, <http://wiedzaiedukacja.eu/archives/36304>
- http://pl.wikipedia.org/wiki/Sukces_%28stan%29
- <http://www.exporter.pl/zarzadzanie/pracownicy/2alderfer.html>
- http://www.pup.czystochowa.pl/statystyka/Statystyka_2012.html
- <http://www.zamyslenie.pl/autorzy/Emerson,Ralph,Waldo>
- Kamieniak J., Potrzeby i motywacje a manipulacja, <http://www.racjonalista.pl/pdf/kk4651.pdf>
- Kobyliński J., Ankieta jako specyficzna technika wywiadu standaryzowanego, http://www.koweziu.edu.pl/edukator/index.php?option=com_content&view=article&id=76&catid=1:artykuy-archiwalne
- Sack B., Dynarska V., Czynniki kształtujące motywację nauczycieli do pracy w zreformowanej szkole. Edukacyjne dyskursy, <http://belfer.univ.szczecin.pl/~edipp/czynniki.htm>
- Szczepański M.S., Juniorzy i debiutanci na rynku pracy. Nowoczesny pracownik – próba portretu socjologicznego [w:] Edukacja całożyciowa – kompetencje cywilizacyjne a regionalny rynek pracy, pod red. Pactwy B., Rojek-Adamek P., <http://www.wszins.tychy.pl/File/edukacja.pdf>

Spis tabel

Tabela 1.	Tabela potrzeb podstawowych reakcji kulturowych	26
Tabela 2.	Tabela potrzeb konieczności kulturowych	28
Tabela 3.	Podstawowe potrzeby i ich przejawy w różnych fazach rozwoju człowieka – teoria Charlotte Bühler	32
Tabela 4.	Główne rodzaje aspiracji	115
Tabela 5.	Zmienne niezależne i zmienne zależne.....	147
Tabela 6.	Zmienne zależne i wskaźniki.....	148
Tabela 7.	Posiadanie marzeń – wiek respondentek.....	169
Tabela 8.	Posiadanie marzeń – wykształcenie respondentek.....	169
Tabela 9.	Posiadanie marzeń – stan cywilny respondentek.....	170
Tabela 10.	Posiadanie marzeń – poziom dochodów respondentek	170
Tabela 11.	Posiadanie marzeń – wykształcenie ojca	171
Tabela 12.	Posiadanie marzeń – wykształcenie matki	171
Tabela 13.	Najważniejsze marzenie – wiek respondentek.....	173
Tabela 14.	Najważniejsze marzenie – wykształcenie respondentek.....	174
Tabela 15.	Najważniejsze marzenie – stan cywilny respondentek.....	175
Tabela 16.	Najważniejsze marzenie – wykształcenie ojca	176
Tabela 17.	Najważniejsze marzenie – wykształcenie matki	177
Tabela 18.	Najważniejsze marzenie (edukacja) – realizacja potrzeb respondentek.....	179
Tabela 19.	Najważniejsze marzenie (kariera zawodowa) – realizacja potrzeb respondentek.....	180
Tabela 20.	Najważniejsze marzenie (życie rodzinne) – realizacja potrzeb respondentek.....	183
Tabela 21.	Najważniejsze marzenie (życie osobiste) – realizacja potrzeb respondentek.....	186
Tabela 22.	Potrzeba wiedzy – wiek respondentek	189
Tabela 23.	Potrzeba wiedzy – wykształcenie respondentek	190
Tabela 24.	Potrzeba wiedzy – stan cywilny respondentek	191
Tabela 25.	Potrzeba wiedzy – poziom dochodów respondentek.....	192
Tabela 26.	Potrzeba wiedzy – wykształcenie ojca	193
Tabela 27.	Potrzeba wiedzy – wykształcenie matki	194

Tabela 28. Rangowanie sposobów poszerzania wiedzy wg sumy i średniej punktów przyznawanych przez respondentki	196
Tabela 29. Sposoby poszerzania wiedzy	196
Tabela 30. Najważniejsze w pracy wg średniej i sumy punktów nadawanych przez respondentki.....	198
Tabela 31. Najważniejsze w pracy	199
Tabela 32. Rangowanie wartości dotyczących życia rodzinnego wg sumy i średniej punktów przyznawanych przez respondentki	200
Tabela 33. Wartości dotyczące życia rodzinnego	200
Tabela 34. Rangowanie sposobów realizowania się w sferze społecznej wg sumy i średniej punktów przyznawanych przez respondentki.....	202
Tabela 35. Rangowanie sposobów realizowania się w sferze politycznej wg sumy i średniej punktów przyznawanych przez respondentki.....	203
Tabela 36. Realizacja potrzeb - działalność w życiu społecznym	203
Tabela 37. Realizacja potrzeb - działalność w życiu politycznym.....	204
Tabela 38. Rezygnacji z rodziny na rzecz kariery – wiek respondentek	206
Tabela 39. Rezygnacji z rodziny na rzecz kariery – wykształcenie respondentek..	207
Tabela 40. Rezygnacji z rodziny na rzecz kariery – dochody respondentek	208
Tabela 41. Czy każda kobieta powinna realizować się w rodzinie – wiek respondentek.....	210
Tabela 42. Czy każda kobieta powinna realizować się w rodzinie – wykształcenie respondentek.....	211
Tabela 43. Czy każda kobieta powinna realizować się w rodzinie – stan cywilny respondentek.....	212
Tabela 44. Czy każda kobieta powinna realizować się w rodzinie – stan cywilny respondentek.....	213
Tabela 45. Podejmowanie działań transgresyjnych – wiek respondentek.....	217
Tabela 46. Podejmowanie działań transgresyjnych - wykształcenie respondentek	217
Tabela 47. Podejmowanie działań transgresyjnych – stan cywilny	219
Tabela 48. Podejmowanie działań transgresyjnych – poziom dochodów.....	219
Tabela 49. Podejmowanie działań transgresyjnych – rodzina wielodzietna	220
Tabela 50. Podejmowanie działań transgresyjnych – ilość dzieci	220
Tabela 51. Podejmowanie działań transgresyjnych – wykształcenie ojca	221
Tabela 52. Podejmowanie działań transgresyjnych – wykształcenie matki.....	221

Tabela 53. Zamiar zmiany pracy – wiek respondentek	223
Tabela 54. Zamiar zmiany pracy – stan cywilny	224
Tabela 55. Zamiar zmiany pracy – wykształcenie	225
Tabela 56. Zamiar zmiany pracy – poziom dochodów	226
Tabela 57. Zamiar zmiany pracy – obecnie wykonywana praca	227
Tabela 58. Kafeteria odpowiedzi na pytanie nr 26 kwestionariusza ankiety	228
Tabela 59. Kolejność działań wg sumy i średniej punktów przyznawanych przez respondentki	228
Tabela 60. Potrzeba i zamiar poszerzania wiedzy	233
Tabela 61. Zamiar poszerzania wiedzy – wiek respondentek	234
Tabela 62. Zamiar poszerzania wiedzy – wykształcenie respondentek	235
Tabela 63. Rangowanie sposobów poszerzania wiedzy wg sumy i średniej punktów przyznawanych przez respondentki (potrzeby)	236
Tabela 64. W jaki sposób kobiety zamierzają poszerzać swoją wiedzę wg średniej i sumy punktów nadawanych przez respondentki (aspiracje)	236
Tabela 65. Aktywność zawodowa. Wiek respondentek	237
Tabela 66. Aktywność zawodowa. Stan cywilny	238
Tabela 67. Aktywność zawodowa. Ilość posiadanych dzieci	238
Tabela 68. Rodzaj wykonywanej pracy. Wykształcenie respondentek	240
Tabela 69. Rodzaj wykonywanej pracy. Wykształcenie rodziców	240
Tabela 70. Satysfakcja z pracy. Poziom dochodów respondentek	242
Tabela 71. Zadowolenie z życia rodzinnego. Stan cywilny respondentek	245
Tabela 72. W jaki sposób kobiety uczestniczą w życiu społecznym wg średniej i sumy punktów nadawanych przez respondentki	249
Tabela 73. Tabela 73. W jaki sposób kobiety uczestniczą w życiu społecznym wg średniej i sumy punktów nadawanych przez respondentki	249
Tabela 74. Uczestnictwo w życiu społecznym. Wykształcenie respondentek	250
Tabela 75. Uczestnictwo w życiu politycznym. Wykształcenie respondentek	250
Tabela 76. Deklarowana chęć zdobywania wiedzy	258
Tabela 77. Realny zamiar zdobywania wiedzy	258
Tabela 78. Chęć i zamiar poszerzania wiedzy – studia podyplomowe	261
Tabela 79. Chęć i zamiar poszerzania wiedzy – studia doktoranckie	261
Tabela 80. Chęć i zamiar poszerzania wiedzy – Internet	264
Tabela 81. Chęć i zamiar poszerzania wiedzy – telewizja	264

Tabela 82. Chęć i zamiar poszerzania wiedzy – książki	265
Tabela 83. Chęć i zamiar poszerzania wiedzy – kino, teatr.....	265
Tabela 84. Zamiar poszerzania wiedzy z uwzględnieniem wieku respondentek....	268
Tabela 85. Zamiar zmiany pracy z uwzględnieniem wieku respondentek.....	270
Tabela 86. Zamiar zmiany pracy z uwzględnieniem stanu cywilnego respondentek.....	271

Spis wykresów

Wykres 1. Teoria ERG – Clayton P. Alderfer	24
Wykres 2. Fazy procesu działania transgresyjnego	85
Wykres 3. Wiek respondentek	162
Wykres 4. Stan cywilny respondentek	162
Wykres 5. Wykształcenie respondentek	163
Wykres 6. Dochody respondentek	164
Wykres 7. Wykształcenie rodziców - ojciec.....	165
Wykres 8. Wykształcenie rodziców – matka	165
Wykres 9. Pochodzenie z rodziny wielodzietnej.....	166
Wykres 10. Ilość posiadanych dzieci	166
Wykres 11. Posiadanie marzeń przez młode częstochowianki.....	168
Wykres 12. Najważniejsze marzenie – sfera aktywności respondentek	172
Wykres 13. Potrzeba zdobywania wiedzy przez respondentki.....	188
Wykres 14. Potrzeba uczestniczenia w życiu społecznym.....	201
Wykres 15. Potrzeba uczestniczenia w życiu politycznym	202
Wykres 16. Rezygnacja z rodziny na rzecz kariery zawodowej	206
Wykres 17. Czy każda kobieta powinna realizować się w rodzinie	209
Wykres 18. Rezygnacja z kariery na rzecz rodziny.....	214
Wykres 19. Podejmowanie działań transgresyjnych przez respondentki	216
Wykres 20. Zamiar zmiany pracy.....	222
Wykres 21. Rodzaj wykonywanej pracy	239
Wykres 22. Satysfakcja z pracy	241
Wykres 23. Zadowolenie z życia rodzinnego	244
Wykres 24. Uczestnictwo respondentek w życiu społecznym.....	248

Wykres 25.	Uczestnictwo respondentek w życiu politycznym	248
Wykres 26.	Potrzeba uczestnictwa w życiu społecznym i realizowanie tej potrzeby. Udział w stowarzyszeniach	252
Wykres 27.	Potrzeba uczestnictwa w życiu społecznym i realizowanie tej potrzeby. Udział w życiu społeczności lokalnych	253
Wykres 28.	Potrzeba uczestnictwa w życiu społecznym i realizowanie tej potrzeby. Akcje charytatywne	254
Wykres 29.	Potrzeba uczestnictwa w życiu społecznym i realizowanie tej potrzeby. Demonstracje, manifestacje	254
Wykres 30.	Potrzeba uczestnictwa w życiu społecznym i realizowanie tej potrzeby. Petycje	255
Wykres 31.	Potrzeba uczestnictwa w życiu politycznym i realizowanie tej potrzeby. Zaangażowanie w działalność partii politycznych	256
Wykres 32.	Potrzeba uczestnictwa w życiu politycznym i realizowanie tej potrzeby. Bieme prawo wyborcze	256
Wykres 33.	Potrzeba uczestnictwa w życiu politycznym i realizowanie tej potrzeby – Czynne prawo wyborcze	257
Wykres 34.	Chęć i zamiar poszerzania wiedzy – studia dzienne	259
Wykres 35.	Chęć i zamiar poszerzania wiedzy – studia zaoczne	260
Wykres 36.	Chęć i zamiar poszerzania wiedzy – kursy językowe	262
Wykres 37.	Chęć i zamiar poszerzania wiedzy – specjalistyczne szkolenia	263
Wykres 38.	Chęć i zamiar poszerzania wiedzy – kursy zawodowe	263
Wykres 39.	Zamiar poszerzania wiedzy	267
Wykres 40.	Zamiar zmiany pracy	269

Aneksy

ANEKS 1 – Kwestionariusz ankiety

ANEKS 2 – Kwestionariusz wywiadu

data	nr respondenta

UNIwersytet Śląski
Wydział Nauk Społecznych
Instytut Socjologii
ul. Bankowa 11
40-007 Katowice

KWESTIONARIUSZ ANKIETY

SZANOWNA PANI

Uprzejmie proszę o wypełnienie poniższej ankiety. Badania, w których ma Pani okazję uczestniczyć posłużą do napisania pracy doktorskiej. Zamiarem jest zbadanie i opisanie potrzeb oraz aspiracji życiowych młodych częstochowianek.

Badania są anonimowe. Odpowiedzi nie będą udostępniane nikomu w innej postaci jak tylko w formie zbiorowych opracowań statystycznych i będą służyły jedynie celom naukowym.

Udzielając odpowiedzi na poszczególne pytania, proszę stosować się do poleceń w nich zawartych. W pytaniach, w których należy uszeregować odpowiedzi według ważności, proszę o ich ponumerowanie od najważniejszej do najmniej ważnej. Natomiast w pytaniach, w których należy wskazać jedną odpowiedź, proszę wstawić znak X bądź $\surd$, albo dopisać własne zdanie. W pytaniach otwartych należy wpisać swoją samodzielną odpowiedź.

Proszę o uważne przeczytanie pytań i udzielenie szczerých odpowiedzi.

Dziękuję za udział w badaniu

Ewa Suchan

PYT.1	CZY MA PANI MARZENIA?	
a) tak		☐
b) nie (Proszę przejść do pytania nr 4)		☐

PYT.2	NAJWAŻNIEJSZE DLA PANI MARZENIE DOTYCZY (PROSZĘ WSKAZAĆ JEDNĄ ODPOWIEDŹ)	
a) sfery edukacji		☐
b) sfery kariery zawodowej		☐
c) sfery życia rodzinnego		☐
d) sfery życia osobistego		☐
e) sfery społecznej		☐
f) sfery politycznej		☐
g) innej, jakiej?		☐

PYT.3	PROSZĘ NAPISAĆ, JAKIE JEST TO NAJWAŻNIEJSZE MARZENIE
..... 	

PYT.4	CZY MA PANI POTRZEBĘ ZDOBYWANIA WIEDZY, UCZENIA SIĘ? (PROSZĘ WSKAZAĆ JEDNĄ ODPOWIEDŹ)	
a) tak		☐
b) raczej tak		☐
c) trudno powiedzieć (Proszę przejść do pytania nr 6)		☐
d) raczej nie (Proszę przejść do pytania nr 6)		☐
e) nie (Proszę przejść do pytania nr 6)		☐

PYT.5	W JAKI SPOSÓB CHCIAŁABY PANI POSZERZAĆ SWOJĄ WIEDZĘ? (PROSZĘ WSKAZAĆ CZTERY ODPOWIEDZI I PONUMEROWAĆ JE WEDŁUG WAŻNOŚCI, GDZIE 1 OZNACZA NAJWAŻNIEJSZĄ ODPOWIEDŹ, A 4 NAJMNIJ WAŻNĄ)	
a) podejmując studia dzienne		☐
b) podejmując studia zaoczne		☐
c) podejmując studia podyplomowe		☐
d) podejmując studia doktoranckie		☐
e) uczestnicząc w kursach językowych		☐
f) decydując się na specjalistyczne szkolenia		☐
g) decydując się na kursy zawodowe		☐
h) korzystając z Internetu		☐
i) oglądając programy edukacyjne i naukowe w telewizji		☐
j) czytając książki, wydawnictwa fachowe		☐
k) chodząc do kina, teatru, muzeum		☐
l) inne, jakie?		☐

PYT.6	CZY BYŁABY PANI W STANIE ZREZYGNOWAĆ Z ZAŁOŻENIA RODZINY NA RZECZ ROZWOJU KARIERY ZAWODOWEJ? (PROSZĘ WSKAZAĆ JEDNĄ ODPOWIEDŹ)	
a) tak		☐
b) raczej tak		☐
c) trudno powiedzieć		☐
d) raczej nie		☐
e) nie		☐

PYT.7	CZY OBECNIE PRACUJE PANI ZAWODOWO?	
a) tak		☐
b) nie (Proszę przejść do pytania nr 10)		☐

PYT.8	CO JEST DLA PANI NAJWAŻNIEJSZE W PANI PRACY ZAWODOWEJ? (PROSZĘ WSKAZAĆ DWIE ODPOWIEDZI I PONUMEROWAĆ JE WEDŁUG WAŻNOŚCI, GDZIE 1 OZNACZA NAJWAŻNIEJSZĄ ODPOWIEDŹ, A 2 MNIEJ WAŻNĄ)	
a) zaspokojenie potrzeby uznania i poczucia własnej wartości		☐
b) zaspokojenie potrzeby kontaktu społecznego		☐
c) możliwość awansu		☐
d) możliwość samorealizacji		☐
e) gratyfikacja finansowa		☐
f) praca umożliwia pogodzenie kariery zawodowej z życiem rodzinnym		☐
g) inne, jakie?		☐

PYT.9	Z CZEGO WYNIKA PANI WYBÓR DOTYCZĄCY DROGI ZAWODOWEJ? (PROSZĘ WSKAZAĆ JEDNĄ ODPOWIEDŹ)	
a) z chęci realizacji marzeń		☐
b) z realnej oceny sytuacji na rynku pracy		☐
c) z wykształcenia		☐
d) z predyspozycji, umiejętności		☐
e) jest związany z moimi zainteresowaniami		☐
f) ze zbiegu okoliczności		☐
g) chęci poprawy swojego losu		☐
h) z konieczności życiowej (praca „mimo woli”)		☐
i) inne, jakie?		☐

PYT.10	CZY WEDŁUG PANI KAŻDA KOBIETA POWINNA REALIZOWAĆ SIĘ W SFERZE ŻYCIA RODZINNEGO? (PROSZĘ WSKAZAĆ JEDNĄ ODPOWIEDŹ)	
a) tak		☐
b) raczej tak		☐
c) trudno powiedzieć		☐
d) raczej nie		☐
e) nie		☐

PYT.11	CZY BYŁABY PANI W STANIE ZREZYGNOWAĆ Z KARIERY ZAWODOWEJ, ABY POŚWIĘCIĆ SIĘ RODZINIE? (PROSZĘ WSKAZAĆ JEDNĄ ODPOWIEDŹ)	
a) tak		☐
b) raczej tak		☐
c) trudno powiedzieć		☐
d) raczej nie		☐
e) nie		☐

PYT.12	JAKIE WARTOŚCI DOTYCZĄCE ŻYCIA RODZINNEGO CENI PANI NAJBARDZIEJ? (PROSZĘ WSKAZAĆ TRZY ODPOWIEDZI I PONUMEROWAĆ JE WEDŁUG WAŻNOŚCI, GDZIE 1 OZNACZA NAJWAŻNIEJSZĄ ODPOWIEDŹ, A 3 NAJMNIEJ WAŻNĄ):	
a) zdrowie najbliższych		☐
b) stabilizację materialną		☐
c) wykształcenie dzieci		☐
d) partnerskie relacje w związku		☐
e) udane życie seksualne		☐
f) potrzebę bezpieczeństwa		☐
g) potrzebę miłości, akceptacji		☐
h) inne, jakie?		☐

PYT.13	CZY MA PANI POTRZEBĘ UCZESTNICZENIA W ŻYCIU SPOŁECZNYM? (PROSZĘ WSKAZAĆ JEDNĄ ODPOWIEDŹ)	
a) tak		☐
b) raczej tak		☐
c) trudno powiedzieć (Proszę przejść do pytania nr 15)		☐
d) raczej nie (Proszę przejść do pytania nr 15)		☐
e) nie (Proszę przejść do pytania nr 15)		☐

PYT.14	W JAKI SPOSÓB ZAMIERZA PANI REALIZOWAĆ SIĘ W SFERZE SPOŁECZNEJ? (PROSZĘ WSKAZAĆ DWIE ODPOWIEDZI I PONUMEROWAĆ JE WEDŁUG WAŻNOŚCI, GDZIE 1 OZNACZA NAJWAŻNIEJSZĄ ODPOWIEDŹ, A 2 MNIEJ WAŻNĄ)	
a) uczestnicząc w stowarzyszeniach i instytucjach pozarządowych, jako np. wolontariusz	☐	
b) uczestnicząc w życiu społeczności lokalnych (np.: rada dzielnicy, parafia)	☐	
c) biorąc udział w akcjach charytatywnych	☐	
d) biorąc udział w legalnych, publicznych demonstracjach	☐	
e) podpisując petycje	☐	
f) inne? jakie?	☐	

PYT.15	CZY MA PANI POTRZEBĘ UCZESTNICZENIA W ŻYCIU POLITYCZNYM? (PROSZĘ WSKAZAĆ JEDNĄ ODPOWIEDŹ)	
a) tak	☐	
b) raczej tak	☐	
c) trudno powiedzieć (Proszę przejść do pytania nr 17)	☐	
d) raczej nie (Proszę przejść do pytania nr 17)	☐	
e) nie (Proszę przejść do pytania nr 17)	☐	

PYT.16	W JAKI SPOSÓB ZAMIERZA PANI REALIZOWAĆ SIĘ W SFERZE POLITYCZNEJ? (PROSZĘ WSKAZAĆ DWIE ODPOWIEDZI I PONUMEROWAĆ JE WEDŁUG WAŻNOŚCI, GDZIE 1 OZNACZA NAJWAŻNIEJSZĄ ODPOWIEDŹ, A 2 MNIEJ WAŻNĄ)	
a) będąc członkinią partii politycznej	☐	
b) korzystając z biernego prawa wyborczego	☐	
c) korzystając z czynnego prawa wyborczego	☐	
d) przekazując datki pieniężne na rzecz organizacji lub ugrupowania politycznego	☐	
e) inne? jakie?	☐	

PYT.17	CZY OSIĄGNĘŁA BĄDŹ ZROBIŁA PANI COŚ W SWYM ŻYCIU, CO WYDAWAŁO SIĘ PANI NIEMOŻLIWE DO OSIĄGNIĘCIA?	
a) tak	☐	
b) nie (Proszę przejść do pytania nr 20)	☐	

PYT.18	PROSZĘ KRÓTKO OPISAĆ TĘ SYTUACJĘ.
.....	
.....	
.....	
.....	

PYT.19	CO SPOWODOWAŁO, ŻE OSIĄGNĘŁA PANI CEL? (PROSZĘ WSKAZAĆ DWIE ODPOWIEDZI I PONUMEROWAĆ JE WEDŁUG WAŻNOŚCI, GDZIE 1 OZNACZA NAJWAŻNIEJSZĄ ODPOWIEDŹ, A 2 MNIEJ WAŻNĄ)	
a) silna osobowość		☐
b) determinacja		☐
c) wiara w realizację celu		☐
d) umiejętność, talent		☐
e) pracowitość		☐
f) pomoc innych osób		☐
g) zbieg okoliczności		☐
h) inne, jakie?		☐

PYT.20	CZY W OKRESIE NAJBLIŻSZYCH SZEŚCIU MIESIĘCY ZAMIERZA PANI POSZERZAĆ SWOJĄ WIEDZĘ? (PROSZĘ WSKAZAĆ JEDNĄ ODPOWIEDŹ)	
a) tak		☐
b) raczej tak		☐
c) trudno powiedzieć (Proszę przejść do pytania nr 23)		☐
d) raczej nie (Proszę przejść do pytania nr 23)		☐
e) nie (Proszę przejść do pytania nr 23)		☐

PYT.21	W JAKI SPOSÓB ZAMIERZA PANI POSZERZAĆ SWOJĄ WIEDZĘ? (PROSZĘ WSKAZAĆ CZTERY ODPOWIEDZI I PONUMEROWAĆ JE WEDŁUG WAŻNOŚCI, GDZIE 1 OZNACZA NAJWAŻNIEJSZĄ ODPOWIEDŹ, A 4 NAJMNIEJ WAŻNĄ):	
a) podejmując studia dzienne		☐
b) podejmując studia zaoczne		☐
c) podejmując studia podyplomowe		☐
d) podejmując studia doktoranckie		☐
e) uczestnicząc w kursach językowych		☐
f) decydując się na specjalistyczne szkolenia		☐
g) decydując się na kursy zawodowe		☐
h) korzystając z Internetu		☐
i) oglądając programy edukacyjne i naukowe w telewizji		☐
j) czytając książki, wydawnictwa fachowe		☐
k) chodząc do kina, teatru, muzeum		☐
l) inne, jakie?		☐

PYT.22	JAKIE DZIAŁANIA PANI PODJĘŁA, ABY REALIZOWAĆ TE PLANY?
.....	
.....	
.....	
.....	
.....	

PYT.23	JAKIEGO RODZAJU PRACĘ PANI WYKONUJE? (PROSZĘ WSKAZAĆ JEDNĄ ODPOWIEDŹ)	
a) pracę umysłową		☐
b) pracę fizyczną		☐
c) pracę twórczą		☐
d) inną, jaką?		☐
e) nie pracuję zawodowo (Proszę przejść do pytania nr 27)		☐

PYT.24	CZY WYKONYWANA PRACA JEST DLA PANI SATYSFAKCUJĄCA? (PROSZĘ WSKAZAĆ JEDNĄ ODPOWIEDŹ)	
a) tak		☐
b) raczej tak		☐
c) trudno powiedzieć		☐
d) raczej nie		☐
e) nie		☐

PYT.25	CZY W NAJBLIŻSZYM CZASIE PLANUJE PANI ZMIEŃĆ PRACĘ? (PROSZĘ WSKAZAĆ JEDNĄ ODPOWIEDŹ)	
a) tak		☐
b) raczej tak		☐
c) trudno powiedzieć (Proszę przejść do pytania nr 27)		☐
d) raczej nie (Proszę przejść do pytania nr 27)		☐
e) nie (Proszę przejść do pytania nr 27)		☐

PYT.26	JAKIE DZIAŁANIA PODJĘŁA PANI W TYM KIERUNKU? (PROSZĘ WSKAZAĆ TRZY ODPOWIEDZI I PONUMEROWAĆ JE WEDŁUG WAŻNOŚCI, GDZIE 1 OZNACZA NAJWAŻNIEJSZĄ ODPOWIEDŹ, A 3 NAJMNIEJ WAŻNĄ):	
a) odpowiadam na ogłoszenia o wolnych stanowiskach pracy zamieszczanych w mediach		☐
b) składam aplikacje w firmach i instytucjach: listownie lub osobiście		☐
c) poszukuję pracy za pośrednictwem Internetu		☐
d) zamieszczam własną ofertę pracy w prasie, na tablicy ogłoszeń		☐
e) korzystam z pomocy, jaką oferują różnego typu instytucje i firmy, do których zadań należy pośrednictwo pracy (takich jak np. Powiatowy Urząd Pracy, agencje pośrednictwa pracy)		☐
f) inwestuję w kursy, szkolenia		☐
g) poszukuję pracy przez osobiste kontakty i rekomendacje		☐
h) inne, jakie?		☐

PYT.27	CZY JEST PANI ZADOWOLONA ZE SWOJEGO ŻYCIA RODZINNEGO? (PROSZĘ WSKAZAĆ JEDNĄ ODPOWIEDŹ)	
a) tak		☐
b) raczej tak		☐
c) trudno powiedzieć		☐
d) raczej nie		☐
e) nie		☐

PYT.28	CZY UCZESTNICZY PANI W ŻYCIU SPOŁECZNYM?	
a) tak		☐
b) nie (Proszę przejść do pytania nr 30)		☐

PYT.29	W JAKI SPOSÓB UCZESTNICZY PANI W ŻYCIU SPOŁECZNYM? (PROSZĘ WSKAZAĆ DWIE ODPOWIEDZI I PONUMEROWAĆ JE WEDŁUG WAŻNOŚCI, GDZIE 1 OZNACZA NAJWAŻNIEJSZĄ ODPOWIEDŹ, A 2 MNIEJ WAŻNĄ)	
a) działam w stowarzyszeniach i instytucjach pozarządowych, jako np. wolontariusz		☐
b) uczestniczę w życiu społeczności lokalnych (np.: rada dzielnicy, parafia)		☐
c) biorąc udział w akcjach charytatywnych		☐
d) biorąc udział w legalnych, publicznych demonstracjach		☐
e) podpisując petycje		☐
f) inne? jakie?		☐

PYT.30	CZY UCZESTNICZY PANI W ŻYCIU POLITYCZNYM?	
a) tak		☐
b) nie (Proszę przejść do pytania nr 32)		☐

PYT.31	W JAKI SPOSÓB UCZESTNICZY PANI W ŻYCIU POLITYCZNYM? (PROSZĘ WSKAZAĆ DWIE ODPOWIEDZI I PONUMEROWAĆ JE WEDŁUG WAŻNOŚCI, GDZIE 1 OZNACZA NAJWAŻNIEJSZĄ ODPOWIEDZ, A 2 MNIEJ WAŻNĄ)	
a) jestem członkinią partii politycznej		☐
b) korzystam z biernego prawa wyborczego		☐
c) korzystam z czynnego prawa wyborczego		☐
d) przekazując datki pieniężne na rzecz organizacji lub ugrupowania politycznego		☐
e) inne, jakie?		☐

METRYCZKA

PYT.32	WIEK	
a) 24 - 26		☐
b) 27 - 29		☐

PYT.33	STAN CYWILNY	
a) panna		☐
b) mężatka		☐
c) wdowa		☐
d) żyję w wolnym związku (konkubinat)		☐
e) inny?, jaki?		☐

PYT.34	WYKSZTAŁCENIE	
a) podstawowe		☐
b) zawodowe		☐
c) średnie		☐
d) wyższe		☐

PYT.35	POZIOM DOCHODÓW	
a) do 1050 zł		☐
b) od 1051 do 2000 zł		☐
c) od 2001 do 3000 zł		☐
d) powyżej 3001 zł		☐
e) nie mam dochodów		☐

PYT.36	WYKSZTAŁCENIE RODZICÓW		
	OJCA	MATKI	
a) podstawowe	☐	☐	
b) zawodowe	☐	☐	
c) średnie	☐	☐	
d) wyższe	☐	☐	

PYT.37	CZY POCHODZI PANI Z RODZINY WIELODZIECNEJ? (TO RODZINA, KTÓRA POSIADA MINIMUM TROJE DZIECI)	
a) tak		☐
b) nie		☐

PYT.38	ILE MA PANI DZIECI?	
a) 1		☐
b) 2		☐
c) 3 bądź więcej		☐
d) nie mam dzieci		☐

KWESTIONARIUSZ WYWIADU

- 1) Kim chciała Pani zostać w dzieciństwie?
- 2) Jak wyglądał Pani rodzinny dom? (Kim są rodzice? Skąd Pani pochodzi?)
- 3) Do jakiej szkoły średniej Pani uczęszczała?
- 4) Co miało wpływ na wybór takiej szkoły?
- 5) Czy uczestniczyła Pani w zajęciach pozaszkolnych?
- 6) Czy szkoła średnia wpłynęła na decyzje dotyczące Pani przyszłego zawodu?
- 7) Jak potoczyły się Pani losy po ukończeniu szkoły średniej?
- 8) Czy zdecydowała się Pani na podjęcie studiów? Jeśli tak, to jaki kierunek studiów Pani wybrała, specjalizację?
- 9) Jaki był tytuł Pani pracy magisterskiej?
- 10) Czy brała Pani udział w studenckich organizacjach?
- 11) Jak przebiegała Pani kariera zawodowa?
- 12) Czy ktoś bądź coś miał wpływ na Panią przy wyborze zawodu?
- 13) Jakie czynniki, Pani zdaniem, ułatwiają kobietom przebieg kariery?
- 14) Jakie czynniki, Pani zdaniem, utrudniają kobietom przebieg kariery?
- 15) Jak postrzega Pani rolę kobiety we współczesnym społeczeństwie?
- 16) Co Pani sądzi o kobiecie, która rezygnuje z założenia rodziny na rzecz rozwoju kariery zawodowej? Czy akceptuje Pani taką postawę?
- 17) Co Pani sądzi o kobiecie, która rezygnuje z kariery zawodowej aby poświęcić się rodzinie? Czy akceptuje Pani taką postawę?
- 18) Jaka jest Pani opinia na temat kobiet realizujących karierę „przez łóżko”?
- 19) Czy godzi Pani role: żony, matki i „kobiety sukcesu”? Jeśli tak, to w jaki sposób?
- 20) Czy uważa Pani, że dotychczasowe lata są dla Pani okresem samorealizacji?
- 21) Czy przez otoczenie jest Pani postrzegana jako „kobieta sukcesu”?
- 22) Jakie ma Pani plany zawodowe?
- 23) Jakie ma Pani plany na przyszłość?
- 24) Jakie jest Pani największe marzenie?
- 25) Jakich rad udzieliłaby Pani młodym częstochowiankom?
- 26) Dane osobowe:
 - imię i nazwisko
 - wiek
 - stan cywilny
 - wykonywany zawód